

PETER PAVEL KLASINC
FRANCE KRESAL
VLADIMIR PEGAN
BOŽO REPE

VOJNI INVALIDI

PРАВНА ЗАШЌИТА ИN ОРГАНИЗИРАНОСТ
ВОЈНИН НВАЛИДОВ НА SLOVENSKEM

Ljubljana, 2005

Peter Pavel Klasinc, France Kresal, Vladimir Pegan, Božo Repe

VOJNI INVALIDI

Pravna zaščita in organiziranost vojnih invalidov na Slovenskem

Uredil: Božo Repe

Izdala Zveza društev vojnih invalidov Slovenije

Zanjo: predsednik Ivan Pivk

Oblikovanje in prelom: B&V Co.

Tisk: PRINT d.o. o.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

355.1-056.26(497.4)

VOJNI invalidi : pravna zaščita in organiziranost vojnih
invalidov na Slovenskem / Peter Pavel Klasinc ... [et al.] ;
[uredil Božo Repe]. - Ljubljana : Zveza društev vojnih invalidov
Slovenije, 2005

ISBN 961-91495-1-3

1. Klasinc, Peter Pavel 2. Repe, Božo
223721984

K N J I G I N A P O T

Knjiga vojni invalidi – pravna zaščita in organiziranost vojnih invalidov na Slovenskem – je pomembno zgodovinsko delo in prvo takšne vrste, ki je objavljeno v Sloveniji.

Avtorji knjige, znani slovenski zgodovinarji dr. Peter Pavel Klasinc, dr. France Kresal in dr. Božo Repe, ki je knjigo tudi uredil ter sociolog, magister Vladimir Pegan, so v štirih poglavjih, ki zajemajo različna zgodovinska obdobja, predstavili skrb za vojne invalide in njihovo zaščito ter odnos vladarjev, držav in širše družbene skupnosti do vojnih invalidov in drugih žrtev vojne od antike do današnjih dni.

Avtorji knjige s približno enako mero pozornost, opisujejo skrb za vojne invalide in njihov položaj v družbi v preteklosti za obdobje zadnjih 250 let ter tudi pravno zaščito vojnih invalidov in organiziranosti vojnih invalidov v interesna združenja v zadnjih 150 letih.

Z navajanjem mnoštva podatkov iz zgodovinskih virov, avtorji prepričljivo argumentirajo ugotovitve in ocene položaja vojnih invalidov ter skrbi zanje, ki so jo izvajali vladarji, države, razne ustanove, lokalne oblasti in dobrodelna ali interesna združenja.

Dejstva, ki so v knjigi navedena, pozornemu bralcu odstirajo pogled v zgodovino, mu omogočajo, da spozna razvoj varstva in zaščite vojnih invalidov v daljni in bližnji preteklosti ter sedaj, da si sam ustvari podobo, kakšna pravna zaščita je bila vojnim invalidom na Slovenskem zagotovljena v časih, ko je bila Slovenija (in Slovenci) v sestavi avstrijske in pozneje, jugoslovanske države in kakšno pravno zaščito imajo vojni invalidi danes v samostojni državi Sloveniji.

Pozoren bralec bo sam ugotovil, da pravna zaščita in skrb za vojne invalide v vseh pojavnih oblikah, ki jih poznamo danes, ni nekaj povsem novega. Zаметke nam znanih oblik: invalidnina kot odškodnina ali nadomestilo za okvaro zdravja in izgubo delovnih zmožnosti, nadomeščanje izgubljenih udov z umetnimi, usposabljanje za delo, zagotovitev dela namesto miloščine, nastanitev in oskrba v domovih za onemogle, vključevanje v družbeno življenje zasledimo v pravnih predpisih in v praksi že leta pred prvo svetovno vojno, zlasti pa po njej, kar prepričljivo govori, da se je varstvo vojnih invalidov razvijalo skladno z razvojem družbenih razmer in z naraščanjem ekonomskih možnosti družbe.

Vojni invalidi so žrtve vojne. Za poškodbe in okvaro zdravja v vojni, ki imajo za posledico trajno invalidnost, je odgovorna država. Ze stari Grki so 600 do 500 let pred našim štejem imeli poseben zakon, v katerem je zapisano »Za vse tiste, ki so v vojni postali invalidi bo poskrbela država«. To govori o posebnem odnosu do vojnih invalidov. Tudi v preteklosti.

Zaščita vojnih invalidov ni bila mišljena kot socialna pomoč pač pa kot odškodnina za izgubljeno zdravje in narodno priznanje, kot je zapisano v vidovdanski ustavi Kraljevine Jugoslavije (SHS) iz let 1921.

V Kraljevini Jugoslaviji so zakoni o vojnih invalidih vsebovali določilo, da so pogrebi vojnih invalidov z vojaškimi častmi.

Tudi Ustava Republike Slovenije v 50. členu določa »Vojnim veteranom in žrtvam vojnega nasilja je zagotovljeno posebno varstvo v skladu z zakonom«.

V preteklosti torej vojne invalide niso obravnavali kot socialne podpirance, pač pa kot častivredne in spoštovane branitelje domovine.

Pozornost bralca zasluži tudi tisti del besedila, ki opisuje organiziranost ali samooorganiziranost vojnih invalidov in njihova hotenja, da se kot državljani in pripadniki družbene skupnosti, tudi sami aktivno vključijo v družbene aktivnosti, v procese izobraževanja, v proizvodno in drugo delo, skratka, da kljub invalidnosti po svojih močeh enakopravno z zdravimi prispevajo svoj delež k splošnemu napredku družbe. Opazno pa je predstavljena tudi vloga interesnih združenj vojnih invalidov pri ozaveščanju in aktivnem vključevanju vojnih invalidov v družbene dejavnosti, posebej pa vloga teh združenj v razvoju varstva in zaščite vojnih invalidov ter pomoč vojnim invalidom pri premagovanju težav, ki jih povzroča invalidnost.

O izdaji knjige o vojnih invalidih v zgodovini in pravni zaščiti vojnih invalidov na slovenskem smo v Zvezi društev vojnih invalidov Slovenije razmišljali že kmalu po ustanovitvi zveze. Odločitev je padla leta 2003. Z izdajo te knjige Zveza društev vojnih invalidov Slovenije obeležava 60. obletnico ustanovitve Zveze vojaških vojnih invalidov Slovenije.

V imenu založnika – Zveze društev vojnih invalidov Slovenije se iskreno zahvaljujem avtorjem knjige, zgodovinarjem dr. Petru Pavlu Klascu, dr. Francetu Kresalu in dr. Božotu Repetu ter sociologu magistru Vladimirju Peganu, ki so s tem delom zainteresirani, strokovni in širši javnosti predstavili položaj in razvoj zaščite vojnih invalidov, njihovo organiziranje in delovanje združenj vojnih invalidov na Slovenskem v preteklosti in v današnjem času.

V imenu izdajatelja se zahvaljujem tudi recenzentu profesorju dr. Miroslavu Stiplovšku.

Zahvaljujem se tudi vsem, ki so kakorkoli prispevali k nastanku te knjige.

Knjiga je namenjena strokovni in širši zlasti zainteresirani javnosti in jo toplo priporočam.

Ivan Pivk

KAZALO

PREDGOVOR	9
------------------------	---

UVOD

Invalidi skozi zgodovino	11
Vojni invalidi na Slovenskem	35

PRVI DEL

Peter Pavel Klasinc

VOJNI INVALIDI V ČASU AVSTRIJE IN AVSTRO-OGRSKE

■ Ustanove in društva	41
■ Nastanek in delovanje nekaterih špitalov in vojni invalidi	44
■ Hiše vojnih invalidov na slovenskem ozemlju	52
■ Zakonska ureditev skrbi in nege vojnih invalidov	59
■ Pregled organizacije in razvoja skrbi za vojne invalide v Avstriji ..	68
■ Obravnava vojnih invalidov v cesarsko-kraljevi vojski na naših tleh	70
■ Vojaška, invalidska, veteranska podporna društva in vojni invalidi	72
■ Organiziranost skrbi in nege za vojne invalide od srede 19. stoletja do konca prve svetovne vojne	93
■ Stanje vojnih invalidov pred prvo svetovno vojno	95
■ Organiziranost skrbi in nege za vojne invalide v prvi svetovni vojni	102

DRUGI DEL

France Kresal

DRŽAVNA ZAŠČITA INVALIDOV PRVE SVETOVNE VOJNE V JUGOSLAVIJI (1918–1941)

■ Državna zaščita invalidov prve svetovne vojne	105
■ Vojne žrtve in upravičenci invalidske zaščite po prvi svetovni vojni	112

■ Socialna struktura vojnih invalidov	121
■ Invalidska zaščita v prehodnem obdobju (1918–1920)	127
■ Začasna invalidska zaščita v Kraljevini SHS (1920–1925).....	137
■ Invalidska zaščita v prvem invalidskem zakonu (1926–1930).....	146
■ Invalidska zaščita v drugem invalidskem zakonu (1930–1938) ...	156
■ Uredba o vojnih invalidih in ostalih vojnih žrtvah iz leta 1938	162
■ Invalidnina in narodno priznanje	172
■ Stroški državne invalidske zaščite.....	176
■ Združenje vojnih invalidov	177

TRETJI DEL

Božo Repe

VOJAŠKI INVALIDI PO DRUGI SVETOVNI VOJNI

■ Spremenjene družbenopolitične razmere v Jugoslaviji in Sloveniji.....	181
■ Invalid kot simbol »revolucionarnega borca in graditelja socializma« (nastanek invalidske organizacije v socialistični Jugoslaviji)	184
■ Kongresi in programske usmeritve	186
■ Pravna zaščita vojnih invalidov in organizacijska struktura do opustitve samostojne organizacije	203
■ Financiranje in gospodarska dejavnost	207
■ Politične naloge	211
■ Šolanje, rehabilitacija, zdravljenje v zdraviliščih ter splošna skrb za invalide in otroke padlih borcev	214
■ Reševanje stanovanjskih problemov.....	218
■ Založniška, kulturna in športna dejavnost	220
■ Mednarodna aktivnost	224
■ »Normalizacija« razmer in z njimi povezan spremenjen status invalidske organizacije od šestdesetih let	225

ČETRTI DEL

Vladimir Pegan

ORGANIZIRANJE VOJAŠKIH INVALIDOV IN NJIHOVA PRAVNA ZAŠČITA V SAMOSTOJNI SLOVENIJI

■ Ustanovitev društev vojaških invalidov in Zveze društev vojaških invalidov Slovenije.....	227
--	-----

■ Ustanovitev prvih društev vojaških invalidov v samostojni Sloveniji.....	228
■ Ustanovitev Zveze društev vojaških invalidov Slovenije.....	229
■ Druga redna skupščina ZDVIS in preimenovanje v Zvezo društev vojnih invalidov Slovenije.....	237
■ Delovanje, naloge in cilji ZDVIS	240
■ Dejavnosti in financiranje ZDVIS	243
■ Programi ZDVIS.....	244
■ Publicistična dejavnost.....	245
■ Lastnina Zveze društev vojnih invalidov Slovenije	246
■ Status invalidske organizacije, članstva in sodelovanje.....	247
■ Pravna zaščita vojnih invalidov v Sloveniji	250
■ Zdraviliško in klimatsko zdravljenje.....	253
■ Druge pravice po zakonu	253

VIRI

Obdobje Avstrije (Avstro-Ogrske)	257
Obdobje med obema vojnama.....	262
Obdobje po drugi svetovni vojni.....	265
Obdobje samostojne Slovenije	265

LITERATURA

Obdobje Avstrije (Avstro-Ogrske)	267
Obdobje med obema vojnama.....	268
Obdobje po drugi svetovni vojni.....	268
Obdobje samostojne Slovenije	269

KRATICE	270
----------------------	-----

P R E D G O V O R

Zveza društev vojnih invalidov Slovenije je lani proslavila deseto obletnico delovanja v samostojni Sloveniji. Hkrati lahko to povežemo z 255. obletnico nastanka (1750) prvega zakona o vojnih invalidih v tedanji Avstriji, s katerim se je začela pravna zaščita vojaških invalidov in delovanja njihovih organizacij na naših tleh. Obe obletnici sta – poleg aktualnih razprav o položaju vojaških invalidov in prizadevanj, da se poseže v njihove pravice – glavni povod za zgodovinsko raziskavo o zgodovini vojnih invalidov na Slovenskem. Vzrok pa je predvsem v tem, da se tovrstne celovite raziskave zgodovinarji pri nas še niso lotili. S pričujočo publikacijo tako dobivamo prvo pregledno monografijo o skrbi za vojaške invalide na naših tleh. Verjamemo, da bo to spodbudilo še bolj poglobljene nadaljnje raziskave.

Zahvaljujemo se Zvezi društev vojnih invalidov Slovenije, predvsem gospodu predsedniku Ivanu Pivku in tajniku Vladimirju Peganu, ki je omogočila to raziskavo. Zahvaljujemo se arhivskim kolegom v arhivih v Ljubljani, Gradcu, na Dunaju, v Trstu, Zagrebu in Beogradu ter drugod, ki so nam omogočili dostop in kopiranje arhivskega gradiva ter nam pomagali z nasveti. Avtor dr. Peter Pavel Klasinc se posebej zahvaljuje Mirku Fajdigi, ki ga je nagovoril k pisanju knjige.

Avtorsko je monografija razdeljena takole: uvodni del dr. Peter Pavel Klasinc in prof. dr. Božo Repe, obdobje avstrijske (Avstro-Ogrske) monarhije dr. Peter Pavel Klasinc, obdobje med obema vojnama dr. France Kresal, obdobje po drugi svetovni vojni prof. dr. Božo Repe, obdobje samostojne Slovenije mag. Vladimir Pegan.

UVOD

INVALIDI SKOZI ZGODOVINO

Organizacijo skrbi za vojne invalide spremljamo skozi vso zgodovino Evrope, od najstarejših ljudstev prek grških držav do rimskega imperija. Vojakom, ki so se borili za državo in pri tem postali vojni invalidi, je pripadala čast, da so bili zraven mnogih odlikovanj, priznanj ter drugih časti deležni visoke stopnje skrbi, ki je zagotovila njihov brezskrbni obstoj. Razvoj, organizacija in izvajanje skrbi za vojne invalide pa je dolgotrajen proces, ki je povezan s politično, z gospodarsko in s kulturno stopnjo razvoja posameznega naroda.¹ Ta razvoj je potekal v tesni odvisnosti od razumevanja in spoštovanja vojaka, posebej vojaka invalida, ki je v tako osebno stanje prišel v glavnem zaradi sodelovanja v vojaških situacijah in posegih oziroma zaradi aktivnega sodelovanja v bitkah, v raznih drugih vojaških operacijah in aktivnostih v zaledju ter podobno.

Pri pregledu razvoja nege in skrbi za vojne invalide zasledimo dve vrsti nege, in sicer privatno oz. zasebno ter državno nego. Zasebna nega je stara kot človeštvo. Odraža se v pomoči družine, sorodnikov, prijateljev, ki so vojaku invalidu nudili prenočišče, hrano in vse, kar je bilo potrebno za normalno življenje.

Pričevanja o zasebni negi zasledimo že v daljni preteklosti. O tem pričajo arheološke izkopanine, ki so jih našli v grobovih z bojevniki. Zaobjemajo kosti, iz katerih je razvidno, da je bila kost surovo poškodovana, nato pa z redno nego in s skrbjo ozdravljena oz. zaceljena.

¹ Splošne podatke o položaju vojaških invalidov v antičnih družbah je mogoče najti v leksikonih in generalnih pregledih zgodovine stare Grčije in rimskega imperija v vseh svetovnih jezikih. Za potrebe tega uvoda sva se poleg tega opirala še na dela: H. Spellman, *Archaeologus in modum Glossarii*, P. M. Meyer, *Das Heerwesen der Ptolemaer und Roemer in Aegypten* in na Momsenova dela o rimski zgodovini. Pri sodobnem delu pa na deli: David A. Gerber *Disabled veterans, the state, and the experience of disability in Western societies, 1914-1950*, *Journal of Social History*, Summer 2003; Deborah Cohen *The War Come Home. Disabled Veterans in Britain and Germany, 1914-1939*, University of California Press, London, Berkely, Los Angeles, 2001 in na internetne vire: <http://dict.die.net/handicapped>; [http://dict.die.net/hors %20de%20combat](http://dict.die.net/hors%20de%20combat); <http://dict.die.net/disabled>; <http://www.disabled-veteranslife-memorial.org/memorial.html>; <http://www.kwva.org>; www.traprock-peace.org; <http://www.civilsoc.org/nisorgs/russwest/nnwarvet.htm>; <http://dict.die.net/handicapped>; <http://www.context.org/ICLIB/IC20/Figley.htm>; <http://www.aver.us>; <http://www.loc.gov/folklife/vets/sights.html>; <http://www.loc.gov/folklife/vets/stories/voiceschapter1.html>; <http://www.greasyonline.com/news/cvvl-newsletter.pdf>

Pogosto se je zgodilo, da je vojak izgubil kakšen ud ali pa je bil ud tako hudo poškodovan, da ga niso zmogli uspešno pozdraviti. Tudi v teh primerih so mu na pomoč priskočili družina in tudi drugi bližji. V preteklosti je bila zasebna nega edina oblika zagotovljene nege. Šele pozneje zasledimo pričevanja o organiziranju skrbi in nege za vojne invalide, kar lahko razumemo kot neke vrste državno nego.

O natančnih letih seveda ni mogoče govoriti, a skozi zgodovino je v ospredje splošnega prepričanja počasi prihajalo mnenje, da je lahko odsluženi vojak (npr. poškodovan vojak) še vedno uporaben del družbe in da lahko ima družba od njega tudi določene koristi. V bojih si je nabral veliko izkušenj, ki bi jih lahko nasledniki s pridom uporabili. Prav tako pa lahko takšen vojak z zgodbami, s pričevanji itd. obuja spomine na slavno preteklost, na hude boje in veličastne pohode po tujih deželah.

Odsluženim vojnim veteranom in invalidom so pozornost izkazovali že v antičnih družbah. V času grških držav je bila v Atenah stalna skrb posvečena vojnim invalidom, tistim, ki so se z vojnih pohodov vračali ranjeni, in tistim, ki so jim rane zapustile trajne invalidne posledice. Tem vojnim invalidom so omogočali eksistenco s pomočjo državnih stroškov. Ob državnih slovesnostih in javnih prireditvah, tudi na olimpijskih igrah so imeli v Atenah vojni invalidi vedno določene posebne častne sedeže, od koder so lahko nemoteno spremljali dogajanje. Filip Makedonski in Aleksander Veliki pa sta prva v zgodovini določila posebne ustanove, ki so morale skrbeti za vojne invalide. V rimskem imperiju jim je država poleg odlikovanj, priznanj in podobnih časti zagotavljala tudi vsaj minimalno eksistenco. Ob upokojitvi so veteranom (vojnih invalidov niso posebej opredeljevali) običajno dodeljevali kmetijska posestva na novo osvojenih ozemljih. Eno najbolj zanimivih oblik organizirane skrbi za vojne invalide predstavljajo primeri, ko so odsluženim in ranjenim vojakom dodeljevali zemljiške posesti. Tako je npr. Aleksander Veliki poleg ustanavljanja posebnih ustanov za vojne invalide tem večkrat dodelil tudi zemljiško posest. Vojne invalide je celo naselil v različnih krajih, kjer je zanje na novo ustanavljal prava samostojna mesta. Podobno prakso srečamo tudi za časa rimskega imperija. Takrat je veteranom pripadal večji del zemljiške posesti, kar je posebej veljalo za mesto Rim. Ko ni bilo več posesti okoli Rima, so vojni invalidi prejeli zemljiške posesti na območju Italije (Apeninski polotok), pozneje pa so dobivali zemljo tudi v obsežnih kolonijah in pokrajinah rimskega cesarstva. O tem piše tudi zgodovinar Tit Livij. Ob dodeljevanju zemlje kot možnosti za preživljanje vojnih invalidov v rimskem času je treba omeniti, da so v skrb vključili tudi sužnje, ki so v t. i. *vilah rusticah* delali in na tak način pomagali vojnim invalidom (podobno prakso zasledimo pozneje tudi v drugih evropskih državah – npr. v Rusiji, kjer so v 9. stoletju obstajale t. i. vojaške kolonije, ki so jih v upravljanje dobili odsluženi vojaki, ozemlje pa so lahko obdržali in ga zapustili svojim potomcem).

Invalidi pa so deležni posebne pozornosti ob razdeljevanju vojnega

plena, saj je bilo določeno, da mora njim pripadati večji in bogatejši delež.

S krepitvijo pravnega reda v imperiju je bilo upravam v različnih provincah tudi zakonsko predpisano, da morajo skrbeti za vojne invalide. Prva pričevanja z omembo neke vrste organiziranosti oz. zavedanja o skrbi invalidov najdemo v stari Grčiji, kjer so poudarjali človečnost in dostojanstvo človeka, o čemer je poročal zgodovinar Plutarh (630–559 pr. n. št.). Govori o tem, »da je za vojake, ki so bili poškodovani ali pohabljeni, skrbela država«, čeprav ni razvidno, v kakšni obliki. Peisistratos (560–527 pr. n. št.) je posplošil nego, tako da je izdal poseben zakon, v katerem je zapisal: »Za vse tiste, ki so v vojni postali invalidi, bo poskrbela država.« Za nekaj naslednjih stoletij ni mogoče najti pričevanj oz. dokazov o negi vojnih invalidov. Šele Aleksander Veliki, ki je izdal nove odloke o negi vojnih invalidov, je prekinil dolgo trajajoče nepojavljanje tovrstne dejavnosti pri njegovih prednikih. V odlokih (zakonih) je bila med drugim zapisana praksa pomoči vojnim invalidom z dodeljevanjem ozemlja. Tudi pri naslednikih Aleksandra Velikega najdemo pričevanja o negi za vojake, ki se niso bili več zmožni boriti. Večinoma je šlo za plačance, ki so med bojem ohromeli, postali invalidi ipd. Enako obliko skrbi najdemo pri Rimljanih, še posebej v času cesarstva, kjer so se s tovrstno problematiko začeli poglobljeno ukvarjati. Tako so npr. veterani, ki so odslužili svoj vojaški rok, delovali v drugih (posebnih) oddelkih, namenjenih prav njim in njihovim zmožnostim. Za stari Rim najdemo podatke, ki govorijo o negi civilnih invalidov, seveda pa ni popolnoma jasno, kako so v tistem času skrbeli za tiste vojne invalide, ki niso bili sposobni za delo ali so bili pohabljeni.

Za časa cesarja Avgusta so posamezni zaslužni vojaki, med katere štejemo tudi vojne invalide, postali častni uslužbenci države, v kasnejših časih pa so dobili tudi sedež v mestnih svetih oz. so postali častni člani mestnih svetov, imenovani *decurioni*. Zasledimo lahko tudi posebno skrb za vojaške zdravnike, saj so bili za časa cesarja Trajana zdravniki, ko niso mogli več opravljati vojaške službe, nastavljeni kot razni občinski zdravniki oz. so dobili svoje mesto v različnih manjših mestih po Italiji.

Ko se je pri ljudeh uveljavilo razmišljanje, da je za vojake, ki so svoje zdravje izgubili v vojni za svojo državo, treba poskrbeti, so začeli nastajati t. i. dobrodelni zavodi. O tem se najdejo različni podatki.²

Tako zasledimo Zotikusovo hišo za *pohabljenice* v času Konstantina Velikega in Justinov *Lobotropheion* v Konstantinoplu (v bližini današnjega Carigrada). To sta bila dejansko dva najstarejša zavoda, kjer so skrbeli za »poškodovane« ljudi. Ni trdnih dokazov, da so sprejemali tudi »poškodovane« vojake, a je to zelo verjetno.

Že v antičnih časih je bila ena od pomembni rešitev namestitev vojnih invalidov v samostanih. V času Herodota (650–610 pr. n. št.) je bilo že

² Fr. Paalzow, Die Invaliden-Versorgung und – Begutachtung, Berlin 1906.

poskrbljeno za oskrbo poškodovanih ali odpuščenih vojakov. Oblike skrbi so bile seveda različne. Tako je npr. kralj Amasis (570–526 pr. n. št.) grškim plačancem podelil zemljo ob templju ali kar v njem. Pozneje je takšna praksa obveljala tudi v rimskem cesarstvu, saj je znano, da je rimski cesar Arkadij in pozneje tudi Honorij okoli leta 407 n. št. odločil, da morajo biti dohodki posameznih templjev namenjeni podpori skrbi za vojne invalide oz. če citiramo *»našim vdanim vojakom in njim na razpolago«*.

Uveljavljena praksa je bila že v antičnih časih tudi organizacija skrbi in nege za vojne invalide v posebnih četah ali v skupinah invalidov. Aktivne vojaške čete so pogosto spremljali *»odsluženi vojaki«* – vojni invalidi. To so bili ljudje, ki sicer niso mogli več nositi orožja, so pa lahko s svojim znanjem podpirali dejavnost vojaških čet. Tako prakso srečamo tudi v rimski zgodovini, saj so leta 449 pr. n. št. v Rimu že obstajale t. i. prostovoljne čete, ki so zelo dobro podpirale delovanje rednih vojaških čet. O tem piše tudi zgodovinar Tit Livij in navaja, *»da so mnogi stari vojaki s svojim znanjem dvigovali ugled posameznim aktivnim četam«*.

V poznejšem obdobju rimskega cesarstva so s pomočjo teh veteranskih čet ustanavljali elitne čete redne vojske, saj so jim ti t. i. stari vojaki s svojimi izkušnjami in z bogatim vojaškim znanjem lahko pomagali. V določenem obdobju rimskega cesarstva so bili odsluženi vojaki večkrat ponovno vpoklicani v redno vojsko, in se jih je zaradi tega prijel ime *evocati* oz. kasneje *revocati*. Tako je znano, da je npr. konzul Flaminij leta 198 pr. n. št. v svojo redno vojsko vpoklical kar 3000 vojakov, predvsem tistih, ki so se udeležili druge punske vojne, in jih uporabil v bojih v drugi makedonski vojni. Odsluženi in ranjeni vojaki pa so lahko delali tudi širše v družbi, npr. na sodiščih kot sluge ali kot stražarji v različnih državnih ustanovah in v templjih.

Že grški tiran Peisistratos je svojim ranjenim vojakom zagotovil stalno preskrbo, ki je vključevala tudi denarno odpravnino. Ko se je po peloponeških vojnah število odpuščenih vojakov (med drugim tudi vojnih invalidov) izjemno dvignilo, jim je pripadalo posebno plačilo, t. i. *obulus* na dan. Vendar je treba posebej poudariti, da je bilo izplačevanje le-tega možno samo z obveznim osebnim prevzemanjem denarja.

Aleksander Veliki je svojim ranjenim in invalidnim vojakom namenil t. i. kapitalno vsoto, s katero je po letu 324 pr. n. št. kar 10.000 veteranom, ki niso bili več pri močeh, izplačal denarno odpravnino.

Zanimivo je, da se je ohranil spomenik iz leta 261 pr. n. št., t. i. marmornata plošča iz Pergamona, na kateri lahko vidimo zapisano najstarejšo *»obliko izplačevanja denarne odpravnine tistim vojakom (paragraf 3), ki so po določenem služenju vojaške dobe postali bodisi stari bodisi onemogli«*. Izplačevanje dnevnih denarnih odpravnin, ki je bilo predvideno za stare odslužene vojake, je zaradi netočnega in nerednega izplačevanja povzročalo pogoste primere lakote. Takšen način zagotavljanja denarja je bil neke vrste zagotovilo, da so vojni invalidi ostali na deželi in da se niso premikali iz kraja v kraj. V paragrafu 5 marmornate plošče iz Pergamona je



Marmornata plošča iz Pergamona z najstarejšo omembo izplačevanja denarne odškodnine vojnim invalidom – 261 pr. n. št.

zapisano, »da tisti, ki so postali nemočni in neuporabni za delo, lahko vzamejo slovo od čet in lahko nadaljujejo svoje življenje v različnih krajih, ne da bi za dohodke, ki jih ustvarjajo, morali plačevati davke«.

V času rimskega imperija so denarno odpravnino podeljevali vojakom, ki so prenehali služiti vojsko. Znano je, da so pretorijanci dobivali 5000 enot in legionarji 3000 enot. Za časa različnih cesarjev so se ta

sredstva različno izplačevala. Vsekakor pa je na splošno vedno veljalo pravilo, da so se določene vsote denarnih odpravnin plačevale vojnim invalidom, kot je bilo zapisano v *Codex Theodosianus*.³

Po propadu rimskega imperija pričevanj o negi vojnih invalidov ali odsluženi vojakov ni prav veliko. Obstajajo viri, ki govorijo samo o razdelitvi ozemlja, ki je bilo neke vrste plačilo za opravljene storitve. Tovrstno tradicijo so poznali tako pri germanskih ljudstvih, ki so prevzela nasledstvo Rima, kakor tudi pri vladarjih iz Bizanca ter v muslimanskem svetu. Znano je, da so v dobrodelni zavod *Orphanotropheion* v Konstantinoplu (poseben kraj v bližini kasnejšega Konstantinopola – Istanbula – Carigrada) sprejemali vojne invalide. To je bilo pravzaprav celo mesto, nastalo okoli leta 1090, v katerem so se naselili vojni invalidi in hirajoči vojaki. Ustanovil ga je cesar Alexius I. Comnenes. V tem mestu je po ohranjenih virih prebivalo kar okoli 10.000 ljudi. Cesar je zanje poskrbel tako, da je ukazal, »*naj v mesto prihaja dovolj hrane in vsega, kar so potrebovali*«. Iz zapisanega je tudi razvidno, da je bilo to mesto sila nenavadno. Po cestah so hodili ljudje z berglami, slepi, poškodovani, invalidi, ki so jim pomagali posebni pomočniki. Seveda pa ti niso delali razlike med tistimi, ki so bili pohabljeni ali poškodovani v vojni, in pa ostalimi, ki so bili bolni, obubožani in brez denarja.

Poznejši cesarji za tovrstno aktivnost niso imeli več smisla, tako da je mesto kmalu začelo propadati in v kratkem času ni bilo več ostankov tega znanega mesta.

Nega »*pohabljenih*« ali hirajočih vojakov se začne razvijati s prihodom krščanstva v zgodovino Evrope. Ustanovljene so bile posebne postojanke, kjer so skrbeli za tovrstne ljudi. Tukaj ni šlo samo za vojake, temveč tudi za ljudi, ki so stradali, obubožali itd. Seveda pa lahko predvidevamo, da so v teh ustanovah skrbeli tudi za vojne invalide. Vojne invalide oz. poškodovance so v srednjem in novem veku sprejemali v t. i. vojaške ubožne hiše (Armenhäuser). Na splošno pa so v Evropi ob koncu 13. stoletja gradili oz. organizirali ubožnice, sirotišnice in podobno, katerih namen je bil vojnim invalidom oz. poškodovanim vojakom priskrbeti prenočišče, preživnino, nego itd. V veliki meri so tovrstne ustanove (predvsem sirotišnice) gradile cerkve. Ob koncu srednjega veka so te dejavnosti prevzeli razni samostani. V Rusiji je tako npr. Vladimir Veliki dal desetino svojih prihodkov samostanu z izrednim določilom, »*da se prihodke razdeli med uboge, bolne*« itd. Leta 1203 je bilo tako določeno, naj se vsi pohabljeni, obubožani ljudje nastanijo v samostanih, kjer naj bi bilo zanje dobro poskrbljeno. Zaradi stalne državne pomoči se je v 15. stoletju število teh samostanov tako povečalo, da je morala država začeti razmišljati o zmanjševanju števila le-teh, vendar tako, da bi lahko enakovredneje pomagali tistim, ki so bili pomoči potrebni. Ruskemu carju Feodorju III. Aleksejeviču gre zahvala, da je kot prvi in neodvisno od cerkve-

³ K.Sudhoff, Theodosianische Kriegsinvalidenversorgung, Berlin 1917.

nih ustanov ustanovil državni dobrodelni zavod, ki je poskrbel za tiste, ki so pomoč potrebovali. V Moskvi je zgradil dve dobrodelni ustanovi in izjavil, »da sta zavoda namenjena odpuščenim in poškodovanim vojakom«. Tako se tukaj prvič srečamo z omembo organizirane skrbi vojnih invalidov s strani države. Nadzor nad omenjenimi ustanovami je vodil plemič. V zavodu so delali kuharji, pomočniki, zdravniki, lekarnar itd. Na žalost je s smrtjo carja zamrla tudi nadaljna tovrstna aktivnost pri razvoju skrbi za vojne invalide v Rusiji.

V času krščanstva so bili ustanovitelji posameznih samostanov zemljiški gospodje, ki so morali zagotavljati tudi denar za njihovo delovanje. Razdeljevanje premoženja posameznim samostanom po Evropi spremljamo od časa Merovingov, posebej pa po Karlu Velikem, vendar z ugotovitvijo, da je bilo nastajanje samostanov po posameznih delih Evrope različno organizirano. Nekateri ustanovitelji so dovolili, da so v samostane poleg vojnih invalidov prihajali tudi njihovi otroci in žene. Nekateri so s seboj pripeljali celo psa. Seveda je sprejem vojnega invalida v samostan povečal obveznosti slednjega, s tem pa tudi porabo sredstev. Zaradi vedno večjih težav so se določeni priorji in opati začeli tej praksi upirati. A zemljiški gospodje so pri tem vztrajali ter trdili, da je samostan ustanovljen zato, da prior in opat zvesto služita zemljiškemu gospodu. Tako v literaturi preberemo: »*Monasterium viris militaribus beneficiatum est*«, kar pomeni, »da je samostan mesto, kjer morajo vojaki, tukaj predvsem vojni invalidi, najti svojo nastanitev«. In samostani ter opati oz. priorji se temu ne smejo upirati. Podobno stališče glede prebivanja vojnih invalidov v samostanih zasledimo tudi v Franciji, kjer je bil že relativno zgodaj pripravljen poseben predpis, ki ga je izdal kralj. Zahteval je, da morajo samostani poskrbeti za normalno življenje vojnih invalidov in poškodovanih vojakov. V posameznih delih Evrope so vojnim invalidom podelili tudi posebne nazive, kot so npr. oblati oz. laični menihi, ki so v samostanih prebivali in ponekod prejeli tudi svojo posebno obleko. Redovi, ki so v srednjem veku izjemno dobro skrbeli za vojne invalide, so bili cistercijanci, benediktinci in avguštinci. Iz različnih kronik je razvidno, da so v teh samostanih vojni invalidi lahko opravljali tudi lažja dela oz. pomagali pri delovanju samostana. Vojne invalide zasledimo v mnogih samostanih kot vratarje, zvonarje, ministrante in drugo, mnogi pa so lahko pomagali tudi v delavnicah, vendar je bilo njihovo delo tam prostovoljno in noben predstojnik samostana jih ni mogel v to prisiliti. Laični menihi so postopoma začeli dobivati tudi denarna nadomestila, neke vrste pokojnine, kar pa je bila izjema nekaterih samostanov in ne splošno uveljavljena praksa. Da bi bilo življenje vojnim invalidom v samostanih lažje, je v 16. in 17. stoletju prior oz. opat odločil, da morajo v samostanu prebivati tudi kirurgi, se pravi zdravniki, v nekaterih pa tudi lekarnarji. Ti so skrbeli za menihe in druge v samostanu ter za vojne invalide. Te službe so imele tudi pomembno vlogo pri razvoju zdravstva in farmacije. Podobno prakso glede namestitve vojnih invalidov oz. odsluženih vojakov v samostane zasledimo

tudi v Angliji v 13. stoletju. V Rusiji so vojni invalidi našli svoje mesto v samostanih v 17. stoletju, to je v času že omenjenega carja Feodorja III. Aleksejeviča, ki je vladal od 1676. do 1682. Zanj vemo, da je od menihov zahteval, da so morali invalidom nuditi hrano in obleko ter letno plačilo podpor.

Tudi nemški voditelji so invalidne vojake pošiljali v samostane. Tako srečamo za naše kraje pomembnega Arnulfa Koroškega, ki se je leta 911 razglasil za bavarskega kneza in med drugim poskrbel tudi za invalide. V zapisih glede organizacije skrbi za vojne invalide naletimo tudi na grofe Brandenburške, posebej pa na cesarja Heinricha IV., ki je v svojih prizadevanjih šel celo tako daleč, da je večje samostane prosil, včasih pa tudi kar prisilil, da so odslužene in invalidne vojake sprejeli, pri nekaterih manjših samostanih pa je to s posebnim odlokom določil kar sam.⁴ Pričevanja o tem najdemo v raznih analih (Hersfelder Lambert), v katerih preberemo, da je bilo leta 1332 v samostanu Etthal v Ammergau v Nemčiji ustanovljeno nekakšno zatočišče za 15 vojakov, ki so tu prebivali z ženami, pa tudi za šest vdov. Celotno zatočišče je bilo organizirano po cerkvenih običajih. Oskrbovanci so imeli posebna oblačila v sivi in modri barvi.

Posebno poglavje predstavlja sistem nege vojnih invalidov s *Panisbriefen*. Gre za nekakšne listine oz. »pisma za kruh«, s katerimi je cesar lahko posamezen samostan zadolžil, »da sprejme enega od njegovih podanikov in ga preživlja«. Na žalost ni možno zagotovo trditi, kdaj je cesar začel izdajati *Panisbriefe*. V njih je bilo npr. zapisano, da mora samostan lastniku takega pisma, ki se je imenoval *panist*, priskrbeti hrano in vse, kar je potreboval za normalno življenje. Kot primer velja omeniti pismo cesarja Ferdinanda I. iz leta 1562, kjer je zapisano, da je neki vojak prejel omenjeno pravico in je nato kar 24 let prebival v samostanu. Nadalje najdemo tako listino tudi pri Maksimilijanu II. iz leta 1569, v kateri je opisan vojak, ki je bil zajet med vojno proti Turkom in je bil tam kot ujetnik 17 let zaprt v ječi. Po vrnitvi v domovino je bil na osnovi *Panisbriefa* nastanjen v samostanu. Bil je v tako slabem stanju, da je moral zanj samostan določiti posebnega služabnika, kar je bila sicer izjema, a je bila povezana z dodatnimi stroški, ki jih pismo ni predvidelo.

Podobno kot velja za antični čas, najdemo posebne spremljevalne čete invalidov v raznih vojskah tudi v srednjeveški in novoveški Evropi. V Franciji je kralj Franc I. (1515–1547) označeval vojake, ki so končali obvezno služenje vojske, z nazivom *Paga muerta* oz. *Morte-payes*. Šlo je za odpuščene vojake, med njimi tudi invalide, ki so imeli v vojski funkcijo plačancev. Od kod prihaja naziv *Morte-payes*, torej nekaj, kar plačujemo po smrti, ni mogoče ugotoviti, vendar tega nikakor ne smemo razumeti dobesedno. Kralj Franc I. je imel v mislih le to, »da je potrebno odsluženim vojakom in invalidom zagotoviti normalno življenje«. Med 15. in 17. stoletjem

⁴ H.Haeser, Geschichte der christlichen Krankenpflege, Berlin 1857.

so čete invalidov s pridom uporabljali v mestih, kjer so jih imenovali *Rogantins* oz. *Rocandiers*. Vojaki iz čet invalidov so prevzeli skrb za varnost, tj. stražili so gradove, trdnjave in ostale državne zgradbe. Tovrsten način služenja vojakov v četah invalidov se je pozneje z večjimi ali manjšimi odstopanji razvijal tudi v drugih evropskih državah. Tako so se take čete invalidov v Franciji imenovali tudi *Gardes-du-corps*. Ker so slednji v primerjavi z rednimi vojaki prejeli le polovico plače ali dohodka, so jih mnogokrat imenovali tudi *Demi-payes*, kar pomeni napol plačani.

V razvoju čet invalidov pa je posebej v 17. stoletju prišlo do izrabljanja teh ugodnih situacij, saj so se po evropskih mestih ti privilegiji razvrednotili, vojni invalidi in ostali pa so se spremenili v lenuhe, zaradi česar so neodgovorno ter slabo opravljali tako pomemben poklic. Tako stanje je bilo prekinjeno 20. marca 1683, ko je v Franciji izšel poseben predpis, ki je določal, da morajo biti težko poškodovani in ranjeni oz. ostareli stražarji preseljeni v hiše invalidov. V drugi polovici 17. stoletja se je torej tak način zagotavljanja skrbi za vojne invalide nehal. Podobna situacija glede ustanavljanja čet invalidov je bila tudi v Angliji za časa Karla II., ki je leta 1660 predvidel formiranje čet invalidov, kar se je nato vse do 19. stoletja dejansko tudi izvajalo, o čemer priča obstoj posebnih garnizij, v katere so bili vključeni odsluženi vojaki. Podobna situacija je bila tudi v Nemčiji.

Z začetkom nove dobe so začeli pospešeno uporabljati različno strelno orožje. Izstrelki so bili tako uničujoči, da se je skokovito povečalo število poškodovancev in hiraajočih v primerjavi s preteklostjo. Za takšno povečanje vojnih invalidov in poškodovancev dotedanja struktura ni več zadostovala. Prisiljeni so bili poiskati nove poti, da bi tovrstne ustanove razširili in jih glede na število sprejetih oskrbovancev močno povečali.

Konec 16. stoletja že zasledimo izplačevanje pokojnine za odslužene vojake. V posameznih državah so ustanovili t. i. skupine invalidov, v katere pa so lahko vstopili le »določeni« poškodovani in bolni vojaki. Večina invalidov pa je bila prisiljena, da je kljub bogatemu plenu dejansko beračila po državi. Pri bojih nabran plen so namreč kaj hitro potrošili za ženske, vino ali igre na srečo, nato pa kot reveži iskali možnosti za preživetje. Konec 17. stoletja so za nego vojnih invalidov še vedno skrbeli tudi samostani. Kmalu pa so vojake, ki se niso bili sposobni bojevati ali so bili pohabljeni, preselili v hiše invalidov (po vzoru Francije). V enakem času so začeli spodbujati gradnjo posebnih ustanov, ki so skrbele za vojne invalide, hkrati pa se je izvajala skrb za invalide tudi z razdeljevanjem ozemlja ipd. V 18. stoletju se je nega vojnih invalidov začela dodatno razvijati. Med drugim so vojnim invalidom dodelili nekakšne prednosti oz. olajšave pri opravljanju obrti in trgovanju. Ob koncu 18. stoletja zasledimo naslednje načine in oblike skrbi ter nege za vojne invalide: možnost sprejetja in namestitve v hiše invalidov, nastanitev v invalidnih četah, dodelitev posesti in zemlje, odobritev olajšav pri trgovanju in obrti, izplačilo denarja (pokojnina), namestitvev v civilno oskrbo.

Od posamičnih držav je prva sistematično skrb v večji meri pokazala Francija, kjer je leta 1671 francoski kralj Ludvik XIV. ustanovil *Hôtel des Invalides*, v katerem so bivali invalidi in vojni veterani. Vendar poznamo razvoj t. i. invalidskih hiš že več stoletij prej. Kralj Filip Avgust (1180–1223) je prvi med evropskimi kralji ustanovil hišo za ranjene in invalidne vojake ter zagotovil sredstva za njeno osnovno delovanje. Pri organizaciji skrbi za vojne invalide je imel velike zasluge tudi kralj Ludvik Sveti (1226–1270), ki je za kar 300 vitezov, ki so se vrnili iz šeste križarske vojne v Egiptu, ustanovil posebno hišo zaradi znane bolezni, ki je povzročila oslepitev. Hiša se je imenovala *Hôpital des Quinze-Vingds*. To hišo zaradi dokumentirane ustanovitve že leta 1254 uvrščamo med prve tovrstne ustanove v Evropi. V Franciji se je grajenje hiš invalidov nadaljevalo tudi za časa kralja Heinricha III. (1574–1589), ki je s posebnim odlokom poskrbel za vojne invalide, ki se tukaj ponovno navajajo kot oblati ali laični menihi. Leta 1576 je kralj ustanovil posebno hišo, imenovano *Maison de la Charité Chrétienne*, z namenom, da bo v njej naselil vojne invalide, oficirje in druge vojake, ki so bili zaradi starosti onemogli in niso mogli več skrbeti zase. Omenjeno hišo invalidov je vodil poseben red krščanske ljubezni. Tako so imeli tisti, ki so to hišo vzdrževali, tudi posebne znake, in sicer sidro na levi strani plašča, nosili pa so tudi iz svile narejene srajce in pa osebne rutice, na katerih so bili znaki v obliki romba. V poznejšem času, predvsem v drugi polovici 16. in v začetku 17. stoletja, je kralj Henrik IV. nadaljeval tradicijo *Maison de la Charité Chrétienne*, tako da je s posebnim odlokom najprej leta 1603 obnovil red krščanske ljubezni, nato pa po posebnih postopkih zagotovil hiši invalidov več denarja, predvsem tako, da je v državnih proračunih zagotovil zadosti velika sredstva za vzdrževanje oblatov oz. laičnih menihov in vojnih invalidov, ki so se v tistem času že začeli organizirano preseljevati v hiše invalidov.

Hiša invalidov *Hôtel Royal*, ki jo je dal zgraditi Ludvik XIV., je torej vplivala na razvoj, organizacijo in delovanje hiš invalidov po celi Evropi. Finančna sredstva za gradnje hiše invalidov si je kralj pridobil v vojni z Nizozemsko. Tako je bila leta 1674 dokončana hiša invalidov v Parizu, ki je nato desetletja in stoletja nudila zavetišče tako »starim kakor tudi ranjenim in invalidnim vojakom«, kar najdemo na posebni tabli z latinskim napisom *Militibus senis aut vulnere invalidis* z letnico 1676, ko so izdali tudi primerna spominska obeležja, ki so se ohranila vse do današnjih dni. Hiša invalidov je bila zgrajena z namenom, da bi v njej našli svoj mir ter zadoščenje oficirji in navadni vojaki, ki tako ne bi bili več prisiljeni prosjačiti. V hiši invalidov so lahko preživel jesen svojega življenja in našli smisel ter eksistenco svojega obstoja. Dala je torej tudi ideološko utemeljitev: zgrajena je bila namreč z utemeljitvijo, da so vojaki ob varovanju interesov države za monarhijo izgubili svoje zdravje in si pridobili status vojnih invalidov, za kar jim mora pripadati nekakšna nagrada oz. možnost brezskrbne prihodnosti.

Ludvik XIV. je posest in zemljišče, na katerem je stala hiša invalidov, s posebnimi odloki proglasil za območje prostih davkov ter s tem omogočil tudi ekonomsko plat razvoja hiše invalidov.

Za delovanje take hiše so potrebovali precej osebja. Vodili so ga guvernerji oz. oskrbniki ubogih, zraven pa so bili tudi zdravniki, ranocelniki in lekarnarji. V začetnih letih delovanja je v hiši invalidov v Parizu stanovalo kar 3000 vojakov in 5000 oficirjev. Zanimivo je, da so oficirji stanovali po štirje v eni sobi, medtem ko je bilo navadnih vojakov v sobi po šest in več. Pozneje so boljše poskrbeli za oficirje, saj so zanje okoli hiše invalidov zgradili celo oficirske hiše oz. so zagotovili, da je v sobi stanoval samo en oficir oz. največ dva. Temeljna naloga doma invalidov je bila oskrbovanje vojnih invalidov s hrano, za kar so bile zgrajene številne jedilnice, med katerimi je največja merila kar 50 metrov v dolžino in 8 metrov v širino. Jedilnica je bila opremljena z gobelini, ki so jih naredile umetniške roke invalidov. Na stenah so bile narisane bitke takratnega časa. V vsaki jedilnici sta bili dve mizi, po ena na levi in desni strani, v sredini pa je bila manjša miza, za katero so morali sedeti *pivci vode*. Šlo je namreč za posebej določeno mesto tistih, ki so prekršili predpise o disciplini in redu v hiši ter bili za daljši ali krajši čas obsojeni na kazen, da pri kosilu niso smeli piti vina, ampak samo vodo. Zanimivo je, da je lahko v veliki jedilnici naenkrat sedelo kar 1500 ljudi. Res pa je, da so zraven velike jedilnice obstajale še manjše, in sicer posebna manjša za 160 oseb za slepe in jedilnica za 80 oseb za tiste, ki so bili v bolniških posteljah. Zanje so skrbele usmiljene sestre, ki so imele za posebej težke bolnike na razpolago tudi pomočnike. Pozneje so bile za oficirje pripravljene posebne okrogle mize, ki so jih postavljali tudi v druge manjše prostore. Vojni invalidi so v hiši invalidov dobili tudi dovoljenje za opravljanje obrti in so bili oproščeni plačevanja dajatev (tudi sicer je država organizirano opustila izvajanje nadzora nad opravljanjem obrti in je na tak način omogočila, da so si vojni invalidi lahko pridobivali dodatna finančna sredstva).

Taka praksa organiziranja skrbi za vojne invalide je potekala tudi v drugih hišah, kjer je bilo treba zagotoviti dovolj velike kuhinje in osebje, saj je bilo treba trikrat na dan pripraviti tople obroke, kjer je pomembno vlogo odigralo kuhano meso, bodisi perutnina ali kakšna druga vrsta mesa.

V kuhinji je bila predpisana stroga čistoča, kar je značilno tudi za tisti del hiše invalidov, ki je bil v posebnem prizidku in se je imenoval *Hospital*, torej bolnišnica. Zanj so bile organizirane posebna velika kuhinja, čajna kuhinja in posebna kopalnica.

Celotna hiša invalidov je lahko delovala samo zaradi organiziranosti, ki je po eni strani slonela na vojaški disciplini, po drugi strani pa na oblikah krščanske ljubezni, ki so jo izvajale častne sestre (nune), ki so skrbele za težko bolne (v začetni fazi so bili to predvsem bolniki s skorbutom).

Hiša invalidov je morala zaradi vojnih invalidov in zaradi ostarelih vojakov zagotavljati tudi stalno zdravniško oskrbo. Vsako jutro ob šestih

je bila vizita, ki jo je opravil glavni zdravnik hiše v spremstvu kirurga (zdravnika) in lekarnarja, ki je vplivala na dodelitev zdravil oz. odločitev o nujnih zdravniških posegih. Besede kirurg ne smemo razumeti enako, kot jo razumemo danes. Gre namreč le za zdravnika ranocelnika, ki je moral zagotavljati predvsem čiste obveze ali opraviti manjše medicinske posege, medtem ko je moral lekarnar zagotavljati primerna zdravila, ki mu jih je po naročilu prinašala lekarniška sestra. Po koncu 17. stoletja je hiša invalidov v Parizu dobila t. i. glavnega kirurga, ki je bil samostojen v svojih odločitvah in je že izvajal večje kirurške posege. Na pomoč so priskočili tudi veterani, ki so za vojne invalide izdelovali bergle, proteze, v glavnem pa lesene noge oz. druge pripomočke, s katerimi so lajšali življenje vojnim invalidom.

Iz dekreta Ludvika XIV. (3. 1. 1710) je razvidno, da je lahko bil v hišo invalidov sprejet tisti vojak, ki je predložil primerno dokumentacijo. Veljalo je pravilo, da je bil za sprejetje v hišo upravičen samo tisti vojak ali vojni invalid, ki je najprej služil dvajset, pozneje pa že deset let in dobil status *vojaka veterana*. Za ranjene in invalidne vojake doba služenja ni bila relevantna, morali pa so predložiti le dokumentacijo, ki jo je moral podpisati komandant oz. višji zdravnik, ki je deloval v posameznih aktivnih četah.

Zanimivo je, da v prvih obdobjih v hišo invalidov niso bili sprejeti vojni invalidi protestantske vere in tudi ne samostojni neodvisni vojaki, ki so postali invalidi ob služenju pri topništvu ali mornarici. Pozneje je bila ta omejitev preklicana.

Invalidi so bili znotraj doma invalidov razdeljeni na posamezne čete ali vojaške oddelke, ki so se organizirali glede na posamezne vojaške čine in po različnih stopnjah poškodb. Tako so morali biti v hišo invalidov kot posebna kategorija sprejeti tudi t. i. *laični menihi*, ki smo jih že omenili. Ti so bili po posebnem sklepu iz samostanov preseljeni v hišo invalidov.

Za posebno vojaško četo invalidov *Manicrots*, prvič omenjeno leta 1689, je značilno, da so jo sestavljali vojni invalidi z amputiranimi rokami, namesto katerih so nosili proteze oz. kavlje. Najdemo tudi zapise o posebnih četah, ki so jih sestavljali slepi vojni invalidi.

Na splošno je treba povedati, da je kljub različnim telesnim hibam, ki so jih imeli stanovalci hiše invalidov, tam veljala stroga vojaška disciplina. Tako so morali določeni invalidi izvajati varovanje celotne stavbe, spet drugi pa so morali hoditi na dnevno služenje straže drugam. Življenje znotraj doma invalidov je bilo podobno življenju v samostanu, kar je bilo v začetku posebej težko, vsaj za tiste invalide in veterane, ki so s seboj pripeljali žene in otroke. Kot je znano, so bile zanje pozneje postavljene posebne stavbe, kamor so se lahko poročeni invalidi s svojimi ženami in z otroki umaknili.

Zanimivo je tudi dejstvo, da so morali tisti, ki so obvladali kakšne ročne spretnosti oz. obrti, to izvajati tudi znotraj doma invalidov. V veliki meri pa so taki vojni invalidi skrbeli za šolanje mlajših invalidov za posa-

mezne poklice, npr. za čevljarje in podobne praktične poklice.⁵ *Hôtel des Invalides* so sprva sestavljale le barake, leta 1767, ko je bil zgrajen, pa je lahko sprejel 4000 vojnih veteranov in je postal ena najbolj znamenitih stavb v Parizu. V ZDA so kolonije skrbele za tiste, ki so jih branili (kolonija v Plymouthu je npr. leta 1636 sprejela sklep, da za tiste, ki so jo branili in ne morejo sami skrbeti zase, skrbi do konca življenja, leta 1780 pa je ameriški kongres sprejel sklep, da oficirji po končani vojni sedem let prejemajo pol plače).

Po hiši invalidov v Parizu so se zgledovale mnoge evropske države, kjer so v tem času in pozneje v večjem ali manjšem številu nastajale podobne ustanove, ki so se navadno tudi enako ali podobno imenovale. V Angliji je Karel II. (1660–1685) s posebnim odlokom v bližini katedrale sv. Pavla določil gradnjo hiše invalidov. Poskrbel je tudi za gradnjo *hospitale* in načrtoval vrtove ter dodatne zgradbe. V svojem odloku je v glavnem zagotovil možnost prebivanja v hiši invalidov odpuščenih vojakov. V Rusiji (v Sankt Petersburgu) je Katarina II. (1762–1796) dala zgraditi veliko hišo invalidov, pozneje pa so bile podobne ustanove zgrajene še drugod po Rusiji. Na Nizozemskem je Moric Oranski (1582–1625) že leta 1587 ustanovil t. i. *Gasthaus für Invalide*, torej neke vrste gostišče za invalide, medtem ko je njegov naslednik, Wilhelm III. (1672–1702), v Brombecku pri Arnheimu ustanovil pravo hišo invalidov. V mestu Wadstena ob Wetterseeju na Švedskem je Gustav Adolf (1611–1632) ustanovil poseben samostan, in sicer za prebivanje ranjenih oficirjev in vojakov.

V večjem delu Evrope so torej v hiše invalidov prihajali bolni in ostareli vojaki. V njih so delovali nastavljeni zdravniki, notranji red pa je slo-nel tako na vojaških kot na samostanskih izhodiščih. Med večjimi hišami invalidov v Evropi je treba navesti hišo invalidov v Berlinu, ki jo je začel graditi kralj Friederich I. (1688–1713). Pogojena je bila z velikimi vojnami proti Turkom in z drugimi vojnimi posegi, ki so se v tem času odvijali po Evropi. Prav zaradi tega se je okoli leta 1700 močno dvignilo število ranjenih vojakov, s tem pa tudi število vojnih invalidov, kar je leta 1705 pripeljalo do ustanovitve velike hiše invalidov v Berlinu. Vanjo niso sprejemali samo poškodovanih vojakov z evropskih pohodov, temveč tudi vojake iz bitk zunaj evropskega prostora. Tudi v tej hiši so zagotavljali osnovne pogoje za življenje, tj. kompletno oskrbo in obleko ter določene priboljške. Hiša invalidov v Berlinu se je v naslednjih letih in desetletjih razvijala podobno kot hiše invalidov drugod po Evropi. Njen razvoj lahko spremljamo vse do konca prve svetovne vojne.

Pomembno vlogo pri razvoju skrbi za vojne invalide (predvsem pri delovanju hiš invalidov) je v Nemčiji odigral nemški viteški red, ki je v svojih temeljnih aktih o ustanovitvi in dejavnosti že v zgodnjem srednjem veku zagotovil skrb za popotnike in stare ter ranjene osebe, ki niso zmogle vstopiti v vojaške čete. Vsem tem je bilo po ustanovitvenih aktih

⁵ S. S. Granet, *Histoire de l'Hotel des Invalides*, Paris 1736.

nemškega viteškega reda treba zagotoviti oskrbo in hrano. S tem namenom so začeli ustanavljati posebne hiše, t. i. *firmarije*. (Beseda firmarija prihaja od besede Infirmarija, tj. bolnišnica.)

Tako v nekaterih večjih mestih Nemčije, kot sta Marienburg in Elbing, najdemo gradove, v katerih so ustanavljali različne firmarije, seveda ločeno za plemiče in ostale vojake. Stanovalci prvih hiš so bili stari in bolni člani nemškega viteškega reda, na katere so imeli velik vpliv vodje posameznih večjih regij, ki so se imenovali *komturji*. Vsi so živeli skupaj, le veliki mojster in njegov namestnik ločeno.

Zanimivo je, da je bil nemški viteški red (v manjših enotah) organiziran že v začetku 15. stoletja, saj je dokumentirano, da je v takšnih hišah stanovalo od 30 do 40 ljudi. Predvsem v drugi polovici 15. in v 16. stoletju pa je bilo treba zaradi aktivnosti nemškega viteškega reda hiše povečati. Tako se je povečalo tudi število stanovalcev, in sicer na 120. Treba je povedati, da je nemški viteški red deloval tudi na slovenskih tleh, predvsem so bile to t. i. *komende* v Veliki Nedelji (1222) in komenda pri Melju v Mariboru ter še nekatere druge. Tako hišo, namenjeno invalidom in bolnim, je vodil tako imenovani *Firmarienmeister*, neke vrste direktor bolnišnice, ki je relativno zgodaj deloval po predpisanih statutih nemškega viteškega reda, v katerih zasledimo člene, ki določajo v prvi vrsti skrb za stare in bolne sobrate ter šele nato predvidevajo tovrstno dejavnost tudi za laike.

Na področju Nemčije so vojne invalide in vojne poškodovance, ki so potrebovali posebno nego, po letu 1725 pošiljali v poseben vojaški špital v Berlinu, a je bil ta zaradi prve šlezijske vojne kmalu premajhen. Za kratek čas je bila na voljo tudi hiša invalidov v Berlinu, a tudi ta kmalu ni več zadostovala povečanim potrebam po nastanitvi vojnih invalidov. Leta 1778 je Friedrich Veliki prispeval 100.000 talerjev za ustanovitev posebne hiše – ustanove za uboge v Kreuzburgu v Šleziji, predvsem za ranjene podoficirje in navadne vojake. Tudi za časa Friedricha Wilhelma II. so za *pohabljene*, ki niso imeli sorodnikov, ki bi skrbeli zanje, poskrbeli iz invalidne ali iz državne blagajne. F. W. I. je leta 1791 začel ustanavljati t. i. hiše za oskrbo invalidov, ki naj bi skrbele za vojne invalide. Take ustanove naj bi po njegovem naročilu ustanovili v vseh deželah in v njih naj bi nastanili tudi tujce, ki bi jih tako lažje kontrolirali ter jih po potrebi uporabili tudi za različna dela. 16. junija 1791 so bile tako ustanovljene tri take hiše za oskrbo invalidov, in sicer v Straußbergu, Brandenburgu in Wittstocku. V vseh treh hišah je živelo 400 invalidov, vključno z ženami in otroki. Vsaka hiša je bila razdeljena tako, da je imela dva ločena dela, enega za invalide, drugega za berače, vsi pa so spadali pod skupno upravo. Invalidi so dobivali boljšo hrano kot najboljši razred obubožanih. Invalidom ni bilo treba delati. Vsak je dobil svojo uniformo: moški so dobili hlače in jopič iz modrega blaga, zraven pa še klobuk z napisom kralja, kar je predstavljalo neke vrste časten znak za odsluženo vojsko, ženske so dobile modra ženska oblačila. Iz arhivskih virov je razvidno, da

so se vojni invalidi večkrat neprimerno obnašali, zato je bil izdan odlok, da se jih lahko v primeru disciplinskih prekrškov pretepe tudi s palico. Delovanje teh ustanov je bilo plačano iz okrajne blagajne. Podobne ustanove so ustanavljali tudi v drugih deželah Nemčije, vendar o vseh ni možno najti podatkov.

V večini pa je bilo v srednjem in novem veku ter tja do 19. stoletja tako, da je bila edina možnost preživetja vojakov (invalidov) za poznejše obdobje, da si je nabral kar se da veliko plena in pobral čim več denarja, ki ga je dobil kot odkupnino za bogate ujetnike. Ta denar je bil namenjen poznejšemu življenju, ko vojak ni bil več sposoben za delo oz. ko je postal vojni invalid.⁶ Ta način se je zelo razširil v četah, kjer je bilo veliko plačancev (v srednjem veku in v začetku novega veka). Veljalo je, da bo vojak v vsakem primeru dobil denar, neko plačilo za vse tegobe, ki jih je moral prestati med bojem – ponavadi v obliki blaga, nabranega ob roparskih pohodih. Tako je bilo točno določeno, kdaj se roparski pohodi začnejo in kdaj končajo. Med viri najdemo primer Christiana pl. Braunschweiga iz Nemčije, ki je kot veliki vojskovodja v tridesetletni vojni pred enim od roparskih pohodov svojim vojakom zaklical: *»Vzemite vse, samo žareče jeklo in kamne od mlinov pustite ležati.«* Seveda si je vojak pri raznih roparskih pohodih nabral obilo plena in raznih vrednih stvari, a jih je, ker je bil mlad in neizkušen, tudi hitro izgubil oz. zapravil. Tako je takrat veljal pregovor *Mladi vojak, stari berač*. Ta pregovor se je sicer pojavil v 16. stoletju in je na žalost še dolgo časa odražal stanje takratnih odsluženi in invalidnih vojakov. Med pohabljenimi in berači, ki so v srednjem veku potovali od naselja do naselja, so bili v veliki meri vojni invalidi. Resno težavo pa so ti začeli predstavljati v času, ko je bilo v začetku novega veka po končanih vojnah veliko plačancev odpuščenih iz organiziranih vojaških čet. Ti so se znali samo bojevati. Tako so po končanih vojnah s svojimi ženami in z otroki pristali v revščini. Enako je bilo stanje tudi v času po miru v Ryswijku, ko so leta 1697 sredi zime iz Anglije, Nemčije in Nizozemske iz vojske odpustili 150.000 vojakov. Če so bili ti še pri močeh, so začeli ropati in pobijati, se zbirali v različne bande, terorizirali vasice in prisiljevali lastnike gostiln ter kakšnih podobnih ustanov, da so jim brezplačno dajali hrano in omogočali brezplačne nastanitve. Francoški odlok iz tistega časa je določil, da so gostitelji takim vojakom morali dovoliti prenočiti največ eno noč, zatem pa so jih morali prijaviti policiji, ki jih je nato hitro odstranila.

Še hujše pa je bilo življenje tistih, ki so zaradi bolezni ali poškodb trpeli in hirali. Število teh se je v začetku nove dobe izjemno povečalo. Po eni strani zaradi povečanja vojaških skupin, po drugi strani pa (pozneje) tudi zaradi tega, ker so v bitkah začeli uporabljati modernejša smrtonosna orožja, ki je imelo močnejšo uničujočo moč, kar je povzročalo večje število *poškodovancev* v različnih bojih.

⁶ E. Schnackenburg, *Das Invaliden- und Versorgungswesen ...* Berlin 1888.

Vojnim invalidom, ki so jih brez kakršne koli odškodnine odpustili iz vojske, ni preostalo nič drugega, kot da beračijo. Tako je npr. zapisano v traktatu o zdravem beraču avtorja Ahasvera Fritscha iz leta 1659: »*Kaj naj torej storimo oz. kaj naj se zgodi s starimi vojaki in tistimi, ki so se v vojnah borili za državo in ji služili in so po odpustitvi iz vojske ostali slepi, gluhi, nemočni, pohabljeni?*« Potem je bilo zapisano vprašanje »*Ali je potrebno tudi te, kot vse ostale zdrave berače, nagnati izpred hiše?*« Dalje piše, da se to pisatelju ne zdi pravilno, temveč meni, da si ti zaslužijo posebno mesto, in upa, da jim bodo ljudje pomagali. Odgovor na to pa se je glasil: »*Vojni invalidi naj se nastanijo v posebnih ustanovah, če pa to ni zagotovljeno, se jim beračenje ne sme preprečiti.*«

Tudi ti nesrečniki so se združevali v večje združbe, skupine in potovali od naselja do naselja. Tako različne upodobitve znanega francoskega bakrorezca Callota pričajo o času med in po tridesetletni vojni ter prikazujejo »*združbe pohabljenih invalidov z raznimi pripomočki za hojo (bergle, lesene noge in podobno), ki so prispele v mesto in kjer so jim žene kuhale juho ter jim delile hrano*«.

Seveda je jasno, da tovrstnih združb beračev ljudje niso radi videli v naseljih ali mestih, saj jih je bilo pogosto preveč. Nemalokrat se je zgodilo, da so berači, če jim meščani niso hoteli dati hrane, mesto požgali ali oropali. Meščani so jim zato poskušali dajati velike miloščine, da bi ropanja preprečili. Posledica tega pa je bila, da se je v tistem času skoraj vsak postopač, berač, lenuh ali *vagabund* izdajal za odpuščenega vojaka in prosil za miloščino. Ti *lažni vojaki* so, zbrani v združbah (tolpah), potovali po različnih krajih, brez kakršnih koli dokumentov in seveda pogosto kar dobro oboroženi.

Dolgo časa je trajalo, preden je zadnji vojni poškodovanec (berač) izginil s ceste. Kljub vsem naporom države, da bi se življenje invalidov izboljšalo do take mere, da ne bi bil noben prisiljen beračiti, to še dolgo časa ni uspevalo. Vzrok so bile tudi neprestane vojne in temu primerno vedno večje število invalidov. Na drugi strani pa tudi dejstvo, da je velik del pridobljenih vojakov služil do stopnje, ko niso bili več sposobni za vojsko, in tako so vojaki v vojski preživeli več časa in doživeli višje starosti.

Proti *šarlatanom*, ki se jim ni dalo delati oz. ki so se odločili za beračenje, so države v različnih delih Evrope izdale veliko odločb in zakonov.

Ker so berači predstavljali problem za državo, je v Franciji kardinal Richelieu⁷ izdal odločbo, kjer je bilo zapisano, naj se berače kratko malo zapre v *Hospital de la Pitié*, to je v sirotišnico. Težave z berači pa se niso zmanjšale. Na začetku vladanja Ludvika XIV. so po ulicah Pariza iskali vojake in oficirje, ki so se potikali po Parizu ter beračili. Odstranili oz. izgnali so jih tako, da so jih napotili k vhodnim vratom v mesto, kjer naj bi dobili podporo od države. Beračenje je bilo v Parizu prepovedano.

⁷ H.A. Wauthoz, *Les ambulances et les ambulanciers ...* Pariz, Bruselj.

Vsak, ki mu je bilo dokazano, da je beraču dal denarni prispevek, je moral plačati kazen sto liver.

Tudi v Brandenburgju je bilo po vojnah velikega kneza zaradi neugodnega finančnega stanja države nemogoče poskrbeti za vse invalide in odpuščene vojake. Tako jih je bilo veliko prisiljenih v beračenje.

V Nemčiji je bilo 17. marca 1710 za časa Friedricha I. določeno, da se morajo invalidi in vojaki, ki so živeli v bedi in niso imeli denarja, javiti pri generalnem vojnem komisarju. Nekateri so lahko po drugem odloku iz leta 1703 dobili celo podporo iz garnizijske vojaške blagajne.

Kralj Friedrich Wilhelm I. je še posebej strogo nastopil proti beračenju odpuščenih vojakov. Z odlokom *ediktom* z dne 25. decembra 1716 je določil, da se mora invalidne vojake (berače) strogo kaznovati, z dodatnim določilom 1. maja 1717 pa je bilo določeno, da vse berače ujamejo in jih pošljejo na prisilno delo v kraje Magdeburg, Colberg, Memel ali Cleve.

Tudi berlinska blagajna za uboge je poskušala dodeljevati invalidnim vojakom potrebno podporo. Zato je kralj leta 1723 iz svojih sredstev blagajni za uboge dal 500 talerjev, ki so bili v prvi vrsti samo za nego obubožanih vojakov. 20. novembra 1730 je kralj določil, da bo beračenje odsluženih vojakov kaznovano s 6-mesečnim, v primeru ponovnega prekrška pa 3-letnim prisilnim delom v različnih trdnjavah.

Pod Friedrichom Velikim ni nobenih posebnih določb, ki bi bile naperjene proti beračenju, čeprav se je predvsem po sedemletni vojni pojavilo ogromno število poškodovanih vojakov, ki so beračili. Kralj je kljub temu poskušal poskrbeti za vse, ki so bili tako hrabri, da so se zanj borili in krvaveli. Leta 1779 je bilo še vedno 4624 invalidov, 1780. leta 3702, 1785. leta 5893 in 1786. leta celo 6382 invalidov, za katere ni bilo poskrbljeno. Vzrok za to žalostno situacijo je bil ta, da je država zaradi vojn skoraj obubožala in kralj enostavno ni zmozel poskrbeti za vse poškodovane. Treba je seveda tudi upoštevati, da se je zaradi dolgega služenja pojavilo veliko vojakov, ki so postali invalidi zaradi starosti.

Tudi Friedrich Wilhelm II. se je lotil problema, s katerim je želel preprečiti beračenje vojnih invalidov. Veliko težavo pa so predstavljali tisti ljudje, ki so se izdajali za vojne invalide in beračili. Tako je kralj ustanovil posebno komisijo, ki naj bi določila število invalidov v državi, za katere ni poskrbljeno. Omenjena komisija naj bi organizirala nego po posebnih predpisih in priskrbela za to potrebna sredstva. Komisija je ugotovila, da je bilo 29. decembra 1788 v Nemčiji še vedno nekaj manj kot 20.000 invalidov, za katere ni bilo poskrbljeno, čeprav je kralj 14. decembra 1787 izjavil, da bo prav za vsakega vojnega invalida v državi primerno poskrbljeno. Proti tistim, ki so kljub prejeti državni pomoči beračili, pa so ukrepali.

Kraljeva določba z dne 21. novembra 1807 je nato občinam v Nemčiji določila, »da morajo poskrbeti za tiste invalide, za katere še nihče ne skrbi«. Zaradi velikega števila invalidov (beračev), kar je bila posledica večjih odpustitev iz vojske, je prišlo do pomanjkanja prostih mest v raznih

četah invalidov ali pri civilnem služenju vojske. Samo v primeru, da je bila občina preveč revna, so invalidi, če se sami niso mogli preživljati, prejeli *taler miloščine*.

Bolje kot so v Nemčiji skrbeli za vojne invalide, manj jih je bilo na cesti. Po letu 1871 so bili berači z berglami ali lajnami, ki bi hodili po cestah in prosili za miloščino, že prava redkost.

Sicer pa je za Nemčijo značilno tudi, da so imeli vojni invalidi, še posebej tisti, ki niso bili več sposobni delovati v četah invalidov, pravico služiti v civilnih institucijah. V glavnem so postali nadzorniki deželnih posestev. Ustanovitelj civilnega služenja ali civilnega zagotavljanja skrbi za vojne invalide v Nemčiji je bil kralj Friedrich Wilhelm I., ki je leta 1793 izdal generalni rektorij, s katerim je zagotovil organizacijo tovrstnih uradov. Namen rektorija je bil, da invalidnim vojakom zagotovi možnost nastavitve v različnih državnih službah, ne samo v tistih, ki so bile delno povezane, ampak mnogih, ki sploh niso bile povezane z vojaškimi službami. Med temi je bila npr. pošta, ki je po odloku morala zaposlovati invalide.

Izvajanje take skrbi za vojne invalide pa ni bilo zmeraj enostavno, saj je mnogokrat prihajalo do izrabe ugodnosti, kar je pripeljalo do tega, da je Friedrich Veliki leta 1775 izdal poseben odlok, s katerim je natančno določil delovna mesta, ki jih lahko in morajo zasedati vojni invalidi. Tako je predvidel, da lahko vojni invalidi nastopijo delovno mesto kot pobiralci davkov, kontrolorji blagajn, kontrolorji davkov, postali so lahko *mojstri za vago*, razni vratarji, ljudje, ki so plombirali sode za vino, varuhi ali stražarji na mostovih in drugo.

Kralj je posebej predvidel tudi zaposlitev v kavarnah. Tako so v Nemčiji zaposlili okoli 200 invalidov. Po letu 1758 je bilo v Nemčiji možno zaslediti tudi delovna mesta, ki so bila dejansko rezervirana za vojne invalide, kot so npr. šolski upravitelji, vodje kaznilnic, in podobno. Pozneje so lahko postajali tudi varuhi vrat – neke vrste vratarji, *lakaji* na različnih nivojih ... Tako skrb za vojne invalide je možno zaslediti vse do začetka prve svetovne vojne.

Posebno poglavje sistematične skrbi za vojne invalide so letne denarne pokojnine. Zasledimo jih lahko v Franciji (Burgundiji), vendar so bile omejene na manjši del francoske države, čeprav lahko tudi sicer že od srednjega veka sledimo relativno rednim denarnim prejemkom, s katerimi so si lahko vojni invalidi zagotovili nastanitev v hiši invalidov oz. v kakšnih drugih tovrstnih ustanovah. S temi sredstvi so si morali zagotoviti tudi ostalo oskrbo, med drugim zdravnika, zdravila in podobne zadeve. Z njimi so si plačali obleke, zdravnika itd. Obstajajo podatki, iz katerih je razvidno, da je v Franciji za časa Ludvika XIII. izplačana vsota znašala 60 liver, za časa Ludvika XIV. pa kar 150 liver. Tako je Ludvik XI. (1461–1483) uvedel izplačevanje letnih pokojnin, vendar se je le-to izvajalo le občasno, višina pa se je spreminjala. V 15. stoletju se zanje začne uporabljati naziv *la petite paye*, kar pomeni majhna plača ali majhen

dohodek. Zaradi nerednega izplačevanja in majhne vrednosti so nekateri invalidi odšli v mesta, kjer so imeli brezplačno možnost bivanja. Načine izplačevanja denarnih nadomestil so v Franciji sprva izvajali različno, od Ludvika XIV. do 19. stoletja pa se je praksa izplačevanja denarnih nadomestil oz. pokojnin pravzaprav ustalila. Spreminjala pa se je višina, odvisno od vojaškega čina ter stopnje invalidnosti. Tovrstno nagrajevanje invalidov so poznali tudi v drugih državah. V Angliji je kralj Edvard IV. leta 1460 svojemu oficirju Johnu Sclatterju za izgubo roke pri bitki ob Wakefieldu izplačal odškodnino v višini štirih mark srebra. To kaže na dejstvo, da je bila taka praksa v Angliji konec 15. stoletja in tudi pozneje, za časa kraljice Elizabete (1558–1603), podobna kot v Franciji, saj so z denarnimi nadomestili odpravili ranjene in invalidne vojake.

V srednji vek sodi tudi (sicer zelo modernistično) pobiranje denarja od iger na srečo. Karl I. je v Angliji že leta 1643 določil, da se morajo vse cerkvene igre »obdavčiti«. Z zbranim denarjem se je oblikoval sklad za podporo vojnim invalidom, kar je bilo pozneje povezano z ustanavljanjem posebnih prenočišč – penzionov za invalide v različnih hišah, kamor so se nato ranjeni in invalidni vojaki lahko umaknili.

V 19. stoletju se je s pomočjo splošnega obveznega vojaškega služenja znatno izboljšala nega vojnih invalidov. Prej so vojsko namreč tvorili plačanci, tako da je bila nega vojnih invalidov odvisna samo od miloščine gospoda. Seveda so za to skrbeli redki gospodje in le redki so bili mnjenja, da je to njihova obveza. Tako je bilo šele konec 19. stoletja nekako določeno oz. uzakonjeno, da je za vojne invalide treba poskrbeti organizirano in po zakonih. V Franciji sredi 19. stoletja prav tako zasledimo pobudo in izvedbo določenih ukrepov vlade, s katerimi so vojnim invalidom zagotovili zemljiško posest, na kateri so si lahko zgradili hiše. Načeloma za tako posest niso plačevali davka. Tovrstna praksa se je v Franciji obdržala vse do začetka prve svetovne vojne, s tem da so bile k lastništvu zemljiške posesti pozneje dodane tudi pokojnine. Podobno prakso zasledimo tudi v Nemčiji in v še nekaterih drugih evropskih državah. Skrb za vojne invalide je bila v nekaterih državah v Evropi v 19. stoletju sistematično organizirana tudi tako, da so oblasti vojnim invalidom nudile olajšave pri izvajanju trgovine in obrti. Tovrstnim olajšavam – sicer v posamičnih primerih – lahko sledimo od rimskega imperija dalje. V Angliji so bile vojnim invalidom pri izvajanju trgovine in obrti omogočene določene olajšave, ki so bile predvidene z odlokom kralja Karla II. Ta je odločil, da vojni invalidi niso plačevali posameznih davkov, zraven tega pa razbremenil tudi tiste obrtnike, ki so sodelovali z invalidnimi vojaki, ter trgovce, kadar so ti trgovali z vojnimi invalidi. V Nemčiji je Friederich I. vojnim invalidom, ki so izvajali obrt ali trgovino, omogočil olajšave pri plačevanju davkov, jim dodeljeval pravico do določene prehrane ipd. V Avstriji in tako tudi na naših tleh je leta 1783 izšel poseben predpis, ki je obvezal vse lastnike hiš, da so morali za hišnike vzeti izključno vojne invalide. Prav tako je znano, da so v Avstriji vse prodajalne s tobakom

zaprli in namesto njih določili, da so tobak lahko prodajali izključno invalidi.⁸

V začetku 19. stoletja se je bolj sistematično uveljavila tudi skrb za vojne invalide z odpravninami. Tako zasledimo ocene invalidnosti pri posameznih vojaki in pa predvideno odškodnino. Tako se npr. za popolno izgubo vida predvideva 1,9 enote odškodnine, medtem ko za eno izgubljeno oko vojaku invalidu »prinese« odškodnino v višini 0,9 enote. Izguba ene roke oziroma dela roke prinese invalidu 1,6 enote, če je poškodovan le del roke, pa samo 0,1. Če je prišlo do poškodbe ene noge nad gležnjem, je odškodnina 1 enota, če pa so poškodovana samo stopala, pripada ranjenemu vojaku odpravnina 0,9 enote. V arhivskih virih zasledimo razpredelnico, ki priča o številu upokojencev (med njimi tudi vojnih invalidov) in višini dodeljenih pokojnin.

Načeloma pa odškodnine segajo tudi globlje v zgodovino. V Španiji je Karl V. v svojih odločbah za vsakega vojaka, med katere sodijo tudi invalidni vojaki, zagotovil poseben »*taler*«. Količino dodeljenih talerjev so kasneje povezali s številom preživelih let v vojski oz. stopnjo invalidnosti. Tudi na Nizozemskem zasledimo nekaj podobnega kot v Angliji, ko v 18. stoletju država vojnim invalidom zagotavlja denarno pokojnino – odpravnino, ki je prav tako po višini vezana na stopnjo invalidnosti. Na Nizozemskem je leta 1781 pripadalo ranjenemu invalidnemu vojaku, če je izgubil oči, 1500 guldnov, če je zgubil samo eno oko, 350 guldnov, če je izgubil obe nogi, 1500 guldnov, če je izgubil desno nogo, 450 guldnov, če je izgubil levo nogo, 350 guldnov, če je izgubil obe roki, 1200 guldnov, za desno roko 350 guldnov, za levo roko 300 guldnov, obe nogi v celoti 700, ena noga 350, oba podplata 450, en podplat 200 guldnov. Te številke so se pozneje spreminjale. V Nemčiji se je praksa izplačevanja denarnih nadomestil začela relativno hitro, vendar je bilo kmalu ugotovljeno, da se je dobljeni denar po odhodu v pokoj ali v stanje invalidnosti kmalu potrošil, tako da so invalidi kmalu postali reveži. Pozneje, posebej v 17. stoletju, pa je bilo predvideno izplačevanje pokojnin glede na dosežene vojaške čine. Seveda je treba navesti, da so invalidi plemiškega rodu v določenih obdobjih prejeli mnogo več kot navadni vojaki, ki so se zaradi svoje invalidnosti še težje preživljali.⁹ V 17. stoletju pa je obstajala praksa, da so vojni invalidi dobivali mesečno nadomestilo v višini pol talerja. Kralj Friedrich I. je, potem ko je oblikoval t. i. sklad za invalide, ustanovil tudi blagajno za invalide, v katero se je zbiral denar, od koder so vse do 19. stoletja izplačevali pokojnine za invalide, velikokrat se to imenuje tudi *Gnadentaler* oz. miloščina. Že Friedrich Veliki pa je invalide razdelil v tri kategorije, in sicer na invalide, ki si ne morejo sami pomagati, na invalide, ki potrebujejo majhno podporo okolice, in invalide, ki so bili sposobni kar se da normalno živeti. Po teh treh razredih so se določa-

⁸ A. Koehler, *Die staatliche Invalidenfürsorge*, Leipzig 1916.

⁹ A.L.Richter, *Geschichte des Medizinal-Wesens ...*, Erlangen 1860.

le višine pokojnin. Tako je prva skupina dobivala 2 talerja na mesec, druga in tretja skupina pa le po 1 taler na mesec. Zanimivo je, da je v tistem času v Nemčiji nastajalo in obstajalo veliko zakonskih predpisov, ki so regulirali in urejali tovrstno aktivnost. V 19. stoletju se je uveljavila klasifikacija vojnih invalidov glede na poškodbe. Tako je invalidni vojak za izgubo obeh rok prejel 3,15 enote, za obe nogi 2,15 enote in za izgubo oči 2,15 enote. Višine nadomestil so se izoblikovale različno za višje oficirje in različno za vojake z nižjimi čini. Razpon med obema vrstama je v začetku 19. stoletja znašal od 504 enote za oficirja do 360 enot za navadnega vojaka, v začetku 20. stoletja pa od 900 do 540 enot.

Prelomnico v skrbi za vojne invalide nedvomno predstavlja velika vojna (kot so jo tedaj imenovali v prepričanju, da je zadnja vojna planetarnih razsežnosti), to je prva svetovna vojna. *»Po prvi svetovni vojni so se veterani za zaščito svojih pravic in zaradi poudarjanja svojih zaslug za domovino začeli organizirati v veteranskih društvih. Taka društva so nastala v Nemčiji, Avstriji, Italiji, Franciji, Kanadi in v drugih državah. Francoska veteranska organizacija je imela v dvajsetih letih prejšnjega stoletja skoraj 350.000 članov, nemška pa kar 1.400.000. Dejavnost teh organizacij je izhajala iz prepričanja, da veterani, zlasti pa vojaški invalidi, zaradi prizadetosti in bolezni ne morejo ustrezno poskrbeti zase in se zato soočajo z revščino.«*

V nekaterih državah so bile znotraj veteranskih društev posebne organizacije, ki so skrbele za invalide, v drugih so take organizacije delovale kot avtonomne ali pa so bile del drugih organizacij. Tak primer je Velika Britanija, kjer so imeli invalidi znotraj britanske legije (British Legion) združenje invalidov (Disabled Society). V posameznih državah je obstajalo več vzporednih organizacij, ali pa so bile znotraj državne (nacionalne) organizacije skoraj samostojne regionalne družbe. Nekaterne invalidske organizacije, zlasti tiste, ki so imele že starejšo, predvojno tradicijo, kot v Italiji *Associazione Nazionale degli Invalidi della Guerra*, so imele tudi eliten, neke vrste klubski pomen. Vanje so bili vključeni predvsem vojni invalidi iz plemiških in drugih višjih slojev. Mnoge invalidske organizacije so po nekaj letih delovanja zamrle ali pa so jih posrkale vase močnejše organizacije (tak primer je npr. Kanada, kjer je celotna veteranska organizacija postala del kanadske legije – Canadian Legion). V Veliki Britaniji, Kanadi, ZDA, Franciji in Avstraliji so imele invalidske organizacije tudi posebne specializirane sekcije, ki so skrbele za slepe in slabovidne, gluhe, tuberkulozne, take z obraznimi, možganskim ali s hrbtničnimi poškodbami. V ameriški zvezi slepih veteranov (Blinded Veterans Association) je bilo npr. v začetku dvajsetih let okrog 850 od 1400 oslepelih vojakov, v nemški German Bund Erblindeter Krieger pa 2521 od 2547.

V Evropi sta se na splošno uveljavila dva različna modela zaščite: britanski in nemški. Britanski je temeljil bolj na karitativni dejavnosti, medtem ko je nemški (podobno velja tudi za Francijo in še nekatere države) pomoč in zaščito vojnim invalidom in veteranom zagotavljal skoraj večinoma iz proračuna. Britanski invalidi so iz vojne začeli množično prihaja-

ti po bitki na Marni, vendar je bila država na to popolnoma nepripravljena, službe, ki naj bi skrbele za invalide, pa razdrobljene med razna ministrstva. Šele leta 1917 so jih združili v ministrstvo za pokojnine, toda še nekaj let po vojni je trajalo vsaj leto dni, da so invalidi dobili kakšen odgovor na svoje vloge. Zato pa se je v Veliki Britaniji močno razvila zasebna karitativna dejavnost, v kateri je sodelovalo več sto tisoč ljudi, z donacijami pa so nastali številni centri za rehabilitacijo (za invalide z amputiranimi udi je bil najmočnejši Queen Mary's Auxiliary Hospital at Roehampton, ki ga je leta 1915 ustanovila Gwynne Holford). Od takih centrov so bili še posebej odvisni najtežji invalidi, ki niso bili sposobni skrbeti sami zase (prva taka ustanova, ki je skrbela zanje, je bil nekdanji luksuzni hotel Richmond Hilll v Londonu). V weimarski republiki, ki je bila socialno najbolj napredna država v Evropi (razne oblike trajne socialne pomoči je dobivalo več kot 6,6 milijona ljudi, to je 10 odstotkov prebivalstva), je za vojaške invalide skrbela država. In to celovito: od invalidskih priznavalnin in invalidnin do oskrbe, prešolanja in zaposlovanja. Kljub temu pa je prihajalo do stalnih protestov in demonstracij invalidskih organizacij, ki so bile vključene v poulične boje proti državi in sistemu. Kot ugotavlja Deborah Cohen, lahko v primerjavi ravnanja vojaških invalidov in veteranov obeh med vojno sovražnih si držav sledimo zanimivemu paradoksu: medtem ko so britanski veterani in invalidi, čeprav je država zanje skrbela mačehovsko, ostali apolitični in lojalni, so nemški izražali stalno nezadovoljstvo. Državo, ki je zanje skrbela verjetno najbolje v Evropi (in zato skoraj doživela finančni zlom), so prezirali in se ji upirali ter aktivno pomagali na oblast nacionalsocializmu in Hitlerju.

Prva svetovna vojna je prinesla tudi razvoj umetnih udov.

Iz zgodovine pregleda organizacije skrbi in nege za vojne invalide lahko spoznamo, da je že relativno zgodaj obstajala želja, da bi vojnim invalidom zagotovili umetno narejene ude. Ker teh aktivnosti ne moremo spremljati z arhivskimi viri, si pri tem lahko pomagamo le z opredelitvami iz novejša dobe, predvsem pa od 15. do 16. stoletja. To je možno spoznati predvsem na slikah znanih nizozemskih mojstrov, ki so upodabljali ranjene invalide, med drugimi tudi tiste, ki so se premikali na umetnih nogah oz. vozičkih ali s pomočjo drugih umetnih pripomočkov. Šele v 17. stoletju lahko govorimo o organiziranem zagotavljanju izdelovanja protez. Še najbolj je to možno zaslediti v domu invalidov v Parizu, kjer je obstajala skupina ljudi, ki se je ukvarjala z izdelovanjem umetnih rok – v glavnem kavljev. Vojni invalidi, ki so imeli take umetne ude, so se zaradi tega imenovali »*manicrots*«. V domu invalidov je obstajala tudi skupina ljudi, ki je imela umetne noge. Vendar pa uradni državni sklep (odlok) o umetnih udih invalidov zasledimo šele leta 1865, in sicer v Ameriki, ko je bilo treba po secesijski vojni za mnoge vojake, ki so jim amputirali noge in roke, zagotoviti umetne ude. Podobno je bilo v Evropi po letu 1866, ko je bil v Nemčiji izdan poseben odlok, ki je omogočal, da so tistim, ki so jim amputirali ude, namestili umetne ude.



Vojni invalid po prvi svetovni vojni (Ernst Friedrich, *Krieg dem Kriege*, Berlin 1925)

Na splošno pa je za organizirano skrb v veteranskih in invalidskih organizacijah po prvi svetovni vojni treba reči, da je invalidom olajševala osebno travmo, v kateri so se znašli, in jim omogočala, da so se na novo socializirali v generacijskem okolju ljudi s podobnimi težavami. Tistim, ki so bili tega zmožni, je pomagala tudi pri poklicnih prekvalifikacijah in nasploh vključevanju v povojno družbo. To je bilo zlasti pomembno, ker so nove generacije kazale vse manj razumevanja za njihove težave. Če

lahko rečemo, da je medicina med obema vojnama na osnovi vojnih izkušenj zelo napredovala tako pri zdravljenju kot izdelavi nadomestil za ude in drugih ortopedskih pripomočkov, pa je ena od glavnih pomanjkljivosti ostala psihiatrična in psihološka pomoč, ki se je začela razvijati šele po drugi svetovni vojni.

V političnem smislu so imele veteranske in invalidske organizacije močno nacionalno noto, v nekaterih primerih tudi ideološko (nemška veteranska organizacija se je npr. v tridesetih letih skoraj v celoti nacificirala). Zanimiv je primer južnjaških veteranov iz ameriške državljanske vojne (1861–1865), ki so jim v ZDA veteranske pravice (in formalno tudi pokojnine) priznali šele po več kot devetdesetih letih, leta 1958.

Po drugi svetovni vojni je število vojnih veteranov in invalidov v vseh državah močno naraslo, prav tako število organizacij, ki so jih združevale, njihov status pa je bil po državah zelo različen. V vsesplošnem pomanjkanju, številčnosti, ki je šla v milijone, ter ob številnih drugih kategorijah prizadetega (zlasti civilnega) prebivalstva kakšnih posebnih bonitet niso uživali skoraj nikjer. V nekaterih državah, zlasti tistih, ki so imele kolonije ali so se močno angažirale v tujini (npr. ZDA), so se vojnim invalidom iz druge svetovne vojne kmalu pridružili vojni invalidi iz povojnih spopadov in vojn, ki so ustanavljali svoje organizacije (veterani korejske, vietnamske vojne, raznih kolonialnih vojn, tja do vojne z Irakom leta 1991). Več sto tisoč vojnih invalidov, ki se niso znašli na »pravi« strani, bodisi med drugo svetovno vojno bodisi v vojnah po njej, pa sploh niso uživali nobenih pravic. Eden takih primerov so npr. invalidi (okoli 10.000), ki so se v državljanski vojni med Severno in Južno Korejo borili na strani Južne Koreje, po severnovietnamski zmagi leta 1975 pa ne samo da niso dobili nobene pomoči in so v glavnem živeli kot berači, ampak so jih oblasti celo preganjale.

VOJNI INVALIDI NA SLOVENSKEM

Na slovenskem ozemlju so začeli delovati posamezni samostani, ki so že za časa križarskih vojn nase prevzemali skrb za vojne invalide. Med njimi so bili kartuzijani (Žiče), dominikanci (Studenice), posebej pa cistercijani, znani po svoji karitativni dejavnosti (Kostanjevica na Krki in Stična). Pozneje so to aktivnost prevzele razne humanitarne organizacije, predvsem meščanski špitali, ki so ljudem nudili možnost povrnitve izgubljenega zdravja in kjer so si lahko varovanci opomogli ali pa zagotovili nadaljnje normalno življenje (vojni invalidi). Na slovenskem prostoru so špitali nastali npr. na Ptujju leta 1315, v Mariboru leta 1348, v Slovenj Gradcu 1419, v Ormožu 1420, v Laškem 1440, v Celju 1459 in v Šoštanju konec 15. stoletja, pa tudi po mnogih drugih slovenskih krajih. Pravno utemeljene aktivnosti skrbi za vojne invalide v naših krajih lahko spremljamo od časa Karla VI., predvsem pa od časa cesarice Marije Terezije, ki je ukazala sprejeti prvi uradni zakon o vojnih invalidih. V tem obdobju so začele nastajati t. i. vojaške, oskrbovalne in socialne ter zdravstvene ustanove (vojaške bolnice, hiše invalidov), in to predvsem zaradi povečanja števila vojnih invalidov, kar je bila posledica uporabe boljšega strelnega orožja. Take ustanove so začele najprej delovati v Franciji, pozneje pa tudi v večjih državah takratne Evrope, seveda tudi v Avstriji in s tem na naših tleh. Tu se je število vojnih invalidov povečalo zaradi vojne obveze in zaradi bitk proti Turkom. Vse navedene ustanove so neposredno ali posredno skrbele tudi za vojne invalide. Pogosto so jih ustanovili in finančno podprli narodno zavedni lastniki velikih zemljiških posesti, plemiči in grofje ter drugi predstavniki velikih plemiških rodbin. Zaradi tega so se te ustanove skozi zgodovino različno imenovalе.

V drugi polovici 17. in v začetku 18. stoletja so se pojavljale vedno večje zahteve po organizirani skrbi za vojne invalide, ob njih pa tudi skrb za nemočne in stare vojake, ki si po vrnitvi iz bitk ali z vojnih pohodov niso mogli zagotoviti primerne in normalne eksistence. Posledica omenjene situacije je bila sprejetje novih zakonov ali njihovih popravkov ter dopolnil zakonov – da bi urejali skrb za vojne invalide. Pomembnejši zakonski predpisi segajo v leta 1727, 1750 in 1772 ter pozneje v leto 1875. Zakonodaja je vplivala tudi na organizacijo vojske, ki je predvidevala posebne službe kot oblike skrbi za vojne invalide, kar je bilo še posebej dobro razvito v cesarsko-kraljevi vojski v času Avstro-Ogrske. Omeniti kaže tudi delovanje vojaških veteranskih in podpornih društev, ki so zraven društvenega življenja posebno pozornost posvetili ranjenim in invalidnim članom. V času pred, med in takoj po prvi svetovni vojni se je skrb za vojne invalide močno povečala, kar se kaže v vrsti novih zakonskih in podzakonskih aktov, ki jih je izdalo cesarsko-kraljevo ministrstvo za obrambo na Dunaju. Izdajanje aktov je bilo povezano z velikim obsegom vojnih operacij in z ogromnim povečanjem števila vojnih invalidov. Z začetkom

prve svetovne vojne in predvsem med vojno se je skrb za vojne invalide odražala v organiziranem in elitno pripravljenem programu za revitalizacijo in ponovno očlovečenje vojnih invalidov predvsem s programi šolanja in dopolnilnega usposabljanja, ki so potekali v mnogih slovenskih krajih, med drugim v večjem obsegu tudi v Rogaški Slatini.

V času Kraljevine SHS in nato Kraljevine Jugoslavije so vojni invalidi postali pomemben dejavnik nacionalnega pomena. V prvi svetovni vojni je bilo v celoti okrog 21 milijonov ljudi ranjenih in pohabljenih, v Jugoslaviji je bilo od tega okrog 90.000 vojnih invalidov, 180.000 vojnih vdov in 200.000 vojnih sirot. Tako veliko število vojnih invalidov je zahtevalo posebno in bolj učinkovito skrb zanje, ker to ni postalo samo materialni problem naroda in države, pač pa tudi moralni in politični problem. Novejša invalidska zakonodaja je znatno izboljšala njihova materialni in socialni položaj ter v marsičem razširila pravice vojnih invalidov. Njihovega problema niso več reševali samo z raznimi ugodnostmi in materialnimi podporami, pač pa z vedno večjim uvajanjem rehabilitacije, to je s ponovnim usposabljanjem invalidov za delo in z njihovim vključevanjem v proizvodnjo. Med drugo svetovno vojno je invalidska zaščita delovala v omejenem obsegu. Na nemškem okupacijskem območju so uveljavljali nacistični sistem invalidske organizacije, delovanje jugoslovanskega združenja vojnih invalidov pa prepovedali in organizacije razpustili. V ljubljanski pokrajini so bile razpuščene vse krajevne invalidske organizacije in pokrajinski odbor združenja vojnih invalidov v Ljubljani. Obveznosti do vojnih invalidov so prevzele okupatorske države in »države pridobitnice« s sporazumom o delitvi premoženja in obveznosti bivše države Jugoslavije. Preliminarni dogovor o delitvi je bil sklenjen med italijansko in nemško podkomisijo na sestanku v Rimu od 12. do 18. decembra 1941. Rimski dogovor o delitvi državnih obveznosti je bil potrjen šele poleti 1942 na konferenci v Berlinu. Z likvidacijo jugoslovanskega premoženja in obveznosti so bile razdeljene tudi obveznosti do vojnih invalidov, ki so jih prevzele okupatorske države oziroma države pridobitnice v naslednjem razmerju. Nemčija je prevzela 5 odstotkov obveznosti, Italija, Madžarska in Bolgarija po 8 odstotkov, Neodvisna država Hrvaška 42 odstotkov in Nedićeva Srbija 29 odstotkov obveznosti. Izplačevanje invalidskih pokojnin pa je bilo omejeno glede na izvajanje oblasti samo v krajih in mestih, kjer je bilo to možno in če so to omogočala razpoložljiva materialna sredstva. Vojni invalidi so med vojno težko živeli, pestile so jih vojne tegobe, vsestransko pomanjkanje in neustrezna zdravstvena zaščita. Med vojno je pomrla več kot tretjina vojnih invalidov.

V Jugoslaviji je organizacija vojaških invalidov nastala na kongresu od 28. do 29. oktobra 1945 in se je imenovala Zveza vojaških vojnih invalidov Jugoslavije (Udruženja ratnih vojnih invalida Jugoslavije), to je udeležencev narodnoosvobodilnega boja in prejšnjih vojn. Zveza vojaških vojnih invalidov Jugoslavije je združevala vojaške vojne invalide, družine padlih borcev, družine umrlih vojaških vojnih invalidov in mirnodobne

vojaške invalide. Do leta 1961 je bila posebna, tudi precej vplivna družbenopolitična organizacija s skoraj 300.000 člani (od tega 63.248 vojaških vojnih invalidov iz narodnoosvobodilnega boja in 23.245 vojaških vojnih invalidov iz prejšnjih vojn). Zveza vojaških vojnih invalidov Jugoslavije je sicer imela starejšo tradicijo, izhajala je iz Združenja vojnih invalidov Jugoslavije (Udruženje ratnih invalida Jugoslavije), ki je bilo ustanovljeno leta 1922 v Slavonskem Brodu, med drugo svetovno vojno pa je bilo prepovedano. Delovanje medvojne zveze so po drugi svetovni vojni ocenjevali dokaj kritično (deloma najbrž zaradi tedanjega splošnega zavračanja vsega iz časov kraljevine). Na drugem kongresu oktobra 1948 je bilo ime spremenjeno v Zvezo vojaških vojnih invalidov Jugoslavije (Savez ratnih vojnih invalida Jugoslavije), ki so mu v začetku leta 1949 sledili tudi republiški kongresi. Na tretjem kongresu, oktobra 1951, je v skladu s tedanjim procesom decentralizacije v Jugoslaviji prišlo do pomembnih sprememb tudi v zvezi. Republiške in lokalne organizacije so dobile večji pomen, zveza pa je izgubila svojo gospodarsko osnovo. Že po prvem kongresu leta 1945 ji je namreč država dala v upravljanje številne trgovine, trafike, loterije, gostinska in obrtna podjetja ter tudi manjše tovarne in kmetijska posestva, na katerih so se zaposlovali invalidi. Vse to je po letu 1951 morala izročiti delovnim organizacijam, ki so zaradi zaposlovanja invalidov dobile poseben status in razne olajšave.

Leta 1961 so se tri družbenopolitične organizacije (Zveza borcev narodnoosvobodilne vojne, Zveza vojaških vojnih invalidov in Združenje oficirjev in podoficirjev) na kongresu v Beogradu združile v eno organizacijo: Zvezo združenj borcev narodnoosvobodilne vojne Jugoslavije. Do združitve je prišlo na ravni pokrajin, republik in federacije, medtem ko so v občinah vse tri organizacije ostale ločene. Do leta 1961 je Zveza vojaških vojnih invalidov izdajala svoj časopis z naslovom Invalidski list, nato je začel izhajati skupni list borčevske organizacije z naslovom 4. jul.

Zveza vojaških vojnih invalidov Jugoslavije je posebno skrb namenjala vključevanju članov v normalno življenje skozi poklicno rehabilitacijo, strokovno usposabljanje in zaposlovanje. V rehabilitacijskih centrih, šolah in na tečajih je bilo usposobljenih več kot 42.000 vojaških vojnih invalidov. Do leta 1954 je ta proces potekal koncentrirano v posebnih invalidskih domovih, potem ko so bili ti razpuščeni, pa v zdravstvenih, terapevtskih, izobraževalnih in drugih institucijah. Posebna skrb je bila namenjena razvoju ortopedskih sredstev (v Jugoslaviji je bilo blizu 20 podjetij, ki so izdelovala ortopedske pripomočke), ki so jih vojaški vojni invalidi dobivali zastonj. Ena od pomembnih nalog zveze v prvih letih po vojni je bila opismenjevanje (po vojni je bilo kar 36.000 invalidov nepismenih, v začetku petdesetih let je ta številka padla na 7000), pomoč pri zbiranju dokumentacije in uveljavljanju invalidskih pravic ter pri reševanju stanovanjskih problemov. Dejavna je bila tudi pri organiziranju družabnega življenja v invalidskih kulturnih in športnih klubih, do konca Jugoslavije pa v družbenopolitičnem življenju nasploh. Bila je (kot

sestavni del borčevske organizacije) tudi ustanoviteljica Svetovne federacije veteranov.

V Sloveniji se je, podobno kot v Jugoslaviji, Združenje vojnih invalidov Slovenije (sicer ustanovljeno v začetku leta 1919) ustanovilo na novo na kongresu 30. septembra 1945 v Ljubljani. Kongres je potekal v dvorani Kina Union, sklical pa ga je začasni akcijski odbor. Prvi predsednik Združenja vojnih invalidov Slovenije je postal Marjan Urbančič, tajnik Lovro Kos, združenje pa je nekaj tednov zatem postalo del Zveze vojaških vojnih invalidov Jugoslavije. Že na ustanovnem kongresu je bil izražen namen zgraditi *»trdno in dobro«* združenje na jugoslovanski ravni, ki je izhajal iz prepričanja, da je mogoče pravice vojaških invalidov učinkovito zaščititi le z močno vsedrjavno organizacijo, vendar se je hkrati zavzel za decentralizirano (republiško) razpolaganje s sredstvi iz invalidskega fonda. V resoluciji, ki jo je sprejel kongres in jo nato poslal Narodni vladi Slovenije, je poleg tega zapisano, da *»bistvo invalidske zakonodaje ne obstaja v višini invalidnine ali kakršne koli druge denarne podpore, marveč naj bo bistvo zakonodaje v tem, da nudi vsem vojnim žrtvam v prvi vrsti možnost zaposlitve, gospodarske osamosvojitve in okrepitve«*. Kongres je sprejel tudi sklep, da združenje kot celota vstopi v Osvobodilno fronto. Tako iz resolucije kot iz brzojavke, ki so jo v skladu z duhom tedanjega časa s kongresa poslali maršalu Titu, je razvidno, da je nameravalo biti Združenje vojnih invalidov Slovenije aktivna družbenopolitična organizacija. Na kongresu so se opredelili za republikansko vladavino v Jugoslaviji in zapisali: *»Tudi mi, ki smo sodelovali v borbi za svobodo, bomo z vsemi svojimi silami pomagali pri obnovi naše domovine, pri izgradnji naše lepše bodočnosti in znali čuvati pridobitve težke osvobodilne borbe.«*

Organizacijsko je slovenska invalidska organizacija do šestdesetih let 20. stoletja sledila dogajanju na jugoslovanski ravni, njeno dejavnost pa bi lahko opredelili v štirih točkah: politična, agitacijsko propagandna, socialnozdravstvena in ekonomska dejavnost. Na politični in agitacijsko propagandni ravni je sledila (kot so zapisali pet let po ustanovitvi v poročilu ob drugem kongresu) geslu o ustvarjanju *»novega lika invalida, ki bi brez slehernega občutka tako fizične, kakor duševne manjvrednosti, v zavesti polne enakopravnosti stal v prvih vrstah na fronti socialistične izgradnje naše domovine, kakor je stal v prvih vrstah na fronti naše ljudske revolucije, v času velike domovinske vojne«*. Na socialnozdravstvenem področju je organizacija ob pomoči in razumevanju države in jugoslovanske armade poskrbe-la za invalidnine, štipendije in druge oblike pomoči, ki jih je pet let po ustanovitvi prejemale več kot 90 odstotkov invalidov ali članov njihovih družin (v celoti skoraj 24.000 upravičencev), za zdravstveno in socialno oskrbo, zdraviliške usluge in ortopedske pripomočke, pa tudi za reševanje njihovih stanovanjskih in drugih težav. Čeprav so bile ocene že po nekaj letih delovanja zveze, *»da je invalidsko vprašanje v glavnem rešeno«* ali da *»kar predaprilska Jugoslavija ni storila v 25 letih svojega obstoja, to je Titova Jugoslavija napravila v dobrih treh letih«*, gotovo pretirane, pa koreni-

tega zasuka pri reševanju invalidskih problemov, zlasti pa pri pojmovanju invalida ni mogoče zanikati.

Na gospodarskem področju je zveza leta 1945 prevzela prodajo srečk Državne razredne loterije, maloprodajo tobačnih izdelkov ter nekaj gostinskih obratov (en hotel, tri gostilne in en bife), potem pa se je preusmerila predvsem na proizvodna podjetja (v petdesetih letih je imela že 90 manjših gospodarskih podjetij).

Organizacijsko se je v povojnem obdobju večkrat spremenila, najbolj korenita sprememba je bila v začetku šestdesetih let z vključitvijo v Zvezo borcev narodnoosvobodilne vojne Slovenije in z decentralizacijo. Podjetja je postopoma dala v upravljanje gospodarskim podjetjem, profesionalni aparat se je skrčil na minimum in zveza je začela delovati kot društvo, ki se je financiralo iz državnih dotacij in članarine. Skupaj s temi spremembami je ugasnilo tudi invalidsko glasilo Invalidski vestnik (prvotno Vojni invalid). Do devetdesetih let 20. stoletja so se sicer v organizacijski strukturi še dogajale spremembe (največkrat povezane s spremembo zakonodaje), vendar je vključitev v borčevsko organizacijo ostala. Širša politična aktivnost je postopoma usihala, še bolj poudarjene pa so postale temeljne naloge zveze: skrb za socialno in zdravstveno varstvo članov, oskrba s protetičnimi in z drugimi pripomočki, sodelovanje pri sprejemanju in izvajanju zakonodaje s tega področja, poklicna rehabilitacija, šport, rekreacija in preživljanje prostega časa invalidov.

Leta 1994 so se vojni invalidi znova organizirali kot samostojna organizacija – Zveza društev vojnih invalidov Slovenije. Vanjo se je tedaj povezalo 17 območnih društev vojnih invalidov, pridružili so se jim tudi invalidi iz časa bojev za severno mejo (1918–1919), med katerimi pa ni nihče več živ, invalidi iz časov osamosvojitvene vojne, člani organizacije pa so tudi mirnodobni vojni invalidi in družinski člani vojnih invalidov.

PRVI DEL

VOJNI INVALIDI V ČASU AVSTRIJE IN AVSTRO-OGRSKE

USTANOVE IN DRUŠTVA

Kar zadeva organiziranje in razvoj skrbi za vojne invalide, velja, da so že v zgodnjem srednjem veku in pozneje v Evropi ter Avstriji in tako tudi na naših tleh nastajale posebne ustanove, med katerimi so mnoge skrbele tudi za vojne invalide ali onemogle vojake. Razvrstimo jih lahko v tri skupine.

Prva skupina se nanaša na ustanovitev špitalov, ki so jih ustanovili cerkveni redovi ali samostojna mesta. Druga se nanaša na ustanovitev cerkvenih ustanov, t. i. nadarbin oz. prebend. Te ustanove so se vzdrževale predvsem z dohodki iz cerkvenih posesti ter dobrodelnih aktivnostih. Tretja skupina se nanaša na ustanove, ki so jih prav tako ustanavljale in financirale cerkve, velikokrat krajevne cerkve oz. župnije. Za časa Ferdinanda I. so v Avstriji zraven omenjenih cerkvenih ustanov začele nastajati tudi posebne ustanove, ki so skrbele za bolne, predvsem ranjene invalide vojake in obubožane ljudi, ki si s svojim delom niso mogli zagotoviti normalnega življenja.

Ferdinand I. je del obveznosti za vzdrževanje ustanov naložil že delujočim ustanovam, zaradi česar pa je prišlo do zmanjševanja števila oz. do ukinitve nekaterih ustanov. Vse to se je pozneje odražalo v življenju posameznih mest ter v odnosu do bolnih in ubogih ljudi, ki so pogosto ostali tako brez cerkvene kakor tudi državne podpore. Stanje se je spremenilo na bolje v času Franca I., ko so ponovno oživele ideje o ustanavljanju dobrodelnih zavodov in raznih ustanov, ki so bile zasnovane na vrednotah človeka, patriotizma in na skrbi za sočloveka v stiski.

Zlasti v 18. in 19. stoletju so v Avstriji nastale številne ubožne ustanove in ustanove, ki so med drugim skrbele tudi za bolne, ostarele, ranjene in invalide vojake. Nekaj je bilo tudi takih ustanov, ki so skrbele izključno za ranjene vojake in ob tem delno nekatere tudi za vdove vojakov. Leta 1809 je izšel poseben cesarski dekret, ki je natančneje določil obveznosti ustanov do vdov vojakov in prav tako določil plačilo oskrbnine vdov v primeru smrti vojaka.

Slabo leto pozneje je izšel novi dekret, ki je določal, da vdova med vojno prejema posebno podporo, ki je odvisna od materialnega stanja

vdove, števila njenih otrok ipd. V tem času sta se v Avstriji izoblikovali dve ustanovi, ki sta skrbeli za vojne invalide ali njihove sorodnike. Prva je bila t. i. *Patriotenstiftung für Invaliden* – narodnozavedna ustanova za invalide, ki je skrbela za vdove in sirote padlih vojakov. Druga pa je bila dobrodelna ustanova *Josef-Graf-Radetzky-Stiftung*, namenjena plačevanju pokojnine oz. odškodnine vojakom, ki so postali invalidi v letih 1848 in 1849. Ustanovi sta bili dotirani z različno visokimi finančnimi vsotami in sta v svoje aktivnosti vključevali tudi skrb za vojne invalide.

Zagotavljanje sredstev za vzdrževanje ustanov je bilo težavno, zato so bili prispevki za vojne invalide tako nizki, da niso krili niti stroškov za nakup krste umrlega. Finančna vprašanja ustanov v času pred prvo svetovno vojno so poskušali rešiti z ustreznim zakonom, vendar se to ni zgodilo. Začele so nastajati posebne ustanove, vojne bolnišnice, ki so imele tudi funkcijo rehabilitacijskih centrov.

Ker pred prvo svetovno vojno vprašanje vojnih invalidov ni bilo primerno rešeno, je nastanek vojaških veteranskih društev (v večjem številu tudi na naših tleh) razumljiv. Ta društva so skrbela za vojne invalide, predvsem pa skrbela in omogočala urejene pogrebe.

Konec 19. stoletja so začele nastajati tudi organizacije Rdečega križa.

Ustanove in društva so pred in med prvo svetovno vojno v Avstro-Ogrski igrali pomembno vlogo, saj so skrbeli za rehabilitacijo vojnih invalidov, njihovo šolanje, pridobivanje protez ipd.

Zaradi njihovega pomena jih omenja tudi senžermenska mirovna pogodba, kjer je posebej navedeno tudi zdravilišče Rogaška Slatina, ki se je v prvi svetovni vojni spremenilo v vojaško bolnišnico in rehabilitacijski center. Po prvi svetovni vojni je ta center sicer prenehal delovati, ustanovitvene pravice vojaške uprave z Dunaja pa niso bile nikoli preklicane.

Najbolj znana organizacija, ki je začela skrbeti za ranjene in bolne vojake, je Rdeči križ. Njegovi začetki segajo v sredino 19. stoletja, ko so začela nastajati posebna društva Rdečega križa, ki so v svoja pravila zapisala, da so ustanovljena za pomoč ranjenim in bolnim vojakom. Po bitki pri Sulferinu, kjer je bilo v enem dnevu ranjenih več kot 40.000 vojakov, se je dokončno izoblikovala ideja o ustanovitvi organizacije Rdečega križa v Evropi.

Leta 1863 je bil najprej imenovan ženevski komite za pomoč ranjenim. Po različnih preimenovanjih se je leta 1875 organiziral kot Mednarodni komite Rdečega križa, ki je skrbel za ranjene in bolne vojake v vojni in miru.

V nekaterih društvenih pravilih je že od leta 1864 zapisano, da društva Rdečega križa skrbijo tudi za vojne invalide.

Seveda so različna društva Rdečega križa na področju današnje Slovenije različno aktivno delovala. V zgodovinskem pregledu je treba poudariti, da so po posameznih deželah nastajala različna društva Rdečega križa. Prvo društvo na Kranjskem je začelo delovati že leta 1866, medtem ko je novembra 1879 že delovalo tudi posebno žensko društvo, ki je imelo

svoja pravila in izbrano ime Domoljubno žensko podporno društvo za Kranjsko v Ljubljani.

Podobno društvo je možno evidentirati tudi v moški liniji tega društva, ki se je imenovalo Domoljubno podporno društvo Deželnega, torej v Vojvodini Kranjski ustanovljenega moškega društva Rdečega križa, ki je podpiralo in skrbelo za ranjene ter bolne vojake.

Leta 1879 je imelo to društvo prvi občni zbor. Vsekakor je treba poudariti, da so se društva vezala na temeljno društvo, ki je bilo 1863. leta ustanovljeno v Ženevi, in od tega tudi ženevska konvencija.

Med mnogimi aktivnostmi društev Rdečega križa je konec 19. stoletja možno zaslediti tudi *»organizacija hiš za rekonvalescente«* oz. *»delitev pomoči ranjenim vojakom«*. V bistvu gre za ustanove, kjer so se zdravili ranjeni vojaki oz. dobivali pomoč Rdečega križa.

Od leta 1900 do 1914 so društva Rdečega križa na Kranjskem organizirala celo posebne tečaje za bolničarje. V Kočevju so odprla celo šolo za invalide, kar je med prvo svetovno vojno nato postala splošna praksa.

Na Koroškem je bilo leta 1864 ustanovljeno Domoljubno podporno društvo v Celovcu. Kasneje je bilo ustanovljeno še Žensko domoljubno društvo za Koroško.

Po 1879 je v Primorju začelo delovati tudi Domoljubno podporno društvo za Gorico in Gradiško. Leta 1892 so bila v Trstu potrjena pravila Deželnega podpornega društva Rdečega križa za Gorico. Iz teh pravil je razvidno, da društvo deluje tudi v miru in skrbi za zaloge sanitetnega materiala društvenih bolnišnic.

Na Štajerskem je v tem času začelo delovati nekaj društev Rdečega križa, s tem da je bil tukaj večji poudarek na ustanavljanju vojaških veteranskih društev.

Navesti kaže tudi društvo Rdečega križa v Prekmurju, ki je bilo ustanovljeno že leta 1879 v Murski Soboti in je imelo v svojih pravilih zapisano, *»da varuje imetje in življenje ljudi pred elementarnimi nesrečami«* in da skrbi za *»organizacijo sanitetnih ekip ter za izvedbo tečajev za bolničarje«*. Društvo je opravljalo tudi informativno službo o padlih, pogrešanih in umrlih vojakih.

Zanimivo je, da so v začetku nastajale organizacije in društva Rdečega križa posebej za ženske in posebej za moške, kar je bilo pozneje odpravljeno.

Vsekakor so se društva Rdečega križa na ozemlju današnje Slovenije močno uveljavila od leta 1884 pa do konca prve svetovne vojne. Po sklenjenem premirju in koncu svetovne vojne ter po razpadu Avstro-Ogrske in z nastankom mnogih novih držav, med drugim tudi Kraljevine SHS, so se aktivnosti društev Rdečega križa različno razvijale, a nikoli zamrle.

NASTANEK IN DELOVANJE NEKATERIH ŠPITALOV IN VOJNI INVALIDI

Pri pregledu razvoja skrbi za vojne invalide ne moremo mimo predstavitve, nastanka in delovanja nekaterih špitalov. Mnogi od njih so v svoja pravila delovanja zapisali, da bodo zagotavljali skrb tudi za vojne invalide.

Pod besedo špital moramo danes razumeti ustanovo, ki je ljudem zagotavljala ponovno pridobitev in izboljšavo zdravja, tako da so se oskrbovanci špitala pozneje lahko vrnili v normalno življenje in k svojemu delu.¹⁰

V času ustanavljanja špitalov ob koncu 12. stoletja pa ni bilo tako. Beseda špital je izpeljanka iz latinske beseda *hospitale* in je takrat pomenila prostor za namestitev čez noč ali stanovanjski prostor za prebivanje tujcev – *hospites*. V teh prostorih so se tako lahko le kratek čas zadrževali razni popotniki, reveži, majhni obrtniki, študentje, romarji in postopači ter tudi vojni invalidi.¹¹

Prvi je bil ustanovljen 1197. leta v Rimu z nazivom špital Svetega duha (Ospedale di Santo Spirito), na Dunaju pa je leta 1211 cesar Leopold ustanovil špital s cerkvijo Svetega duha.

Oba sta bila tako v kasnejših letih po pravilih in organizaciji vzorec za nastanek mnogih špitalov po vseh delih Evrope in tudi v naših krajih.

Ustanovitelji špitalov so bile v srednjem veku cerkvene ustanove (župnije, samostani), zemljiški gospodje ali plemiške družine.

Sprva jim je bil namenjen neugleden prostor ob mestnih vratih, včasih pa so bili zaradi varnosti (nalezljive bolezni) celo zunaj mestnega obzidja. V prvi fazi so špitali delovali v posebnih prostorih (sobah) večjih zgradb, šele pozneje so se preselili v samostojne zgradbe. Sem so za krajši ali daljši čas namestili mnoge tujce, reveže, bolne, vojne invalide in druge, ki so sodili v najnižji sloj prebivalstva. Nudili so jim hrano in prenočitev. Denar za delovanje špitalov so prispevale različne dobrodelne cerkvene organizacije. Večinoma so bile to družčine Svetega duha, svetega Lazarja, Vseh svetih ali svete Elizabete, po katerih so se imenovala tudi kapele (ali cerkve), ki so bile v ali ob špitalih.

V zgodnjem srednjem veku so skrb za njihovo delovanje prevzeli samostani, zlasti v času križarskih vojn, ko so bili v samostanske špitale sprejeti vojni invalidi. Pozneje se je število oseb, ki so potrebovali oskrbo, močno povečalo, zaradi česar se je število oskrbovancev v špitalih in tudi število špitalov močno povečalo.

¹⁰ Wichner P.J., Beitrage zur einer Geschichte des Heilwesens ... v Mittheilungen des Historischen Vereins Fuer Steiermark, 1885).

¹¹ Reick S., Das Deutsche Spital und seine Rechte im Mittelalter. Kirchenrechtliche Abhandlungen, Stuttgart 1932, 113–114).

Razvoj mest in meščanstva je prinesel v življenje mest tudi posebne oblike solidarnosti obrtnikov in trgovcev, ki so začeli nase prevzemati stroške za vzdrževanje špitalov. Te stroške so pozneje prevzele mestne občine (*communitas civium*), zemljiški gospodje ali bogati meščani. Špitali pa so dobili naziv meščanski špital (*Bürgerspital*).

Najvišjo nadzorno oblast nad delovanjem in premoženjem meščanskih špitalov je imel mestni svet. Ta je imenoval upravo špitala, organiziral notranje življenje in izvajal zaščito oskrbovancev. V imenu mestnega sveta je špital vodil upravitelj (*Spitalverwalter*) oz. špitalski mojster (*Spitalmeister*).

Vsak oskrbovanec je moral ob sprejemu obljubiti, da bo spoštoval hišni red, šele potem je lahko prejel popolno oskrbo.

Po 18. stoletju se je v mnogih špitalih uveljavila praksa, da so oskrbovanci imeli stanovanje, ustanovitelji pa so jim zagotavljali denar in naturlije za življenje.

Pod vplivom špitalov so pozneje v Evropi začele nastajati tudi hiše invalidov. Te so prevzele značilnosti organizacije in notranjega reda špitalov. Tudi prvi oskrbovanci v novoustanovljenih hišah invalidov so prišli iz špitalov. To so bili v glavnem vojni invalidi, ki so se po sprejetih zakonskih osnovah, ki so določile delovanje hiš invalidov predvsem v 18. stoletju, lahko vanje preselili.

Špitali so odigrali pomembno vlogo pri skrbi za vojne invalidi tudi na Slovenskem, zato je prav, da vsaj nekatere okvirno predstavimo.

Med najstarejše meščanske špitale na slovenskih tleh sodi špital na Ptuj, ki so ga ustanovili gospodje Ptujski leta 1315 skupaj s cerkvijo Vseh svetnikov.

Špital v Mariboru je leta 1348 ustanovil meščan Mother.

V Slovenj Gradcu je Ivan Loški leta 1419 ustanovil meščanski špital skupaj s špitalsko kapelo Svetega duha.

Prvič se špital v Ormožu omenja v listini iz leta 1420.

V Laškem je špital leta 1440 sicer res ustanovil Ivan Massenreutt, vendar so ga pozneje na novo organizirali in mu namenili dodatne donacije.

Zanimivo je, da je bil prvotni meščanski špital v Celju zunaj mestnega obzidja. Šele leta 1459 so meščani od Friderika Habsburškega prejeli dovoljenje, da ga preselijo v mesto.

Konec 15. stoletja je Matija Podtrassnik na osnovi *beneficija* ustanovil špital v Šošanju.

Podobno so nastajali mnogi drugi špitali na slovenskih tleh.

Samostanski špitali so ob skrbi za bolne menihe skrbeli tudi za uboge, bolne in revne. Poleg nekaterih samostanov so nastajali posebni špitali za revne (*hospitale pauperum*), kjer so za oskrbovance skrbeli do njihove smrti. K temu so cistercijanske samostane zavezovala pravila (sv. Benedikta) in njihovo osnovno poslanstvo se je glasilo pomagati pomoči potrebnim. Zaradi tega sta se v samostanih razvijala samostanska zdrav-

niška praksa in lekarništvo. Obe aktivnosti sta bili namenjeni tudi tujcem, ki so v samostan prihajali po pomoč, npr. namestitev v špitalu, zagotovitev zdravil oz. vsakodnevne hrane na »porti« (pri vratarju).

Tudi kartuzijani (Žiče) so imeli svoj špital, prav tako dominikanci v Studenicah (domum hospitale), ki so mu pripadala večja posestva.¹²



Ptuj

Špital na Ptuj¹³ so leta 1315 ustanovili gospodje Ptujski. Vzdrževanju so namenili več nepremičnin in različnih volil (donacij). S tem so omogočili nemoteno delovanje špitala in izpolnjevanje poslanstva – skrb za stare in onemogle meščane ter ranjene in invalidne vojake. Prvotnim ustanoviteljem so se priključili še bogati meščani, ki so finančno podprli delovanje špitala, tako da so mu podarili ali zapustili nepremičnine ali denar. Zaradi tega je dobil naziv »meščanski špital« (Bürgerspital).¹⁴ Tako uspešen razvoj ni trajal dolgo, saj je mesto zaradi gospodarskega propada začelo zmanjševati denarne obveznosti in prodajati špitalsko premoženje. To je posebej v 17. in 18. stoletju pripeljalo do nezavidljivega stanja v špitalu, saj je bilo njegovo premoženje prodano ali pa je skrb nad njim prevzela država. Špital tako ni mogel več opravljati svojega osnovnega poslanstva. Vojni invalidi so bili preseljeni v hišo invalidov na Ptuj. Špital je dokončno prenehal delovati po reformah Jožefa II., ko so zgradbo

¹² Jože Mlinarič, *Kostanjeviška opatija 1234–1786*, Kostanjevica na Krki, 1987, 23–28).

¹³ F. Rajsp, *Das k.k. Militaer-Invalidenhaus zu Pettau*, Graz, 1860.

¹⁴ K. Šamperl-Purg, *Invalidski dom in invalidska uprava Ptuj v letih 1750–1860*, Kronika 33, Ljubljana 1985.

špitala kakor tudi cerkev Vseh svetnikov prodali. Po dvajsetih letih je po zaslugi meščanov in njihovega zastopnika Tadeja Stiglerja prišlo do ponovne ustanovitve špitala. Tega so celo povečali in zgradili poseben notranji špital za bolnike, ki jih je bilo treba osamiti. Razvoj modernega zdravstva je kljub ukinitvi hiše invalidov na Ptuju pripeljal do ustanovitve klasične bolnice leta 1874. Meščanski špital je ostal vse do konca 19. stoletja nekakšen azil za pomoči potrebne ljudi.¹⁵



Zgradba meščanskega špitala

Meščanski špital v Mariboru je leta 1348 ustanovil mariborski mestni pisar Matej z ženo Elizabeto. Razvijal se je podobno kot ostali, se pravi tako, da so mu posamezni meščani zapuščali nepremičnine (zemljiško posest) v mestu ali v bližnji okolici Kamnice (na zahodu) in do Melja (na vzhodu) ali pa denar. V protestantizmu je velik del premoženja prešel v tuje roke. Kljub temu je imel špital ob koncu delovanja še veliko premoženja in nepremičnin.

Zanimivo je, da je imel špital leta 1598 štiriindvajset oskrbovancev (po navadi več moških kot žensk). Razpolagal je tudi s kapelo Svetega duha, z gospodarskim poslopjem in vinsko kletjo. Mnogi požari v mestu, predvsem leta 1466, ko je špital popolnoma pogorel, in požari med 1601.

¹⁵ Zgodovinski arhiv Ptuj, Arhiv mesta Ptuja in kopije listin iz arhivov na Dunaju in Gradcu. Glejte tudi; Peter Pavel Klasinc, Meščanski špital na Ptuju, Ptujski zbornik IV, Maribor 1975. Glejte tudi Simon Povoden, Buergerliches Lesebuch II/1825 v Zgodovinskem arhivu na Ptuju.



Klet, kašča in preša mariborskega špitala, verjetno iz leta 1731, v ŠDA



Meščanski špital v Mariboru, druga polovica 19. stoletja

in 1650., so močno prizadeli dejavnost špitala. Leta 1700 je ponovno popolnoma zgorel. Po tem času so zgradili mogočno enonadstropno zgradbo samo za dejavnost špitala. Dejavnost so močno reorganizirali in v špital namestili tudi vojne invalide, za katere ni bilo prostora v hiši invalidov na bližnjem Ptuj. Usoda kapele je podobna kapeli s Ptuja, vendar s to razliko, da je bila ta zgrajena za oskrbovance špitala in za druge meščane. Vrsto let je donacijske prispevke dajal meščan Matej Haasa.

Iz 18. stoletja se je ohranil zapisnik obiska posebne komisije dvorne komore, ki je bila zadolžena za ugotavljanje zdravstvenega stanja oskrbovancev in organizacije skrbi za revne meščane. Ugotovljeno je bilo, da ima špital veliko nepremičnin, ki pa niso bile pravilno izkoriščene, zato je komisija predlagala, naj se prodajo, kar se je leta 1757 tudi zgodilo. Pridobljena sredstva so se porabila za namene špitala, novi lastniki pa so morali del dohodka nameniti direktno oskrbovancem. Leta 1891 so špital porušili in na tem mestu zgradili sodobno pošto poslopje (današnji Slomškov trg), špital pa so preselil v novo zgradbo na Slovensko ulico.¹⁶

Špital v Lenartu je bil ustanovljen pozno v 17. stoletju. Ustanovil ga je lenarški trški župan Marko Bernhardt, ki je dovoljenje zanj dobil od Andreja Holeneškega. Patronat nad špitalom so prevzeli Herbersteini, ki so po letu 1910 prepustili upravljanje občini Lenart. Kakor drugi je bil tudi ta namenjen skrbi za revne in bolne krajane ter okoliške ljudi. Nadzor nad organizacijo in poslovanjem z nepremičninami (predvsem z velikimi

¹⁶ Jože Mlinarič in Jakob Richter, Mariborski meščanski špital, ČZN Maribor, št. 2/1981, glejte tudi v Rudolf Gustav Puff, Maribor, Maribor ZO 1999, 87–88).

[illegible]

Del zapisnika o vizitaciji mariborskega meščanskega špitala leta 1731, v ŠAM

vinogradi) je izvajalo zemljiško gospodstvo Hrastovec, vendar so bili ostanki dohodka navadno sila skromni. Tako so leta 1626 izdatki znašali 447, prihodki pa samo 456 guldnov.

Nadaljnja usoda špitala je bila v odvisnosti od izvajanja zdravstvene zakonodaje, ki se je v drugi polovici 18. stoletja močno spreminjala tudi glede delovanja špitalov in odnosa do revnih, bolnih in invalidov. Pogoji za sprejem v špital so bili podobni tistim, ki so veljali za sprejem v hišo invalidov. Tudi premoženjski odnosi so bili podobni, saj je veljalo, da če je kakšen oskrbovanec špitala npr. podedoval premoženje, je del tega moral povrniti v skupno blagajno. Znani so tudi špitalski mojstri, špitalski upravitelji, in sicer leta 1684 je bil to Jurij Pichler, v času od leta 1728 do 1741 Matija Čuček in od leta 1784 do 1789 Janez Korošec.¹⁷

¹⁷ Jože Mlinarič, *Kronika slovenskih mest*, Ljubljana, XXIII/1975.



Ormož

Vse do leta 1573 je zgodovina špitala v Ormožu zavita v tančico, čeprav se da iz nekaterih arhivskih virov spoznati dejstvo, da sta v prvi polovici 15. stoletja v Ormožu delovala ali mali špital ali mala bolnica. Pomembno vlogo na področju skrbi za vojne invalide je odigral tudi nemški viteški red, ki je bil od leta 1222 nastanjen v gradu Velika Nedelja. Leta 1443 je nadškof iz Salzburga podelil posebne odpustke tistim romarjem, ki so v posebnih dnevih obiskali cerkev svete Elizabete, in tistim, ki so sodelovali pri gradnji in zagotovili opremo ali denar za špital v Ormožu (*profabrica et ornamentis eiusdem hospitalis*).

Pravno veljavnost delovanja špitala v Ormožu pa spremljamo šele od Luke Szekelya (nemško Zekela). V testamentu iz 10. avgusta 1573 je obvezal svoja sinova Mihaela in Jakoba, da morata skrbeti za špital v Ormožu, tako kot je to delal on. Eden od sinov je dobil v upravljanje grad Borl, drug pa grad Ormož, vsak od njiju pa je moral prispevati stroške za vzdrževanje štirih oskrbovancev v ormoškem špitalu. Skupaj je bilo v špitalu torej osem oseb, kar je bilo glede na majhnost mesta Ormoža veliko.

Poznejši lastnik mesta in gradu Ormož Ladislav Pethe de Hethes je leta 1617 v špitalu zagotavljal oskrbo samo trem ženskam in trem moškim. Posebna komisija deželne vlade iz Gradca je leta 1635 ugotovila slabo stanje v špitalu, saj je bil ta takrat v razpadajočem stanju, nekaj sob za oskrbovance pa je bilo v popolnoma neprimernih zgradbah. Ormožu namreč nikoli ni uspelo zgraditi špitala, ampak je ta stoletja deloval v posebnih sobah ali nadstropjih večjih hiš. Stanje se je nekoliko popravilo za časa rodbine Königsacker, zlasti potem ko je 1755. leta grofica Polikse-

na Königsacker s posebno pogodbo zagotovila v špitalu prostor šestim ženskam in šestim moškim ter primerno kapelo. Nasledniki (sinovi Leopold, Anton in Karel) so se teh obveznosti kmalu otresli. Prizadevanja za delovanje špitala v Ormožu pa so se kljub temu nadaljevala in šele leta 1788 je bila podpisana temeljna listina o ustanovitvi in delovanju špitala v Ormožu.

Ko je bila leta 1805 ormoška gosposčina prodana trgovcu Jožefu Pauerju, se je ta kot novi lastnik začel kmalu upirati, da bi moral zagotavljati oskrbo dvanajstim osebam. Iz tega časa imamo podatke o oblikah oskrbe oskrbovancev. Mednje je sodila celotna oskrba, kar pomeni zagotavljanje stanovanja, hrane, obleke in kurjave ter drugih potrebščin (medicinska oskrba, zdravila), potrebnih za življenje.

Na začetku 20. stoletja je gosposčina Ormož prešla v roke grofov Wurmbbrand – Stuppach. Leta 1911 sta grof Vilijem in grofica Marija Irma Wurmbbrand – Stuppach z občino Ormož podpisala dogovor o pravni ureditvi in stanju špitala v Ormožu. Na osnovi tega dogovora je bila opredeljena skrb za špital kot obveza vsakega lastnika gosposčine Ormož, kar je bilo opredeljeno v ustanovni listini iz leta 1788. Po tej listini je bilo treba oskrbovancem zagotoviti bivanje v mestu Ormož. Od 1912. je bilo iz občinske blagajne oskrbljenih pet, z denarjem gosposčine pa sedem oskrbovancev.

Po prvi svetovni vojni se usoda špitala v Ormožu ni nič spremenila, nepotrebni spori glede organizacije skrbi in nege za revne in invalidne meščane so trajali vse do leta 1941, ko so špital ukinili.¹⁸

Prizadevanje špitalov, da bi skrbeli za vojne invalide, je nesporno dokazano tudi v nekaterih pravnih predpisih, ki jih spremljamo od 18. stoletja. Podrobno so opredeljeni v odredbi avstrijskega dvora z dne 31. marca 1787, v kateri je bil predpisan postopek za ukinitvev špitalov. Za oskrbovance je bilo določeno, da naj se tisti, ki niso preveč bolni (poškodovani), namestijo v stanovanja po mestu in naj se jim zagotovi primerna pokojnina (renta). Tisti pa, ki so zelo stari, bolni in nepokretni, naj se preselijo v hiše invalidov, v hiše za stare (dom onemoglih) ali v splošne bolnice. Po poročilih je bilo takrat v teh prostora za okoli tristo oseb. Denar od prodanih stavb špitalov in njihovega premičnega ter nepremičnega premoženja pa je bilo možno uporabiti samo za deželno upravo ter za vzdrževanje zgoraj naštetih ustanov in tako tudi za hiše vojnih invalidov.

¹⁸ Peter Pavel Klasinc, *Ubožni špital v Ormožu, Ormož skozi stoletja I*, Maribor 1973.

HIŠE VOJNIH INVALIDOV NA SLOVENSKEM OZEMLJU

Tudi na našem prostoru so v zgodovini delovale hiše vojnih invalidov, kar lahko opredelimo kot pomembno obliko organiziranega reševanja skrbi in nege za vojne invalide. Tudi na slovenskih tleh je namreč delovala prava hiša invalidov (Ptuj). V njej so našli svoje zatočišče tudi mnogi slovenski vojni invalidi. Omeniti pa kaže najstarejšo hišo invalidov, ki jo lahko povežemo z našo zgodovino. Nastala je v začetku 18. stoletja v Budimpešti. (Nekaj več o njej v poglavju o zakonskih osnovah organizacije skrbi za vojne invalide). V hišo vojnih invalidov, ki je bila ustanovljena v Padovi v severni Italiji, so tudi hodili vojni invalidi iz naših krajev. Posebej pomembni za naše kraje pa sta nesporno hiši vojnih invalidov na Dunaju in Ptuj.

Cesarsko-kraljeva hiša vojnih invalidov na Dunaju je začela s svojim delovanjem kmalu po letu 1686. Prvi začetki so bili skromni. Pozneje se je stanje izboljšalo predvsem zaradi velikih nemirov, do katerih je prišlo na Dunaju v letih 1692 in 1693. Zaradi podražitve hrane in stroškov prebivanja je močno naraslo število revnih in bolnih, ki so kot berači prihajali na Dunaj iz vseh delov Avstrije. Zraven bede so v mesto prinašali tudi bolezni. To je cesarja Leopolda I. napeljalo k temu, da je leta 1694 začel z gradnjo prve hiše invalidov. Za ta namen je od cerkvenih in od drugih zemljiških posestnikov zbral velika finančna sredstva.

Tako je hiša invalidov na Dunaju že leta 1697 dobila prvo samostojno zgradbo, v katero so najprej namestili vojake civilne vojske. Pozneje so del prostorov namenili za namestitev ostarelih, ranjenih oz. invalidnih vojakov. Za to razširjeno dejavnost so potrebovali dodatna sredstva, saj sta večje število oskrbovancev in organizacija novih prostorov za oskrbo varovancev pomenila dejansko tudi večje stroške. Organizirano zbiranje denarja za delovanje hiše invalidov na Dunaju se je nadaljevalo tudi s tem, da so uvedli t. i. davek od prodaje lesa, s čimer so zagotavljali tekoče pridobivanje finančnih sredstev. Na tak način so oskrbovancem hiše invalidov relativno hitro zagotovili primerno stanovanje, obleko in tri obroke hrane na dan, les za kurjavo, olje za razsvetljavo ter denar za zdravila.

Nesporno je razvoj hiše invalidov na Dunaju najtesneje povezan z donacijami, ki so jih desetletja in stoletja namenjali znani zemljiški gospodje. Eden takih je bil plemeniti Thavonat, ki je leta 1725 in tudi pozneje prispeval velika finančna sredstva za organizacijo skrbi in nege za oskrbovance v hiši invalidov na Dunaju.

Pred letom 1750 so se hiše invalidov različno razvijale in tudi različno imenoval. Lahko so bile organizirane kot sirotišnice, špitali, vojaške bolnice ali kot neke vrste domovi za invalide po vzoru hiše invalidov v Parizu.

Stanje v hiši invalidov na Dunaju se je izboljšalo s temeljnim zako-

nom iz leta 1750, ko je Marija Terezija z odredbo o invalidskem sistemu uzakonila osnove, na katerih so lahko delovale hiše invalidov, ter določila postopke, po katerih so lahko bili v hišo invalidov sprejeti oskrbovanci, in kakšno vrsto podpore so lahko sprejemali.

Po smrti cesarice Marije Terezije je cesar Jožef II. razširil določene pravice vojnih invalidov in zagotovil možnost povečanja kapacitet hiše invalidov na Dunaju. V ta namen je dal na razpolago nekatere samostojne (znane) palače, s čimer je omogočil razvoj specialnih samostojnih hiš invalidov za revne, uboge in sirote, za tiste, ki so prebolevali razne nalezljive in podobne bolezni, za tiste, ki so bili nepokretni vojni invalidi in ki so morali biti deležni posebne skrbi in nege s pomočjo bolniških pomočnikov.

Razvoj skrbi za vojne invalide v Avstriji (predvsem na Dunaju) lahko skozi desetletja in stoletja spremljamo v različnih oblikah reševanja problemov hiš invalidov, predvsem kako naj bi zaradi zelo povečanega števila novih vojnih invalidov vsem zagotovili ugodne razmere za življenje in na kakšen način naj se povečajo kapacitete.

V hiši invalidov na Dunaju je bilo namreč treba višjim oficirjem zagotoviti samostojna stanovanja, medtem ko so nižji vojaki prebivali v skupnih sobah po dva, štiri, šest, odvisno od potreb in višine vojaškega čina.

V hiši invalidov na Dunaju so bili tudi posebna kapela, bolniška soba in prostori za lekarno. Določeni so bili tudi prostori za pisarne in za tiste uslužbence, ki so morali skrbeti, da je hiša lahko delovala; mednje so sodili vzdrževalci zgradb, kuharji in osebje strežbe.

V začetku 19. stoletja je hiša invalidov na Dunaju doživljala velike spremembe, saj so bili v tem času dozidani ali prizidani deli ob cerkveni ladji. Nadgrajeno je bilo tretje nadstropje, kar je omogočilo povečanje števila na novo sprejetih vojnih invalidov. Po podatkih so iz naših krajev v hiši invalidov na Dunaju našli domovanje Janez Born in Ignac Bruš s Ptuja (1861–1871), Jožef Halla iz Bizeljskega (okoli leta 1867), Jože Volfinger in Leopold Thur iz Maribora (1860–1883), Janez Sark, višji zdravnik iz Ljubljane (okoli leta 1867), in okoli leta 1877 Filip Štrohuber iz Žalca.

S povečanjem števila oskrbovancev se je povečalo tudi število uslužbencev. Zaradi povečanega števila višjih oficirjev, ki so jim po normativih pripadala večja stanovanja (v nekaterih primerih so za posebej visoke oficirje morali zgraditi tudi samostojne hiše, upoštevati pa so se morale tudi zahteve srednjih in nižjih oficirjev), so se stroški vzdrževanja skupne hiše invalidov močno povečali.

Povečalo se je število posebnih uslužbencev hiše, kot so vojaški zdravniki, ali tistih, ki so delali v upravi, v računovodstvu, potrebni so bili vojaški duhovnik in cela vrsta ljudi, ki so delali v administraciji, nekateri lažji vojni invalidi oficirji ali podoficirji so skrbeli tudi za stražo. Delovale so posebne službe za vdove, za otroke brez staršev in za duševno oskrbo, kar je bilo v rokah predstavnikov več cerkva.

Za delovanje hiše invalidov so bile pomembne tudi tiste osebe, ki so

pomagale v različnih obrtnih delavnicah, na vrtu, v parku, pri čiščenju in drugih vzdrževalnih delih.

Organizacija hiše invalidov na Dunaju se ni razlikovala od drugih hiš, ki so delovale po Evropi. Življenje v hiši invalidov je potekalo po vojaških načelih in elementih življenja v samostanih, močno pa je bilo podobno življenju v špitalih.

Po 19. stoletju zasledimo nove oblike skrbi za vojne invalide, saj se je močno povečalo prizadevanje, da bi našli zanje kakovostne prostore in jim zagotovili ustrezno nego, posebej tistim, ki so bili težje poškodovani, ali tistim, ki zaradi starosti niso mogli več hoditi in jih je bilo treba oskrbovati v sobah ali posebnih zgradbah. Zaradi tega se je močno povečala aktivnost lekarnarjev, povečalo pa se je tudi število laičnih in vojaških zdravnikov, ki so bili aktivni znotraj hiše invalidov.

Ob hiši invalidov na Dunaju je treba navesti, da je imela ta pod svojo oblastjo še dve izpostavi, in sicer v Neu-Lerchenfeldu, kjer je delovala ustanova Yppen, ter v Sauerhofu v Badnu pri Dunaju.¹⁹

Pomembna ustanova, ki je skrbela za vojne invalide in je delovala na naših tleh, je vsekakor cesarsko-kraljeva vojaška hiša invalidov na Ptuj. Kot mnoge podobne hiše invalidov v Avstriji je tudi ta skrbela za poškodovane in onespособljene vojake, ki niso mogli več opravljati vojaške službe – ne glede na njihov čin.

V hišo vojnih invalidov na Ptuj so iz različnih dežel Avstrije (predvsem iz Štajerske, Koroške, Kranjske in tudi iz Istre, Goriške, Tirolske, Hrvaške in Slavonije) prihajali vojni invalidi, ostareli vojaki in tisti, ki so ostali brez možnosti samostojnega preživljanja. V hiši invalidov na Ptuj naj bi te osebe ponovno našle svoj mir, državo ali domovino in prostor, kjer bi lahko preživljale jesen svojega življenja. Dejstvo je namreč, da se te osebe niso imele več kam vrniti, njihovi starši ali sorodniki so umrli, daljni sorodniki in znanci pa niso bili v stanju skrbeti za njihovo preživetje. Tako je bilo treba zanje poskrbeti, jim zagotoviti dobro hišno oskrbo, primerno obleko in zdravniško nego v primeru bolezni, tako da so jih namestili v hišo invalidov.

Zaradi teh dejstev je bila ustanovljena tudi hiša invalidov na Ptuj kot neke vrste druga domovina vojnih invalidov – veteranov (kot se pogosto navaja v literaturi). Prebivalci (oskrbovanci) hiše invalidov so postali tudi pripadniki dežele in mesta, kjer je bila hiša invalidov, in meščani so jih morali vzeti za svoje.

V Avstriji so bile v času nastanka hiše invalidov na Ptuj že štiri takšne hiše. Najbolj znana je bila cesarsko-kraljeva vojaška hiša invalidov na Dunaju, ki smo jo prej že predstavili. V začetku 18. stoletja so nastale ena v Pragi, druga v Budimpešti in tretja v Padovi. Zadnja je nastala v mestu Ptuj, ki je zaradi tega postalo pomembno mesto Avstrije. Ptuj je za to

¹⁹ Alfred conte Begna del castello. di Benkovich, Geschichte des Wiener K.K. Militaer-Invaliden-Hauses, Wien, 1866).

področje postal središče omenjenih dežel in je prevzel nalogo, da bo znotraj svojih mestnih zidov poskrbel za vojne invalide. Vse te dejavnosti so vplivale na razvoj mesta, ki pa se je moralo na tem področju šele identificirati.

Zanimivo je, da je do odločitve, da mesto Ptuj postane sedež hiše invalidov, prišlo po obisku cesarice Marije Terezije. Ta je julija leta 1750 prišla na Ptuj in tam ostala kar štiri dni. V tem času je bil lastnik ptujskega gradu grof Karel Kajetan plemeniti Lesli, ki je bil poslednji potomec suverenega plemstva plemenitih Eggenbergov.

Cesarica Marija Terezija je na Ptuj prišla pregledat vojaške vaje, ki so se odvijale na Ptujskem polju in so imele svoj center na Hajdini pri Ptuj. V želji, da oceni delo takratnega generala notranje Avstrije, plemenitega von Kheula, je tukaj srečala tudi predstavnike Hrvaške in predstavnike novoorganiziranih obmejnih regimentov. Ta obisk je spremljala obilica oficirjev, podoficirjev, vojakov in drugega spremljajočega vojaštva. Za to množico osebja ni bilo primernih nastanitev, kar je pripeljalo do ugotovitve, *»da si mesto Ptuj še ni opomoglo od nesreče, velikega požara, ki je leta 1744 uničil kar 79 hiš«*. Mnoge od teh so bile ob obisku cesarice Marije Terezije, torej šest let pozneje, še v ruševinah.

Cesarica Marija Terezija je z odločitvijo, da v mesto pripelje hišo invalidov in invalidsko upravo, pozitivno vplivala na nadaljnji razvoj mesta, saj je bilo predvideno, da bosta nastanek in delovanje take hiše invalidov ugodno vplivala na razvoj trgovine in obrti. Pomembno vlogo pri tem je imela tudi stalna garnizija, ki je morala biti po sklepu cesarice Marije Terezije stalno stacionirana v mestu.

Našteta dejstva so pripeljala do tega, da se je cesarica Marija Terezija že leta 1750 odločila, da bo ustanovila cesarsko-kraljevo vojaško invalidno hišo na Ptuj. Leto pozneje je prišla že prva skupina vojnih invalidov veteranov. Začasno so se morali naseliti v proviantni hiši (pozneje se je ta imenovala Majhna hiša invalidov).

V virih se veterani definirajo kot *»za vojaško službo onespособljeni (ranjeni) vojaki«* in le redko se uporablja naziv vojni invalid.

Zaradi organizacije hiše invalidov na Ptuj je v istem času (leta 1751) začela delovati tudi invalidska uprava, ki jo je vodil Anton plemeniti Inzaghi. Ta je bil 11. septembra 1751 imenovan tudi za komandanta hiše invalidov.

V administrativno tehničnih odnosih je v tem letu igral pomembno vlogo mariborski okrajni glavar, plemeniti Bendel, ki je šele 9. decembra 1751 grofu plemenitemu Inzaghiju uradno predal vodstvo hiše invalidov na Ptuj.

Na vodstvenih mestih skozi desetletja in vseh 110 let delovanja hiše invalidov na Ptuj spremljamo znane predstavnike plemiških rodbin s Ptuja in iz okolice. Za komandanta hiše invalidov so mnogokrat prišli tudi ljudje iz oddaljenih krajev.

Zanimivo je, da so se ti komandanti morali ukvarjali s hišo invalidov

in z invalidsko upravo, kar vse je v prvi vrsti pomenilo srečevanje s težavami velikega števila vojnih invalidov, ki so kot tujci prihajali v mesto iz naštetih dežel in tudi od drugod. Tako je bilo že težko reševati vsakdanje zadeve, pri čemer je bilo treba upoštevati razne predpise in zakone, ki so v tem času začeli že številčno nastajati.

Skrbeti je bilo treba tudi za finance in voditi depozitne knjige, nadalje je bilo treba voditi zapisnike o sirotah, odločati o sporih, kazenskih zadevah, sodnih postopkih, za kar je bilo treba tudi zagotavljati hišne zapore. Še največ sporov je nastajalo med invalidi, ki so imeli določene pravice in so sodelovali pri življenju in upravljanju mesta, kar pa pogosto meščanom Ptuja ni bilo po godu. Meščani so v 18. stoletju namreč še vedno vztrajali pri srednjeveški meščanski avtonomiji, ki jim je dajala posebne ugodnosti predvsem v trgovini in obrti. To so sedaj lahko po posebnih zakonih opravljali s posebnimi pravicami in privilegiji tudi vojni invalidi, ki so se tako vtikali v domače zadeve, kar meščanom Ptuja ni bilo všeč.

Takšno stanje na Ptujju je ob splošnem pozitivnem delovanju hiše invalidov prineslo v mesto tudi vrsto posebnosti, ki so jih iz različnih dežel s seboj prinesli vojni invalidi, kar je pomenilo druge navade, jezike, kulturo in umetnost ter mnogo novosti vojaškega in civilnega življenja.

Tako lahko ob koncu 18. in v začetku 19. stoletja omenimo pojav igranja na lajno. To glasbilo je v začetku 19. stoletja dejansko prineslo posebnosti v splošno evropsko glasbeno ustvarjanje, le s to razliko, da je bilo pogosto v rokah ubožnih ljudi, ki so si z njim služili skromne dohodke za preživljanje. Na prelomu iz 18. v 19. stoletje se je glasbilo pojavilo tudi v slovenskem prostoru. Prenosne lajne, imenujemo jih tudi glasbeni avtomati, so se v Sloveniji najprej pojavile prav s prihodom vojnih in drugih invalidov. Posebej vojni invalidi so imeli po letu 1848 v Franciji in Avstriji dodeljene »pravice za igranje po celi monarhiji«. Do lajne pa so pogosto prišli po priporočilu bogatih plemičev, kajti kot vojni invalidi si takega glasbila niso mogli kupiti, zato so jim bogati plemiči te poklonili, ker so vedeli, da si bodo s pomočjo teh lahko pridobivali minimalna finančna sredstva, oni pa si bodo s tem oprali vest.

Teh glasbenikov seveda meščani Ptuja niso zmeraj spremljali s simpatijami, kljub temu je mesto s hišo invalidov, z invalidsko upravo in vojnimi invalidi mnogo pridobilo, saj je začelo spreminjati svojo podobo, kar se je močno poznalo tudi pri arhitekturnem izgledu mesta.

Leta 1752 je invalidska uprava za hišo invalidov kupila hišo nemškega viteškega reda in jo spremenila v t. i. invalidsko kasarno. Ta stavba še danes stoji na naslovu Prešernova ulica št. 18.

V objavljenih arhivskih virih in literaturi ni podatkov o vsakdanjem življenju v hiši invalidov, pač pa je več podatkov, ki se v glavnem nanašajo na opise nepremičnin. Tako lahko od leta 1752 spremljamo razvoj cesarsko-kraljeve vojaške hiše invalidov na Ptujju, povezan s širjenjem nepremičninskih kapacitet in s pridobivanjem novih prostorov. Ti so bili potrebni tudi zaradi potrebe po namestitvi vedno večjega števila v mesto

prihajajočih vojaških veteranov in vojnih invalidov. Tako so leta 1754 kupili palačo grofov Sauer iz Borla. Na tem mestu je bila pozneje zgrajena velika kasarna. Leta 1755 je invalidska uprava odkupila posebno (Pic-kovo) hišo za stanovanje zdravnika, kar dokazuje, da je bil kmalu po nastanku cesarsko-kraljeve vojaške hiše na Ptujju že nastavljen tudi zdravnik. Za dobro delovanje hiše invalidov in oskrbo s hrano so v sosednji hiši, kupljeni sredi 18. stoletja, odprli pekarno in začeli peči kruh za hišo invalidov in tudi ostale meščane.

Nesporno je bil vpliv obstoja hiše invalidov na razvoj Ptujja velik. To se je odražalo v povečanem številu prebivalcev ter njihovem udejstvovanju v gospodarskem in kulturnem življenju. Prav tako se je spremenil arhitekturni izgled mesta, saj so že leta 1752 porušili staro vogalno utrdbo (bastijo) in del mestnega obzidja ter zgradili nov nasip in obrežje reke Drave. Meščani so imeli pri finančnih konstrukcijah in komunalnih pobudah podporo komandantov hiše invalidov. Zaradi velikega števila prebivalcev v hiši invalidov so morali ob njihovi smrti poskrbeti za pogreb, zato so leta 1753 pokopališče, ki je bilo takrat ob župnijski cerkvi, preselili na novo lokacijo zunaj mestnega obzidja.

Leta 1756 so predstavniki invalidske uprave in komandant hiše invalidov naročili tlakovanje mestnih ulic ter zahtevali odstranitev lop in hlevov. Iz mesta so odstranili blato ter uredili mestne ulice, tako da so se po njih lahko nemoteno in z vsem svojim bliščem sprehajali veterani iz hiše invalidov.

Splošni izgled mesta so po letu 1761 spremenili dva mostova in posebno skladišče za hrambo lesa, ki so ga za kurjavo pripeljali iz državnega gospodarskega posestva Fala na Pohorju.

Po podatkih je bilo v hiši invalidov na Ptujju okoli petsto oskrbovancev, občasno pa tudi okoli 670.

Vzporedno s hišo invalidov in z delovanjem invalidske uprave se je na Ptujju začelo tudi obdobje šolanja mladih vojakov. To je bilo tesno povezano z dejstvom, da so mnogi vojni invalidi v mestu prevzeli skrb za šolanje mladih. V določenem času je bilo na Ptujju kar petsto učencev (dečkov), ki so jih vzgajali za bodoče podčastnike.

To dejstvo potrjuje prizadevanja takratnih oblasti, ki so pri urejanju stanja vojnih invalidov želeli, da se jih ponovno vključi v sredine, kjer prebivajo. Mnogi vojni invalidi z visokimi ali višjimi čini so postali vzgojitelji mladih vojakov.

Zanimivo je, da so se nam ohranili opisi uniform, ki so jih nosili vojni invalidi. Navadno so bili oblečeni v bele suknje z rdečimi zavijki ali bele kratke suknje in hlače, bele volnene nogavice, nemške čevlje in klobuk »*ala corse*« s kositrovim gumbom.

Za veterane je bila značilna bela barva. Njihovi učenci so se morali oblačiti v modro suknjo z rdečim površnikom enake barve, morali so imeti madžarske hlače in madžarske čevlje. Če pa so bili učenci sinovi oficirjev, so nosili na glavi klobuk z medeninastim gumbom, ostali pa

navadne modre kape z rdečim trakom. Pozneje se je ta tradicionalna obleka spreminjala (posebej v začetku 19. stoletja, ko so se morali veterani in vojni invalidi oblačiti tako, da je bilo iz uniforme razvidno, za kakšno nacionalnost gre).

Cesarsko-kraljeva hiša invalidov na Ptuju je skupaj z invalidsko upravo prispevala, da se je število redno zaposlenih tako v hiši invalidov kakor v invalidski upravi močno povečalo. To je dvignilo kupno moč meščanov in z njo povečalo razcvet mesta.

Hiša invalidov na Ptuju je nehala delovati 3. septembra 1860. Kljub slavu ob slovesu je ostal grenak priokus pri tistih vojnih invalidih, ki so si morali svojo usodo poiskati v drugih hišah invalidov. Tisti, ki so na Ptuj prišli iz Istre, Goriške, Kranjske ter Južne Tirolske, so morali v hišo invalidov v Padovi. Invalidi iz notranje Avstrije – Štajerske, Koroške in Severne Tirolske – so se preselili v hišo invalidov na Dunaju. Tisti, ki so na Ptuj prišli iz Hrvaške in Slavonije, so se preselili v hišo invalidov v Budimpešti na Madžarskem.

Mnogim se je ponudila možnost, da ostanejo na Ptuju in se razselijo po posameznih hišah ter živijo od podpor in pokojnin, ki so jim na osnovi takratne zakonodaje pripadale. Vendar so bile te tako nizke, da so si le redki lahko zagotovili nemoteno in ugodno življenje. Zaradi iskanja dodatnega zaslužka je prihajalo do mnogih sporov znotraj mesta, kar je povzročilo, da so se začela ustanavljati vojaška veteranska in podporna društva, ki so ščitila vojne invalide in so se mnogokrat vključila tudi v politično delovanje ob iskanju svojih pravic.²⁰

²⁰ Ferdinand Raisp, K.K. Militaer – Invalidenhaus zu Pettau von der Errichtung bis Aufloesung, Graz 1860 (UKMb) glejte tudi Kristina Šamperl-Purg, Invalidski dom in invalidska uprava Ptuj v letih 1750 do 1860, Kronika, 33, 1985.

ZAKONSKA UREDITEV SKRBI IN NEGE VOJNIH INVALIDOV

Od začetka 18. stoletja v Avstriji (in tako na naših tleh) dejansko spremljamo tiste zakonske osnove, ki so določale organizacijo skrbi in nege za vojne invalide. Tako je bila leta 1727 izdana prva odredba, ki je okvirno določala ustanovitev hiše invalidov v Budimpešti (Pešti). Pozneje pa predstavlja zakon iz leta 1750 prvi moderni zakon, ki v 16 členih opredeljuje definicije vojnih invalidov, število oseb, ki jih je mogoče namestiti v hiši vojnih invalidov, ter določa organizacijo in upravljanje hiš invalidov v Avstriji. Leta 1772 so bile izdane normalije, t. i. Militaire Invaliden Normale, iz katerih je možno ugotoviti, kakšno je bilo stanje na tem področju v Avstriji in pozneje v Avstro-Ogrski ter kakšen je bil odnos, ki ga je imela cesarsko-kraljeva vojska do teh vprašanj.

8. novembra 1727 je bila izdana odredba, ki jo navajamo kot prvo, ki je določala elemente organizirane skrbi in nege za vojne invalide v Avstriji. V uvodnem delu odredbe je zapisano, da se za namene hrabrih vojakov, ki so svoje zdravje žrtvovali za domovino, ustanovi hiša invalidov v Budimpešti (Pešti). V tej hiši se zagotovi oskrba tako za oficirje kot tudi za navadne vojake, ki so onemogli, bolni ali invalidni. S tem naj bi se preprečilo vsesplošno beračenje po državi. Hišo invalidov v Budimpešti (Pešti) je doniral nadškof grof Georgio Seczeny. Za delovanje hiše je odredba predpisovala ustanovitev posebne komisije, ki naj bi skrbela za sprejem vojnih invalidov, vojakov veteranov ter za njihovo oskrbo in nego. Ta komisija je skrbela tudi za blagajno hiše, obnovo, mesečno plačilo za nego itd. V hišo invalidov so seveda lahko prihajali tudi žene in otroci oficirjev. Z odredbo je bilo rešeno tudi vprašanje vdov in njihova oskrba po smrti moža vojaka. Omenjena odredba je stopila v veljavo 1. januarja 1728 in predstavlja izhodišče za pripravo prvega zakona o skrbi za vojne invalide.

Zakon iz leta 1750 je bil izdan 28. marca in nosi naslov *Red, na osnovi katerega je treba poskrbeti za vojne invalide* (*Ordnung, wie die Invalidensoldaten insgemein versorget werden sollen*).

V uvodnem delu zakona je opredeljeno, da morajo vojaki, ki so si poškodovali okončine oz. ki so zboleli v času služenja vojaškega roka, prejemati dohodke za normalno nadaljnje življenja. To se nanaša posebej na tiste, ki prihajajo bodisi iz madžarskega dela bodisi iz nemških dednih dežel in so služili v različnih, tudi tujih vojaških četah. S tem zakonom se določa generalni invalidski sistem, s katerim so opredeljeni določeni členi.

V prvem členu je določena obvezna namestitev 2000 mož na Češkem, 1000 mož na Moravskem ter 1000 mož v Avstriji, in to (izhajajoče iz drugega člena) predvsem vseh tistih invalidov, ki so končali služenje cesarsko-kraljeve vojske in ki so zaradi starosti ali telesnih poškodb postali vojni invalidi. Za vojne invalide so bili razglašeni vsi poškodovanci ne

Ordnung,

Wie die Invaliden-Goldaten ins-
gemein versorget werden sollen.



WYEN / gedruckt bey Johann Peter von Ghelen / Ihre Königl.
Kais. Königl. Majestät Hof- / Buchdruckers / 1770.

Prvi zakon, ki določa organizacijo skrbi za vojne invalide – prva stran v VAD

glede na vojaški čin in narodnost. Določilo pa izključuje vojake, ki so iz vojaških čet odšli prostovoljno in jih zato ni bilo mogoče vključiti v ta generalni invalidski sistem.

V nadaljevanju zakon (drugi člen) omenja tudi t. i. ozemeljsko pripadnost. Tako je določeno, da se morajo vojaki, ki so služili vojsko v madžarskem delu Avstro-Ogrske, ali tuji vojaki namestiti v domu invalidov v Budimpešti. Vojaki, doma iz Češke, Moravske, Šlezije, so lahko vstopili v hišo invalidov na Moravskem. Ostali pa se namestijo v tistih hišah invalidov, ki delujejo na njihovem področju.

Za naše kraje je posebej zanimiva opredelitev, da morajo vsi tisti vojak, ki prihajajo iz avstrijskih dežel, najti mesto v hiši invalidov na Dunaju ali v hiši invalidov na Ptuj (ki je bila takrat šele v ustanavljanju).

Od te prakse in navodila pa se lahko odstopi le v primeru, če je ena od hiš invalidov polna. Takrat lahko prevzame nekaj vojnih invalidov tudi druga hiša invalidov, ki ima prostor, ne glede na čin in narodnost vojaka.

V tretjem členu je določeno, da so vojni invalidi, ki so v kakšni drugi ustanovi znotraj posameznih dežel, upravičeni do ugodnosti (tega) novega sistema skrbi za vojne invalide.

V četrtem členu so glede na vstop v hišo invalidov opredeljene tri različne skupine.

V prvo skupino sodijo vojni invalidi, ki so stari in popolnoma onemogli ter jim mora biti v hiši invalidov zagotovljena popolna oskrba.

V drugo sodijo vojni invalidi, ki premorejo še toliko moči, da se jih lahko vključi v pomožno (delno) vojaško službo oz. v t. i. čete invalidov, ki so imele določene zadolžitve.

V tretjo skupino sodijo tisti, ki še premorejo nekaj moči, vendar ne za izvajanje vojaških obveznosti. Ti se lahko vključijo v vsakodnevno delo v hiši invalidov oz. v proizvodnjo različnih stvari, kot so npr. izdelovanje pregrinjal, rjuh, brisač, čevljev, srajc, vreč s slamo ...

V petem členu je določeno, da za vojne invalide, ki ne želijo prebivati v hiši invalidov, ampak želijo oditi nekam drugam, veljajo naslednja pravila. Na novi lokaciji se lahko vključijo v tamkajšnje vojaške čete, ker se od njih pričakuje, da so še toliko pri močeh, da lahko pomagajo. V nobenem primeru jim ne smejo preprečiti, da bi kot vojni invalidi odšli v domače kraje.

V šestem členu je navedeno, da je v zvezi z oskrbo v hiši invalidov iz priložene sheme oz. razpredelnice v tem zakonu razvidna podrobna opredelitev, kaj posameznemu oskrbovancu hiše invalidov pripada, seveda odvisno od vojaškega čina in dežele, v kateri deluje hiša invalidov. Posebej je opredeljeno stanje, ko je oskrbovanec v kompletni oskrbi v hiši invalidov ali ko ob tem opravlja še kakšno drugo vojaško službo, za katero lahko prejema finančna sredstva. Med kandidate za sprejem v hišo invalidov sodijo tudi tisti, ki so bili in služili v generalštabu, pri topništvu, v enotah, zadolženih za gradnjo mostov, ali v kakšni drugi vojaški enoti – *»pripada jim dohodek, kakršen je opredeljen v razpredelnici«*.

Posebej je navedeno, da katera koli oseba, ki je sprejeta v hišo invalidov, ne more prejeti višjega plačila, kot ji pripada glede na čin in funkcijo, ki ju je imela v času aktivnega služenja vojske.

V sedmem členu je opredeljeno, da če obstaja kakšna posebna druga (ubožna) ustanova, ki predpisuje in omogoča izplačilo višjega dohodka glede na lokalno prakso, je višji dohodek posameznega vojaškega invalida upravičen in se ga ne sme spreminjati.

V osmem členu je v zvezi z zgoraj navedenimi denarnimi obveznostmi opredeljena tudi možnost, da ima vsak invalid pravico pridobiti določeno

podporo v naturalijah – naravi, tj. pripadajo mu kruh, oskrba in nastanitev, kar vse pa je seveda opredeljeno že v odločbi, izdani leta 1749, »*po kateri invalidu pripadajo brezplačno oblačilo, orožje in zdravila*«.

Denar za naštete podpore je treba zagotoviti v posameznih hišah invalidov iz skupne blagajne oz. v določenih izjemah tudi iz državnih ali deželnih proračunov krajev, v katerih delujejo hiše invalidov.

V devetem členu ta odredba določa, da lahko osebe, odpuščene iz vojske, invalidi in ostareli vojaki v dednih deželah pridobijo v upravljanje zemljiško posest. V takih primerih jim pripada enkratna odškodnina v višini 36 enot. Ta denar je treba zagotoviti iz skupne blagajne hiš invalidov. Če v teh krajih hiš invalidov še ni, je na lokalnem nivoju treba zagotoviti možnosti, da si invalidi lahko pridobijo denar tudi z delom, pri čemer jih je treba enačiti z ostalimi podložniki. To določilo se je v celoti nanašalo na podoficirje in navadne vojake, ki so se lahko prosto gibali po dednih deželah, kjer jim je bilo treba v vsakem primeru zagotoviti normalne pogoje za nemoteno življenje.

Deseti člen predpisuje, da se lahko invalidi svobodno odločajo o tem, ali bodo prebivali zunaj hiš invalidov, kje bodo naseljeni (po različnih avstrijskih dednih deželah ali po določenih krajih). Dana jim je možnost, da so lahko doma ali se naselijo pri prijateljih. Imajo možnost izvajati določene obrti, sicer znotraj zgoraj omenjenih predpisov in pridobljenih primernih dovoljenj v vseh krajih. Na osnovi posebne sheme so upravičeni do določenih denarnih dohodkov, ki se morajo izplačevati iz blagajne doma invalidov, »*tako da nihče zaradi svoje službe ne more priti v dolgove*«. Prav tako jim morajo zagotoviti kruh in obleko.

S pomočjo ročnega dela oz. sodelovanja v obrti, za katero so bili izučeni v različnih deželah in krajih, si morajo tudi sami pomagati pri zagotavljanju oskrbe. Predvideva se, da jim je treba iz skupnega premoženja zagotoviti tudi »*ogenj in luč*«, kar pomeni, da so bili vojni invalidi evidentirani kot skupina ljudi, ki ji pripadajo denarne dajatve, ki so se izplačevale iz skupne blagajne hiše invalidov. V tem členu je opredeljen tudi način izplačevanja denarne podpore. V določenih primerih so to opravljali zaupni ljudje, ki so izplačevali denar na roko. Invalidi so morali biti razpoznavni, na prsih so morali nositi embleme z geslom kot splošno razpoznavni znak. Ti invalidi so se mesečno zbirali v vnaprej določenih krajih, v četrlih, okrožjih ali komitatih in od posebej imenovane komisije prejeli na roko denar, ki jim je pripadal iz blagajne hiše invalidov. Posebej je poudarjeno, da mora biti ta komisija sestavljena iz ljudi, ki jim zaupata tako lokalna kakor tudi invalidska oblast. Če vojnih invalidov na določen dan ni bilo v kraju bivanja, so morali dvigniti denar na sedežu komitata ali okraja. Invalidi, ki so stanovali zunaj hiše invalidov, so imeli vedno možnost, da se v hišo vrnejo, toda le če je bilo zanje še dovolj prostora. V primeru sporov, nemirov ali drugih osebnih in družinskih težav so se morali vojni invalidi obrniti na sodne instance krajev, v katerih so prebivali.

Enajsti člen določa, da se lahko invalidni vojaki poveljujočega kadra in drugi višji oficirji prosto odločajo o tem, ali bodo odšli v hišo invalidov ali pa si bodo izbrali druge, zanje primerne kraje.

Oficir, ki se je odločil, da bo prebival v domu invalidov, prejema celotno oskrbo v naturalijah – naravi in v denarju, v primeru, da se naseli zunaj hiše invalidov, pa mu pripada zgolj denarno nadomestilo.

Visokim invalidnim oficirjem, ki se odločijo, da odidejo iz Avstrije v tuje dežele, ne pripadata niti oskrba niti denarno nadomestilo iz sklada za invalide.

Navadni vojaki, ki so se odpovedali bivanju v hiši invalidov in ki jim iz invalidskega sklada odškodnina ne pripada, se obravnavajo kot berači. Slednje se deli na tiste, ki so imeli za osnovo v vojni pridobljeno invalidnost, in na tiste, ki niso bili vojni obvezniki. Proti tem je treba v krajih, kjer se pojavijo, delovati v skladu z zakonom in jih preganjati.

Dvanajsti člen govori o ženskah, ki so se kljub prepovedi poročile z invalidom. Te ženske z možem invalidom niso imele pravice stopiti v hišo invalidov. Ženske, ki pa so prišle v hišo invalidov z vojakom in otroki, so lahko nastanjene v hiši invalidov, a brez prihodkov. Po smrti moža pa so upravičene do izplačila posebne pokojnine (graziale) v višini 20 enot oz. 30 enot, če so imele otroke.

Če ostane otrok po smrti matere in očeta nepreskrbljen, lahko ostane v domu invalidov in mu pripada določena oskrba, in sicer 3 enote dnevno, polovica obroka kruha ter potrebna obleka, dokler ga ne preselijo v sirotišnico ali podobno ustanovo oz. dokler se otrok ni sposoben sam preživljati.

Trinajsti člen govori o tem, da je bilo v hiši invalidov treba poskrbeti za duhovnike, verouk, skrb za otroke in šolske učitelje ter tudi za možnost obiska lekarne, zdravnikov ali kirurga.

Vojaško je bila hiša invalidov organizirana tako, da je kontrolo nad osebami vodil vojaški oficir, nad premoženjem pa upravnik premoženja. Slednji je moral poskrbeti za dobro gospodarjenje hiše invalidov in izvajati kontrolo nad izplačevanjem denarja iz blagajne invalidskega sklada. Poleg tega je upravnik skrbel za uvajanje novih invalidov po sprejemu iz čete v hišo invalidov.

Štirinajsti člen govori o poslovanju z denarnim skladom, ki pripada invalidom. Omenja poslovanje hiše invalidov v Budimpešti na Madžarskem in nemških dednih deželah.

Petnajsti člen predpisuje red in obveznosti, ki jih ima invalidska komisija.

Šestnajsti člen predpisuje, da mora ta splošni predpis o invalidskih ustanovah stopiti v veljavo 1. maja 1750.

Zaradi ugotovitve, da predpis iz leta 1750 ni prinesel pravih in pričakovanih rezultatov, je cesarica Marija Terezija leta 1772 izdala uradni predpis »*Militaire Invaliden Normale 1772*«, na kratko »*normalije*«. Dokument, ki ga opredeljujemo med zakonsko in podzakonsko vrednostjo

pravnega akta, je bil izdan na osnovi sklepa generalne vojaške komande s sedežem v Temišvaru v Banatu. Normalije opredeljujejo stanja vojnih invalidov in določajo pravice vojnih invalidov ne glede na to, ali so služili v pehoti ali v konjenici. Seveda se vse zapisano nanaša tako na višje kot tudi nižje oficirje.

Omenjata se dve skupini vojnih invalidov veteranov. V prvo skupino sodijo vojaki, ki lahko v določeni meri še opravljajo svoje vojaške dolžnosti, v drugo pa vojaki, ki so zaradi svoje starosti ali invalidnosti le delno sposobni opravljati vojaško službo. Vojaki iz druge skupine lahko pomagajo pri različnih občasnih delih znotraj vojske, kot sta straženje ali poučevanje.

Ta predpis se še posebej nanaša na vojake, ki so svoje zdravje izgubili v različnih bojih za svojo državo. Zaradi dobljenih poškodb ne morejo v celoti izpolnjevati svojih dolžnosti znotraj vojaške organizacije. Predpis določa, da morajo le-ti v primeru prenapolnjenosti hiše invalidov lokalne uprave zagotoviti ustrezen prostor za njihovo namestitve ali pa poskrbeti za povečanje kapacitet hiš invalidov. Le v izjemnih primerih je vojak lahko sprejet v katero koli hišo invalidov na ozemlju Avstro-Ogrske. Organizacijsko so bile hiše invalidov namreč podrejene dvornemu vojnemu svetu in nato generalnim komandam, ki so s svojimi uslužbenci skrbele za izvajanje predpisov glede skrbi za vojne invalide in jih nameščali po celotni državi.

Nadalje predpis določa tudi načine obravnavanja vojnih invalidov. Izrecno je navedeno, da je v hiši invalidov treba zagotoviti določeno raven kakovosti organizirane skrbi in nege, zato naj bi bila hiša invalidov v prvi vrsti namenjena t. i. »*realinvalidom*«, ki svojih vojaških dolžnosti ne morejo več opravljati.

V nadaljevanju tega predpisa zasledimo razširitev organizirane skrbi in nege za vojne invalide tudi na njihove otroke, pri čemer ni vedno najbolj jasno, ali gre za otroke invalidnih vojakov oz. za otroke vdov ali za otroke vojakov, ki so padli v vojaških pohodih.

Ta uradni predpis v prvi vrsti obvezuje generalne komande, da pri različnih vojnih četah oz. pri teh zaposlene in nastavljene generale zadolžujejo prevzemati vodenje hiš invalidov. Prav tako pa določa, da so posamezni člani tega predpisa obvezujoči za uslužbence v raznih komisijah in zaposlene v komandah, predvsem pa za vse tiste, ki so zaposleni v hišah invalidov. Ti morajo med seboj sodelovati, si pomagati in se medsebojno obveščati o dogajanjih v hišah invalidov, predvsem pa tekoče sporočati o prostih kapacitetah in podobno.

Med uvodnimi določbami tega uradnega predpisa pa so navedene definicije o tem, kdaj je lahko vojak imenovan za vojnega invalida ter kdaj in kako je lahko sprejet v hišo invalidov. Predpis opredeljuje več stopenj invalidnosti, od katere sta odvisni višina podpore in stopnja nege v hiši invalidov. Ljudje, ki so bili pooblaščen za določanje stopnje invalidnosti, so bili natančno izbrani. Pri tem so morali upoštevati mnenje

vojaškega zdravnika. Nad njimi in njihovim delom so izvajali poseben nadzor. V primeru zlorab položaja so bili zdravniki strogo kaznovani. Vsi oficirji pa, ki so imeli možnost odločati o stopnji invalidnosti posameznega vojaka, so bili v primeru malomarnega dela ali namerno ugotovljene in napačne ocene invalidnosti obsojeni na zapor ali kakšno drugo vrsto težke kazni.

Predpis podrobno določa pogoje za namestitvev oz. premestitev v drugo hišo invalidov. Tako so lahko bili invalidi, ki so bili zmožni vsaj delno opravljati kakršno koli delo, brez pisne vloge premeščeni ali dodeljeni posameznim vojaškim formacijam, npr. straži vojaških ali civilnih zgradb. Pomembno vlogo pri tem je imel dvorni vojni svet, ki je izdelal določene obrazce – predpise, na osnovi katerih je bilo možno izvesti preselitev posameznega vojnega invalida. V takšen obrazec je bilo treba vpisati narodnost, stan (poročen/neporočen), število otrok, leta služenja in plačilni razred, ki je bil opredeljen konec oktobra 1757 v posebni odredbi. Pred preselitvijo je bilo prav tako treba zapisati dolgove s stanjem »*na dan preselitve*«. Podatke o oskrbovancih je morala vsaka hiša vojnih invalidov voditi na posebnih obrazcih.

V normalijah predpisana določila so sicer res bila zapisana, a mnogokrat so v hišah invalidov veljala čisto druga pravila, ki jih lahko opredelimo z vojaško operativnimi in organizacijskimi pristopi in oblikami na eni strani ter z izkušnjami organiziranja in delovanja špitalov, raznih samostanov in podobnih ustanov na drugi strani.

Organizacija skrbi in nege za vojne invalide v drugi polovici 19. stoletja je zajeta v mnogih zakonih, ki so bili izdani v tem času. V glavnem se nanašajo na t. i. vojaške oskrbovalne zakone oz. zakonske odredbe, ki so določale skrb za invalidne vojake, ne glede na dejstvo, ali so služili v aktivni vojski, v civilnih vojaških enotah ali v mornarici ipd.

Zakon, ki ga moramo posebej navesti, je izšel 27. decembra 1875 in je bil pravzaprav pripravljen na izhodiščih podobnega zakona iz leta 1871, ki pa ni zaživel. V uvodu ne najdemo omembe vojnih invalidov. Zakon opredeljuje le vojake po različnih nivojih, vojaških činih, služenju v različnih vojaških enotah. V glavnem je poudarek na stanju vojakov po odsluženem aktivnem vojaškem roku, medtem ko se z vojnimi invalidi le okvirno srečamo v poglavjih oz. členih, ki govorijo o ocenah invalidnosti oz. o možnostih sprejetja vojnih invalidov v hiše invalidov ali v podobne ustanove. Odločitev o izbiri najprimernejše ustanove je bila namreč dana vojnemu invalidu.

Pogoji za upokožitev so bili zakonsko določeni in vezani na leta služenja v vojski, leto starosti in poškodbe. Vojne invalide so obravnavali različno, odvisno od poškodbe udov (nog ali rok), stopnje oslepitve ter druge rane, poškodbe, ki so onemogočale vojnemu invalidu normalno živeti dalje. Določena jim je bila pokojnina.

Pokojnino so po tem zakonu lahko prejeli tudi tisti vojni invalidi, ki so bili poškodovani zaradi določenih epidemij in t. i. lokalnih bolezni,

ki so se jih nalezli med vojaškimi pohodi (npr. očesne bolezni). Te poškodbe je moral preveriti, oceniti in potrditi komandant čete, v kateri je bil poškodovanec.

Ob stalni pokojnini je vojnim invalidom pripadala tudi začasna pokojnina, ki je bila podeljena zaradi zdravljenja predvsem nalezljivih bolezni. Načeloma pa so taki vojni invalidi prejeli samo civilno pokojnino. Višina je bila določena glede na stopnjo poškodbe in ni bila odvisna od čina oz. mesta služenja vojske.

Zakon iz leta 1875 zato podrobno določa odškodnino za poškodbe – invalidnost vojnih invalidov v skladu z določeno in s sprejeto klasifikacijo. Ta za izgubljeno roko ali nogo predvideva 400 enot, poškodbo obeh udov ali oči 900 enot. Seveda zakon v primeru lažjih poškodb predvideva manjše odškodnine. Na odločitve o stopnji invalidnosti, ki jo je izdala posebna komisija vojnega ministrstva, so se vojni invalidi lahko pritožili. Zakon jim je omogočal nastanitev v hišah invalidov ne glede na to, ali je vojak postal vojni invalid v vojaških operacijah (svoje delo v hiši invalidov je lahko opravljal do upokojitve) ali po upokojitvi.

Zakon je določil dva načina sprejemanja vojnih invalidov v hišo invalidov:

1. celotna oskrba v hiši invalidov in
2. oskrba zunaj hiše invalidov, za katero je skrbela invalidska uprava.

Zakon je določil dva načina izplačevanja pokojnin.

1. Občasno pokojnino se vojnemu invalidu dodeli občasno (ponavadi enkrat letno) in je določena v posebni shemi. Iz nje je razvidno, da so bile občasne invalidske pokojnine najvišjih oficirjev za desetletno služenje vojske približno trikrat višje kot pokojnine navadnih oficirjev. Ta razpon se kaže do tridesetletnega služenja, kjer najvišji oficirji prejema 234, najnižji vojaki pa 78 enot.
2. Redno pokojnino, ki se mora vojnim invalidom izplačati v začetku meseca za vnaprej.

Določeno je bilo, da se pokojnina preneha izplačevati ob smrti, ob izstopu iz invalidskega stanja ali po pridobitvi civilne pokojnine.

Zakon rešuje tudi usode družin vojnih invalidov, saj predvideva pokojnino oz. del pokojnine za vdove in sirote.

Nekaterim skupinam vojnih invalidov (mornarjem) zakon določa, da se morajo zaposliti kot vzdrževalci pri zasebnih ladijskih prevoznikih. Ostali invalidi pa se morajo zaposliti kot geologi, profesorji ali upravniki hiš invalidov.

Dejstvo je, da je vojaška zakonodajna strategija, ki je zajemala tudi organizacijo skrbi in nege za vojne invalide od konca 19. stoletja do prve svetovne vojne v Avstriji, obravnavala vojne invalide veterane z vidika obvladovanja njihovih fizičnih težav, ki so jih morali v vojni poškodovani vojaki prenašati v vsakdanjem življenju. Ugotovljeno je, da je bilo psihič-

no stanje vojnih invalidov kljub sprejeti zakonodaji v tem času težko. Bili so močno odvisni od različnih podpor in pomoči. Razvoj socialnega skrbstva v okviru organizirane skrbi in nege za (vojne) invalide je bil šele na začetku in ga lahko v tem času obravnavamo le kot narodnogospodarsko nujo in potrebo, saj je šlo pri mnogih (vojnih) invalidih za proces spreminjanja njihovega stanja. To stanje lahko v tem času označimo z dejstvom »*da je bil vojni invalid prejemnik različnih miloščin*« na eni strani »*ter plačnik davkov*« na drugi strani. Predvsem zaradi popolnoma neuporabnega vojaškega oskrbovalnega zakona (1875) so vojni invalidi lahko (pre)živeli le s pomočjo zasebnih ali javnih (lokalnih) podpor. Invalidi so se na tako stanje odzivali na različne načine, in sicer so se organizirali v posameznih združenjih in društvih ter prek njih zahtevali svoje pravice tudi z organizacijo demonstracij. V časopisnih oglasih pa so zahtevali, da naj se njihova vloga v javnosti in v družbi pravilno ovrednoti.

V tem času se prvič pojavi tudi beseda rehabilitacija, kar pomeni intenzivno oskrbo težko ranjenih oz. tistih, ki so jim bili amputirani telesni deli in so bili zaradi tega podvrženi določeni medicinski in pomedicinski terapiji. Takratne rehabilitacije ne smemo zamenjati z današnjo besedo rehabilitacija.

Odnos do vojnih invalidov v tem času, posebej pa pred prvo svetovno vojno je viden v prizadevanju določenih vojaških organov, ki so želeli problem rešiti tako z zakonskimi regulativami kakor tudi s socialnimi premiki. Težili so k temu, da bi lahko čim več vojnih invalidov nastanili v zdravstvene ustanove (hiše invalidov, vojaške bolnice in zdravilišča), kar pa na ozemlju Avstro-Ogrske ni bilo lahko.

Prizadevanja za ureditev stanja vojnih invalidov v času pred prvo svetovno vojno lahko združimo v pet izhodišč, ki jih je takratna uradna vojaška zakonodajna strategija upoštevala pri t. i. procesih spreminjanja organizirane skrbi in nege za vojne invalide.

1. Za vojne invalide je treba priskrbeti delo, ne miloščine.
2. Vojni invalidi naj se zadržujejo v svojih domačih krajih, kjer naj se po možnosti zaposlijo na nekdanjem delovnem mestu.
3. Zagotoviti sodoben pogled na pojavljanje vojnih invalidov.
4. Vojnim invalidom zagotoviti mobilnost, kar bi izboljšalo njihov način življenja.
5. Aktivnosti, zajete v zgornjih točkah, naj se organizirano razširijo po vsej državi.

Napredek pri razvoju vojaške zakonodajne strategije v zvezi z vojnimi invalidi naj bi bil dosežen s pomočjo novih predpisov, ki bi natančneje določili:

- integracijo (vojnih) invalidov v družbo,
- izboljšanje stanja invalidov s pomočjo medicinskih posegov,
- izdelavo protez,
- tehnično in didaktično šolanje,

- usposobitev za različna dela ter
- ureditev vojaškega zavarovanja in pokojnine vojnim invalidov.

Mnogo od naštetega je bilo zaslediti v zgoraj navedenih členih posameznih zakonov in odredb ter predpisov, a na celovito rešitev vseh zgoraj navedenih izhodišč je bilo treba počakati vse do sprejetja modernih zakonov po prvi svetovni vojni.

PREGLED ORGANIZACIJE IN RAZVOJA SKRBI ZA VOJNE INVALIDE V AVSTRIJI

Organizacija in razvoj skrbi za vojne invalide sta v Avstriji potekala podobno kot v ostalih evropskih državah, opozoriti kaže le na nekatere posebnosti, ki jih lahko spremljamo od 14. stoletja. V obdobju viteštva²¹ so glede na takratni način življenja ter organizacijo vojaških čet in posebnih vojaških služb že delovale t. i. poljske vojaške bolnišnice (Feld – Lazareth).²² V njih so za ranjene in bolne vojake poleg zdravnikov skrbeli tudi menihi. Glede na takratne oblike vojskovanja so bile temu primerne tudi rane, saj je takrat potekal boj mož na moža. Oskrbovanje invalidnih in ranjenih vojakov je v glavnem potekalo tako, *»da se je ranjenim vojakom ponujala hladna voda in iz raznih zelišč narejeni zdravilni napitki«*. Navesti moramo, da so bile poškodbe ranjenih vojakov v tem času mnogokrat večje prav zaradi enostavnih medicinskih posegov, saj so npr. *»pri izvlečenju puščic iz telesa z njo potegnili tudi del tkiva«*.²³ Takšno dokaj nezadovoljivo stanje je v Avstriji trajalo vse do cesarja Maksimilijana I. (1493–1519), ki je s posebno odredbo določil, da morajo vojaške čete imeti usposobljene vojaške zdravnike, ki naj spremljajo vojaške čete pri njihovih vojnih pohodih.

Sredi 15. stoletja je mogoče v razvoju nekaterih mest v Avstriji zaslediti izboljšave na tem področju, saj je bilo z mnogimi odredbami predpisano, da morajo imeti v mestih v primeru vojne na razpolago določeno število zdravnikov in lekarnarjev ter tudi dovolj vozil za prevoz ranjencev in zadosti veliko zalogo zdravil. Tako so se v mestih začele pojavljati osebe, ki so bile zadolžene, da tudi v času miru skrbijo za zdravje meščanov, za ostarele in ranjene ter invalidne vojake. Te so se različno imenovalе, npr. mestni fizik, zdravnik, ranocelnik, kopališki mojster in podobno.

²¹ Mueller, Geschichte der k.k. oesterreichischen Arme, Praga 1825.

²² P. Suchenwirt, Werke aus dem 14. Jarhhundert, ein Beitrag zur Zeit-und Sittengeschichte v A. Primisser, Dunaj 1827.

²³ Graaeffer, Milataer – Almanach, Jahrgang 1795.

Tako stanje in organiziranost zdravstva sta trajala vse do časa dežel-nih knezov (Landesknechte) v 16. stoletju. Predvsem po zaslugi avstrijskega generala Schwendija se je takrat organizacija skrbi za bolne, ranjene in invalidne vojake bolje zastavila. General je okoli leta 1593 predlagal in izdal poseben bolnišnični red (Spitalsordnung) zaradi ugotovljenega slabega stanja organizirane skrbi za vojne invalide, saj, kot sam navaja, »da ti mnogokrat umirajo zapuščeni«, ker pogosto zanje ni bilo poskrbljeno niti v času vojne, niti potem ko so bile vojaške operacije končane.

Res pa je, da je bila takrat organizacija skrbi za ranjene in invalidne vojake pogosto prepuščena plemičem, ki so na vojaške pohode pripeljali svoje slugе in oprode, za katere so (ali bi vsaj) morali poskrbeti, potem ko so ti ostareli, zboleli ali bili ranjeni ter postali pozneje dejanski vojni invalidi.

Ta soodvisnost med plemiči in vojaki je bila pozneje opredeljena tako, da so morali ob vojnih pohodih določiti mesta, naselja, teren, lokacije ali celo cerkve in samostane, kamor so lahko pripeljali ranjene in bolne vojake. Tam so jim nudili oskrbo in omogočili možnost za nadaljnje življenje. Ti kraji so postali neke vrste vojaške bolnišnice in hiralnice, saj so morali imeti tudi svojo zdravstveno službo, ki je bila organizirana zato, da je izvajala organizirano skrb in nego za ranjene in invalidne vojake. Zanimivo je, da je v tistem času že obstajal poseben solidarnostni sklad, ki je bil predpisan najprej za topništvo, pozneje pa tudi za pešce. Nastal je tako, da so se vojaki odpovedali delu mesečne plače. Zbrani denar so nalagali v skupno blagajno (sklad), ki jo je vodila izbrana oseba, imenovana *špitalmojster* (tega ne smemo zamenjevati z odgovornim za delo meščanskega špitala, ki se je pogosto imenoval enako). Tak špitalmojster je moral pod »posebno prisego« prevzeti nase skrb za zbran denar in voditi evidenco o izdatkih in dohodkih. Podrejen je bil posebni komisiji, ki je izvajala nadzor nad njegovim razpolaganjem z denarjem za bolne in ranjene vojake oz. denarjem, ki se je lahko uporabljal samo za namene, za katere je bil dejansko zbran. Posebna značilnost tega sistema se kaže tudi v odgovornosti pozneje imenovanih nižjih špitalmojstrov, ki so skrbeli posebej za ranjene, bolne in invalidne vojake. Nižji špitalmojstri so lahko postali le tisti, ki so bili poročeni in katerih žene so bile pripravljene sodelovati pri izvajanju organizirane skrbi in nege za ranjene, bolne in invalidne vojake. To delo je bilo dobro plačano in zaradi tega za mnoge zelo zanimivo.

V času avstrijskega cesarja Rudolfa II. je bil z odlokom leta 1594 izboljššan sistem oskrbe ranjenih, bolnih in invalidnih vojakov, kar je bilo povezano z razvojem takratne države. Tovrstna prizadevanja so bila povod, da je bil leta 1598 izdan poseben cesarski odlok, ki je predpisal delovanje poljskih bolnišnic in organizacijo zdravstvene službe, organizirane že z zdravniki, ranocelniki, oficirji, špitalskimi mojstri in vozovi s šotori (za prevoz ranjenecv).

V tem času se pojavi tudi aktivnost posebnega cerkvenega reda ubož-

nih bratov (die barmherzigen Brüder), ki jih lahko najtesneje povežemo tudi z organizacijo skrbi in nege za vojne invalide. Rodovni bratje so v Avstriji šele leta 1605 dobili svoj prvi samostan v Feldsbergu, nato pa leta 1614 še na Dunaju in pozneje v nekaterih drugih večjih avstrijskih mestih.

Od takrat lahko govorimo o ločevanju organizacije skrbi in nege za ranjene in bolne vojake, ki so bili neposredno povezani z vojaškimi operacijami, in organizacijo skrbi ter nege za vojne invalide po končanih vojaških posegih.

Ta delitev je bila posebej izrazita v 17. stoletju, ko so se na podlagi posebnih konvencij (leta 1626 in leta 1673) uvedle in organizirale vojaške garnizijske zdravstvene službe. Tukaj je moderna medicina že imela pomembno vlogo pri organizaciji skrbi in nege za ranjene vojake ter le v redkih primerih še za vojne invalide.

Garnizijske zdravstvene službe so pozneje igrale pomembno vlogo le pri postopkih sprejemanja veteranov v hiše invalidov. Ranjeni, bolni ali invalidni vojaki so bili vanje sprejeti le na osnovi sklepov in ocen, ki so jih podali zdravniki, posebne komisije ali garnizijsko zdravstveno vodstvo.

OBRAVNAVA VOJNIH INVALIDOV V CESARSKO-KRALJEVI VOJSKI NA NAŠIH TLEH

Pri pregledu delovanja cesarsko-kraljeve vojske (dalje vojske) v Avstriji lahko v različnih zakonih in drugih predpisih naletimo na oblike reševanja problemov (vojnih) invalidov. Tu obravnavamo samo tiste relacije, ki niso zajete v prezentacijah organizirane skrbi in nege za vojne invalide v drugih delih tega besedila. V cesarsko-kraljevi vojski je bilo določeno, da morajo za organizacijo skrbi in nege za vojne invalide poskrbeti naslednji oddelki:

- oddelek za zdravstvo,
- oddelek za interno medicino,
- oddelek za organizacijo vojaštva v miru in vojni.

Po veljavnih zakonih so v vojski invalide razvrstili v dve temeljni skupini, in sicer na »(real)invalid« in »polinvalid«. Za oboje so morali skrbeti različni skladi, ustanove, hiše invalidov, apoteke v hiši invalidov in sodišča v hiši invalidov ter podobno. Določeno je bilo, da se morajo invalidi ali polinvalidi odpovedati podpori, če v času bivanja v hiši invalidov dobijo določeno zapuščino ali večje darilo.

Vsaki 5 let je bil izveden temeljit popis moškega prebivalstva. Popisati je bilo treba vse moške, razen visokih oficirjev, državnih uradnikov

in duhovnikov. Pozneje so v zakonih opredelili, da v tovrstne sezname za vojsko sposobnega prebivalstva ni treba vpisovati otrok, mlajših od 17 let, in oseb, starejših od 60 let, kakor tudi ne invalidov in moških, ki so bili uradno oproščeni vojaške službe. Žal pa po teh evidencah ni mogoče določiti, ali gre za civilne ali za vojne invalide.

Kot primer obravnavanja vojnih invalidov v cesarsko-kraljevi vojski v Avstriji lahko navedemo primere, ki kažejo na stanje v Dalmaciji, predvsem v mestih Senj in Karlobag. Tu so od leta 1830 do leta 1847 vojni invalidi sodelovali pri zagotavljanju varnosti v mestu, torej so opravljali službo stražarjev. To so bili domačini ali vojni invalidi iz sosednjih regimentov. Omenjeno stanje se je obdržalo do leta 1859, ko je prišlo do delitve med vojaško in civilno policijo. Ustanavljati so se začele policijske postaje, ki so bile vojaško organizirane. Delovale so v vseh večjih mestih. V Gradcu in Trstu je vojaško policijo vodil oficir, ki je imel pod seboj vojaške policiste, ki so lahko bili tudi vojni polinvalidi.

Sredi 19. stoletja je možno vojne invalide spremljati samo v organiziranem vojaškem zdravstvu, ki je delovalo v posameznih delih Avstro-Ogrske. V njem so lahko sodelovali samo šolani zdravniki, ki so lahko postali oficirji. Razvoj vojaškega zdravstva je tesno povezan z aktivnostjo zdravnikov, predvsem kar se tiče skrbi za vojne invalide oz. zdravljenja vojnih invalidov v celoti.

Sredi 19. stoletja so za vojne invalide skrbeli v glavnem v hišah vojnih invalidov, v katerih so bili tudi že usposobljeni zdravniki prvega razreda, potem ko je bilo zdravnikov več, pa celo višji zdravniki. S tem je bila skrb za vojne invalide glede zdravstvene oskrbe bolj kakovostna. Ob hišah invalidov so se v 19. stoletju pojavili tudi vojaški vojni špitali – vojne bolnice, ki so delovale v času vojne in miru. Zanimivo je, da so mnogi vojni invalidi v njih našli zaposlitev. Pozneje so se vojni invalidi lahko zaposlovali tudi v civilnih bolnicah in tam pomagali ranjenim vojakom.

Aktivnosti t. i. vojnih invalidov zasledimo tudi v sodelovanju pri organizaciji in izvajanju transportnih sistemov, ki so delovali v glavnem v času vojn, ko je bilo treba ranjenim in bolnim vojakom zagotoviti prevoz z vojnega polja v zaledje. Pri tem so pomembno vlogo odigrale železniške povezave in tudi zgradbe na železniških postajah so s pridom uporabljali začasne bolnišnice, v katerih so bili zaposleni posebni vojaški zdravstveni inšpektorji.

Zraven različnih zdravstvenih skupin, ki so v avstrijski vojski skrbele za invalide, sta se sredi 19. stoletja izoblikovala tudi t. i. terenska vojaška sanitetna služba in lekarništvo. Pri organizaciji obeh so pomagali vojni invalidi. Pogosto so bili ti tudi angažirani na vojnem polju, saj so pomagali pri selitvi premičnih bolnic oz. pri organizaciji prevoza ranjencev, zdravstvenega materiala in zdravil.

Zakonodaja je nato v drugi polovici 19. stoletja predvidela tudi vojne kurate, ki so delovali v hišah invalidov, civilnih in vojnih bolnicah, vodili so matične knjige ter bili podrejeni lokalnim škofom ali župniku. Nad

njimi je bil apostolski vikar na ravni škofa, ki je bil podrejen papežu. Skrb za vojne invalide na tem področju se je odražala tudi v izgradnji in organizaciji t. i. vojaških cerkva oz. kapel, ki so nastale npr. v Brnu, Olo-mucu ter na Dunaju. Ker so vojni invalidi pripadali različnim religijam, so vsaj enkrat letno potekale maše za vsako religijo. Delovale so rimsko-katoliška, grška ortodoksna s sedežem v Križevcih pri Varaždinu, srbska pravoslavna in muslimanska cerkev.

Posebej številčna je bila evangeličanska skupnost, še posebej na območju madžarskega dela Avstro-Ogrske.

V 19. stoletju ima pomembno vlogo tudi vojaško sodstvo, ki je delovalo v hišah invalidov, saj je znano, da je komandant hiše invalidov imel še funkcijo sodnika. Reševal je spore med oskrbniki, hišo invalidov in ostalimi ipd.

V tem obdobju so določili tudi nove obveznosti vojnih invalidov ob šolanju oficirjev, sodelovanje v srednjih šolah in v vojaških ustanovah. Vse našteto dokazuje pomembno vlogo, ki so jo imeli vojni invalidi v cesarsko-kraljevi avstrijski vojski, pri čemer je treba posebej poudariti, da se vojnim invalidom zaradi tega že dodeljene ugodnosti niso zmanjšale.

VOJAŠKA, INVALIDSKA, VETERANSKA, PODPORNA DRUŠTVA IN VOJNI INVALIDI

Pojavljanje, vlogo in skrb za vojne invalide, ki so se organizirali v vojaških veteranskih društvih, lahko predstavimo le tako, da se seznanimo z okoliščinami, na osnovi katerih so lahko društva nastajala, oz. z zakoni, ki so jim omogočili delovanje. Taka društva so delovala na celotnem slovenskem etničnem prostoru in celotni Avstro-Ogrski.

Nesporno je, da so vojaška veteranska in invalidska društva nastajala zato, da bi vojni invalidi in veterani lahko reševali svoje težave ter lažje premagovali in odpravljali vsakodnevne tegobe.

Na splošno so bila društva, ki so nastajala v našem prostoru, ustanovljena za različna področja. V prvi fazi nastajanja jih delimo na državna in cerkvena društva.

Nadalje pa je delovanje društev slonelo na treh pravnih sistemih, ki so določali ustanovitev, nastanek in delovanje društev.

Prvi sistem je bil sistem svobodnega ustanavljanja društev in je veljal v prvi polovici 19. stoletja.

Drugi je bil koncesijski sistem, kjer je določeno društvo dobilo koncesijo za opravljanje svojih aktivnosti.

Tretji je bil normativni sistem, kjer je šlo za zakonsko ureditev ustanovitve in delovanja društev.

Obstoj in delovanje društev je v vseh sistemih zagotavljala država. Pri državi si je pravico priznavanja in ustanavljanja društva ter razglasitev društva za pravno osebo.

Država si je namreč pridržala pomembno vlogo pri celotnem postopku priznavanja in ustanavljanja ter pri delovanju društev. Novoustanovljeno društvo je namreč lahko začelo delovati, šele potem ko je deželnemu namestništvu (državi) predložilo svoja pravila (statut) in jih je to potrdilo ter dovolilo vpis v javni kataster društev.

Pri društvih, ki so bila ustanovljena s koncesijo, je bila situacija jasna, saj je država v koncesijsko pogodbo zapisala tisto, kar je predpisoval zakon glede pravic za ustanovitev, delovanje in obstoj društva.

Pri vseh treh sistemih je imela država pravico, da tudi z različnimi pritiski oz. s kombinacijo sistemov vpliva na nastanek društev. Na tak način je dosegla, da so morala vsa novoustanovljena društva upoštevati normative, pravni sistem in člene posameznih zakonov.

Ugotovimo lahko, da idealnih pogojev, ki naj bi jih moderna družba 19. stoletja zagotavljala s »sistemom svobodnega ustanavljanja«, ni bilo. Zaradi tega so se začela društva združevati v skupna (osnovna) društva, ki so tvorila podružnice – izpostave. Te so namreč na lažji način pridobile dovoljenja za svojo ustanovitev in poznejše delovanje.

Društva, ki jih je podpirala cerkev, so lahko bila ustanovljena le s podelitvijo koncesije. To je bilo povezano s takratnim stanjem, z organizacijo in vlogo cerkve, samostanskih redov in cerkvenih združenj. Društvo je lahko začelo delovati le, če je to dovolila lokalna cerkvena oblast.

Kljub temu je začetna doba delovanja društev v Avstriji pomenila velik napredek, kar potrjuje tudi dvorni dekret o možnosti ustanovitve zveze ali društva, objavljen 25. avgusta 1764. Na osnovi tega dekreta so v Avstriji lahko delovala le tista društva, ki so dobila izrecno dovoljenje cesarja in jim je bila podeljena koncesija. Od druge polovice 18. in v začetku 19. stoletja so nastali številni dekreti, odloki in drugi pravni akti, ki so določali oblike ustanovitve in delovanja društev. Seveda so bila pod posebnim nadzorom novonastajajoča politična društva ali tista, ki so imela značaj tajnih in skrivnih zvez.

Začela pa so nastajati tudi zelo pomembna in koristna društva, ki so vplivala na spremembo proizvodnih postopkov v kmetijstvu in industriji. Ustanovljena so bila razna ekonomska, pridobitniška in razvojna društva, ki so močno vplivala na dvig proizvodnje kmetijskih pridelkov, spremembo ter izboljšavo industrijske proizvodnje in podobno.

Kljub temu pa je v prvi polovici 19. stoletja v Avstriji stalno potekalo prizadevanje države, da bi delujoča društva na neki način podredili nadzoru policije. Ta naj bi budno spremljala delovanje društev, posebej političnih, njihovo aktivnost, odkrivala in odpravljala morebitne napake, predvsem pa pravočasno odkrivala morebitne predloge in aktivnosti, s katerimi bi člani društev radi vplivali na spremembo politike v avstrijski državi.

V takem ozračju močnih političnih društev seveda ni bilo mogoče ustanoviti, zato so v prvi polovici 19. stoletja nastajala in delovala večinoma zasebna društva, ki so imela svoja pravila, vendar si je država določene pravice le pridržala. V našem prostoru lahko omenimo nastanek Kmetijske družbe za Kranjsko leta 1820 oz. na Štajerskem Kmetijske družbe v Gradcu leta 1819.

Šele od leta 1848 je bila avstrijskim državljanom zagotovljena pravica do ustanovitve in delovanja v posameznih društvih. To je določal 22. člen Pillersdorferjeve ustave z dne 25. aprila 1848. Pozneje se je splošno politično razpoloženje naslonilo na centralistični absolutizem, ki pa razvoju društvenega življenja ni bil posebej naklonjen. Ta ugotovitev velja samo za Avstrijo, medtem ko je bilo stanje v Nemčiji bolj ugodno. V absolutistično centralističnem sistemu v Avstriji je cesar odločal o ustanavljanju društev. To je razvidno iz pravnih dikcij novih zakonov ali odredb. Marčna ustava iz leta 1849 in t. i. *»kromeriška ustava«* z dne 15. aprila 1849 sta državljanom Avstrije sicer zagotavljali možnost ustanavljanja društva *»brez vsakega oblastnega dovoljenja«*, le pod pogojem, da so znani cilji in sredstva, zaradi katerih je društvo začelo delovati. Ob tem so predlagatelj ustanovitve novega društva morali podati posebno izjavo, *»da dejavnost novega društva ne bo protizakonita in da člani društva ne bodo povzročali stvari, ki bi bile lahko državi nevarne«*.

V zvezi z nastajanjem društev v Avstriji sredi 19. stoletja je pomemben in zanimiv cesarski patent z dne 17. marca 1849, ki predpisuje, *»da mora imeti politično društvo kar pet članov predsedstva«*. Isti patent prepoveduje ženskam in mladoletnikom članstvo v takem društvu.

Vsa društva, ki so nastajala v tej dobi, so dejansko delovala kot pridobitna, saj so sredstva pridobivala s članarinami in z drugimi aktivnostmi, npr. s prirejanjem veselic, z izdajanjem časopisov in revij itd.

Po končanem centralistično absolutističnem obdobju je sledila doba oživitve društvenega življenja. V tem času so poleg navadnih društev začela nastajati tudi politična, vojaška veteranska, podporna in druga društva.

Tako je cesarski patent 26. novembra 1852 kot državni zakon št. 253 (Vereinsgesetz) za celotno Avstro-Ogrsko določil zakonske osnove za oblikovanje predlogov za začetek in delovanje katerega koli društva ter za pridobitev dovoljenja deželne vlade ali ministrstva. Takšna dovoljenja so pozneje izdajala deželna namestništva na Štajerskem in Kranjskem, v Prekmurju in Županijski sveti. Na takšen način je bil uzakonjen t. i. koncesijski sistem delovanja društev.

Boljši časi za delovanje društev so nastopili 15 let pozneje, ko je leta 1867 izšel prvi pravi zakon o društvih, ki je veljal samo za Avstrijo. S tem zakonom je bil ukinjen dosednji sistem delovanja društev na osnovi koncesije. Zakon z naslovom Avstrijski državni osnovni zakon o splošnih pravicah državljanov je določal, da imajo avstrijski državljani pravico *»shajati se, združevati in ustanavljati društva«*. S tem zakonom je bilo

253.

Kaiserliches Patent vom 26. November 1852,

welches für den ganzen Umfang des Reiches, mit Ausnahme der Militärgränze,

wodurch neue gesetzliche Bestimmungen über Vereine (Vereinsgesetz) angewendet werden.

Wir Franz Joseph der Erste,**von Gottes Gnaden Kaiser von Oesterreich;**

König von Ungarn und Böhmen, König der Lombardie und Venetiens, von Dalmatien, Croatien, Slavonien, Galizien, Lodomerien und Ilirien; König von Jerusalem u.; Erzherzog von Oesterreich; Großherzog von Toscana und Krakau; Herzog von Lothringen, von Salzburg, Steyer, Kärnten, Krain und der Bukovina; Großfürst von Siebenbürgen; Markgraf von Mähren; Herzog von Ober- und Nieder-Schlesien, von Modena, Parma, Piacenza und Guastalla, von Ansbach und Bayreuth, von Teschen, Glatz, Ragusa und Zara; gefürsteter Graf von Habsburg, von Tirol, von Kyburg, Götz und Gradietz; Fürst von Trient und Brion; Markgraf von Ober- und Nieder-Oesterreich und in Istrien; Graf von Hohenems, Feldkirch, Breisgau, Sonnenberg u.; Herr von Triest, von Cattaro und auf der lombardischen Mark; Großvater des Kaiserthums Serbien u. u.

Bei der Nothwendigkeit, die gesetzlichen Bestimmungen über Vereine, insbesondere in Ansehung des Verhältnisses der einen näheren Einfluß auf öffentliche Interessen nehmenden Vereine zur Staatsverwaltung in einer entsprechenden Weise zu regeln, finden Wir Uns, nach Vornahme Unserer Minister und nach Anhörung Unseres Reichsrathes bestimmt, zu verordnen, wie folgt:

§. 1.

Die besondere Vermittlung der Staatsverwaltung ist zur Errichtung aller Arten von Vereinen erforderlich, wenn sie:

- a) nach einer vorhin einverabredeten Gesellschaftsregel (Statuten) in der Art eingegangen werden sollen, daß der Eintritt in den Verein ohne Beschneidung auf die ursprünglichen Theilnehmer Jedermann, der die festgesetzten Bedingungen erfüllt, und sich der gesellschaftlichen Regel unterwirft, gestattet ist, die Anzahl der Gesellschaftsmitglieder mag vorhin bestimmt seyn oder nicht;
- b) wenn sie Aktienvereine, d. h. solche Vereine sind, bei welchen das erforderliche Capital durch Aktien, d. i. durch bestimmte, mittelst der Erwerbsarten des bürgerlichen Rechts übertragbare Theilbeträge an dem gesellschaftlichen Unternehmungsfonds, auf welche sich die Haftung der Theilnehmer beschränkt, aufgebracht werden sollen;

Cesarski patent iz 26. novembra 1852

dokončno urejeno vprašanje delovanja društev, pa naj je šlo za gospodarsko, gasilsko, veteransko, kulturno, socialno ali kakšno drugo društvo.

Politična društva so bila posebej obravnavana, saj se je nad njimi izvajal poseben nadzor vlade, ki je želela podatke tako o nastalih političnih društvih kakor tudi o posameznih članih. Zakon je bil sklenjen s predvidenimi kazenskimi sankcijami in prehodnimi odločbami.

Reichs-Gesetz-Blatt

für das

Kaiserthum Oesterreich.

Jahrgang 1867.

LVIII. Stück.

Ausgegeben und versendet am 24. November 1867.

134.

Gesetz vom 15. November 1867,

über das Vereinsrecht.

Wirksam für Böhmen, Dalmatien, Galizien und Leodomarien mit Krakau, Oesterreich unter und ob der Enns, Salzburg, Steiermark, Kärnten, Krain, Kufsteins, Mähren, Schlesien, Tirol und Vorarlberg, Triest, Wien, Böhmen und Genua, kann die Stadt Triest mit ihrem Gebiete.

Mit Zustimmung beider Häuser Meines Reichsrathes finde Ich zu verordnen, wie folgt:

Erster Abschnitt.

Von den Vereinen überhaupt.

§. 1. Vereine sind nach Maßgabe der Bestimmungen dieses Gesetzes gestattet.

§. 2. Vereine und Gesellschaften, welche auf Gewinn berechnet sind, dann alle Vereine für Bank-, Credit- und Versicherungsgeschäfte, sowie Rentenanstalten, Sparcassen und Pfandleihanstalten sind von der Wirksamkeit dieses Gesetzes ausgenommen und unterliegen den besonderen, hierauf bezüglichen Gesetzen.

§. 3. Das gegenwärtige Gesetz findet ferner keine Anwendung:

- a) auf geistliche Orden und Congregationen, dann Religionsgenossenschaften überhaupt, welche nach den für dieselben bestehenden Gesetzen und Vorschriften zu beurtheilen sind;
- b) auf die in Gemäßheit der Gewerbegeetze errichteten Genossenschaften und Unterstützungscassen der Gewerbetreibenden;
- c) auf die nach den Vergesetzen gebildeten Gewerkschaften und Bruderkassen.

§. 4. Die beabsichtigte Bildung eines, den Vorschriften dieses Gesetzes unterliegenden Vereines ist, bevor derselbe in Wirksamkeit tritt, von den Unternehmern der politischen Landesstelle schriftlich unter Vorlage der Statuten anzuzeigen.

Zakon iz leta 1867 je bil z manjšimi spremembami v veljavi več kot 50 let, torej vse do razpada Avstro-Ogrske leta 1918. Spremembe so vidne v zahtevah oblasti glede novih členov v statutih in društvenih pravilih, ki so jih morala posamezna društva od leta 1867 do prve svetovne vojne stalno popravljati. Vse te spremembe pa niso odvrnile ljudi od njihovih temeljnih pravic glede združevanja v različna društva v Avstro-Ogrski.

Ob razcvetu delovanja različnih društev so se kmalu po letu 1867 začela ustanavljati tudi vojaška društva. V začetku so bila to vojaška društva, v katere so se združevali aktivni in upokojeni vojaki, in posebna vojaška društva, ki so skrbela za šolanje različnih vojaških poklicev, za posredovanje znanja in izkušenj, na osnovi katerih so se lahko tisti, ki so opravili takšno šolanje, zaposlili v določenih vojaških ustanovah. Pozneje so šele začela nastajati tudi veteranska (invalidska) in vojaško podporna društva.

Temeljni pogoj za ustanovitev in delovanja vojaških društev je bil, da so morali predlagatelji in bodoči člani predložiti vojaške dokumente, iz katerih je bilo razvidno, da so bili aktivni vojaki različnih vojaških enot oz. različnih vojaških ustanov.

Med najpomembnejša in najbolj pogosto delujoča vojaška društva štejemo vojaška (invalidska) veteranska (podporna) društva, ki so vplivala na razvoj skrbi za vojne invalide. Osnovo za delovanje vojaških veteranskih društev najdemo v zakonu z dne 9. februarja 1850, v katerem so opredeljeni zahtevki o vodenju evidenc vojaških veteranskih društev, pristopnih izjavah članov, pravilno vloženi prošnji za sprejem v društvo ter predloženih vojaških dokumentih.

Vojaška veteranska (podporna) društva so delovala na osnovi odobrenih statutov (pravil), ki so v svojih členih morali imeti določila, ki so bila usklajena s posebnim zakonom, izdanim 13. decembra 1862. Ta je med drugim predpisoval obliko in vsebino vloge za ustanovitev vojaškega društva ter določil višino kolekov in drugih taks.

Le aktivni vojaki, ki so bili v različnih vojaških enotah ali ustanovah v cesarsko-kraljevi avstrijski vojski, so lahko postali člani posameznih vojaških veteranskih društev. To je bilo najprej predpisano v zakonu z dne 26. novembra leta 1852, pozneje pa so se lahko včlanili po osnovnem zakonu o društvih, sprejetem 15. novembra 1867. Dejansko so šele od tega leta dalje vojaška veteranska (podporna) društva polnopravno delovala. Pozneje so ta društva v mnogih primerih v svojo dejavnost vključila tudi področje ubožnih ali podpornih blagajn, namenjenih zbiranju denarja za vojne invalide, onemogle in ostarele vojake. Podrobno pa je bila tovrstna dejavnost predpisana v posebnem zakonu o podpornih blagajnah, ki je bil izdan šele leta 1892.

Analiza ohranjenega arhivskega gradiva o vojaških veteranskih društvih kaže, da so imela skoraj vsa društva, ki so nastala od leta 1867 do začetka prve svetovne vojne, v svojih statutih opredeljeno tudi skrb za vojne invalide, čeprav tega iz naslovov društev ni mogoče ugotoviti.

Primerjave posameznih statutow, npr. pevskega, dramskega, gasilskega ali kakšnega drugega društva, s statuti vojaških veteranskih društev kažejo določene posebnosti. Te so vidne v imenih in v osnovnih členih statutow cesarsko-kraljevih vojaško veteranskih podpornih društev. Posamezni členi so določali obveznosti društva, »da morajo skrbeti za vojne invalide« in za »šolanje vojaškega zdravstvenega kadra«. Prav tako je v nekaterih statutih navedena obveza članov, da sodelujejo pri šolanju in posredovanju svojega znanja drugim članom vojaških veteranskih društev ali drugim moškim z namenom, da bi ti lahko pomagali pri izvajanju določenih postopkov ali procesov v rednih vojaških aktivnostih. Med temi naj omenimo usposabljanje za sodelovanje pri prevozu ranjenih in invalidnih vojakov.

Člani vojaških veteranskih društev so imeli predpisane uniforme ter svoje zastave in praporje. Ta društva so bila organizirana in so delovala po vojaških pravilih, saj so imeli njihovi člani posebne nazive in čine, društvo pa je bilo organizirano po posameznih oddelkih.

Takšna organiziranost je vplivala na uspešno dejavnost vojaških veteranskih društev, namenjena pa je bila tudi podpori državne vojaške politike in aktivnim vojaškim enotam. To je bil tudi vzrok, da so se v mnogih večjih in manjših mestih ter trgih začela ustanavljati in delovati vojaška veteranska društva. Skoraj vsa so v svojih statutih opredeljevala tudi skrb za vojne invalide, ki je v statutih različno opredeljena, aktivnosti pa so se v različnih krajih tudi različno izvajale.

Vpogled v raznolikost delovanja nam omogočajo mnogi ohranjeni statuti vojaških veteranskih društev, posebej na slovenskem delu Štajerske. Društva so s podobnimi statuti delovala tudi v ostalih krajih Slovenije, saj je znano, da je vojaško ministrstvo z Dunaja za celotno Avstro-Ogrsko izdalo poseben vzorčni statut (Musterstatut), ki je bil nekakšen priročnik za ustanovitev društva s celotnim postopkom – od prijave do registracije vojaških veteranskih društev. Leta 1914 je vojno ministrstvo izdalo posebno odredbo in podoben vzorčni statut, s katerim so se morala ta društva tik pred prvo svetovno vojno spremeniti v vojaška društva. Zaradi tega so si statuti teh društev med seboj tudi zelo podobni.

Vpogled v delovanje nekaterih vojaških veteranskih društev začnimo z opisom ustanovitve in začetkov delovanja prvega mariborskega veteranskega društva, ki se je imenovalo Mariborsko veteransko in bolniško podporno društvo nadvojvode Friderika. S postopkom ustanovitve so predlagatelji začeli leta 1873, nato pa leta 1874 in 1875 nadaljevali z registracijo in izdelavo statuta, ki naj bi ga oblast potrdila ter tako omogočila zaključek registracije in nemoteno delovanje. Statut v uvodnih členih sprva opredeljuje ime in namen ustanovitve društva, določa žig s kratkim opisom in z navedbo, da bo društvo »skrbelo za svoje člane tako, da bo v prvi vrsti pomagalo obolelim oz. ranjenim članom društva«. Tukaj zasledimo definicije, kot so »obolel, ranjen, poškodovan«, kar lahko najtesneje povezujemo tudi s stopnjami invalidnosti. S takim pristopom k tolmače-



Prapor vojaškega veteranskega društva od sv. Lenarta v Sl. goricah iz ŠDA

nju in razumevanju te problematike moramo spremljati razvoj vseh tovrstnih društev. V nadaljevanju statuta je navedeno, da so vojaško veteransko društvo ustanovili zaradi »združevanja članov različnih vojaških stanov« in da bodo zraven skrbi za svoje člane skrbeli tudi za »vdove« in za izvedbo »primernih pogrebov« svojih članov, nekdanjih soborcev (kameradov).

Redni člani društva so prihajali iz različnih vojaških stanov. Člani so lahko postali le, če so dokazali svojo aktivno prisotnost v vojski. Častni člani so postali tisti, ki so bili zaslužni za državo, mesto in sredino, v kateri je delovalo to društvo.

Mariborsko veteransko in bolniško podporno društvo nadvojvode Friderika je zaradi svojega delovanja in pomoči vojnim veteranom (vojnim invalidom) po letu 1875 ustanovilo posebno bolniško zavarovalnico za svoje člane. Na tak način so lahko poskrbeli za posebne podpore in pomoči vojnim invalidom. Slednje so delili na prave vojne invalide, ki so to postali v vojaških operacijah, in na tiste vojne invalide, ki jim je bila invalidnost priznana zaradi starosti, ki so jo dočakali.

Mariborsko vojaško veteransko in bolniško podporno društvo si je desetletja in vse do začetka prve svetovne vojne prizadevalo za uveljavi-

tev bolniškega podpornega zavarovalnega sistema, kar je bilo v nasprotju s pravili o delovanju vojaških veteranskih društev. Zaradi tega je prihajalo do pogostih sprememb statuta društva. Ljudje, ki so začasno ali dalj časa vodili društvo, so na vlado in deželno namestništvo v Gradec večkrat pošiljali prošnje, da bi jim le potrdili določene člene statutom, s katerimi bi izboljšali status vojnih invalidov. Šlo je za vojake (tudi invalide), ki so se, potem ko so odslužili določeno število let v vojski, vrnili v svoje kraje in postali člani veteranskih društev. Vodstvo društva je v svojih vlogah navajalo, *»da je premalo, če so člani društva deležni podpore le ob priliki pogreba, zelo malo pa se lahko naredi za bolne, ponesrečene, torej vojne invalide«*. Posebne pozornosti morajo biti deležni tudi tisti člani vojaških veteranskih društev, ki bolehajo za določenimi kroničnimi težavami ter boleznimi in pri katerih sta zdravljenje in odprava zdravstvenih težav skoraj nemogoča. Posebej so poudarjali, da tisti vojaki, ki so se poškodovali pri vojaškem usposabljanju oz. zunaj njega, ne morejo predložiti vojaških dokumentov. V društvu so bili mnjenja, da so potrebni pomoči še posebej v primeru bolezni oz. če nimajo pogojev za normalno življenje.

Nekaj let pozneje je začelo na Ptuju delovati vojaško veteransko društvo, ki si je pri ustanavljanju pomagalo z izkušnjami, ki so jih pridobili njihovi stanovski kolegi v sosednjem Mariboru. Spomladi leta 1879 so ustanovni člani najprej pisali okrajnemu glavarju v Maribor z željo, naj jim pomaga pri postopkih za ustanovitev društva. 23. marca 1879 so poslali vlogo s statutom na Cesarsko-kraljevo deželno namestništvo v Gradec. Vlogo sta v imenu predlagateljev podpisala Mihael Planinšek in Aleksander Pintarič kot vojaška uslužbenca v mirnem času. V predloženem statutu so navedeni člani, ki jih pozneje spremljamo skoraj v vseh statutih vojaških veteranskih društev ne glede na to, kje so delovali. Enako velja za člene statuta, v katerih so neposredno ali posredno navedeni načini obravnavanja vojnih invalidov.

Po izdelavi statuta, ki je bil podoben tistemu iz Maribora, so na Cesarsko-kraljevem deželnem namestništvu v Gradcu aprila 1879 brez pripomb potrdili statut Vojaško veteranskega društva na Ptuju. Pozneje so statut zaradi nove zakonodaje spreminjali, vendar se tisti člani, ki so se nanašali na vojne invalide, niso nikoli bistveno spremenili.

Leta 1887 je bilo v Lovrencu na Dravskem polju ustanovljeno Vojaško veteransko in bolniško podporno društvo sv. Lovrenc na Dravskem polju. V uvodnem delu statuta, ki je bil v kopiji priložen vlogi za ustanovitev društva, poslani na Cesarsko-kraljevo deželno namestništvo v Gradcu, je razviden vpliv sosednjega Ptuja. Besedilo statuta prinaša v zvezi z vojnimi invalidi podobno opredelitev, kot smo jo navedli zgoraj. Zaradi skoraj enakih členov statuta sta bila postopek ter vpis v kataster društev dokaj hitra in enostavna.

Leta 1888 je Anton Petek s sodelavci na Cesarsko-kraljevo deželno namestništvo v Gradcu vložil vlogo (prošnjo), da bi mu naslov odobril prilo-

ženi statut in s tem možnost ustanovitve društva z naslovom Karel plemeniti Urban, vojaško veteransko društvo v trgu Laško. Vlogi je bilo priloženo tudi mnenje vojnega ministrstva z Dunaja, ki je opozorilo na pravne možnosti, ki jih imajo predlagatelji v aktualni zakonodaji, in da naj se v svojem statutu »naslonijo« na posamezne člene zakona iz leta 1852 kakor tudi na zakon iz leta 1867. Na ministrstvu niso nasprotovali, da lahko ima društvo v imenu navedenega Karla plemenitega Urbana (lokalnega zemljiškega gospoda). Ugotovimo lahko, da je bil to redki primer pri ustanavljanju vojaških veteranskih društev. Vpogled v statut tega društva potrjuje tudi našo navedbo, da gre za skoraj enak statut prejšnjim statutom, v katerem se na enake načine predpisuje in opisuje skrb za vojnne invalide.

Leta 1889 je Mihael Moge s somišljeniki predložil vlogo in prošnjo za ustanovitev Vojaškega veteranskega društva v Lovrencu na Pohorju, pri čemer je bilo v uvodnem delu navedeno, da bo društvo delovalo širše in da bo zraven vojaško veteranske aktivnosti opravljalo tudi bolniško podporno aktivnost. Statut je v bistvu podoben osnovnemu, le da se uporablja različna terminologija, vendar se relacije med rednimi in izrednimi člani ter njihovimi pravicami bistveno ne spreminjajo.

Od leta 1896 se tudi zunaj večjih urbanih središč in krajev začnejo ustanavljati vojaška veteranska društva. Tako so 29. junija 1896 v Svetinjah pri Ormožu Ivan Pučko in sodelavci Franc Vraz, Lovrenc Jaušek (major v pokoju), Vido Habjanič in Mihael Vaufnik sestavili predlog za ustanovitev Vojaško-veteranskega-podpornega društva v župniji Svetinje pri Ormožu. Priložili so pisno podporo župnije Svetinje-Mihalovci ter oboje poslali na Cesarsko-kraljevo štajersko namestništvo v Gradec s pripombo, da bi radi z ustanovitvijo takšnega društva prispevali k proslavam ob 50-letnici vladanja *»našega presvitlega cesarja«*. Priložili so tudi pravila (statut) s pripisom, da *»ponižno prosijo za blagohotno potrjenje predloženega statuta«*.

Glede na to, da gre za eno prvih v slovenskem jeziku napisanih pravil, ga popolnoma v originalu podajamo v nadaljevanju.

Pravila

vojaško-veteranskega-podpornega društva v župniji Svetinje pri Ormoži.

1. Društvo se imenuje vojaško-veteransko-podporno društvo in ima svoj sedež in kraj zborovanja v Svetinjski župniji.
2. Namen društva je po mogočnosti podpirati bolne ali ponesrečene ude z denarjem, v slučaju smrti pa ubogim udom oskrbeti dostojni pogreb.
3. Sredstva, da se doseže ta namen so:
 - a) mesečni doneski pravih udov,
 - b) letni doneski podpornih udov,
 - c) letni doneski častnih udov,
 - d) prostovoljna darila in volila
4. Mesečni donesek vsakega pravega uda se določi na 10 h, kateri znesek se

- zamore za eden ali več mesecev ali celo leto predplačati. Vstopnina vsakega pravega uda znaša enkrat za vselej 1 K. Vplačane vsote se ne vračajo.
5. Ako društven zaklad doseže vsoto 50 K, naj se poobresti ali v poštni hranilnici ali v kateri drugi posojilnici.
 6. Družbeniki so: pravi, podporni in častni udje. Pravi ud zamore postati vsak, kateri je častno služil v c. kr. vojni, mornarici ali Domobrambi in je plačal ustopnino in mesečni donesek; podpornik je tisti, kateri se zaveže na leto najmanj 2 K društveni blagajnici plačati; med častne ude se sprejmejo le take osebe, katere so za razvoj društva veliko delovale in v gmotnem ali kakem drugem oziru društvo podpirale. V slučaju smrti se vsi taki udje spremljajo s vso častjo k zadnjemu počitku.
 7. Vsak ud sprejme pri vsprejemu v društvo društveno znamenje, katero je dolžen vselej pri običajnih od načelnika zapovedanih slovesnostih nositi; drugače pa nikdar.
 8. Upravo društva opravlja 12 odbornikov in 6 namestnikov, ki se volijo z večino glasov za 3 leta. 12 odbornikov si izbore z večino glasov po listkih iz svoje sredine prvomestnika, namestnika, denarničarja in zapisnikarja na 3 leta.
 9. Načelnik ali, če je zadržan, njegov namestnik skliče ude k odborovim ali občnim sejam, pri katerih ima eden od imenovanih dveh predsedništvo. Opravke ali razglasila društva podpisuje načelnik, ako je zadržan njegov namestnik in dva odbornika; v denarnih zadevah se podpiše tudi denarničar. Načelnništvo vodi društvene zadeve, izvršuje sklepe zborov in zastopa društvo pred c. kr. oblastnijo ali tretjo osebo, oskrbljuje društveni zavod, polaga vsako leto račun o društvenih denarjih in sicer vsako leto vsaj v tretjem mescu po preteklem letu; vodi spominsko knjigo, v katero se obiležujejo ne le ustanovniki družbe, ampak tudi vsi častni in pravi udje kakor tudi dobrotniki družbe. Uradna pisma imajo le takrat veljavo, ako se podpisana od načelnika ali njegovega namestnika in zapisnikarja.
 10. Društveni odbor ima vsaki četrť leta javno sejo, v kateri se posvetuje o vseh društvenih zadevah, odloči vsote za podporo, pregleda račun in ga odobri ali zavrne. Da je odbor sklepčen, mora najmanj 8 odbornikov pričejočih biti. Veljavnost sklepa je odvisna od absolutne večine glasov. Ako se kateri odbornik brez opravičenja po vrsti 3 odborovim sejam odtegne, zgubi pravico odborništva.
 11. Ako kateri odbornik umerje ali odstopi, ima do njegovega mesta pravico prvi namestnik.
 12. Občna seja. Sklepčnost.
Ob koncu usakega leta se vrši občni zbor. Pri občnem zboru se: 1. odobruje letni račun, 2. voli se novi odbor, 3. se spreminjajo društvena pravila, ako je potrebno, 4. se razsodi o razidu družbe in vse druge društvene zadeve se pogovorijo. V društvenih zborih treba je nadpolovične večine vseh pričejočih, da sklep velja.
 13. Za spremenjenje družbenih pravil mora biti nad polovica vseh udov pričejočih in absolutna večina glasov ima veljavnost.

14. Vsak bolni ali ponesrečeni ud ima pravico do podpore, ako že 8 dni ni v stanu si kaj prislužiti. Vsoto podpore odloči načelnništvo. Aktivni udi zamorejo le 4 tedne podpore dobivati. Pravico do podpore zgubi tisti ud, kateri ni do 15. dne v vsakem mescu mesečnega doneska plačal. Kdor je zaostal 3 mesce s svojim mesečnim doneskom, je zgubil vse pravice do družbe.
15. Vsako leto se slovesno obhaja rojstni dan presvitlega cesarja in ravno tako enkrat v letu spomin umrlih udov s službo božjo, katere se imajo vsi udje udeležiti. Pri takih slovesnostih pridejo udje v nedeljski obleki in z društvenim znamenjem. Vsak pravi ud nosi namreč 2 cm široki zeleno-beli trak, načelnik pa črno-rumenega z zlatimi zobci čez ramo. Stroški cerkvene slovesnosti se poravnajo iz društvene blagajnice.
16. Vsaki čas slobodno kateri ud izstopi iz društva. Z izstopom se odpove vsem društvenim pravicom in tirjatvam.
17. Stori kateri ud kako zločinstvo, ki se mu dokaže in sodnijski kaznuje, ga ima načelnništvo pravico in dolžnost iz društva izbrisati.
18. Prepire iz društvenih razmer nastale, razsoja posebno razsodništvo. Vsaka stranka voli iz svoje sredine 3 društvenike, kateri volijo skupno enega za predsednika.
19. Društvo se razide: a) ako vsi udje v občni seji to sklenejo, b) ako se število udov zmanjša na 10.
20. Ako to društvo iz katerega koli vzroka razide, pripade njegovo premoženje narodni šoli Svetinjski.
21. Občevalni jezik društva je sploh slovenski.

V Svetinjah, pri Ormoži, dne 29. junija 1896.

Leto pozneje je Janko Fras, učitelj pri Sv. Vidu, s prijatelji somišljeniki sestavil pravila (statut) Vojnega društva pri sv. Andražu v Sl. Goricah. Besedilo s pravili v slovenskem jeziku opredeljuje dejavnost vojnega (veteranskega) društva, ki se po nekaterih členih razlikuje od tistega iz Svetinj pri Ormožu. V nadaljevanju podajamo originalni zapis statuta, da bi prikazali razliko. Večjih poudarkov vojnim invalidom niso dajali, ker je bilo to po vsej verjetnosti samo po sebi umevno.

Pravila

»Vojnega društva« pri Sv. Andražu v Sl. Goricah.

A) Namen društva

Društvo ima svoj sedež pri Sv. Andražu v Sl. goricah, okraj Ptujski ter ima namen:

- a) umrlim udom primeren pogreb prirediti.*
- b) se večjih cerkvenih in drugih slavnostij, potem praznovanja rojstnega in godovnega dne Njegovega Veličanstva cesarja vdeleževati.*
- c) s prirejanjem veselic društveno življenje krepiti*
- d) v društva vojaški duh probujati in ljubezen ter dolžnosti do cesarja in domovine ohranjovati in pospeševati.*

B) D. Pravila.

1. Društvo sestoji iz izvršujočih, častnih in podpornih članov. Število istih je neomejeno.

2. Izvršujoč član postane lahko vsak, ki je služboval, v kateri si bodi vojni četi in je plačal 40 h.

Časten član društva postane tisti ki:

a) društvo gmotno podpira;

b) se svojo pridnostjo in delavnostjo za razvoj društva skrbi ali na kak drug način društvo zdatno podpira;

c) Podpirajoči udi so tisti, ki društvu vsako leto najprej 1 K darujejo.

d) Redni ud plača letnino v znesku 40h in sicer to najkasneje do zadnjega dne v mesecu decembru za leto dnij naprej, sicer se smatra kot izključen.

C) Predstojništvo.

3. Na čelu uprave društvenega premoženja in društvenih opravil stoji poveljnik, njegov namestnik s štirimi odborniki.

4. Poveljnik, njegov namestnik in odborniki volijo se po absolutni večini glasov pri občnih zborih..

5. Izvoljen poveljnik in odborniki morajo se častno in vestno vzdrževati vsake pristranosti. Ves odbor voli se na 3 leta.

6. Vsak društvenik je obvezan izvolitev vsprejeti ali pa oproščnino v znesku 2 K v društveno blagajno plačati.

7. Odbor ima dolžnosti:

a) društvene doneske obrestovati;

b) iz svoje sredine tajnika in blagajničnega preglednika izvoliti.

8. Volita še se dva izmed udov, ki pobirata letnino, za pote se odškodujeta iz društvene blagajne. Blagajnikom voli se tudi lahko načelnštvo.

9. Odbor ima svojim društvenikom pri vsakem glavnem zborovanji predložiti račun o društvenem imetji.

10. V vsakem letu poroča blagajnik natančen račun v odborovej seji.

11. Na zahtevanje vsakega odbornika se lahko pri odborovih sejah blagajnične knjige, kakor blagajnica sama pregleda.

12. Posojila iz društvenega premoženja se društvenikom ne smejo dajti.

13. V odsotnosti predsednikovej prevzame namestnik njegov delokrog.

14. Društvo sklepa o društvenih zadevah pri društvenih zborih in odborovih sejah.

15. Občni zbor je sklepčen, kakor hitro je polovica udov navzoča, tudi častni in podporni udi se lahko udeležujejo občnih zborov, nimajo pa pravice volilne.

16. Glasuje se ustmeno da se vstane ali obsedi, samo volitve izvršujejo se z volilnimi listki.

17. K odborovim sejam se morajo vsi odborniki povabiti, predlog je vsprejet pri večini glasov.

18. Glede vesellic določa odbor in sicer z ozirom na občno željo društvenikov.

Odloči se:

a) Koliko ima vsak v ta namen plačati;

- b) kraj, kjer se veselica naj vrši;
 - c) vse druge potrebščine.
19. Če jeden odbornik trikrat zaporedoma brez opravičenja izostane, z gubi svoje častno mesto in se nadomesti po drugem društveniku. To izvolitev zvrši odbor.
20. Sprejem v društvo je odbisen od odborovega sklepa.
21. Iz društva izključujejo se:
- a) kateri po svojem nedostojnem obnašanju društveni razvoj ovirajo.
 - b) kateri letnega doneska ne vplačajo do konca meseca decembra.
22. Letnina v znesku 40 h obrne se za stroške k pogrebu umrlih udov. Vsakemu umrlemu udu se priskrbi pogreb z godbo, bere se o tej priliki za rajnega sv. maša, vse na stroške iz društvene blagajne. Iznesek za godbo voli se lahko v namen sv. maš.
23. Dokler šteje društvo 12 udov se nemore razpustiti. Društveno imetje se v slučaju razpusta po pokritju slučajnih zaostankov tukajšnjemu »Bralnemu društvu« izroči ako ono sploh prospeva, drugem slučaju pa za šolske potrebščine ubogih otrok.

Leta 1899 je v Rušah pri Mariboru prvopodpisani Franc Robnik sestavil vlogo in prošnjo, ki so jo podpisali Janez Rudolf, Franc Žizek, Franc Mesarič in drugi, za Cesarsko-kraljevo namestništvo v Gradcu ter priložil statut za potrditev delovanja društva z imenom Vojaško veteransko društvo v Rušah in okolici.

V posameznih členih tega statuta se vojaški vojni invalidi navajajo s podobno opredelitvijo, kot jo zasledimo v podobnih statutih. Vojni invalidi so opredeljeni kot »bolni« člani društva oz. kot tisti, ki so bili »poškodovani v vojni«.

Dolžina in število členov statutow sta se konec 18. in v začetku 19. stoletja začela močno povečevati. Podrobneje so morali biti opredeljeni vzroki za ustanovitev društva, določeno je bilo, kdo je lahko sodil med ustanovne člane, podrobno je bilo določeno, kako naj se društvo vodi, kdo in kako naj vodi poslovanje društva itd. Podrobneje so bile določene obveznosti predsednika in podpredsednika ter tajnika in pogoji, kdo so lahko redni ali častni člani. Določbe glede obveznosti in pravic, ki jih imajo redni člani, so bile natančno definirane, kar je bilo mnogokrat povezano s premoženjem in še posebej s pogoji za razpolaganje s premoženjem. Določeno je bilo, kdo odgovarja za pravilno upravljanje s premoženjem. Delovanje društva je bilo opredeljeno z generalno skupščino. Med sklepnimi členi zasledimo navedbo usode, če društvo preneha delovati in na katerih sodiščih naj se rešujejo spori.

V tem času zasledimo tudi nove člene statutow, ki opredeljujejo in določajo oznake društev, uniforme članov, zastave in grbe ter podobno. Nekateri ohranjeni praporji kažejo na kakovostne izvedbe z atributi države, dežele in lokalnih posebnosti, z besedili v slovenskem in nemškem jeziku.

Vpogled v statut Vojaško veteranskega društva na Dolenjskem – Novo mesto, ki so ga leta 1903 predložili na Deželno vladu v Ljubljani v nemškem jeziku, kaže na to, da so predlagatelji ustanovitve društva poznali statute, ki smo jih zgoraj predstavili.

Prav tako je skupina navdušencev iz Šentvida nad Ljubljano leta 1904 predložila v potrditev pravila Vojaško veteranskega društva iz Šent Vida pri Ljubljani, ki se nam je ohranil v tiskani obliki v slovenskem jeziku in nam omogoča vpogled v delovanje takšnega društva. Glede na to, da gre za prva tiskana slovenska pravila, jih podajamo v celoti. Tudi zato, ker tako bralcu omogočamo primerjavo veteranskega društva iz leta 1896 iz Svetinjskega pri Ormožu z društvom iz Šent Vida pri Ljubljani.

Vojaško veteransko društvo v Šent Vidu pri Ljubljani.

1. Namen društva.

V smislu vojaškega družabnika dokazovati zvestobo cesarju patrijotičnega čustva vsestransko oživljati, bolne družabnike z denarnimi doneski podpirati, izkazovati umrlim udom posledno čast in konečno na to delovati, da, ako se oglasi klic v obrambo domovine, navdušenost udov tudi po svojih sinovih možato in zvesto zastavni bojni klic: »Za Boga, cesarju in domovini.«

2. Društvo je opravičeno izbrati si pokrovitelja, izprositi si vsprejem izvolitve.

3. Društveniki se dele:

- a) v redne;
- b) v podpore in
- c) v častne ude.

4. Vsprejem v društvo:

kot redni član postane lahko vsak mož, kateri je služil v c. in kr. avstrijsko-ogerski armadi, v vojni mornarici ali v c. kr. deželni brambli, ki je lepega vedenja in na dobrem glasu in ako se zdravniško za zdravega spozna.

Podporni ud postane mož na dobrem glasu, da si ni nikdar služboval kot vojak, ako vplačuje podporo v društvene namene.

Častne člane voli občni zbor, katere društveno načelstvo nasvetuje.

Redne in podporne člane sprejema društveno načelstvo.

Isto je upravičeno vsprejem, brez navedenja vzrokov odkloniti.

Predno se društvo konstituira sprejemajo, člane podpisani proponenti.

5. Pravice in dolžnosti rednih članov:

- a) Pravico voliti in voljen biti, glede odbora in društvenih šarž.
- b) Se mora ob svečanostnih prilikah, katere imajo namen svedočiti zvesto udanost do presvitlega cesarja, prevzvišene cesarske rodbine in domovine udeležiti v društveni obleki.
- c) Slogo v društvu vzdrževati je dolžnost vsacega uda in isto tako spoštovanje izvoljenega poveljnika, funkcionarjev in šarž, izvršujočih svoj posel.
- d) Redni udje, kateri niso patrijotičnega mišljenja in z neprimernim obnašanjem bodisi posamezno ali javno odrekajoči poveljniku, funkcionarjem (šaržam) pristojne jim spoštovanje, ali če kale slogo v društvu, ki simuli-

rajo bolezen in s tem škodujejo gmotnemu blagostanju, naklonijo si izključenje iz društva.

- e) Pravico do podpore, katero društveno načelstvo po od njega določenem in članom naznanjenem pravilniku in le v razmerju z razpolagojočim premoženjem.

Načelstvo je le opravičeno nikako pa primorano dovoljevati podporo.

6. Če društveni član več kakor 3 mesece izostane z društvenimi prispevki, se smatra izstopivšim. Izključenemu članu je vstop dovoljen, le temeljem pogojev, ki jih stavi načelstvo.

Redni udje si pridobe vse pravice, šele potem, ko so vsaj 6 mesecev nepretrgoma člani društva.

Častni člani, kot podporni člani nimajo volilne pravice, vendar jih pa spremlja za slučaj smrti, društvo na pokopališče.

7. Društvo si nabavlja sredstva v svrhu troškov:

- a) potom vpisnine, članarine in izvanrednih prispevkov;
- b) potom prebitkov veselice;
- c) z darili in volili.

8. Društveno načelstvo

1) Društveno načelstvo se voli na rednem občnem zboru z listki in navadno večino glasov za nedoločen čas, obstoji iz enega načelnika in devet odborikov. Dopolnilne volitve vrše se lahko na vsakem občnem zboru.

2) Društveno načelstvo izvoli pri svoji sestavni seji izmed svoje srede še enega načelnikovega namestnika, zapisnikarja, blagajnika ter porazdeli druga upravsna dela med ostale odbornike načelstva.

Društveno načelstvo določi tudi svoj pravilnik. V slučaju izvolitve kakega uda iz načelstva določi načelstvo izmed srede rednih članov do prihodnjega občnega zbora enega namestnika.

3) Društvenemu načelstvu pripadajo sledeča opravila:

- a) odločevati v izločenju članov ter podaljevati roke za vplačevanje doneskov;
- b) sklicati vsako leto občni zbor, določiti kraj, čas in dnevni red;
- c) izvesti sklepe občnih zborov;
- d) reševati uloge, dopise, tikajoče se društva in jih, ko jih pregleda izroči zapisnikarju, v blagajničnih zadevah blagajniku v poslovanje.
- 4) Vsi sklepi se sprejemajo z navadno večino glasov in mora biti poleg načelnika (namestnika) navzočih 6 članov načelnštva.

9. Kontrolna komisija sestoji iz 3 članov in 2 namestnikov, ima nalogo neprestano čuvanje nad upravo društvenega premoženja, revizije blagajne in se voli pri občnem zboru na dobo 1 leta.

10. Občni zbor in odobrenje.

Na občni zbor se imajo najmanj 8 dni prej pozvati vsi udje in se jim ob enem dnevni red, čas in kraj naznani. Da je občni zbor sklepčen, treba je najmanj četrtino udov, ki imajo volilno pravico, če to ni, se mora sklicati najkasneje v enem mesecu nov občni zbor, ki pa je v vsakem slučaju sklepčen.

11. Glasuje se ustno, volitve vrše se z glasovnimi listki in z navadno večino

glasov. Posamezni predlogi se izroče najmanj tri dni pred občnim zborom načelništvu.

12. Rzsodišče.

Iz društvenega razmerja nastajoči prepiri se poravnajo pred društvenim rzsodiščem, ki obstoji iz 5 članov. V rzsodišče voli vsaka prepirajoča stranka, pod predsedstvom društvenega načelnika, oziroma njega namestnika po 2 zastopnika, kateri 4 izvolijo z absolutno večino glasov izmed srede rednih članov enega predsednika. Pri enakosti glasov odloči žreb. V slučaju prepira, radi odborovega delovanja, če tvori društveni odbor del prepirajoče stranke, ne smejo postati njega odborniki člani rzsodišča. Vseh pet članov rzsodišča izvoli z absolutno večino glasov izmed se še predsednika, pri enakosti glasov odloči žreb. Rzsodišče odloča brez naveznosti na kake posebne predpise, le po svoji najboljši vesti in sklepa z absolutno večino glasov; pri enakosti glasov odločuje predsednikov glas.

Izrek rzsodišča je pravomočen.

Prtožba na oblasti ni dopustna.

13. Razpust.

V slučaju prostovoljnega razpusta, sklepa razpuščajoči občni zbor o porabi še nahajajočega premoženja in le v svrhu dobrodelnih namenov. V slučaju oblastvenega razpusta se razdeli društveni imetek med najpotrebnejše bivše člane, oziroma njih udove in sirote.

14. Naredba glede uniforme za redne člane, je jednaka oni kranjskega veteranskega kora v Ljubljani. Izstopivšemu ali izključenim članom, je prepovedano nositi uniformo, kdor bi nasprotno ravnal, odgovarjati se mu bo pred sodnijo. To velja tudi za podporne in častne člane.

15. Društvo ima svoj sedež v Šent Vidu pri Ljubljani.

Šent Vid pri Ljubljani, dne 11. julija 1904.

Št. 3829/pr

Ljubljana, 24. septembra 1904.

Da je »Vojaško veteransko društvo« v Šent Vidu pri Ljubljani po vsebini teh pravil pravno ustanovljeno potrjuje s tem v smislu 9. društ. zak. dne 15. novembra 1867. 1. št. 134 drž. zak.

C. kr. deželno predsedništvo.

Za c. kr. deželnega predsednika:
Schaffgotsch, l.r.

Zadružna tiskarna v Ljubljani.

Leta 1904 je v spomladanskih mesecih skupina zanesenjakov iz Ljubljane na deželno upravo predložila prošnjo za ustanovitev Vojaškega podpornega društva za ljubljansko okolico. Prošnji je priložila pravila (statut) društva. Že v prvem členu pravil je društvo med svojimi osnovnimi nameni zapisalo, da bo skrbelo za *»svoje bolne člane in jih z nenadnimi prispevki podpiralo, predvsem pa bo poskrbelo za primerne pogrebe«* ipd.

V nadaljevanju si pogledjmo še nastanek Vojaškega veteranskega društva pri Sv. Juriju ob Ščavnici. Osnutek pravila je pripravil Anton Lasbacher, podpisali pa so ga Alojz Slavič, Jakob Mikl, V. Kreft, Simon Semlič, Jožef Strniša, Karl Stramič, Jožef Topovnik, Franc Kumpt, Pavel Pivec, Jurij Brumen, Peter Jurkar in Vencel Šmid. Pravila so na Cesarsko-kraljevo namestništvo v Gradec poslali v petih izvodih. Pravila v slovenskem jeziku so sestavili na sestanku v kraju Selišči pri Sv. Juriju ob Ščavnici 15. januarja 1908. Že bežen vpogled v pravila nas ponovno prepriča v to, da so si predlagatelji pomagali s pravili, ki so jih imela že delujoča veteranska društva v njihovi okolici. Ta so zanimiva zaradi enotnih navedb v zvezi z vojnimi invalidi in zaradi ugotovitve, da je bil poleg nemškega drugi poslovni jezik slovenski. Društva so imela osnovni namen vzgajati ljubezen do domovine, skrbeti za svoje člane (vojne invalide), predvsem pa skrbeti za primerne pogrebe. Imela so tudi vzgojni značaj, saj so mnogokrat posedovala knjižnico in čitalnico. Gojila so ljubezen do glasbe in petja, prirejala različne veselice ter strokovne izlete.

Člani so bili lahko ustanovni, podporni, redni ter člani s pogoji. Redni člani so lahko postali le tisti, ki so zaključili aktivno vojaško službo ali bili v posebnih vojaških formacijah ali ustanovah. Vpisani so morali biti v društveno knjigo, v kateri so morali biti podatki o njihovih narodnosti, odlikovanjih, o vojski oz. četi, v kateri so služili, o *»znabitem ranjenju«*, se pravi o stopnji vojaške invalidnosti, in podobno.

V pravilih so bili podrobno predpisani včlanitev v društvo, dolžnost z vsemi elementi delovanja društvenih organov, občni zbor, odbor, društveno imetje, društveno sodišče, društvena obleka in prapor ter podobno.

Primerjava pravil kaže predvsem na določene spremembe po posameznih krajih. Zanimivi so podatki o tistih, ki so podpisovali predloge za ustanovitev društva in so v mnogih primerih navedeni z imenom in s priimkom ter včasih tudi z vojaškimi čini in s pozicijami. Na žalost ni ohranjenih knjig veteranskih društev, ki bi nam omogočile podroben vpogled v strukturo članstva predvsem rednih članov. Iz teh knjig bi lahko ugotovili tudi, koliko vojnih invalidov je bilo v posameznem društvu.²⁴ Ker so pravila društva pri Sv. Juriju ob Ščavnici zanimiva, jih v originalu podajamo v celoti.

²⁴ V Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu so v posebnem fondu, ki vključuje društva, ohranjeni posamezni dosjeji s predlogi, prošnjami in prilogami pravil (statutov) mnogih društev, ki so delovala v slovenskem delu dežele Štajerske. Podrobno so obdelana vsa društva za Štajersko, Koroško, Kranjsko in Trst z okolico, pod nazivom

Pravila veteranskega društva pri Sv. Jurju ob Ščavnici.

1. Ime, sedež in delokrog.

Ime društva je: *Veteransko društvo s sedežem pri sv. Jurju ob Ščavnici, njegov delokrog župnija sv. Jurja in okolica. Povelje je nemško, drugi poslovni jezik pa Slovenski.*

Geslo:

Telesna in društvena izobrazba je opora narodu, patriotizem je dika državljana in vez države.

2. Namen in Sredstvo.

- a) *Ukupljenje in vzbujanje patriotizma;*
- b) *skupna udeležba članov pri pogrebu umrlega društvenika ter delno pokritje pogrebnih stroškov pri ubogih umrlih društvenikih.*
- c) *vdeleževati se skupno ob rojstnem dnevu in godu našega presvitlega vladarja božje službe;*
- d) *Strokovna in splošna izobrazba.*

3. V ta namen:

- a) *Vzdržuje knjižnico in čitalnico,*
- b) *goji glasbo in petje ter prireja veselice in izlete.*

4. Člani

Člani so:

- a) *ustanovni,*
- b) *podporni,*
- c) *redni,*
- d) *častni.*

5. Ustanovni član

- a) *je vsak, kdor plača na, enkrat 200 kron v društvene namene.*
- b) *podporni ud je vsak, kdor plača 1 krono na leto.*
- c) *redni člani morejo biti vsi isti, ki so dovršili aktivno vojaško službo ali pa so pred dovršenjem na kak časten način iztopili iz nje. Redni udje se zapisujejo v društveno knjigo, kjer se po tabelah zaznamuje njih nacijonale, odlikovanja vojske, katerih so se morebiti udeležili, znanitno ranjene i. t. d.*

6. Pristop.

Pristop, kateri se naznani pismeno ali ustno načelniku je prostovoljen, sprejem v društvo pa je odvisen od odbornega sklepa.

7. Dolžnosti in pravice

Redni člani uživajo vse koristi društva, imajo pravico na občnem zboru glasovati, staviti predloge, voliti in voljeni biti ter imajo pravico do korporativnega spremstva kadar umrje in ako je ubogi, do nekaj podpore za pokritje pogrebnih stroškov, kaj določuje po društvenem premoženju.

»veteranska društva« (Veteranenvereine), v knjigi *Handbuch der Vereine*, ki jo je izdala Centralna statistična C. K. komisija na Dunaju leta 1892. Podatki o vseh zapisih društev v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu, ki so delovala na slovenskem delu dežele Štajerske, so zbrani in popisani ter se v računalniški obliki hranijo v Pokrajinskem arhivu v Mariboru (seznam izbora veteranskih društev iz slovenskega dela dežele Štajerske pa podajamo med navedbami v poglavju arhivskega gradiva.).

8. Vsak redni član ima dolžnost:
 - da se pokorava društvenim pravilom in sklepom,
 - da povspešuje kolikor mogoče društvene namene,
 - da plača točno mesečnino 20 vin., kateri znesek se po razmerah društva zviša ali zniža, na novo vstopivši razun tega še v društv. blagajno 2 kroni.
9. Podporni člani nimajo aktivne volilne pravice, pač pa smejo na vseh shodih in zborih udeleževati se posvetovanja, toda nesmejo staviti predlogov ter nesmejo voljeni biti v odbor, pač pa imajo prost vstop do knjižnice.
10. Častni člani imajo pri vseh shodih posvetovalni glas, ustanovni člani pa aktivno volilno pravico.
11. Član biti preneha:
 - kdor odboru naznani, da izstopi,
 - kogar je odbor izključil iz društva, radi nedostojnega vedenja, radi žalitve, društvene časti ali ugleda, ali ker se ni pokoraval društvenim pravilom.
 - komur je odbor proglasil, da je izstopil, ker ni plačal da si po odboru opomnjen društvenih prispevkov.
12. Društveni organi.

Društvene posle vodi občni zbor in prenešeni odbor, vnanje zastopa društvo predsednik ali njegov namestnik.
13. Redni občni zbor je sklicati v teku 1. meseca vsakega leta. Da je sklepčen, more biti navzoče naj manj jedna tretjina vseh v župniji sv. Jurja ob Ščavnici stanujočih članov imajočih aktivno volilno pravico (rednih, ustanovnih). Če ta občni zbor ni sklepčen je sklicati 14 dni pozneje drugega, ki je sklepčen ob vsakem številu navzočih članov. Razen tega ima odbor pravico sklicevati izredne občne zборе, kadar se mu zdi potrebno, dolžnost pa mu je vselej, kadar to pismeno zahteva najmanj 25 rednih članov, ki morejo zajedno naznaniti, o čem želi, da se obravnava. Odbor more v tem slučaju sklicati izredni občni zbor najkasneje 14 dnij po došli mu pismeni zahtevi. Vsak izredni občni zbor se mora najmanj osem dni pred vršitvijo naznaniti članom. Na izrednih občnih zborih se sme obravnavati le v onih točkah, ki jih je odbor postavil na dnevni red.
14. Občni zbor ima zlasti pravico:
 - sprejemati ali odklanjati odborno poročilo,
 - voliti predsednika, podpredsednika, odbor, dva preglednika računov in predsednika društvenega sodišča,
 - reševati slučajne predloge
 - preinarejati poslovnik in pravila,
 - preminjati zneske rednih pristavkov članov,
 - imenovati častne člane
15. Da obvelja zborov sklep, je treba nadpolovično glasov navzočih članov, le za izpremembo pravil je treba 2/3 večine.
16. Odbor.

Občni zbor voli z nadpolovično večino po glasovnicah ali pa vsklikoma predsednika, podpredsednika in 6 odbornikov in sicer izmed rednih članov.

Odbor voli izmed sebe tajnika, blagajnika, knjižničarja in dva preglednika računov.

17. *Predsednik ali kadar je zadržan, podpredsednik sklicuje odborove seje, občni zbor, shode in jim predseduje.*
18. *Odbor zastopa društvo in opravlja vse društvene posle, ki ne spadajo v področje občnega zbora, sprejema in odklanja člane, ne da bi moral nato navesti razloge.*
19. *Delokrog posameznim odbornikom kaže poslovniki, ki se more sestaviti na podlagi in mejah društvenih pravil.*
20. *Vse društvene listine, izjavi in oznanila mora podpisati, da so veljavne, predsednik ali če je zadržan, njegov namestnik in odbornik, v čigar področje spada stvar.*
Razglasi društva oznanijo se ali pri cerkvi ali po okrožnici.
21. *Da obveljajo odborovi sklepi, je treba prisotnosti vsaj polovico odbornih članov, ki sklepajo z nadpolovično večino. Ob enakosti glasov odločuje predsednik.*
22. *Preglednika imata pregledati društvene račune in računske poročila in staviti predloge s tem pri občnem zboru.*
23. *Društveno imetje.*
Društveno imetje se deli v: a) glavnico, b) razpoložnico in c) črno-rumeno zastavo.
24. *Razpoložnici pripada udnina in vstopnina rednih članov obresti glavnice, čisti dohodek veselčin in drugih priredil, ki jih prireja društvo proti vstopnini, ter zadovoljnji darovi in drugi tem podobni ali slučajni dohodki.*
25. *V glavnico pripada: a) ustanovnina, b) polovica čistega pridobitka vsakega leta, c) zadovoljnji v glavnico darovani darovi.*
26. *Društveno sodišče.*
27. *Vse prepire med člani v zadevah društva ali v odboru sodi društveno sodišče.*
28. *Društveno sodišče ima 7 članov in sicer, predsednika sodišču voljenega od občnega zbora in 6 društvenih članov, katerih voli vsaka prepirajoča se stranka po tri.*
29. *Proti razsodbi društvenega sodišča ni priziva. Društveno sodišče določuje z nadpolovično večino; a) da se tožba odbije, b) da se zatoženec kara in ako je odbornik, da izgubi zajedno mandat, c) da se izobči iz društva za vselej. V tem slučaju more razsodbo z razlogi podpreti pred občnim zborom, ki jo brez debate ovrže ali pa odobri z dve tretjinsko večino.*
30. *Razdruženje društva.*
Razdruženje društva se more skleniti le na občnem zboru, nalašč za to sklicanem ob prisotnosti 3/4 vseh rednih članov 2/3 glasov.
31. *Ako bi bilo društvo razpuščeno, pripade društveno imetje prvemu slovenskemu društvu z istim namenom, ki bi se ustanovilo v teku 10 let, v tem času počiva premoženje plodonosom ter ga oskrbuje za to voljen član; po preteku 10 let pa pripade ter se porabi za ustanovo v prid župnije sv. Jurja ob Ščavnici nahajajočih revnih, dela nezmožnih starih bojevnikov.*

32. *Društvena obleka.*

Nakup društvene obleke, kakor kaže priložena podoba.

33. *Sprejem članov pred ustanovitvijo društva.*

Pred ustanovitvijo društva imajo pravico sprejemati člane proponenti.

Selišči pri sv. Jurju ob Ščavnici dne 15/1. 08.

Anton Lasbacher

Alois Slavič

Jakob Nikl

V. Kreft

ORGANIZIRANOST SKRBI IN NEGE ZA VOJNE INVALIDE OD SREDE 19. STOLETJA DO KONCA PRVE SVETOVNE VOJNE

Pregled zakonodaje, ki je urejala organizacijo skrbi za vojne invalide ter njihove pokojnine, odškodnine, vzdrževalnine in podobno, kaže na pogoste zakonske spremembe in rešitve, predvsem v letih med 1858 in 1863, ter elemente prehoda na nov (dopolnjeni) zakon iz leta 1875 oz. nov predpis o pokojninah vojnih invalidov iz let 1876 in 1884. Zakon o obveznostih države do vojnih invalidov iz leta 1880 je predpisal izboljšanje vseh prejemkov vojakov, predvsem pa vojnih invalidov, ki so jih do tedaj obravnavali še po starih normativih. Po tem zakonu pa je bila višina pokojnine vojnih invalidov vezana na stopnjo invalidnosti, določena glede na poškodbe, rane in druge bolezni.²⁵

Pravno gledano je v tem času v Avstriji prevladovalo mišljenje, da pod pojmom vojni invalid razumemo vse tiste osebe, ki so bile zaradi služenja v vojski poškodovane, ranjene in je bilo njihovo stanje invalidnosti ugotovljeno pri nižjih ali višjih vojaških oblasteh.²⁶ Posebej moramo poudariti, da je z vidika pravnega tolmačenja vojni invalid lahko postal tudi tisti vojak, ki je služil v avstrijskem »bramborstvu« oz. tisti, ki je služil v prostovoljnih vojaških formacijah, kot legionar zunaj Avstrije ipd. Vojni invalidi so lahko postali tudi vojni veterani ter civilisti, ki so služili v raznih vojnih ustanovah in so se pri tem poškodovali.

V glavnem pa je vojaška zdravstvena strategija v času pred prvo svetovno vojno v Avstriji obravnavala vojne invalide in veterane z vidika obravnavanja njihovih fizičnih težav, ki so jih morali zaradi pridobljenih poškodb prenašati v vsakdanjem življenju. Psihično stanje vojnih invali-

²⁵ Schmidt-Bretano, *Armee in Oesterreich*, Dunaj 2000.

²⁶ B. Biwald, *Von Helden und Krueppeln* (eil 1), Dunaj 2002.

dov je bilo v tem času slabo, saj so bili glede na svoje stanje ter položaj finančno odvisni od različnih podpor in pomoči. Razvoj socialnega skrbstva v Avstriji pa moramo razumeti kot neke vrste narodnogospodarsko nujo, saj je šlo pri mnogih invalidih za proces spreminjanja njihovega stanja. Vojni invalid je namreč prejemal miloščino, a hkrati plačeval davke. Zaradi slabega t. i. vojaškega oskrbovalnega zakona je srednji sloj vojnih invalidov namreč pogosto prihajal v situacijo, ko je lahko preživel le od mnogih zasebnih in javnih podpor. Vojni invalidi so se na tako stanje odzvali tudi z organiziranjem v civilnih združenjih.

Pred prvo svetovno vojno o ponovnem vključevanju vojnih invalidov v normalno življenje ne moremo govoriti, se pa stanje v začetku prve svetovne vojne močno izboljša. Rehabilitacije v času pred in med prvo svetovno vojno ni mogoče primerjati z rehabilitacijo, ki jo poznamo danes. Skozi zgodovino so namreč generalno in načeloma pri rehabilitaciji vojnih invalidov vedno varčevali, čeprav lahko spremljamo prizadevanje vojaških organov, ki so želeli ugodneje rešiti probleme vojnih invalidov, v glavnem pa z namestitvijo v razne ustanove po celi Avstro-Ogrski.

Med prizadevanja za ureditev stanja vojnih invalidov pred prvo svetovno vojno sodijo naslednja izhodišča.

Prvo izhodišče: do vojnih invalidov ne smemo pristopati samo z dobroto (darovi), ampak jim je treba zagotoviti delo, ki ga glede na svoje poškodbe lahko opravljajo.

Drugo izhodišče: vojni invalidi naj se zadržujejo v svoji domovini, kjer naj se vključujejo v staro okolje in v medsebojne odnose ter naj po možnosti tudi dobijo nazaj svoje nekdanje delovno mesto.

Tretje izhodišče: v glavah ljudi naj se sprejme mnenje, da vojni invalidi niso nič drugačni in da se morajo do njih tako tudi obnašati.

Četrto izhodišče: brez invalidov ni invalidnosti, in če je železna volja, lahko prizadeti invalidnost premagajo, se premikajo, kar jih popelje v višjo stopnjo pri vsakodnevnih aktivnostih.

Peto izhodišče: uveljavi naj se potreba po najširši razlagi zgoraj opredeljenih stališč, posebej v vseh tistih mestih, kjer živijo vojni invalidi in ki morajo prvi sprejeti zgoraj naštet.

Temelji avstrijske vojaške zdravstvene strategije v zvezi z vojnimi invalidi so v času pred in med prvo svetovno vojno sloneli na naslednjih elementih.

Prvič: čim hitrejša integracija vojnih invalidov in angažiranje pri njihovi socialnopolitični dejavnosti.

Drugič: upoštevati odnos medicine in možnosti, ki jih ta nudi za izboljšanje stanja vojnih invalidov.

Tretjič: pojav in izdelava protez.

Četrtič: tehnično in didaktično šolanje vojnega invalida, ki lahko s tem postane čisto normalen delavec. Izšolati jih je mogoče za delo na kmetijah, v raznih delavnicah ali v pisarnah. Tudi za slepe se je lahko našla določena zaposlitev.

Petič: zagotavljanje vojaških zavarovalnin in pokojnin, odškodnin, podpor za vojne invalide ter za upokojence.

STANJE VOJNIH INVALIDOV PRED PRVO SVETOVNO VOJNO

Odseve stanja organizacije skrbi za vojne invalide v času pred prvo svetovno vojno lahko spremljamo na različnih področjih. Eno takšnih je finančni načrt avstrijske cesarsko-kraljeve vojske, ki se je velikokrat spreminjal in s tem vplival na finančno stanje vojni invalidov. Tako v različnih rubrikah najdemo podatke o organizaciji skrbi in nege za vojne invalide, npr. v rubrikah o centralni upravi, o stroških za armade, o knjigovodstvu, o raznih pokojninah in podobno.²⁷

Leta 1853 je cesar ukazal, da se morajo poleg stroškov za armade v vojaški proračun vključiti še vsi ostali stroški, tj. zraven centralne uprave, zveznih utrdb tudi izdatki za vdove padlih vojakov in sirote. Vsi ti stroški so se plačevali neposredno iz državne blagajne. Pred sprejetjem vsakega finančnega načrta je moralo biti podano poročilo o stanju vojaških enot. Število rubrik se je zaradi tega močno povečalo, in sicer na:

- pristojbine,
- oskrbo,
- vojaške obleke in orožje,
- topniške ustanove,
- utrdbe, vključno z vojaškimi poslopji,
- zamenjavo konjev,
- mornarico,
- izobraževalne ustanove,
- zdravstvene ustanove,
- invalide,
- upokojence (z vdovami in s sirotami),
- vojno upravo in
- posebne stroške.

Predlagano je bilo, da se te rubrike ne bi več spreminjale, če pa bi do sprememb le želeli priti, morajo biti zanje narejene analize s finančnimi posledicami. V rubriki izrednega proračuna zasledimo navedbo stroškov za »odvečne« in »nerazporejene« oficirje, med katere so sodili tudi nekateri vojni invalidi.

Potem ko je cesar Ferdinand že leta 1842 ukazal izdelavo nove pokojninske zakonodaje, do katere pa državni zbor do leta 1854 ni hotel zavze-

²⁷ Schmidt-Bretano, *Armee in Oesterreich*, Dunaj 2000.

ti stališča, je šele januarja 1856 začela veljati nova zakonodaja, ki je urejala pokojnine oficirjev. Ta je povzročila vrsto sporov, do katerih je prihajalo med finančnim ministrstvom in raznimi vojaškoupravnimi organi. Spor je slonel na zagotavljanju pravic, opredeljenih v normalijah (predpisih) iz leta 1772, po katerih je bil za odmero višine pokojnine pomemben zgolj in samo čin, ne vojaška doba ali posebne zasluge. Tako je npr. poročnik prejel 200 enot pokojnine ne glede na to, ali je služboval eno ali štirideset let. Po novi zakonodaji pa naj bi se višina pokojnine določala po več kriterijih. Poglavitni so bili višina zadnjega čina vojaka, vojaška delovna doba, ugotovljene poškodbe in udeležba na vojnih pohodih.²⁸

Do predčasne (invalidske) pokojnine je bil oficir upravičen le v primeru, če je razsodišče (dvojni komisijski zdravniški pregled) ugotovilo, da je brez lastne krivde postal nezmožen nadalje opravljati svoje delo. Če je bil oficir starejši od petdesetih letih, o njegovi višini (invalidske) pokojnine ni več odločalo razsodišče. Zelo visokim in zaslužnim oficirjem ter generalom je višino (invalidske) pokojnine določal cesar.²⁹

Na splošno se je pridobljena pokojnina višala vsakih pet let in je po enainštiridesetih delovnih letih (pri generalih enainpetdesetih delovnih letih) dosegla popolno višino. Najmanj 200 enot in deset odstotkov razlike od plače je oficirju pripadalo že po petih letih odslužene vojaške dobe. Leta, preživeta na vojnih pohodih in operacijah, so se štela dvojno. V primeru invalidnosti, ki so bile posledica poškodb, ki jih je vojaku povzročil sovražnik, se je k že doseženi vojni dobi prištelo deset let. Pri izgubi roke ali noge se je kot osnova za pokojnino štel prvi višji čin, pri izgubi obeh okončin ali celotni oslepitvi se je štela najvišja pokojninska stopnja prvega višjega čina. Upokojeni (invalidni) oficir si je lahko sam izbral kraj bivanja znotraj države, za odhod v tujino pa si je moral pridobiti odobritev cesarja. Oficir pa ni bil upravičen do pokojnine, če je do nezmožnosti opravljanja dela prišlo po lastni krivdi, prav tako ne v primeru, če je bil odpuščen iz vojske zaradi političnih zadev ali sodbe vojaškega sodišča.³⁰ V primeru nezmožnosti opravljanja vojaške službe je bila predvidena namestitev vojaka v hišo invalidov in določitev statusa. Še vedno je obstajala tudi možnost nastavitve in skrbi za vojnega invalida zunaj hiše invalidov. Takšnim invalidom je pripadala posebna podpora. Nova zakonodaja si je prizadevala za pravično izplačevanje tovrstnih podpor in za kakovostno oskrbo vseh pripadnikov vojske, kar kaže na določeno mero socialne varnosti. Kljub temu pa vojakom z nižjimi čini ni bilo lahko. Visoke zahteve življenja oficirskega stanu so pripeljale v zadolževanje, kar je z leti postajalo vedno večji problem.

Nova zakonodaja je urejala tudi usodo vdov oficirjev, ki so bile odvisne od t. i. »ženitne varščine«. Samo če je mož padel v boju, umrl za posledice

²⁸ ADA, Predsedniški spisi Vojnega ministrstva med leti 1850–1919.

²⁹ ADA, Predsedniški spisi Vojnega ministrstva med leti 1850–1919.

³⁰ ADA, Predsedniški spisi Vojnega ministrstva med leti 1850–1919.

dicami poškodb, ki mu jih je prizadel sovražnik, ali je umrl v vojaški bolnici za posledicami dedne bolezni, so vdova ali otroci lahko prejeli pokojnino.

Novi zakon je tudi omogočal, da so lahko upokojeni ali invalidni vojaški še naprej službovali, pri čemer so imeli določene ugodnosti, lahko pa so tudi zaprosili za delovno mesto v civilnih ustanovah, ki so ga lahko opravljale vojaške osebe.³¹ Civilne ustanove so namreč pogosto financirali s pomočjo številnih skladov in ustanov za vojne invalide.

Sredi 19. stoletja se je po uvedbi vojaške obveznosti v Avstriji začela odvijati tudi prenova celotne vojaške zdravstvene oskrbe, ki je bila tesno povezana z usodo vojnih invalidov. Tudi zaradi njih je prihajalo do izčrpnih posvetovanj, na katerih so sodelovali priznani univerzitetni profesorji, predvsem Billroth in Dumreicher. Po posvetovanjih so bila dokončno izoblikovana stališča, na osnovi katerih so začeli leta 1870 vojaškim zdravnikom izdajati nove določbe. Že na prehodu 1868–1869 je bil na pobudo vojnega ministra Kuhna iz vseh aktivnih diplomiranih vojaških zdravnikov (od višjega zdravnika dalje), enoletnih prostovoljcev stažistov in diplomiranih rezervnih zdravnikov ustanovljen veliki vojaški zbor oficirjev zdravnikov, ki je imel pomembno vlogo pri določanju usod vojnih invalidov. Glavni zdravniki so morali prevzeti vodenje zdravstvenih ustanov in tako tudi hiše invalidov. Ti pa niso imeli niti vojaške poveljevalne pravice niti disciplinske oblasti nad pripadniki vojaškega stanu. To oblast je samostojno izvajal poseben zdravstveni oddelčni poveljnik. Tako stanje je bilo vzrok za nenehne težave pri vodenju zdravstvenih vojaških ustanov, med drugimi tudi hiš invalidov.

V stalnih vojaških zdravstvenih ustanovah je bilo na področju Avstrije kar 23 garnizijskih bolnic, ki so delovale samostojno. Imele so lastno osebje (vojaško in civilno), duhovnike in usposobljeno ter delujočo lekarno. Skrbele so za enoletno izobraževanje zdravnikov prostovoljcev ter za postavitev in ureditev bolnic na terenu, v katerih so se zdravili tudi vojni invalidi. V večjih mestih so bile organizirane vojaške bolnice, namenjene ranjenim vojakom in invalidom. Imele so vojaško in civilno osebje. Večji del zaposlenih so predstavljali pripadniki vojske, med njimi tudi vojni invalidi, ki so takšno službo še lahko opravljali. V bolnico je bilo možno sprejeti od 300 do 500 vojakov, v primeru epidemij tudi več. Če pa se je zaradi vojaških operacij število ranjenih ter invalidnih vojakov povečalo in jih ni bilo mogoče prevažati, so jih namestili tudi v bližnja zdravilišča –

³¹ Leta 1848 so v Avstriji obstajale naslednje hiše invalidov: 1. na Dunaju, ki je nastala iz leta 1697 in 1700 ustanovljene sirotišnice, leta 1783 preseljene v lastno stavbo na ulico Landstraße (več v posebnem poglavju), 2. v kraju Tyrnau je bila hiša invalidov, ustanovljena leta 1716 in 1724, ter kasneje v Budimpešti leta 1729, ki je imela več podružnic, 3. v Pragi je bila hiša invalidov ustanovljena 1728. ter nastanjena leta 1735 z nekaterimi občasnimi podružnicami, 4. na Ptujju je bila hiša invalidov ustanovljena leta 1751 oz. 1754 ter opuščena leta 1860 (več v posebnem poglavju), 5. v Padovi je bila hiša invalidov ustanovljena leta 1721 in kasneje leta 1862 premeščena v Čedad.

vendar samo med sezono (kar ni veljalo za Baden). Tako je npr. generalno vojaško poveljstvo dalo za delovanje ene takih začasnih bolnic na razpolago primerno osebje v Karlovih Varih in Schönauu. Take bolnice so bile podrejene sanitetnemu šefu vojaške intendantske službe in so, kot je bilo že ugotovljeno, lahko začele delovati, šele ko stalne zdravstvene ustanove v svoje prostore niso mogle več sprejemati bolnikov.

Zraven velikega števila različnih bolnic (od stalnih, premičnih, bolnic, zdravilišč) so v bližini vojaških poveljstev obstajale t. i. hiše bolnikov, ob glavnih prometnih linijah pa zdravstvene postaje. Posebej je bilo poskrbljeno za vojskovanje v gorah, kjer je vsaka vojaška divizija imela zdravstveno ustanovo z osmimi oficirji (tudi invalidi), z okoli 200-članskim osebjem in s številno tovarno živino. Polovica zdravstvenega osebja je morala z vojaki na teren, druga polovica pa je ostala v zdravstveni ustanovi. Med tistimi, ki so ostali, so bili zmeraj tudi vojni invalidi. Pri prevozu ranjenih in invalidnih vojakov po gorah so sodelovali tudi civilni prebivalci.

Delovanje naštetih zdravstvenih ustanov je neposredno ali posredno vplivalo na položaj vojnih invalidov, saj so ustanove pomagale vzdrževati razna domoljubna društva (tudi vojnih invalidov) in osebe (upokojene generale). Med drugim so te ustanove skrbele za premična skladišča sanitetnega materiala in zdravil, iz katerih so se lahko oskrbovali tudi vojni invalidi. S temi skladišči je do leta 1878 upravljala posebna vojaška direkcija za zdravila, ki je bila pozneje centralizirana, tako da so bila premična skladišča za sanitetni material in zdravila ukinjena.

Ostalo je samo eno centralno skladišče z laboratorijem na Dunaju, ki je oskrbovalo 23 lekarn v garnizijskih bolnicah in 10 samostojnih garnizijskih lekarn ter samo eno lekarno v hiši invalidov na Dunaju.

Zdravstvena oskrba vojnih invalidov se kaže v ugotovitvi, da je imela leta 1880 pehotna vojašnica v Bratislavi poseben zdravstveni vojaški oddelek, ki je skrbel za prenose ranjenih in invalidnih vojakov. Zaradi povečanega števila le-teh je naraslo število potrebnih nosačev v četi od tri na štiri.

Nesporno je, da je vojaška zdravstvena uprava leta 1890 odredila, da mora vojaška zdravstvena enota prevzeti delo v hiši invalidov, leta 1893 tudi v vojaških kopaliskih ustanovah ter tistih ustanovah, kjer so se izvajale terapije s pomočjo pitja zdravilne vode. Po letu 1892 so takšne zdravstvene enote delovale v vojaško-izobraževalnih ustanovah in vojaških zaporih.

Kljub večkratnim spremembam predpisov se financiranje organiziranja skrbi in nege za vojne invalide do 1. svetovne vojne ni kaj prida spremenilo, čeprav so se skupni izdatki za vojsko zvišali iz 146 milijonov kron leta 1868 na 403,5 milijona leta 1912 – izdatki so se torej povečali za 176 odstotkov.

Maja 1871 je dal vojni minister Kuhn cesarju v potrditev novo odredbo o podporah za oskrbo oficirjev in najemnikov ter predelano odredbo

za oskrbo invalidnih vojakov. Najpomembnejše novosti teh odredb so bili novi izračuni dodatkov k podpori za invalide. Ti so bili odvisni od resnosti in obsega poškodb (stopnje invalidnosti) ter višine vojaških činov. V primeru nezmožnosti opravljanja kakršnega koli dela je imel invalidni vojak pravico do prejemanja pokojnine že po desetih, ne po petnajstih letih vojaške delovne dobe. Da bi olajšali prehod iz vojaške v civilno delovno stanje, se je namesto odškodnine za dobljene poškodbe oz. invalidnino uvedla možnost dodelitve eno- ali dvoletnega prejemanje najnižje pokojnine, ki je znašala 300 enot letno.

Podobno je bila sprejeta ugodnost za generale, ki so do sedaj morali imeti za upokojitev opravljenih petdeset let vojaške službe. Po novem pa so se s polno pokojnino lahko upokojili že po štiridesetih letih aktivne vojaške službe. Kot vzpodbuda za daljšo vojaško delovno dobo je bila torej za vojake predvidena različno visoka pokojnina, ki je bila pač odvisna od višine čina in vojaške delovne dobe. V primeru invalidnosti se je obračunalo, kot da je vojak že odslužil predpisanih dvanajst vojaških delovnih let. Takšna pokojnina je zadostovala vsaj za kritje eksistenčnega minimuma. Če je vojak opravil trideset let vojaške službe, je pokojnina znašala dvojni znesek prej omenjene.

Cesar Franc Jožef je zahteval spremembo omenjenih načelnih določil. Ta so bila v zakonu, ki ga je potrdil parlament 19. aprila 1872, spremenjena tako, da so upokojenim (invalidnim) podoficirjem po dvanajstih letih vojaške delovne dobe omogočala izključno pravico kasnejše zaposlitve na določenih delovnih mestih in prednost pred ostalimi prosilci za ostala delovna mesta. Med daljšimi pogajanjmi, kjer je bil med drugim tudi govor o prenosu vojaškega pokojninskega proračuna s področja centralnega vojaškega državnega proračuna v skupen proračun ministrstva za finance, so decembra 1875 v obeh cesarstvih začeli veljati novi zakoni o oskrbi vojaških oseb.

Med drugim je v teh zakonih predpisano, da morajo vojaki, če so se poškodovali (postali invalidi) pri opravljanju vojaške službe, če so oslepele, duševno zboleli in še niso bili deset let v vojaški službi, dobiti pravico do oskrbe – vendar so ugotavljali, ali so res nesposobni opravljati kakšno delo. Po štiridesetih letih vojaške delovne dobe ali po dopolnjenih šestdesetih letih starosti nezmožnosti za opravljanje kakršnega koli dela niso več ugotavljali. Podrobno je bilo določeno, da znaša pokojnina po desetih letih vojaške službe eno tretjino, po petnajstih letih pa tri osmine redne plače. Letno je pokojnina naraščala za 2,5 odstotka in je po štiridesetih letih vojaške službe dosegla polno višino. Do takrat se je znesek zvišal le vsakih pet let. Najnižji znesek pokojnine je znašal 300 enot letno. Leta, preživeta na bojišču, pri opravljanju učiteljskega poklica ali pri geodetskem delu (triangulacija), so bila ugodneje zaračunana kakor ostala vojaška delovna doba.

V primeru odpovedi pokojnine (če je invalid odšel v tujino) je vojaku pripadla enkratna osebna odpravnina dveh letnih dohodkov. V primeru

smrti vojaka so svojci prejeli četrtno letne plače (*»smrtni kvartal«*). Za vojaške najemnike, ki so bili brez čina, je bila v primeru smrti določena denarna pomoč svojcem v višini 50 enot.

Posebni dodatek za invalide (poškodovance) je glede na stopnjo invalidnosti (obseg poškodbe) znašal od 200 do 900 enot letno. Za invalidne oficirje je bilo v večini primerov poskrbljeno v hiši invalidov, njihova pokojnina pa je znašala 90 odstotkov njihove aktivne plače. Vojaške najemnike, ki so se že upokojili, ta zakon ni zajel.

Podoficirji in navadni vojaki so po desetih letih delovne dobe (v primeru poškodbe oz. invalidnosti lahko tudi že prej) prejeli invalidnino – seveda če je posebno razsodišče (komisija) ugotovilo, da so nezmožni opravljati kakršno koli delo. Po osemnajstih letih vojaške delovne dobe pa ni bilo več treba dokazovati nezmožnosti za delo.

Pokojnina je glede na čin po desetih letih znašala od 36 do 108 enot, po tridesetih letih pa od 78 do 234 enot. Dodatek za ranjene in poškodovane (invalide) je znašal od 48 do 144 enot. Zanimivo je, da je bil po tridesetih vojaških delovnih letih v primeru popolne oslepitve ali drugih težkih poškodb možen sprejem v hišo invalidov z višino pokojnine, ki je bila odvisna od vojaškega čina.

Hiše invalidov so že leta 1876 dobile nova določila glede organizacije, pri čemer je bila hiša invalidov v Lembergu ločena od tiste v Tyrnau, tako da je v Avstriji zraven teh hiš invalidov obstajala le še v Pragi in na Dunaju. Hiša invalidov na Ptujtu takrat namreč ni več delovala.

V zvezi z vojnimi invalidi je treba navesti tudi posebnosti, ki so povezane z oskrbo vdov vojnih invalidov in njihovih otrok. Osnova te dejavnosti je dolgo slonela na določilih iz 18. stoletja, ki sploh niso upoštevala pripadnikov podoficirjev in vojakov. Leta 1887 je zato izšel nov zakon v obeh delih države. Finančno osnovo oskrbe vdov in otrok so sestavljali posebni vojaški skladi, po letu 1880 pa je bil ustanovljen poseben sklad za podporo družinam umrlih vojakov. Predpogoj za upravičenost vdov in otrok do pokojnine vojaških najemnikov je bila zakonska zveza, sklenjena z dovoljenjem vojaškega urada. Enako je veljalo za odobreno pravico do pokojnine moža, razen če je ta padel v boju s sovražnikom. V takem primeru se je izplačal še 50-odstotni dodatek, prištet k pokojnini vdove. Pokojnina je lahko znašala od 200 do 2000 enot letno. Vdova je pokojnino izgubila, če se je ponovno poročila, izselila v tujino ali pridobila kakšno drugo državno podporo. Otroci so do dopolnitve *»normalne starosti«* namesto dosedanje pokojnine začeli prejemati vzgojni dodatek. Vdove po podoficirjih s pravico do oskrbe ali vdove invalidnih podoficirjev so prejemale pokojnino le, če je bila zakonska zveza sklenjena z vojakom, ko je ta imel šele prvi vojaški čin. Vdove vojakov, ki so umrli pri opravljanju svojega dela, so prejemale pokojnino, ki je znašala od 24 do 100 enot, če pa so vojaki umrli v boju, se je ta pokojnina povečala za 50 odstotkov.

Višina vojaških plač je bila odvisna od vojaškega čina, posledično pa tudi višina pokojnine. Ker je bila ta za vojne invalide prenizka, so se

konec 19. stoletja invalidnine za oskrbovance v hiši invalidov ali zunaj njih začele obračunavati po novih tarifah, in sicer različno po vojaških činih. Tako je stotniku pripadal poseben starostni dodatek od 600 do 800 enot, prej samo od 240 do 400 enot. Za navadne vojake je vojaško ministristvo v tem času zavrnilo možnost zvišanja dodatkov, saj je bilo zanje poskrbljeno v celoti, pa tudi služenje vojaškega roka je bilo po zakonu dolžnost.³²

Seveda je bilo prizadevanje za izboljšavo oskrbe vojnih invalidov oz. poškodovancev in zagotavljanje pokojnin svojcem padlih vojakov nujno. Državljeni so bili namreč dolžni braniti državo, s čimer so postavljali na kocko svoje življenje, država pa je bila dolžna poskrbeti za vojne invalide (poškodovance) in za svojce umrlih, ki so se znašli v stiski.

Leta 1908 je bila v Avstriji izdana cesarska, na Madžarskem pa vladna uredba, ki je dajala posebna pooblastila v primeru mobilizacije. Posebno poglavje je bilo posvečeno vojnim invalidom. Če je bil vojni invalid nesposoben opravljati katera koli dela, bi se mu lahko po desetih letih vojaške delovne dobe izplačalo 40 odstotkov njegove plače kot vzdrževalnina v višini 400 enot. Za vsako dodatno vojaško delovno leto bi mu pripadalo povečanje za 2,4 odstotka, vendar ne več kot 1800 enot. Pri vojaških najemnikih brez čina je bilo to povečanje možno samo do 1000 enot. Pozneje so se posebni dodatki za vojne invalide in poškodovance spreminjali in so lahko znašali od 800 do 3600 enot, pri najemnikih pa od 200 do 900 enot. Vsakemu udeležencu boja (vojnemu invalidu), ki bi bil nezmožen opravljati katero koli delo, ali tistemu, ki je dopolnil 65 let starosti, je pripadala posebna pokojnina v višini 200 enot.

Vdovam padlih vojakov, ki so imeli v času smrti za sabo več kot deset vojaških delovnih let, je pripadala pokojnina v višini 75 odstotkov vojakove plače. Če je bila zelo revna, ji je pripadal še poseben dodatek v višini 144 enot. Sirote pa so prejemale znesek kot dodatek k štipendiji.

Na splošno pa so bile višine invalidnin, ki so jih prejeli vojni invalidi, določene na osnovi dopolnjenih vojaških delovnih let. Tako so lahko vojni invalidi po desetih letih vojaške delovne dobe glede na čin prejeli invalidnino, ki je znašala od 240 do 900 enot, če pa so imeli 30 let vojaške delovne dobe, je znašala od 800 do 1460 enot.

³² Kot izboljšavo stanja vojakov so navajali dodatno prehrano v času služenja, tako da je zajtrk vseboval (juho prežganko, mleko ali kavo ali čaj ali žganje), kosilo (190 g govedine in 140 g stročnic ali zelenjave) dnevno so dobivali 840 g kruha in dodatno še tople večerji obrok).

ORGANIZIRANOST SKRBI IN NEGE ZA VOJNE INVALIDE V PRVI SVETOVNI VOJNI

Prva svetovna vojna je v organizacijo skrbi in nege za vojne invalide prinesla velike spremembe, ki so se različno odražale v posameznih avstrijskih deželah. Spremembe so bile potrebne predvsem zaradi tega, ker je bilo ugotovljeno, *»da je bilo za vojne invalide pred prvo svetovno vojno bolj slabo poskrbljeno«*. Problemi, ki so jih imeli vojni invalidi, so se res reševali z zakonodajo in različnimi civilnimi iniciativami, kar pa ni bilo več primerno za vojno stanje, saj ni dajalo pozitivnih rezultatov. Vojaška veteranska (podporna) društva so se že pred prvo svetovno vojno morala reorganizirati po vojaških načelih. Rdeči križ je s svojimi mnogimi podružnicami po vseh večjih krajih pridobil poseben vojni status. Druga humanitarna in podporna društva ter cerkvene in državne ustanove so lahko le dobrohotno skrbela za vojne invalide, tako ob vojaških operacijah kakor tudi takoj po njih – še posebej v zaledju.

Že 16. februarja 1915 je ministrstvo za notranje zadeve izdalo poseben odlok. Z njim so bila postavljena nova (vojaška) izhodišča za organizacijo skrbi za vojne invalide ter istočasno tudi za vdove in otroke brez staršev. Podrobne definicije vojnih invalidov se niso spremenile. Še vedno se navaja, da so *»to postali zaradi sodelovanja v različnih vojaških operacijah«* in jim sedaj pripada naziv *»osebe, poškodovane v vojni«*. Število teh se je zaradi obširnih vojaških operacij po celi Evropi močno povečalo. To stanje je povzročilo nastanek posebnih procesov, na osnovi katerih je organizacija skrbi za vojne invalide po sklepu ministrstva za notranje zadeve v celoti prešla v pristojnost države.

Nesporno je dejstvo, da so bile poškodbe vojakov zaradi modernejšega orožja takšne, da je zdravljenje njihovih ran zahtevalo celoten medicinski in dodaten pomedicinski postopek. Poškodovanca so spremljali od trenutka, ko je bil ranjen in je bila ugotovljena stopnja poškodb, prek prve oskrbe (pomoči), prevoza in zdravljenja v vojaški bolnici do rehabilitacije ter ponovne vključitve v družbo.

Organizacija skrbi in nege za vojne invalide se je morala v času prve svetovne vojne šele kakovostno razviti. Predvsem zaradi dejstva, ker je bilo iz dneva v dan vedno več vojnih invalidov, vedno več ranjenih in vedno več tistih, ki so po vojaških operacijah morali biti nastanjeni v zdravstvene centre dežel, pokrajin ali mest. V vseh krajih jim je bilo obvezno ponuditi vse razpoložljive zdravstvene kapacitete.

Zaradi velikega števila vojnih invalidov je država želela le-te čim prej usposobiti za normalno življenje. Tudi zato, da se ne bi počutili odrinjene na rob družbe. To je nameravala doseči tako, da bi se vojni invalidi s svojimi sposobnostmi in znanjem čim prej vključili v družbo. Tudi tisti vojni invalidi, ki so dobili umetne ude (proteze), naj bi čim prej začeli delati tisto, kar so delali pred nastopom invalidnosti. Pričakovalo se je, da bodo

vojni invalidi zaslužili toliko, da bodo lahko preživljali svojo družino, pri tem pa naj bi jim posebno pomoč nudila tudi država.

Zaradi tega so celoten sistem organizirane skrbi in nege za vojne invalide razdelili na posebne komisije, ki so delovale po različnih krajih Avstrije in so bile različno organizirane in razvite. Komisije so začeli ustanavljati po zakonu, ki je bil izdan leta 1915. Tako so začele še isto leto na Štajerskem in v nekaterih drugih deželah Avstro-Ogrske delovati posebne deželne komisije, ki so skrbele za vojne invalide, ki so se vračali iz bojev domov.

Deželno komisijo za domov vračajoče se vojake so sestavljali ljudje, ki so morali zagotoviti celoten postopek vračanja, zdravljenja in ponovnega vključevanja vojnih invalidov v okolico. Komisija je bila del vojaškega aparata in je o svojem delu sestavljala letna poročila, iz katerih je možno danes razbrati, kako so potekali procesi ponovnega aktiviranja posameznih ranjenih in invalidnih vojakov oz. kakšne so bile možnosti, da so se taki vojaki čim lažje otresli težav, ki so jim stale na poti k popolni rehabilitaciji in vključitvi v normalno življenje.

Prva svetovna vojna je prinesla novo področje, ki ga je treba omeniti v najtesnejši povezavi z vojnimi invalidi, in sicer gre za proces zagotavljanja nadomestnih udov oz. protez, kar se strokovno imenuje ortopedija. Razvila se je po nesporni ugotovitvi, da se je iz vojaških operacij v mesta vračalo vedno več vojakov, ki so imeli hude poškodbe, zaradi katerih so mnogi pozneje tudi umrli. Mnogo je bilo tudi takšnih, ki so po zaslugi razvoja medicine in novih možnosti amputacije udov (nog ali rok) preživel. Prav takim invalidnim vojakom je novo področje medicinske ortopedije prineslo možnost za preživetje, saj so se z umetnimi udi lažje vključevali v vsakdanje delo in tako zagotavljali možnost za organizacijo kakovostnejšega življenja.

Pomemben postopek vključevanja vojnih invalidov v vsakdanje življenje sta bili organizacija in izvedba t. i. šol invalidov. V prvi svetovni vojni je začela na Štajerskem najprej delovati posebna vojna komisija za organizacijo šol invalidov. Za delovanje teh komisij je bilo v Gradcu kasneje organizirano posebno administrativno vodstvo šol za invalide na Štajerskem, ki je skrbelo za to, da so bili vojni invalidi sprejeti v primerne šole, odvisno od tega, kakšne poškodbe so imeli ali zakaj so bili usposobljeni že pred nastankom invalidnosti. Administrativno vodstvo šol invalidov je bilo zadolženo, da na ozemlju posameznih delov Štajerske najde primerne zgradbe za izvajanje šolskih programov, da nastavi primerne učitelje in uredi bivanje profesorjev. Ob delovanju šol za invalide so se razvila nova delovna mesta poklicnih svetovalcev, ki so po pogovorih z vojnimi invalidi ugotavljali njihove »druge« sposobnosti. Pozneje so jih usmerjali na posamezna področja, kjer so lahko s protezami in z novim znanjem delovali na različnih področjih, tako v mestih kakor tudi na podeželju.

Vzporedno z izvajanjem šolanja je bila komisija aktivna tudi pri iskanju prostih delovnih mest za veliko število vojnih invalidov. To v času

vojne ni bilo lahko, vendar nam vpogled v razpredelnico iz leta 1916 pokaže, da je bilo v proces rehabilitacijske zaposlitve vključenih že več kot 1800 vojnih invalidov. Ti so bili vključeni v delo različnih panog, od kmetijstva, gozdarstva, rudarstva, vrtnarstva, prek industrije stekla, kovine, strojev in raznih naprav. Delo zanje so našli v mizarskih in ostalih delavnicah, raznih prodajalnah, v živilski in tekstilni industriji, pri tapetnikih, papirni industriji, različnih zaporih in popravnih domovih, v kemični industriji, gradbeništvu, grafični industriji in podobno. Te številke kažejo na to, da so se morali delodajalci odločati in jemati v službo vojne invalide po eni strani zaradi pomanjkanja delovne sile, po drugi strani pa zaradi dogovora z državo o tem, da bodo po možnostih zaposlovali tudi vojne invalide. Slednji so bili seveda za svoje delo primerno nagrajeni, kar jim je omogočilo lažje preživljanje in pridobivanje ugleda v sredinah, kjer so prebivali.

Kot zanimivost naj navedemo, da je bila taka šola za vojne invalide organizirana tudi v zdravilišču v Rogaški Slatini. Sem so prihajali vojni invalidi iz različnih delov Avstro-Ogrske ter si z umetnimi udi pridobivali različno dodatno znanje. Ker so bile poškodbe rok in nog v večini primerov »odpravljene« s protezami, je bil v zdravilišču v Rogaški Slatini poučilec pri šolanju poklicev, povezanih z ročnimi spretnostmi, ki so potrebne pri izdelovanju raznih posod, torbic, različnih košar iz trsja in podobno. Za slepe je bilo organizirano šolanje za poklic knjigoveza ali za izdelavo krtač. Tukaj je delovala tudi velika delavnica za mizarska in ključavničarska dela ter razne manjše usnjarske in šiviljske delavnice. Zanimivo je, da so se vojni invalidi v Rogaški Slatini izobraževali tudi za poklic fotografa in za uslužbenca finančnega ministrstva.

V Vinarski šoli v Mariboru pa so se vojni invalidi z različnimi protezami s praktičnim poukom usposabljali in si pridobivali znanje s področja vinogradništva in sadjarstva.

Po koncu prve svetovne vojne je prevladovalo mišljenje, da naj se v zvezi z vojnimi invalidi ljudje, država, socialne službe, medicina in podobne ustanove obnašajo tako, *»kot da se ni nič zgodilo«*. Vendar se je kmalu pokazalo, da z mirovnim sporazumom o koncu vojne z dne 11. 11. 1918 ni bilo zaključeno prizadevanje za organizacijo skrbi in nege za vojne invalide. Čas po prvi svetovni vojni je bil v evropskih državah namenjen odpravljanju posledic vojne ter ponovni izgradnji državnih organov, med katere so sodile tudi tiste, ki jim je bila zaupana skrb za vojne invalide. Leta 1919 je bil v Avstriji sprejet prvi zakon, ki je predpisoval moderni sistem odškodnin in pokojnin za vojne invalide, ki je v naslednjih letih doživeljal vrsto sprememb.

DRUGI DEL

DRŽAVNA ZAŠČITA INVALIDOV PRVE SVETOVNE VOJNE V JUGOSLAVIJI (1918–1941)

DRŽAVNA ZAŠČITA INVALIDOV PRVE SVETOVNE VOJNE

Kako pomemben dejavnik nacionalnega obsega so postali vojni invalidi zlasti po prvi svetovni vojni, kaže podatek, da je bilo v prvi svetovni vojni okrog 21 milijonov ljudi ranjenih in pohabljenih. V Jugoslaviji je bilo okrog 90.000 vojnih invalidov, 180.000 vojnih vdov in 200.000 vojnih sirot padlih vojakov. Tako veliko število vojnih invalidov je zahtevalo posebno in bolj učinkovito skrb zanje, ker to ni bil samo materialni problem naroda in države, pač pa tudi moralni in politični problem. Novejša invalidska zakonodaja je znatno izboljšala njihov materialni in socialni položaj ter v marsičem razširila pravice vojnih invalidov. Njihovega problema niso več reševali samo z raznimi ugodnostmi in materialnimi podporami, pač pa z vedno večjim uvajanjem rehabilitacije, to je s ponovnim usposabljanjem invalidov za delo in z njihovim vključevanjem v proizvodnjo. Kako uspešno je bilo to delo, bomo skušali prikazati z več primeri. Prikazali bomo socialnopolitični in materialni položaj vojnih invalidov in vdov ter njihovih družinskih članov z vidika pravic po jugoslovanski invalidski zakonodaji, ki so jih lahko uveljavljali zaradi svoje invalidnosti in udeležbe v vojni.

Prva svetovna vojna je bila prvič primer najbolj masovnega uničevanja materialnih dobrin in tudi ljudi na fronti ter v zaledju. Največ človeških žrtev je bilo na frontah in med vojaki, veliko pa jih je bilo tudi med civilnim prebivalstvom. Slednje je bilo deloma pasivna žrtev vojnih operacij in množičnega uničevanja zaledja, deloma pa je aktivno sodelovalo v vojnih operacijah, zlasti v osvobodilnih in odporiških gibanjih okupiranih dežel in v zaledju. S tem se je odprl nov vidik problema vojnih invalidov.

Pred uveljavitvijo prvega jugoslovanskega invalidskega zakona iz leta 1925 invalidska zaščita ni bila enotno urejena v vsej državi. V Sloveniji in Dalmaciji je veljala avstrijska zakonodaja, in sicer invalidski zakon z dne 27. decembra 1875, ki je bil spremenjen in dopolnjen izdan 27. aprila 1887. Ta zakon je bil deloma spremenjen z dopolnili 3. aprila 1894, 28. marca 1896 (RGBl. 48/1896) in 19. marca 1907. V Srbiji in Črni gori so invalidnine določali po zakonu o podpori vojnih invalidov in družinah

padlih, umrlih in pogrešanih vojakov z dne 8. julija 1878 s poznejšimi dopolnitvami, in sicer 19. januarja 1879, 6. aprila 1881, 3. januarja 1883, 26. julija 1886, 28. marca 1888, 24. januarja 1896, 29. julija 1898, 10. aprila 1902 in 10. aprila 1914, ko je izšlo novo in prečiščeno besedilo kot zakon o podpori vojnih invalidov. Določbe tega zakona so veljale za invalide in družine padlih vojakov pred letom 1875 in za invalide ustaše, prostovoljce in četnike iz Srbije, Črne gore ter iz Bosne in Hercegovine.

Vojni invalidi in družine padlih, umrlih in pogrešanih vojakov so do konca leta 1925 uveljavljali svoje pravice do invalidskih pokojnin, družinskih in drugih podpor še po stari invalidski zakonodaji, to je po srbski, ogrski in avstrijski, z upoštevanjem pokrajinskih invalidskih uredb v prehodnem obdobju od leta 1918 do 1920. Leta 1919 so v vseh pokrajinah določali zneske začasnih invalidskih pokojnin. V Sloveniji so jih določali po stopnjah invalidnosti: za 25- do 50-odstotne, 51- do 75-odstotne, 76- do 100-odstotne in 100-odstotne invalide v zneskih 360, 720, 1080 in 1800 kron letno. Vdove so imele pravico do polovice invalidnine popolnega invalida. Podobno so jih določali tudi v drugih pokrajinah po avstrijski zakonodaji. Po srbskem invalidskem zakonu so določali invalidske podpore za vse invalide v enakem znesku 360 din letno, razen za 20- do 40-odstotne invalide, ki so jih šteli za polinvalide s pravico do polovične invalidnine. Vdove so imele pravico do polne invalidnine. Uredba in zakon o začasni pomoči invalidom iz let 1920 in 1921 sta uveljavila nove razlike glede višine začasnih invalidskih pokojnin, ki so bile po uvedbi dinarske veljave nepravilno določene. Invalidske in družinske pokojnine v prejšnjih avstro-ogrskih pokrajinah so bile za okrog 30 do 80 odstotkov nižje od pokojnin v Srbiji in Črni gori, ki so bile določene po srbski zakonodaji. Državna zaščita po zakonu o začasni pomoči invalidom je namreč temeljila na izredno nizkih invalidskih pokojninah, ki so bile v pokrajinah bivše Avstro-Ogrske še dodatno razvrednotene zaradi neustrezne menjave denarja (4 krone za 1 dinar) in v večjem deležu prežिवninskih dodatkov samo za siromašne, ki so jih na področju bivših kraljevin Srbije in Črne gore izplačevali v dvojnem znesku.

V Jugoslaviji so socialnopolitični in v veliki meri tudi materialni položaj vojnih invalidov urejali naslednji zakoni: Zakon o začasni pomoči invalidom in rodbinam padlih, umrlih in pogrešanih vojakov kakor tudi nekaterih civilnih vojnih žrtev z dne 28. decembra 1921, nato pa Invalidski zakon z dne 17. novembra 1925, ki je bil dopolnjen in spremenjen 4. julija 1929 in 1. decembra 1938 z Uredbo o vojnih invalidih in ostalih vojnih žrtvah; 15. marca 1941 je izšla Uredba o mirnodobskih vojnih invalidih. Vojni invalidi so imeli pravico do invalidnine in dodatkov, pravico do brezplačnega zdravljenja, poklicne rehabilitacije in zaposlovanja. Vendar so bile zelo skromne dejanske ugodnosti, ki so jih uživali, in pravice, ki so jih dosegli.

V razvoju državne zaščite vojnih invalidov v Jugoslaviji od 1918 do 1941 je videti pet obdobj. Vsebinske invalidske zaščite sega od začasnega

reševanja socialnih problemov do zadoščanja patriotskim pričakovanjem po prvi svetovni vojni, ki so se odražala v posebnih pravicah borcev za osvoboditev in narodno združitev, do sistemske in splošne ureditve invalidske zaščite vojnih žrtev pri obrambi domovine, ki bi veljala za vse čase in za vse primere.

1. V prehodnem obdobju od konca vojne do septembra 1920 je bila invalidska zaščita različno urejena po posameznih historyčnih pokrajinah. Urejena je bila na osnovi krajevno pristojnih zakonov, in sicer avstrijskih, ogrskih in srbskih, ter na osnovi pokrajinskih uredb. V Sloveniji so takrat slovenske vojaške in civilne oblasti avtonomno odločale o vseh invalidskih zadevah ter tudi zagotavljale materialna sredstva. V prehodnem obdobju je invalidska zaščita dokaj zadovoljivo delovala samo v Sloveniji in deloma v Dalmaciji. Po razpadu habsburške monarhije so izplačila invalidskih pokojnin prenehala. Slovenija je to breme uspešno prevzela nase in z lastnimi sredstvi omogočala redno izplačevanje invalidskih in družinskih podpor. Drugod pa ni bilo tako. Višino invalidskih pokojnin in podpor so sicer na novo določili leta 1919 v vseh pokrajinah, a jih niso izplačevali. V Srbiji in Črni gori jih niso izplačevali že od okupacije. Šele leta 1920 je finančni minister dobil pooblastilo, »da sme izvršiti obračun in izplačilo vzdrževalnin, narodnih priznanj in invalidskih podpor invalidom bivših kraljevin Srbije in Črne gore, ki med okupacijo niso bile izplačane in do vključno leta 1919«.

2. Začasna ureditev invalidske zaščite je trajala od oktobra 1920 do konca leta 1925. Oktobra 1920, ko je začela veljati jugoslovanska Uredba o začasni pomoči invalidom in rodbinam padlih vojakov z dne 14. februarja 1920, je urejanje vseh invalidskih zadev prevzelo ministrstvo za socialno politiko. Poznejši zakon o začasni pomoči invalidom iz leta 1921 je zagotavljal pravico do državne pomoči naslednjim skupinam državljanov: vojaškim invalidom; vojnim ujetnikom, internirancem in konfinirancem, če so postali invalidi; civilnim invalidom ter rodbinam padlih, umrlih in pogrešanih vojakov; tuji državljani – invalidi so imeli zaščito v obsegu določil po mednarodnih pogodbah. Posebnost tega zakona je bila, da je nudil invalidsko zaščito tudi nekaterim civilnim invalidom, ki so bili žrtve vojnih operacij ali sovražnikove krutosti, česar poznejši invalidski zakoni niso imeli. Materialna sredstva invalidske zaščite je prevzel državni proračun. Za pokrivanje teh stroškov je država predpisala poseben invalidski davek. Skupna vsota invalidske zaščite se je v primerjavi z letom 1920 povečala od prejšnjih 100 milijonov dinarjev na več kot 300 milijonov dinarjev letno. Do konca leta 1925 so ti stroški znašali milijardo in pol dinarjev. Dobra polovica je bila pokrita iz invalidskega davka, ki je bil pobran predvsem v zahodni polovici države. V tem obdobju so nastajale velike in nepravilne razlike med pokrajinami glede višine začasnih invalidskih pokojnin in še zlasti glede obsega invalidske zaščite, ki so se ohranile še zelo dolgo. Dokler je Slovenija sama financirala izplačevanje invalidskih pokojnin, jih je v Sloveniji prejemale 13.655 vojnih

invalidov in njihove pokojnine so bile primerljive s starostnimi pokojninami državnih uradnikov (100 do 150 kron mesečno). Ko je Jugoslavija prevzela financiranje invalidskih pokojnin, se je po revizijah vseh invalidskih odločb v letih 1921 in 1923 znižalo število slovenskih upravičencev do invalidske zaščite na 5577 vojnih invalidov in 11.515 družin padlih, umrlih in pogrešanih vojakov prve svetovne vojne. Pred letom 1921 so slovenski vojni invalidi predstavljali 15,3 odstotka vseh invalidskih upravičencev v Jugoslaviji (ob 8 odstotkih jugoslovanskega prebivalstva), potem samo še 8,9 odstotka. Vsota vseh izplačanih invalidskih in družinskih pokojnin v Sloveniji je konec leta 1925 znašala 637.529 dinarjev mesečno (38 dinarjev na invalida oziroma na družino). Invalidska zaščita se je v Sloveniji v tem obdobju poslabšala tako po številu upravičencev kot po višini invalidskih prejemkov. V Srbiji in Črni gori je povprečna invalidska pokojnina znašala 156 dinarjev mesečno, družinska pokojnina po padlem vojaku pa 193 dinarjev mesečno.

3. Obdobje prvega invalidskega zakona je trajalo od leta 1926 do 1930. Invalidski zakon iz leta 1925 je formalno izenačil invalidske pravice v vsej državi, spremenil definicijo vojnega invalida, ki ni bila več zaznamovana s posledicami prve svetovne vojne, prejšnje razlike med Srbijo in Črno goro na eni strani ter drugimi pokrajinami na drugi pa so se deloma ohranile prek prehodnih določb. Ta zakon pa ni več obsegal zaščite civilnih invalidov in civilnih vojnih žrtev.³³ Novi invalidski zakon je uvedel tudi več novosti na področju državne invalidske zaščite. Odkup invalidnine je bila prva taka novost. Uživanci invalidnine so lahko zahtevali, da jim je država njihovo invalidnino odkupila, če bi s to odkupnino lahko sebi in svoji družini zagotovili boljše življenje kot s prejemanjem redne letne invalidnine. Odkupnina je bila enkratna in jo je določalo ministrstvo za socialno politiko. Odkupnina se je lahko dajala samo za nakup zemljišča ali za njegovo melioracijo, za zidanje hiše, za ustanovitev pridobitnega podjetja; za nabavo kmetijske opreme ali živine; za nabavo strojev, orodja in materiala za obrt; za obratni kapital pri vodenju trgovine ali obrti, če bi poslovali z njim invalidi sami ali v zadrugi ali v podjetniški

³³ Uredba o začasni pomoči invalidom in rodbinam padlih vojakov z dne 14. februarja 1920, čl. 14, Uradni list deželne vlade za Slovenijo Kraljevine Srbov Hrvatov in Slovencev, leto III, št. 47 z dne 4. maja 1921, str. 247; dalje citiram: Ur. l. Uredba o spremembah in dopolnitvah uredbe o začasni pomoči invalidom in rodbinam padlih vojakov, z dne 14. februarja 1920, z dne 25. marca 1921, čl. 2, Ur. l. št. 47, z dne 4. maja 1921, str. 248. Zakon o začasni pomoči invalidom in rodbinam padlih, umrlih in pogrešanih vojakov kakor tudi nekaterih civilnih vojnih žrtev, z dne 28. decembra 1921, čl. 21, Ur. l. št. 14, z dne 14. februarja 1922, str. 119, Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slivenaca št. 294 z dne 31. decembra 1921; dalje citiram: Sl. N. Invalidski zakon z dne 17. novembra 1925, čl. 39 do 41, Ur. l. št. 110, z dne 12. decembra 1925, str. 787, Sl. N. št. 268, z dne 21. novembra 1925. Invalidski zakon z dne 4. julija 1929, Ur. l. št. 326/81, z dne 5. avgusta 1929. Uredba o vojnih invalidih in ostalih vojnih žrtvah z dne 1. decembra 1938, Sl. l. št. 629/103, z dne 24. decembra 1938, str. 941–956

družbi. Odkupljenemu invalidu se je izjemoma lahko vrnila pravica do invalidnine, če je vložen kapital brez njegove krivde propadel in če je vrnil vso prejeto odkupnino.³⁴ Invalidi, ki so po zakonu o agrarni reformi dobili zemljo, so izgubili pravico do invalidnine in vseh dodatkov. Pravica do invalidnine je prenehala konec tistega leta, v katerem je invalid prvič pospravil pridelke z dobljenega zemljišča.³⁵ Vojni invalidi so imeli pravico do brezplačnega zdravljenja, protez in drugih ortopedskih pripomočkov, poklicne rehabilitacije, olajšav za opravljanje obrti, prednost pri dobivanju državnih služb, pravico do podpor in posojil za ustanovitev ali izboljšanje samostojnega pridobitnega podjetja, brezplačno vožnjo in popust na železnici, pravico do vzdrževanja v invalidskih domovih in pogrebne stroške.

Invalidski zakon iz leta 1925 je invalidske prejemke precej zvišal za večino vojnih invalidov in družin padlih. Učinki so se pokazali aprila 1926, ko so bile invalidnine prvič izplačane po novem zakonu. Vseh užiivalcev invalidnin je bilo takrat 273.066 (62.416 osebnih in 210.550 družinskih invalidnin). Skupna vsota stroškov invalidnin in invalidskih dodatkov je znašala 426.392.427 dinarjev letno, kar je pomenilo, da se je od predhodnega leta ta vsota povečala za 35 odstotkov. Kljub takemu povečanju skupne vsote invalidnin in invalidskih dodatkov po eni strani in zmanjšanju števila užiivalcev invalidske zaščite po drugi strani se niso prav nič povečali invalidski prejemki v pokrajinah bivše Avstro-Ogrske. Samo na področju bivših kraljevin Srbije in Črne gore so se invalidski prejemki ustrezno povečali in dosegli približno tretjino delavskih zaslužkov. V Sloveniji so povprečni invalidski prejemki dosegli komaj 6 odstotkov delavskih zaslužkov, na Hrvaškem do 8, v Bosni in Hercegovini pa komaj 5 odstotkov. Kljub načelni izenačitvi invalidske zaščite v vsej državi so razlike ostale. Izhajale so iz povečanih invalidskih dodatkov, ki so jih prejemale samo vojni invalidi, ki so se borili »za osvoboditev in narodno združitev« v vrstah bivše srbske in črnogorske vojske. To razlikovanje so omogočile prehodne določbe novega invalidskega zakona iz leta 1925. Na višino invalidskih prejemkov je močno vplivala tudi davčna politika. Davčni cenzus 30 dinarjev je opredeljeval pravico do invalidskih dodatkov in do višine invalidnine. Po invalidskem zakonu so imeli pravico do polne invalidnine samo siromašni invalidi in siromašne družine padlih; za take pa so jih imeli, če so plačevali manj kot 30 dinarjev direktnih davkov letno. Invalidi in vojne vdove, ki so presegali ta davčni cenzus, so imeli pravico samo do polovične invalidnine brez vseh dodatkov. V Sloveniji in vsej severozahodni polovici države je bila gospodarska moč večja, zato so bili tudi davki višji in življenje dražje, predvsem pa je bila tam urejena davčna evidenca – za razliko od Srbije, ki še ni imela urejenega zemljiškega katastra in tudi ne davčne evidence. Tudi te okoliščine so

³⁴ Prav tam, čl. 46.

³⁵ Prav tam, čl. 82–86.

omogočale izplačevanje polnih invalidnin in višjih invalidskih dodatkov v Srbiji in Črni gori v večji meri kot drugod.

4. Obdobje drugega invalidskega zakona je trajalo od leta 1930 do 1939. Invalidski zakon iz leta 1929 je drastično okrnil invalidske pravice, predvsem pa je z davčnimi cenzi zaostрил pogoje za izplačevanje invalidskih prejemkov. Status invalida so izgubili invalidi z manj kot 30 odstotki invalidnosti. V invalidskem zakonu tudi ni bilo več določb o posebnih pravicah prostovoljcev, vojakov in oficirjev, ki so se borili v minulih vojnah za osvoboditev in narodno združitev v vrstah bivše srbske in črnogorske vojske. Število upravičencev invalidske zaščite se je bistveno zmanjšalo. Rezultati omejevalne politike invalidske zaščite po invalidskem zakonu iz leta 1929 so bili naslednji. Finančna sredstva invalidske zaščite so se zmanjšala za 142 milijonov dinarjev letno oziroma za 47 odstotkov. Število koristnikov invalidske zaščite se je skoraj prepolovilo. Invalidske prejemke je izgubilo 24.830 vojnih invalidov in 61.057 vojnih vdov, 27.700 vojnih sirot in 12.600 onemoglih staršev padlih vojakov, ki so po prejšnjem zakonu imeli pravico do invalidske zaščite. Največ jih je izpadlo zaradi premoženjskega stanja, ker so prekoračili davčni cenzus 120 dinarjev letno. Tretjina vojnih invalidov je izpadla zaradi manj kot 30-odstotne stopnje invalidnosti. Invalidska zaščita v tem invalidskem zakonu se je začela izvajati v času največje gospodarske krize, nadaljevala pa se je v obdobju zaostrenih političnih razmer in velike nevarnosti bližajoče se druge svetovne vojne.

5. To obdobje je trajalo od leta 1939 do aprila 1941. V tem času je izšlo tudi več zakonov, ki so urejali gospodarske in delavske zadeve. Leta 1937 je izšla uredba o minimalnih mezdah, kolektivnih pogodbah, razsodništvu in arbitraži; izšel je novi trgovinski zakon, še prej zakon o obrteh in novi konkurzni zakon. Za rešitev problema kmečkih dolgov je že aprila 1932 izšel zakon o zaščiti kmetov, dokončno pa je kmečke dolgove prevzela Privilegirana agrarna banka leta 1937. Delavsko revščino zaradi brezposelnosti so reševali tudi z javnimi deli. V ta namen so leta 1938 oblikovali razne fonde (melioracijske, cestne). Zaradi rastoče draginje pred drugo svetovno vojno so izplačevali tudi draginjske podpore. Leta 1938 so začeli izvajati pokojninsko zavarovanje delavcev, ki jih je bilo takrat okrog 750.000 v vsej Jugoslaviji. Razširjena invalidska zaščita je po Uredbi o vojnih invalidih in ostalih vojnih žrtvah z dne 1. decembra 1938 obsegala skoraj 165.000 družin, ki so z družinskimi člani šteli okrog 659.000 ljudi. Uredba o invalidih in ostalih vojnih žrtvah iz leta 1938 je popravila krivice prejšnjega invalidskega zakona in vključila v invalidsko zaščito tudi civilne žrtve vojne. Invalidska zaščita se je povečala, bila je enaka za vse in pravico do nje so imeli vsi upravičenci brez omejitev. Najbolj se je povečala invalidska zaščita staršev. Po padlem sinu sta dobila pravico do polne invalidnine mati in oče. Uredba je odražala tudi voljo države, da se vnaprej obvezuje, da bo zaščitila svoje državljane, ki bi bili žrtve pri obrambi domovine, da jim nudi nadomestilo za izgubljeno de-

lovno sposobnost, zdravstveno varstvo, z invalidnino nadomesti v vojni padlega vzdrževalca družine in jim da ustrezno narodno priznanje za njihove žrtve v vojni. Uredba o invalidih je bila sprejeta 1. decembra 1938 ob dvajsetletnici ustanovitve države in v času velike vojne nevarnosti. Ta simbolika se je odražala tudi v njenih določbah.

Invalidska zaščita ni bila socialna pomoč vojnim žrtvam, pač pa narodno priznanje. Uredba in zakon o začasni pomoči invalidom iz let 1920 in 1921 sta dajala invalidski dodatek v dvojnem znesku samo srbskim in črnogorskim vojnim invalidom v znak priznanja za njihove žrtve za osvoboditev in združitev. Vidovdanska ustava iz leta 1921 ni ločevala invalidskih pravic po narodnosti in v členu 32 je določala: *»Invalidi, vojne sirote, vojne vdove in siromašni, za delo nesposobni roditelji padlih ali v vojni umrlih vojakov uživajo posebno državno zaščito in pomoč v znak priznanja.«* To določilo je odražalo stališče, da moralno priznanje za žrtve v vojni pomenijo predvsem materialne pravice in pomoči. Da je pogreb vojnega invalida z vojaškimi častmi, so določali vsi invalidski zakoni.

Vsi invalidski zakoni pa so tudi izrecno odrekli pravico do državne zaščite in invalidnine vojakom, ki bi se vdali sovražniku, vojaškim in civilnim žrtvam, ki bi sodelovale v sovražni vojski, obsojencem zaradi izdaje, pobeglim iz vojske ali od vojaških dolžnosti, vsem, ki bi med vojno ali sovražno okupacijo nečloveško ravnali s prebivalstvom, vsakomur, ki bi sovražniku prostovoljno služil v protidržavnem interesu. Pravico do državne zaščite in invalidnine so odrekli tudi družinskim članom takih oseb.

Stroški državne invalidske zaščite so bili veliki. Skupni stroški do leta 1941 so znašali okrog 5 milijard dinarjev. Za pokritje teh stroškov v državnem proračunu je bil predpisan poseben invalidski davek, ki so ga pobirali kot davčno doklado od leta 1920 do 1928. Do takrat so pobrali za okrog 800 milijonov dinarjev invalidskega davka. Del invalidske zaščite je pokrival narodni invalidski fond iz svojih sredstev v skupni višini okrog 450 milijonov dinarjev. Večji del sredstev invalidske zaščite so krili iz dohodkov za poplačilo vojne škode.

Invalidski zakoni so urejali socialne razmere velikega dela slovenskega prebivalstva; ena petina vseh slovenskih družin je bila na kakršen koli način prizadeta s trajnimi posledicami prve svetovne vojne. Leta 1921 je bilo v Sloveniji 218.823 gospodinjstev. Po podatkih invalidskega oddelka ministrstva za socialno politiko je bilo leta 1921 v Sloveniji 13.655 invalidov in 31.049 vojnih vdov z 49.182 nepreskrbljenimi družinskimi člani, ki so prejeli invalidske podpore. V Jugoslaviji je bil leta 1921 narejen popis vojnih invalidov. Bilo jih je okrog 90.000. Največ žrtev je bilo na frontah proti Rusiji in na soški fronti proti Italiji. Velika večina Slovencev, Hrvatov in Srbov iz pokrajin bivše habsburške monarhije je bila

ranjena na frontah proti Italiji in Rusiji, s katerih je bilo več kot 51.000 (57 odstotkov) vseh anketiranih invalidov, iz srbskih front jih je bilo okrog 34.000 (38 odstotkov). Iz vojnih operacij v zaledju in v vojnem ujetništvu je bilo okrog 4500 (5 odstotkov) vojnih invalidov.³⁶ V letih pred drugo svetovno vojno se je število invalidov in družinskih članov padlih že močno znižalo; umrljivost vojnih invalidov je znašala okrog 8 odstotkov letno in je po oceni državne komisije za projekt invalidskega zakona naraščala vsako leto za en odstotek. Zviševalo pa se je število družinskih članov umrlih vojnih invalidov (predvsem vdov), ki so imeli pravico do državne invalidske zaščite. Pred začetkom druge svetovne vojne je bilo v Jugoslaviji še okrog 35.000 vojnih invalidov in 115.000 vdov s pravico do osebnih in družinskih invalidnin. V Sloveniji je bilo takrat okrog 5000 invalidov in 15.000 vdov iz prve svetovne vojne s pravico do invalidske zaščite.

VOJNE ŽRTVE IN UPRAVIČENCI INVALIDSKE ZAŠČITE PO PRVI SVETOVNI VOJNI

Vojni invalidi, vojne vdove in njihovi nepreskrbljeni družinski člani so bili trajne posledice človeških žrtev vojne. Število invalidov in vojnih vdov posredno odraža tudi število ranjenih in padlih vojakov. Število slednjih je bilo vsaj tolikšno, kot je bilo vojnih vdov in neoženjenih padlih vojakov skupaj. Število vojnih invalidov pa ni v pravem razmerju do števila ranjenih vojakov; ranjenih je bilo mnogo več. Številni ranjenci so ozdraveli in niso vsi postali invalidi, mnogim pa invalidske komisije niso priznale statusa vojnega invalida. V Sloveniji je bilo zelo veliko človeških žrtev prve svetovne vojne.

Prvi popis invalidov in vojnih vdov je opravila strokovna služba ministrstva za socialno politiko leta 1921 na osnovi podatkov rešenih zadev iz prošenj za invalidske podpore, invalidnine in invalidske dodatke. Nato so bili junija 1923 ustanovljeni komisije in posebno invalidsko sodišče za revizijo vseh invalidskih zadev, kar je število upravičencev precej zmanjšalo. Tudi čas je opravil svoje (invalidi in vdove so umirali, nekaterim se je stanje invalidnosti izboljšalo, mnoge vdove so se poročile, mladoletni otroci pa so odrasčali) in po uveljavitvi novega invalidskega zakona iz leta 1925 se je število invalidov zmanjšalo, prav tako tudi število družinskih invalidnin.

³⁶ Arhiv Jugoslavije, fond ministrstva za trgovino in industrijo, fas. 45, Objašnjenje zakonskog nacrta o državnoj zaštiti i pomoći invalida i porodica u ratu poginulih i umrlih vojnika. Uvodni ekspoze ministra za socialno politiko dr. Dušana Peleša. Ta dokument je bil predložen v razpravo marca 1924.

Popolne statistike o številu človeških žrtev prve svetovne vojne in prejšnjih vojn nimamo na razpolago. Število vojnih invalidov, vdov padlih, umrlih in pogrešanih vojakov ter število njihovih vzdrževanih družinskih članov se je z leti spreminjalo. Zato lahko njihovo število ugotovljamo le na osnovi stanja ob določenem času, ki je bilo ugotovljeno z uradnim popisom. Tak popis je bil opravljen konec leta 1921 in vsebuje poleg števila vojnih invalidov še podatke o njihovi narodnosti, kdaj in kje so postali invalidi, njihov čin v vojski, starost, pismenost, poklic, družinsko stanje ter premoženjsko stanje glede na lastništvo zemlje in hiše, zadolženost in davčne obveznosti. Te podatke je zbralo ministrstvo za socialno politiko in so jih predhodno overile pristojne lokalne oblasti ter podprle z dokazi (odločbe o invalidnosti, potrdila davčnih oblasti o premoženjskem stanju, izpiski iz matičnih knjig ipd.). Zato lahko imamo te podatke za zanesljive, če so bili seveda zbrani. Ministrstvo za socialno politiko namreč ni uspelo popisati vseh vojnih invalidov in ostalih vojnih žrtev, ki so imeli pravico do invalidske podpore. Imamo pa podatke o številu vojnih invalidov, vdov padlih vojakov in njihovih nepreskrbljenih družinskih članov, ki so prejeli državno podporo. Po teh podatkih je bilo konec leta 1923 v Jugoslaviji 635.416 uživalcev državnih podpor iz zakona o začasni pomoči vojnim invalidom in družinam padlih, umrlih in pogrešanih vojakov kakor tudi nekaterih civilnih vojnih žrtev z dne 28. decembra 1921.

Po podatkih tega popisa je bilo v Jugoslaviji 89.249 vojnih invalidov, 179.293 vdov padlih vojakov in podoficirjev, 2913 vdov padlih oficirjev, 19.410 družin znova poročenih vojnih vdov, 104.664 nepreskrbljenih otrok vojnih invalidov, 214.700 mladoletnih otrok vojnih vdov s pravico do otroškega dodatka in 25.187 drugih nepreskrbljenih družinskih članov (predvsem staršev neporočenih padlih vojakov).

Iz raznih vojnih operacij bivše kraljevine Srbije pred prvo svetovno vojno je leta 1921 prejelo invalidske pokojnine še 3959 vojnih invalidov. S front prve svetovne vojne je bilo leta 1921 v Jugoslaviji 85.290 vojnih invalidov. Na katerih frontah so postali invalidi, so podatki samo za 66.446 oseb (78 odstotkov vseh evidentiranih invalidov). Velika večina Slovencev, Hrvatov in Srbov s področja bivše habsburške monarhije je bilo ranjenih na soški in tirolski fronti, v Galiciji in Rusiji, veliko prostovoljcev tudi na solunski fronti in v Dobrudži. S fronte na Soči in v Piavi je bilo 16.505 invalidov, s fronte v Galiciji in na Karpatih 13.386 invalidov, iz Rusije 8168 invalidov, s fronte v Dobrudži je bilo 1333 invalidov, iz operacij na morju je bilo 438 invalidov. S srbsko-avstrijske fronte v letih 1914 in 1915 je bilo 13.885 invalidov, s srbsko-bolgarske fronte je bilo 1230 invalidov, iz velikega umika srbske vojske čez Albanijo je bilo 1746 invalidov, s solunske fronte je bilo 2809 invalidov, iz vojnih operacij v Črni gori je bilo 852 invalidov. Z raznih drugih front (Tirolska, Francija, Belgija, Romunija) je bilo 1388 invalidov. Iz vojnih operacij v zaledju je bilo 3756 invalidov. V vojnem ujetništvu je postalo 1106 ljudi vojnih inva-

lidov. Te številke moramo povečati za 22 odstotkov, ker za 18.854 invalidov iz leta 1921 ni podatka, na kateri fronti so postali invalidi. Od skupnega števila invalidov jih je bilo s srbskih front 38 odstotkov, z drugih front pa 62 odstotkov. Največ žrtev je bilo na frontah proti Rusiji v Galiciji in na Karpatih ter na soški fronti proti Italiji, s katerih je bilo več kot 57 odstotkov vseh anketiranih invalidov.³⁷

Slovenske vojake so pošiljali predvsem na vzhodno fronto, na soško in tirolsko fronto. Takoj ob začetku vojne so mobilizirali 30.000 slovenskih moških in jih avgusta 1914 poslali v Galicijo na fronto proti Rusiji, kjer so v 3. korpusu predstavljali 60 odstotkov vsega moštva. Velike izgube so nadomeščali z mobilizacijo novih moštev in jih kot nadomestne enote pošiljali na fronte. Po podatkih gospodarskega urada (intendence) vojnodopolnilnega poveljstva v Ljubljani z dne 18. marca 1919 je Avstrija med prvo svetovno vojno mobilizirala 150.000 moških s slovenskega ozemlja. Večina slovenskih vojakov je bila v domačih vojaških enotah, ki so bile sestavljene po teritorialnem načelu v okviru vojaških okrajev. Slovenski polki so bili: 17. pehotni polk (vojaški okraj Ljubljana), 27. ljubljanski domobranski pehotni polk oziroma 2. gorski polk; 47. pehotni polk (vojaški okraj Maribor), 5. dragonski polk (Maribor), 26. domobranski oziroma strelski pehotni polk (Maribor) in 26. črnovojniški polk iz Maribora; 87. pehotni polk (vojaški okraj Celje); 3. pionirski (saperski) bataljon (Ptuj); 7. pehotni polk (vojaški okraj Celovec); 97. pehotni polk (vojaški okraj Trst), 2. črnovojniški polk iz Trsta ter 7. in 20. lovski bataljon; topniški diviziji iz Ajdovščine in Vipave. Vsi slovenski polki so sodili v III. armadni korpus s sedežem v Gradcu. V teh polkih je bilo ves čas vojne do 80 odstotkov slovenskega moštva. Po odprtju soške fronte so bili ustanovljeni tudi prostovoljni strelski bataljoni v Gorici, Ljubljani, Mariboru in v Celovcu.

Slovenskih enot praviloma niso pošiljali na balkansko bojišče. Izjema je bil samo bataljon 87. celjskega polka, ki so ga poslali v Bosno na bojišče pri Višegradu, septembra 1914 so tja poslali tudi 26. črnovojniški polk iz Maribora.

Avgusta 1915 je bila večina slovenskih enot premeščena na soško fronto in dodeljena 5. avstrijski armadi. Tja sta bila poslana tudi dva črnovojniška bataljona iz Trsta in dva bataljona bosanskih strelcev. Marca 1916 so bili na tirolsko fronto premeščeni 17. pehotni polk, 26. in 27. mariborski, 87. celjski polk ter 2. gorski polk. Na tirolski fronti je do konca vojne ostal samo 17. polk, druge so avgusta 1916 vrnili na soško fronto. 97. tržaški polk, kjer so poleg Slovencev služili tudi Italijani, je bil ves čas na vzhodni fronti. Na belgijsko bojišče so poslali eno baterijo težkega topništva 305 mm (»Črna Micka«) iz artilerijske vojašnice v Vipavi.

³⁷ Arhiv Jugoslavije, fond ministrstva za trgovino in industrijo, fas. 45, Objašnjenje je zakonskog nacrta o državnoj zaštiti i pomoći invalida i porodica u ratu poginulih i umrlih vojnika. Uvodni ekspozé ministra za socialno politiko dr. Dušana Peleša. Ta dokument je bil predložen v razpravo marca 1924.

Slovenski vojaki so se kot prostovoljci borili tudi v antantni vojski, predvsem v srbski vojski. Več vojnih ujetnikov iz ruskega ujetništva je v prostovoljnih enotah sodelovalo v bojih v Dobrudži na rusko-romunski fronti septembra in oktobra 1916. Iz vojnih ujetnikov v Rusiji je bil ustanovljen srbski dobrovoljski korpus, ki je štel 30.000 mož, od tega več kot tisoč mož slovenskih vojakov in več kot 40 častnikov. Glavnina korpusa je avgusta 1917 odšla na solunsko fronto.

Glede narodnosti so v invalidski statistiki iz leta 1921 podatki za 74.747 (84 odstotkov) anketiranih vojnih invalidov. Iz zbranih podatkov ni mogoče dobiti podatkov za srbsko, makedonsko in črnogorsko narodnost posebej, pač pa so za vse tri skupaj; bilo jih je 33.666, od tega jih je 13.500 (18 odstotkov) odpadlo na avstro-ogrske Srbe, 20.166 (27 odstotkov) pa na invalide bivših kraljevin Srbije in Črne gore. Hrvatov je bilo med vojnimi invalidi 21.308 (28,5 odstotka), Slovencev 11.467 (15,3 odstotka), Nemcev 2657, Madžarov 2527, Romunov 807, Slovakov in Čehov 643, Turkov 154, Rusov 135, Bolgarov 101 in pripadnikov drugih narodnosti je bilo 1282, kar je predstavljalo 11 odstotkov vseh anketiranih invalidov.

Največ vojnih invalidov je bilo iz leta 1915 (18.247), iz leta 1916 (14.484), iz leta 1914 (13.208) in iz leta 1917 (12.717); iz leta 1918 je bilo 8343 vojnih invalidov. Leta 1919 je bilo 565 vojnih invalidov; to so bile predvsem žrtve vojaških operacij na Koroškem. Največ žrtev je bilo leta 1915, nato se je število žrtev zmanjševale vsako leto za eno petino; največja gostota žrtev pa je bila v prvem letu vojne, ko je bilo v štirih mesecih vojne več invalidov kot celo leto 1917.³⁸

Po podatkih invalidske statistike je bilo konec leta 1921 v Jugoslaviji 89.249 vojnih invalidov, ki so prejeli invalidsko pokojnino. Ker so Slovenci predstavljali 15,3 odstotka vseh invalidov v Jugoslaviji, lahko izračunamo, da je bilo v Sloveniji takrat 13.655 vojnih invalidov, ki so prejeli invalidsko pokojnino. V tem času je bila njihova starost od 30 do 40 let (62 odstotkov), mlajših je bilo 10 odstotkov, starejših pa 28 odstotkov. Med vojno, ko so postali invalidi, so bili 5 do 7 let mlajši, torej večinoma stari 23 do 37 let. Sklepamo lahko, da je bila podobna starostna struktura tudi padlih vojakov.

Podatki uradne invalidske statistike o številu vojnih invalidov in vojnih vdov ter njihovi strukturi so pomemben vir za spoznavanje človeških žrtev prve svetovne vojne in vseh drugih vojn. Podatki so velike verjetnostne vrednosti, ker so obojestransko preverjeni z interesi koristnikov (pravice) in plačnikov (dolžnosti države). Ti podatki so seveda samo posredni za ugotavljanje človeških žrtev vojne po določeni metodi. So pa tudi pomemben kontrolni mehanizem za preverjanje pravilnosti direktnih podatkov človeških vojnih žrtev, ki so lahko tudi spekulativne narave zaradi različnih materialnih ali političnih koristi.

³⁸ Prav tam str. 7–8.

Celovite statistike človeških žrtev prve svetovne vojne na ozemlju Jugoslavije ni na voljo. Tega nista naredili ne Jugoslavija ne bivša Avstro-Ogrska za vse svoje pokrajine, ne poznejša Avstrija kot njena naslednica. Obstajajo samo delni in nepreverjeni podatki o človeških žrtvah vojne na ozemlju Jugoslavije.

Za reparacijsko komisijo, ki je zasedala aprila 1921 v Parizu, je ekspertna skupina jugoslovanske delegacije pripravila podatke o človeških žrtvah vojne v Srbiji in Črni gori (136.000 osebnih vojnih invalidov in 243.000 družin padlih vojakov). Po aneksu VIII. pariške mirovne pogodbe je Jugoslavija namreč dobila pravico do tako imenovanih osebnih reparacij v višini 6,5 milijarde din, a samo za vojne žrtve iz bivših kraljevin Srbije in Črne gore. Podatki o vojnih žrtvah Srbije in Črne gore so bili pretirano povečani; poznejši in drugi podatki jih ne potrjujejo. Statistika invalidov, ki so leta 1921 v Jugoslaviji prejeli invalidnino, kaže, da je bilo 85.290 vojnih invalidov iz prve svetovne vojne in da je 70 odstotkov invalidov dobilo poškodbe na avstrijskih frontah in le 30 odstotkov na srbskih frontah. Sklepamo lahko, da je bil podoben delež tudi pri padlih in umrlih vojaki.

Za vso Jugoslavijo je leta 1926 število vojnih žrtev izračunal Dragoljub Novaković, načelnik invalidskega oddelka ministrstva za socialno politiko. Izhajal je iz podatkov o številu prejemnikov invalidnin in o številu še nerešenih zadev. Ugotovil je, da je imelo 1. aprila 1926 status invalida, prejelo invalidnino in bilo deležnih invalidske zaščite 62.416 osebnih invalidov, da je prejelo družinske invalidnine 156.805 vojnih vdov in 53.845 širših družin (ker so medtem vdove bodisi umrle, se znova poročile in so invalidnino prejeli mladoletni otroci, bodisi da so bili padli vojaki neoženjeni in so v tem primeru invalidnino prejeli starši) in da je bilo 160.000 invalidskih zadev še nerešenih. V seštevku je dobil podatek, da je bilo 142.416 v vojni ranjenih in tako poškodovanih vojakov, da so postali invalidi ter da je v vojni padlo ali umrlo 290.650 vojakov.

Podobno metodo ocene vojnih žrtev je leta 1939 uporabil tudi dr. Franjo Jež, takratni direktor invalidskega oddelka ministrstva za socialno politiko. Ugotavljal je, da je bilo julija 1939 na okrožnih sodiščih v vsej državi 450.000 osebnih invalidskih dosjejev; okrožna sodišča so bila namreč pristojna za reševanje invalidskih zadev. Vsak dosje je predstavljal vojno žrtev: bodisi ranjenega ali poškodovanega vojaka, ki je kadar koli uveljavljal status invalida, pa ga je dobil ali ne, bodisi padlega ali umrlega vojaka, po katerem so kadar koli zahtevali invalidnino vdova, starši ali mladoletni otroci, pa so to dobili ali ne. Franjo Jež je iz števila 450.000 osebnih invalidskih dosjejev sklepal, da je bilo tolikšno tudi število vojnih žrtev. Trdil je, da je bilo od tega števila 300.000 padlih (po Novakoviću 290.650) in 150.000 ranjenih s tako hudimi poškodbami, da so bili spoznani za invalide (po Novakoviću 142.416).

Publikacija osrednjega odbora Združenja vojnih invalidov (Poslednje ratne žrtve još u životu, Beograd 1938) navaja podatek, da je bilo leta

1918 v Jugoslaviji 293.914 vojnih vdov in da se je leta 1921 invalidskim komisijam prijavilo 134.000 oseb z zahtevo, da jim priznajo status vojnega invalida.

Koliko je bilo vojnih žrtev v Sloveniji, je še manj podatkov. Dr. Damjan Guštin v poglavju o žrtvah prve svetovne vojne (Zgodovina Slovencev 20. stoletja) ocenjuje, da je v vojni padlo okrog 36.000 slovenskih vojakov. Časopisni sezname vojnih izgub (Slovenec jih je objavljajal od 20. avgusta 1914 do 30. oktobra 1917) niso popolni, ker segajo samo do oktobra 1917 in vsebujejo imena samo tistih 14.300 slovenskih vojakov, ki so padli na avstrijski strani fronte in so jih vojaška poveljstva lahko identificirala, ne vsebujejo pa padlih na drugi strani fronte in tistih, ki so umrli za posledicami ran ali bolezni v ujetništvu, oziroma vseh pogrešanih (padlih ali ujetih). Zato bi morali seznam 14.300 padlih slovenskih vojakov podvojiti ter mu prišteti še padle od oktobra 1917 do konca vojne; tako bi dobili število 35.750 padlih. V matični knjigi 17. pešpolka je poimenski seznam 2960 padlih slovenskih vojakov; bilo pa je 9 »slovenskih polkov«, vsaj za en polk pa je bilo slovenskih vojakov še v drugih enotah. Če bi dalje sklepali, da so imeli primerljive izgube vsi slovenski polki, bi dobili v seštevku vsoto okrog 30.000 padlih, in če bi jim prišteli še smrtno žrtve med slovenskimi prostovoljci na solunski fronti in drugod, umrle v ujetništvu in zunaj rednih vojaških enot, bi dobili verjetno število smrtnih žrtev okrog 36.000.

Do števila padlih slovenskih vojakov pridemo tudi posredno prek invalidske statistike. Leta 1921 je bilo v Jugoslaviji med vojnimi invalidi 15,3 odstotka Slovencev. Če vzamemo enak odstotek tudi za padle, dobimo 36.450 padlih slovenskih vojakov v prvi svetovni vojni.

Število vojnih invalidov in družin padlih vojakov, ki so prejemale invalidnino in uživali invalidsko zaščito, je bilo manjše kot število vojnih žrtev. Invalidnina in invalidska zaščita sta imeli dvojno funkcijo: priznanje za žrtev v vojni in odškodnino za izgubljen delovno sposobnost oziroma za izgubo vzdrževalca družine (za vdove, vojne sirote, onemogle starše).

Status vojnega invalida je dobila vojna žrtev, če so bile posledice poškodb tako velike, da je bila njegova delovna sposobnost zmanjšana za najmanj 20 odstotkov (v avstro-ogorskem delu za 25 odstotkov) in da ga je invalidska komisija spoznala za invalida. Družinske invalidnine padlih vojakov so bile odvisne tudi od premoženjskega stanja (davčni cenzus). Premoženjski pogoji so se z zakonskimi določbami spreminjali. Deloma je davčni cenzus ukinil že invalidski zakon iz leta 1925, dokončno pa uredba iz leta 1938. Različni invalidski dodatki (preskrbnine, draginjski in stanovanjski dodatki, otroški dodatki) pa so bili ves čas odvisni od premoženjskega stanja upravičencev.

Pogoji za prejetje invalidnin in invalidskih dodatkov so se spreminjali s spreminjanjem določb invalidske zakonodaje, predvsem pa so se razlikovali po posameznih pokrajinah. Področje bivših kraljevin Srbije in

Črne gore je bilo ves čas do uredbe o vojnih invalidih in ostalih vojnih žrtvah iz leta 1938 v privilegiranem položaju. Do invalidskega zakona iz leta 1925 je bilo to razlikovanje odkrito, potem pa prikrito določeno v prehodnih določbah, ki so za področja bivših kraljevin Srbije in Črne gore ohranjale prejšnje razlike. V Sloveniji so do leta 1920 invalidske pogoje določale najprej uredbe slovenske narodne vlade, kasneje deželne vlade, od leta 1921 pa invalidske komisije pri ministrstvu za socialno politiko. Podrobneje bomo to problematiko obravnavali v poglavju o invalidninah.

Število vojnih invalidov in družin padlih vojakov se je spreminjalo tudi po naravni poti. Umrljivost vojnih invalidov je bila velika (3,6 odstotka letno), umirale so tudi vdove, mlajše so se poročale in izgubile invalidske pravice, vojne sirote so odrasčale in s polnoletnostjo izgubile invalidske pravice. Konec leta 1918 je bilo za prejem invalidskih podpor prijavljenih 134.000 invalidov in 293.914 prijav za podpore družinam padlih in pogrešanih vojakov. Leta 1937 je bilo samo še 17.252 osebnih in 44.906 družinskih invalidnin. Po novi invalidski uredbi iz leta 1938, ki je odpravila vse davčne cenzuse in druge omejitve ter vključila tudi civilne žrtve vojne, je bilo leta 1939 36.454 vojnih invalidov in 128.315 družinskih invalidnin po padlih vojaki (115.279 vojnih vdov in 13.036 staršev neporočenih padlih vojakov), vojnih sirot pa ni bilo več, ker so medtem vsi otroci odrasli. Podrobnejšo strukturo prikazuje naslednja tabela.

Število osebnih in družinskih invalidnin od leta 1919 do 1939

Leto	Vojni invalidi	Družine padlih	Vojne vdove	Vojne sirote	Starši padlih
1919	134.000	293.914	-	-	-
1921	89.249	226.823	182.206	19.430	25.187
1924	67.244	149.386	-	-	-
1926	62.416	210.655	156.805	28.861	24.989
1928	53.308	162.852	107.869	32.348	22.635
1929	27.532	61.576	46.822	4734	10.020
1934	17.596	53.192	-	-	-
1937	17.252	47.861	44.906	270	2684
1939	36.454	128.315	115.279	0	13.036

Prva kolona obsega število vojnih invalidov s pravico do osebne invalidnine. Druga kolona obsega število družin, ki so prejemale družinsko invalidnino, in je seštevek naslednjih treh kolon: vojnih vdov, vojnih sirot (ena enota, čeprav je bilo več otrok) in staršev, če padli vojak ni bil poročen (ena enota za oba od staršev).

Vojni invalidi so poleg svoje osebne invalidnine, preskrbnin in drugih dodatkov prejemale dodatke za svoje družinske člane (žena, mladoletni otroci). Po smrti popolnega invalida je njegova vdova prejemale družinsko invalidnino. Te so obsegale invalidnine po padlih vojaki in umrlih popolnih invalidih. Prejemali so jih vdove, vojne sirote in starši. Vojne

vdove so do invalidskega zakona iz leta 1925 prejemale invalidnino samo, če so bile siromašne (davčni cenzus 30 dinarjev). Vojne sirote so bili mladoletni otroci po padlem vojaku brez matere; vojne sirote so postali tudi otroci vdove, ki se je znova poročila in je njena invalidnina prešla na mladoletne otroke (ta invalidnina je bila ena enota ne glede na število otrok), zato se je število vojnih sirot do leta 1929 povečevalo. Če je bil padli vojak neporočen, so dobili po njem starši invalidnino, če so bili siromašni (davčni cenzus 30 dinarjev, od leta 1929 pa 120 dinarjev).

Do jeseni 1920 so vojne žrtve prejemale invalidske podpore, če so zanje zaprosile. Odobravale so jih pokrajinske oblasti po krajevno veljavni invalidski zakonodaji (srbski, avstrijski, ogrski). V Srbiji in Črni gori so invalidske zadeve reševala okrožna sodišča, v pokrajinah bivše Avstro-Ogrske pa vojaške oblasti; prošnje z dokazili so vlagali na občinske urade, okrajna glavarstva so jih dopolnila še s svojimi podatki in jih oddala pristojnim vojnim poveljstvom v odločanje. Podpore so izplačevale vojaške intendance.

Septembra 1920 je vse invalidske zadeve prevzela civilna uprava ministrstva za socialno politiko. V Srbiji in Črni gori so bila to invalidska sodišča pri okrožnih zaščitah invalidov, otrok in mladine, v drugih pokrajinah pa invalidski oddelki poverjeništev za socialno skrbstvo. Enotnejša in preglednejša ureditev invalidskih podpor pri organih ministrstva za socialno politiko je znižala število osebnih invalidnin za tretjino, družinskih invalidskih podpor pa za četrtno.

Uredba o začasni pomoči invalidom in rodbinam padlih vojakov iz leta 1920, ki je leta 1921 izšla kot zakon, je uzakonila pravico do invalidske pomoči na osnovi določenih kriterijev. Junija 1921 je bila predpisana revizija vseh invalidskih odločb in posledica dosledne revizije je bilo znižanje števila osebnih invalidnin za četrtno, družinskih invalidnin pa za tretjino.

Novembra 1925 je izšel invalidski zakon, ki je enotno uredil invalidnine in invalidsko zaščito v vsej državi. Število osebnih invalidnin se ni veliko spremenilo, za 40 odstotkov pa se je povečalo število družinskih invalidnin, ker so po zakonu vse vojne vdove dobile pravico do invalidnine in je bil odpravljen davčni cenzus.

Julija 1929 je izšel nov invalidski zakon, ki je restriktivno zaostril kriterije za priznavanje invalidske zaščite. Status invalida z vsemi pravicami so izgubili invalidi, ki so imeli manj kot 30-odstotno stopnjo invalidnosti, in znova je bil uveden davčni cenzus, ki je znašal 120 dinarjev. Posledica teh ukrepov je bila znižanje števila osebnih invalidnin za 51 odstotkov, števila vdovskih invalidnin pa za 43 odstotkov. Po tem zakonu je izgubilo invalidsko zaščito 25.776 vojnih invalidov, 61.047 vojnih vdov, 27.614 vojnih sirot je izgubilo družinsko invalidnino. Brez dohodkov je ostalo 12.615 ostarelih staršev, ki so prej prejemali družinsko invalidnino po padlem sinu, ker so bili siromašni.

V tridesetih letih se število osebnih in družinskih invalidnin ni veliko

spreminjalo. Zmanjševalo se je število vojnih sirot, ker so otroci odraščali in jih je bilo leta 1937 samo še 270. Zmanjševalo se je število staršev, ker so se starali in umirali, leta 1937 jih je bilo samo še 2684.

Decembra 1938 je izšla uredba o vojnih invalidih in ostalih vojnih žrtvah, ki je imela značaj novega invalidskega zakona. Ta uredba je urejala vse oblike invalidske zaščite in je bila osnova tudi invalidske zaščite po drugi svetovni vojni. Odpravila je vse omejitve invalidskih pravic in zaščite. Vrnila je invalidske pravice vsem, ki so jih po invalidskem zakonu iz leta 1929 izgubili. Invalidske pravice je priznala tudi 4662 civilnim vojnim invalidom in 21.340 vdovam civilnih žrtev vojne. Število osebnih invalidnin se je leta 1939 podvojilo, število družinskih invalidnin pa se je še bolj povečalo. Pred drugo svetovno vojno je bilo v Jugoslaviji okrog 35.000 vojnih invalidov, 115.000 vojnih vdov s pravico do osebnih in družinskih invalidnin ter s pravico do invalidske zaščite.

V Sloveniji je do leta 1921 prejemale osebno invalidnino 13.655 vojnih invalidov, kar je predstavljalo 15,3 odstotka vseh invalidov v Jugoslaviji (ob 8 odstotkih jugoslovanskega prebivalstva). Po reviziji vseh invalidskih odločb po 1. juniju 1923 se je število slovenskih invalidov prepolovilo (v vsej državi se je zmanjšalo samo za četrtno) in je konec leta 1925 znašalo 5577 oseb. Po invalidskem zakonu iz leta 1925 se je število slovenskih vojnih invalidov nekoliko povečalo in je marca 1929 znašalo 6412 invalidov (12 odstotkov vseh v Jugoslaviji). Do leta 1921 je bilo 34.023 družinskih podpor po padlih, umrlih in pogrešanih vojaki. Do leta 1925 se je to število zmanjšalo na eno tretjino in je bilo samo še 11.515 družinskih invalidnin po padlih vojaki. Več pogrešanih vojakov se je vrnilo iz ujetništva, še več vojnih vdov pa je izgubilo invalidnino, ker so presegale davčni cenzus 30 dinarjev. Leta 1929 se je število družinskih invalidnin po padlih vojaki več kot prepolovilo in je znašalo samo še 4308 vojnih vdov, 1876 vojnih sirot in 671 staršev.

Uredba o vojnih invalidih iz leta 1938 je vrnila invalidske pravice številnim vdovam, ki so jih prej izgubile zaradi davčnega cenzusa. Pred drugo svetovno vojno je bilo v Sloveniji okrog 5000 vojnih invalidov in 15.000 vojnih vdov iz prve svetovne vojne s pravico do invalidske zaščite.

SOCIALNA STRUKTURA VOJNIH INVALIDOV

Premoženjsko stanje vojnih invalidov je bilo slabo; 67 odstotkov invalidov v Sloveniji ni imelo lastnega stanovanja in 23 odstotkov jih ni imelo dovolj lastnih sredstev za preživljanje; nekaj lastne zemlje je imelo v Sloveniji samo 33 odstotkov invalidov (kar je bil najnižji delež v Jugoslaviji). Njihova posestna struktura je bila slaba: 58 odstotkov invalidov je imelo po manj kot 2 hektarja zemlje, 28 odstotkov do 5 hektarjev in le 14 odstotkov jih je imelo večje posesti, nad 20 hektarjev zemlje pa samo 2,1 odstotka invalidov. Tretjina njihovih posesti je bila zadolžena s hipotekarnim posojilom od 500 do 5000 dinarjev. Največ davčnih obveznikov je bilo kljub temu v Sloveniji, kjer je 46,86 odstotka invalidov plačevalo tudi davek iz osebne dohodnine, ki je drugod v Jugoslaviji niso poznali (razen v Dalmaciji). Iz agrarne reforme je v Sloveniji dobilo zemljo 1893 invalidov; dobili so jo v zakup. Sklepamo lahko, da je enaka socialna struktura veljala tudi za vojne vdove.

Premoženjsko strukturo vojnih invalidov za vso Jugoslavijo je vsebovala invalidska statistika po stanju iz leta 1921, ki je bila narejena na osnovi popisa invalidov, ki so takrat prejemali invalidsko pokojnino. Teh invalidov je bilo takrat 89.249. Podatke o premoženjskem stanju in o njihovi socialni strukturi je zbralo ministrstvo za socialno politiko med pripravami za prvi invalidski zakon, ki pa je izšel šele konec leta 1925. Na višino invalidskih pokojnin premoženjsko stanje sicer ne bi vplivalo, vplivalo pa bi lahko na druge ugodnosti, ki naj bi jih invalidski zakon zagotavljal, kot na primer pravica do zemlje, do obrtne delavnice, do dotacije za nakup zemlje, za nakup opreme in orodja, za zgraditev hiše in podobno.

Podatki o premoženjskem stanju so bili zbrani za 68.236 (76 odstotkov) vojnih invalidov. Skoraj ena četrtna teh invalidov ni imela dovolj materialnih in produktivnih sredstev, da bi z njimi primerno vzdrževala sebe in svoje družine. Po teh podatkih je bilo okrog 4000 takih invalidov v Srbiji, Makedoniji in Črni gori, 3500 v Bosni in Hercegovini, 3000 v Sloveniji, 2500 v Dalmaciji, 1500 v Vojvodini ter okrog 1000 na Hrvaškem in v Slavoniji. Podrobnejši podatki o premoženjskem stanju vojnih invalidov pa kažejo naslednjo sliko njihovih življenjskih razmer.

Stanovanjsko vprašanje je bil velik problem za več kot eno tretjino vojnih invalidov, ki ni imela svoje hiše niti lastnega stanovanja. Takih invalidov je bilo 22.904 ali 33,5 odstotka vseh anketiranih. Tudi stanovanjske razmere vseh ostalih 45.332 anketiranih invalidov verjetno niso bile najboljše. Glede na ostale premoženjske razmere večine invalidov lahko sklepamo, da so stanovali pretežno v bajtah, majhnih in slabih hišicah, tudi v barakah; le redki so imeli primerne hiše ali stanovanja. To domnevo lahko potrjujejo tudi podatki, da je imelo v Bosni in Hercegovini skoraj 83 odstotkov anketiranih invalidov (7438) svoje hiše, v Srbiji, Makedoniji in Črni gori celo 87 odstotkov (16.609), v Sloveniji le 32

odstotkov (3860) in v Vojvodini 55 odstotkov (6150). Vendar lahko zanesljivo sklepamo, da je bil stanovanjski standard tako v Sloveniji kot v Vojvodini višji od tistega v Bosni in Hercegovini.

Glede zemljiške posesti so lahko zbrani podatki bolj objektivni, vendar le deloma, ker ne vsebujejo tudi podatkov o kvaliteti zemlje. Ti podatki so podobni tistim o stanovanjskih razmerah, le da kažejo še na slabše premoženjsko stanje invalidov, kar je tudi bolj realna slika tega stanja. Skoraj 37 odstotkov anketiranih invalidov (27.377) ni imelo nobene lastne zemlje. Največ invalidov brez lastne zemlje je bilo v Sloveniji, in sicer 7992 ali 30 odstotkov vseh anketiranih; veliko jih je bilo iz Vojvodine (6596) in Dalmacije (3298). Iz ožje Srbije, Makedonije in Črne gore je bilo le 1669 vojnih invalidov brez zemlje, iz Bosne in Hercegovine pa 1552. Na Hrvaškem in v Slavoniji jih je bilo 6300, kar je predstavljalo 35 odstotkov vseh anketiranih.

Vendar tudi tisti invalidi, ki so sicer imeli nekaj zemlje, niso imeli dovolj za primerno preživljanje in vzdrževanje sebe in svojih družin. Njihova posestva so bila po obsegu izredno majhna in verjetno tudi zemlja ni bila najboljša. Več kot tri četrtine anketiranih vojnih invalidov (35.774 ali 76 odstotkov) je imelo leta 1922 posestva z manj kot 5 hektarjev zemlje, več kot polovica (24.454 ali 52 odstotkov) jih je imela celo manj kot 2 hektarja zemlje. Le 3890 ali 8 odstotkov vojnih invalidov iz vse Jugoslavije je imelo več kot po 10 hektarjev zemlje in 1276 ali nekaj več kot 2,5 odstotka vseh anketiranih invalidov je imelo več kot 20 hektarjev zemlje.

Po pokrajinah so bile precejšnje razlike glede velikosti posestev. V Sloveniji in Dalmaciji, kjer je bilo največ invalidov čisto brez zemlje – tako v absolutnem številu kot v odnosu do vseh invalidov –, so tudi tisti invalidi, ki so nekaj zemlje sicer imeli, imeli najmanjša posestva v Jugoslaviji. V Sloveniji je bilo 86 odstotkov teh posestev z manj kot 5 hektarji zemlje, v Dalmaciji pa celo 99,7 odstotka. V ožji Srbiji, Makedoniji, Črni gori, v Bosni in Hercegovini ter na Hrvaškem je bilo malih posestev z manj kot 5 hektarji zemlje okrog 75 odstotkov. Edina izjema je bila Vojvodina. Medtem ko je bilo tam izredno veliko invalidov čisto brez zemlje (6596 ali 60 odstotkov vseh anketiranih), je imelo preostalih 4412 invalidov predvsem večja posestva in tudi njihova zemlja je bila verjetno dobra. Majhnih posestev do 2 hektarja zemlje je bilo v Vojvodini le 30 odstotkov, do 5 hektarjev 22 odstotkov, do 15 hektarjev 30 odstotkov in skoraj eno petino ali 17 odstotkov vseh posestev je imelo več kot po 20 hektarjev zemlje.

Od agrarne reforme je do leta 1922 dobilo nekaj malega zemlje v last ali v zakup 7889 vojnih invalidov iz vse Jugoslavije, največ pa v Vojvodini, na Hrvaškem in v Sloveniji.

Da bo slika premoženjskega stanja vojnih invalidov glede na zemljiško posest bolj realna, moramo tem podatkom dodati še nekaj. 21.594 ali 30 odstotkov vseh invalidov, ki so imeli zemljiško posest, niso bili njeni popolni lastniki, pač pa so jo morali deliti s solastniki. Naslednje, kar je

tudi bistveno vplivalo na že tako slabo premoženjsko stanje vojnih invalidov, je bila velika zadolženost njihovih posestev. Zadolženih je bilo 7189 ali okrog 16 odstotkov vseh posestev anketiranih invalidov. Čim manjša so bila posestva, bolj so bila zadolžena. Od posestev z manj kot 2 hektarjema zemlje je bilo okrog 21 odstotkov (5064) posestev zadolženih, od srednjih posestev do 5 hektarjev zemlje je bilo zadolženih samo še 10 odstotkov (1134), od večjih posestev pa je bilo le še okrog 8 odstotkov vseh posestev (1009) zadolženih.

Dolgovi sicer večinoma niso bili veliki, a ker so bila to predvsem majhna posestva z majhnimi dohodki, jih je bilo težko odplačati. Okrog 70 odstotkov zadolženih posestev (5100) je bilo zadolženih s hipotekarnim posojilom do 1000 dinarjev, ostalih 30 odstotkov zadolženih posestev (2089) pa je bilo bolj zadolženih in so imela hipotekarna posojila do 20.000 dinarjev.

Glede davčnih obremenitev vojnih invalidov je najmanj podatkov. Gre seveda samo za podatek o direktnih davkih, predvsem za zemljarino in osebni dohodninski davek. Vendar so tovrstni podatki zelo slabi. Iz zbranega gradiva je razvidno, da so anketirani vojni invalidi leta 1922 plačali direktne davke v 47.087 primerih. Vendar to še ne pomeni, da je bilo toliko tudi davčnih obveznikov, ker je en invalid lahko plačal tudi po več različnih direktnih davkov (v Sloveniji in Dalmaciji na primer zemljiški davek in davek od osebne dohodnine, pa še hišnino in davek od dohodka podjetja, če ga je imel, od rente in od plače – tako imenovani uslužbenski davek). Tudi glede obremenitev vojnih invalidov z direktnimi davki so bile po posameznih pokrajinah velike razlike. Čeprav je bilo premoženjsko stanje invalidov glede na zemljiško posest v Sloveniji najslabše, so bili ti najbolj obremenjeni z direktnimi davki. Skoraj polovica vseh invalidov iz Slovenije je poleg ostalih davkov morala plačevati še osebni dohodninski davek, ki ga (razen v Dalmaciji) niso plačevali nikjer v Jugoslaviji. Določena višina direktnih davkov, ki so jih morali plačevati vojni invalidi, je bila za nekatere ugodnosti invalidske zaščite ovira za uveljavitev njihovih pravic. Večinoma je bila to meja 30 dinarjev.

Tisti, ki so bili zavezani višjim direktnim davkom, do nekaterih ugodnosti niso imeli pravic. Zato nas tu zanima najprej tale podatek: 24.681 ali 52,5 odstotka anketiranih invalidov je leta 1922 plačala do 30 dinarjev direktnih davkov, 47,5 odstotka pa več. Podrobnejša struktura je bila naslednja: do 5 dinarjev direktnih davkov je plačalo 8927 invalidov, do 10 dinarjev 6029, do 15 dinarjev 4079, do 20 dinarjev 2970, do 30 dinarjev 2676, do 40 dinarjev 1644, do 50 dinarjev 1084, do 60 dinarjev 641, do 70 dinarjev 493, do 80 dinarjev 559, do 90 dinarjev 320, do 100 dinarjev 465 in nad 100 dinarjev direktnih davkov je plačalo 1931 invalidov.

Na sliko o premoženjskem stanju vojnih invalidov vpliva tudi poznavanje njihove starostne in družinske strukture, šolske izobrazbe in kvalifikacijske strukture po poklicih in vojaškega čina, ki so ga imeli v vojski. Invalidske pokojnine vojnih invalidov pa tudi invalidnine vojnih vdov

niso bile enake za vse, pač pa so bile odvisne tudi od njihovega čina v vojski in so bile določene za vojake in podoficirje posebej (invalidnine podoficirjev so bile zvišane za 15 do 25 odstotkov glede na njihov čin), posebej za nižje oficirje, posebej za višje oficirje in posebej za generale. Razlike so bile velike: za 100-odstotnega vojaka invalida je znašala invalidnina 2400 dinarjev letno, za nižjega oficirja 4800 dinarjev, za višjega oficirja 6000 dinarjev in za generala 8000 dinarjev letno. Podrobneje bomo ta problem obdelali v poglavju o invalidninah. Glede na ta problem bomo tu navedli samo strukturo vojnih invalidov glede na njihov prejšnji čin v vojski. Podatki se nanašajo na 74.646 anketiranih vojnih invalidov (85 odstotkov vseh vojnih invalidov v Jugoslaviji leta 1922). Vojakov in kaplarjev (desetarjev) je bilo 69.631 (93,3 odstotka), podoficirjev 3955 (5,2 odstotka) in oficirjev 1060 (1,45 odstotka). Podrobnejša struktura podoficirjev in oficirjev med vojnimi invalidi leta 1922 pa je bila naslednja. Podnarednikov je bilo 2594, narednikov 1361, podporočnikov 254, poročnikov 283, stotnikov 271, majorjev 129, podpolkovnikov 71 in polkovnikov 52.

Starost vojnih invalidov in njihovo družinsko stanje sta bila naslednja. Podatki se nanašajo na 74.702 invalida iz leta 1922 v Jugoslaviji. Največ invalidov (62 odstotkov) je bilo leta 1922 starih od 30 do 40 let. V letih prve svetovne vojne, ko so zaradi ran ali bolezni postali vojni invalidi, pa so bili stari od 22 do 36 let. Invalidov, ki so bili 5 let mlajši, med vojno so bili stari od 17 do 22 let, je bilo okrog 9 odstotkov. Invalidov, ki so bili 10 let starejši, med vojno so bili stari 37 do 42 let, pa je bilo okrog 24 odstotkov. Starejših vojnih invalidov je bilo manj, to so bili starejši letniki iz prve svetovne vojne in še živeči vojni invalidi iz balkanskih vojn.

Družinsko stanje vojnih invalidov je bilo naslednje. Večina vojnih invalidov po podatkih iz leta 1922 je bila oženjenih, in sicer 59.715 ali 80 odstotkov vseh anketiranih invalidov, neporočenih je bilo 14.900 ali 20 odstotkov. Anketirani invalidi so imeli 126.649 otrok, povprečno 2 otroka na eno družino. Ker so bili vojni invalidi večinoma mladi, so bile tudi njihove družine mlade; skoraj polovica njihovih otrok je bila leta 1922 mlajša od 7 let. Starejših od 16 let, ko so v normalnih razmerah izgubili pravico do otroškega invalidskega dodatka, je bilo 14 odstotkov otrok vojnih invalidov. Zato je večina otrok vojnih invalidov (86 odstotkov) imela pravico do otroškega invalidskega dodatka.

Čisto drugačna pa je bila starost otrok vojnih vdov. Te so imele mnogo manj otrok v taki starosti, ki so imeli pravico do otroškega dodatka, to je v starosti do 16 let, in se je to število še vsako leto manjšalo. Otrok do sedmega leta starosti skoraj ni bilo ob popisu invalidov in vojnih vdov leta 1922, ker so bili možje vojnih vdov večinoma že leta 1914 vpoklicani v vojsko in so v naslednjih letih padli na frontah daleč stran od domovine. Večina otrok padlih, umrlih in pogrešanih vojakov je bila leta 1922 stara nad 10 let in do leta 1930 so skoraj vsi otroci vojnih vdov izgubili pravico do otroških dodatkov.

Šolska izobrazba in kvalifikacijska struktura vojnih invalidov je bila naslednja. Glede šolske izobrazbe so bili podatki zbrani za 85.783 vojnih invalidov, torej so ti podatki najbolj popolni, ker so zajeli praktično skoraj vse invalide. Njihova šolska izobrazba je bila približno enaka takratnemu jugoslovanskemu povprečju. Nekoliko slabša je bila glede srednje- in višješolske izobrazbe. Nepismenih vojnih invalidov je bilo 23.965 ali 28 odstotkov, polpismenih pa 2963 ali 4 odstotke. Osnovnošolsko izobrazbo je imelo 44.699 ali 52 odstotkov. Veliko vojnih invalidov pa si je pridobilo pismenost in svojo osnovno izobrazbo zunaj rednega šolanja. Takih je bilo nekaj več kot 2 odstotka anketiranih invalidov (1962), in sicer: 842 jih je imelo samo po nekaj razredov srednje šole, 833 invalidov je imelo srednješolsko izobrazbo (413 nižjo in 420 višjo) in 287 jih je imelo visokošolsko izobrazbo.

Kvalifikacijska struktura vojnih invalidov je bila naslednja. Podatki so bili zbrani za 64.268 vojnih invalidov, kar predstavlja okrog 72 odstotkov vseh invalidov. Kvalifikacijska struktura anketiranih vojnih invalidov približno odgovarja strukturi njihove šolske izobrazbe. S kmetijstvom se je ukvarjalo okrog 67 odstotkov anketiranih invalidov (43.010). Od tega je bilo 40.198 kmetijskih posestnikov in 2578 poljedelskih delavcev. Največ poljedelskih delavcev je bilo v Sloveniji in na Hrvaškem. Manjše število invalidov se je ukvarjalo samo z živinorejo (med njimi je bilo tudi 75 pastirjev, največ v Bosni in Vojvodini), z mlekarstvom, s sadjarstvom, z vinogradništvom in s čebelarstvom.

Na drugem mestu so bile razne obrtne dejavnosti, kjer je bilo zaposlenih 7526 invalidov ali 12 odstotkov vseh anketiranih. Največ je bilo zaposlenih v usnjarski, obutveni, oblačilni, lesni in živilski obrti ter v raznih služnostnih obrteh (frizerji, brivci). V industriji je bilo zaposlenih 5858 invalidov, kar je predstavljalo manj kot 10 odstotkov vseh anketiranih. Med njimi je bilo precej vratarjev. V gozdarstvu, rudarstvu in prometu je bilo zaposlenih 1400 invalidov, kar je predstavljalo le okrog 2 odstotka vseh anketiranih. V trgovini je bilo zaposlenih 1305 invalidov ali 2 odstotka vseh anketiranih. Nekaj je bilo trgovskih nameščencev, več pa trafikantov, potujočih malih trgovcev in branjevcev. V raznih poklicih z višjo izobrazbo je bilo zaposlenih 2400 invalidov. Med njimi je bilo največ javnih in privatnih nameščencev, oficirjev in glasbenikov, manj pa učiteljev, profesorjev, zdravnikov, inženirjev in drugih svobodnih poklicev. Brez poklica je bilo 2767 invalidov.

Zanimiv je podatek, da je samo 1823 anketiranih vojnih invalidov (slabi 3 odstotki) iskalo dodaten zaslužek v še kakšni drugi dejavnosti, na primer kmetje v obrti, obrtniki v poljedelstvu ali v kakšni drugi donosnejši obrti. Deloma je bilo tako stanje posledica njihove kvalifikacijske nerazgledanosti in neiznajdljivosti, deloma pa posledica zmanjšanih delovnih sposobnosti zaradi invalidnosti. Take razmere pa so seveda zelo omejevale možnosti, da bi si vojni invalidi s svojim delom lahko zagotavljali sredstva za primerno preživljanje sebe in svojih družin.

Zaradi nepopolnih podatkov se ne da ugotoviti, koliko je invalidnost vplivala na morebitne spremembe v poklicu. Ugotovimo lahko samo to, da se je na splošno zaradi nastopa invalidnosti zmanjšalo število poljedelskih delavcev; povečalo pa se je število invalidov v lažjih poklicih (krojači, opankarji, sedlarji, ščetkarji, vrvarji, klobučarji, mizarji, pletarji, ključavničarji, gostilničarji). Povečalo se je število vojnih invalidov med gozdnimi in lovskimi čuvaji ter vratarji. Večje število invalidov se je zaposlilo v prometni in poštni službi. Povečalo se je število invalidov med malimi trgovci, nekaj sto invalidov je dobilo trafike. Število invalidov se je povečalo tudi med nameščenci, predvsem med nižjimi uradniki.

Vsi ti elementi prikazujejo osnovno strukturo premoženjskega stanja vojnih invalidov v Jugoslaviji brez ugodnosti, podpor in pravic, ki jim jih je zagotavljala državna invalidska zaščita v določbah zakona o začasni pomoči invalidom in družinam padlih ter v poznejših invalidskih zakonih. Ta vidik premoženjskih razmer vojnih invalidov pa bomo obdelali v poglavju, v katerem bo govor o invalidninah, invalidskih podporah in drugih ugodnosti iz invalidskega zakona. Ugotavljali bomo, kako so si vojni invalidi s temi dohodki lahko izboljšali gmotni in socialni položaj. Po raziskavi vseh elementov, ki vplivajo na življenjski standard, bomo lahko ugotavljali življenjske in delovne razmere vojnih invalidov. Ko bomo na koncu sešteli podatke premoženjskega stanja invalidov in podatke o denarnih podporah ter drugih ugodnosti, ki so jih dobivali zaradi svoje invalidnosti, bomo dobili realno sliko njihovih življenjskih in delovnih razmer.

Ne bomo naredili napake, če bomo vse te podatke, predvsem pa rezultate raziskave posplošili tudi na vojne vdove, saj so tako kot njihovi padli možje izhajale iz istih družbenih slojev kot vojni invalidi. Tako bo slika o materialnem in socialnopolitičnem položaju vojnih invalidov, vojnih vdov in drugih žrtev vojne v Jugoslaviji mnogo bolj celovita in popolna. Ker je bila ta kategorija socialno ogroženih ljudi v Jugoslaviji razmeroma velika, štela je okrog 650.000 ljudi, bodo imeli rezultati te raziskave tudi velik splošni pomen za prikaz socialnih razmer v takratni Jugoslaviji.

INVALIDSKA ZAŠČITA V SLOVENIJI V PREHODNEM OBDOBJU (1918–1920)

V prehodnem obdobju od razpada Avstro-Ogrske do jugoslovanske uredbe o začasni pomoči invalidom in rodbinam padlih vojakov z dne 14. februarja 1920, ki je bila deloma spremenjena in je 28. decembra 1921 postala zakon o začasni pomoči invalidom in rodbinam padlih, umrlih in pogrešanih vojakov kakor tudi nekaterih civilnih vojnih žrtev, so posamezne pokrajine samostojno urejale reševanje invalidskih zadev in invalidsko zaščito izvajale po svojih možnostih in volji. Slovenska Narodna vlada SHS v Ljubljani je že 20. novembra 1918 izdala uredbo o prednostnem zaposlovanju invalidov. 16. decembra 1918 je ustanovila posebno invalidsko komisijo in pozvala vse vojaške poškodovance, naj se javijo na pregled za ugotovitev invalidnosti. Na pregled je pozvala tudi vse vojne invalide, ki so že imeli urejen invalidski status in prejeli vojaško invalidnino od Avstrije. Osrednja evidenca vseh vojnih invalidov, ki jim je bila z odločbo ugotovljena stopnja invalidnosti in določena invalidska pokojnina, je bila na Dunaju pri pokojninski likvidaturi intendance drugega korpusa. Ta invalidska centrala je nakazovala vse invalidske pokojnine, vzdrževalnine in doklade vsem upravičencem s področja bivše monarhije do decembra 1918; denarna nakazila je izvajal poštnohramilni urad na Dunaju. Leta 1919 so izplačevanje vojaških invalidnin prevzele intendance vojnih okrožij Kraljevine SHS v Zagrebu, Ljubljani, Sarajevu in Mostarju; za območje pod upravo slovenske Narodne vlade SHS v Ljubljani je bilo pristojno drugo vojno okrožje s sedežem v Ljubljani.

Januarja 1919 je Poverjeništvo za narodno obrambo slovenske Narodne vlade SHS v Ljubljani določilo višino začasnih invalidskih pokojnin, ki so znašale naslednje mesečne vsote:

Začasne invalidske pokojnine v Sloveniji januarja 1919

Invalidnost	Invalidnina
25 do 50 %	30 kron mesečno
51 do 75 %	60 kron mesečno
76 do 100 %	90 kron mesečno
100 % z nego	150 kron mesečno

Preskrba družin padlih, umrlih in pogrešanih vojakov je bila v Sloveniji urejena 4. marca 1919 z uredbo Deželne vlade za Slovenijo. Vdove po padlih in pogrešanih vojaki so imele pravico do polovične pokojnine 100-odstotnega invalida (45 kron mesečno oziroma 540 kron letno). Tudi te denarne podpore je izplačevala vojaška intendantca v Ljubljani.

Pokrajinska vlada za Dalmacijo je leta 1919 določila višino osnovne invalidske pokojnine v višini 100 kron letno za vsakih 10 odstotkov invalidnosti, kar je pomenilo 25 do 100 kron mesečno. V pokrajinah z ogrsko

invalidsko zakonodajo so bile nove invalidske pokojnine določene šele novembra 1919, in sicer v višini 15 do 30 kron mesečno za invalide z manj kot 100 odstotki invalidnosti, za popolne invalide, potrebne tuje nege in pomoči, pa 85 kron mesečno.

V bivši kraljevini Srbiji so invalidske odločbe izdajali do 1. oktobra 1915. Po evakuaciji srbske vojske so številne ranjence razmestili v različne vojne bolnišnice in rehabilitacijske centre v Franciji. V Lionu je bil sprejemni center za vojne invalide po rehabilitaciji. V Toulonu in Bizerti so februarja 1917 organizirali invalidske odrede za njihovo oskrbo in nadaljnjo rehabilitacijo. V Solunu in na Krfu so organizirali manjše obrtne delavnice za invalide s solunske fronte. Rednih invalidskih podpor pa niso prejeli vse do oktobra 1920, ko je finančni minister na osnovi zakona o proračunskih dvanajstinah dobil pooblastilo, »da sme izvršiti obračun in izplačilo vzdrževalnin, narodnih priznanj in invalidskih podpor invalidom bivših kraljevin Srbije in Črne gore, ki med okupacijo niso bile izplačane in do vključno leta 1919«. V Srbiji in Črni gori so bile leta 1919 invalidske pokojnine določene po srbskem invalidskem zakonu iz leta 1914 in so znašale 360 dinarjev letno oziroma 30 dinarjev mesečno; »polinvalidi« z 20- do 40-odstotno invalidnostjo so imeli pravico samo do polovične pokojnine. Aktivni in rezervni oficirji, ki so postali vojni invalidi, so imeli pravico do invalidske pokojnine v višini zadnje mesečne plače. Vdove po padlih in pogrešanih vojaki so imele pravico do polne invalidnine (30 dinarjev mesečno oziroma 360 dinarjev letno). Pregled invalidskih pokojnin po posameznih pokrajinah je razviden iz naslednje tabele.

Invalidske mesečne pokojnine po pokrajinah leta 1919

Invalidnost	Srbija, Č. g.	Slovenija	Dalmacija	Ostale pokr.
20 do 40 %	15 din	–	–	–
25 do 50 %	–	30 K	30 K	15 K
51 do 75 %	30 din	60 K	57 K	25 K
76 do 100 %	30 din	90 K	75 K	30 K
100 %	30 din	150 K	85 K	75 K

V Srbiji in Črni gori invalidska pokojnina ni bila odvisna od stopnje invalidnosti, pač pa so tako imenovani polinvalidi z od 20 do 40 odstotki invalidnosti prejeli polovično invalidnino. V vseh pokrajinah so invalidi prejeli preživninske in družinske dodatke, ki so bili odvisni od stopnje invalidnosti in premoženjskega stanja upravičenca (davčni census).

Realna vrednost invalidskih prejemkov v tem obdobju ni bila tako zelo različna po pokrajinah. Na kronskem valutnem območju so bile nominalno višje zaradi večje inflacije kron, v Sloveniji pa še zaradi večje gospodarske moči. V tem obdobju so namreč materialna sredstva za pokrivanje invalidskih izdatkov zagotavljale posamezne pokrajine oziroma dežele. V Sloveniji so bile invalidske pokojnine, ki so bile določene

januarja 1919, primerljive z višinami starostnih pokojnin nižjih državnih uslužbencev, ki so takrat znašale od 100 do 150 kron mesečno.³⁹

Po zlomu soške fronte od 24. do 28. oktobra in premirju 29. oktobra 1918 je razpadla habsburška monarhija in ustanovljena je bila Država Slovencev, Hrvatov in Srbov. Razpadla, demoralizirana in sestradana polmilijonska armada soške fronte se je čez slovensko ozemlje vračala v svoje domovine. Grozila je potencialna nevarnost nasilja, ropanja in uničevanja vseh dobrin. Italijanska vojska je neovirano prodirala v notranjost slovenskega ozemlja in prodrla do Logatca in celo do Vrhnike. Od tam jih je pregnala enota srbskih vojnih ujetnikov pod komando majorja Švabića in Italijane zaustavila na Notranjskem. Na severu je grozila nevarnost iz nemške Avstrije. Problem Maribora in severne meje slovenske Štajerske je učinkovito rešil general Rudolf Majster, ki je sam organiziral mariborski polk s tremi bataljoni. Boji za Koroško pa niso bili tako uspešni.

Med vojnimi invalidi, ki so to postali v bojih za Avstro-Ogrsko, ki jih je v vojsko mobilizirala in izvajala invalidsko zaščito po svoji invalidski zakonodaji, je zavladovala zaskrbljenost, da bodo po razpadu monarhije izgubili invalidske pokojnine in vso invalidsko zaščito. Od prej sovražnih antantnih držav in od Srbije še posebej, proti kateri so se na frontah borili in v teh bojih postali invalidi, niso pričakovali razumevanja za reševanje svojih invalidskih problemov. Ob zaskrbljenosti invalidov za svojo usodo bi bil uspeh poziva za obrambo domovine lahko vprašljiv. Zato sta slovenska Narodna vlada SHS v Ljubljani in njen predsednik Josip vitez Pogačnik naslovila poseben apel na invalide z zagotovilom, da bo vprašanje o oskrbi vojnih invalidov, vdov in sirot temeljito rešeno, ker da se slovenska vlada zaveda svoje velike naloge in obveznosti do invalidske zaščite. Ustanovljena je bila komisija za preskrbovanje invalidov in vračajočih se vojakov za vse območje slovenske Narodne vlade SHS v Ljubljani.

V takih razmerah je slovenska Narodna vlada SHS v Ljubljani 5. novembra 1918 pozvala vse aktivno in upokojeno železniško osebje slovenske narodnosti v obvezno službo za hiter prevoz vojaštva prek slovenskega ozemlja, organizirala narodne straže po vseh okrajih in pozvala vse 18- do 40-letne slovenske vojake, ki so se pravkar vrnili s front ali so bili zaradi invalidnosti že prej odpuščeni iz vojske, naj se zgledajo pri svojem moštvu zaradi velike nevarnosti domovine. Ustanovila je centralno poveljstvo narodne obrambe v Ljubljani. To je bil oklic mobilizacije.

Za vzdrževanje notranjega reda in za zagotavljanje varnosti ljudi in premoženja je imela slovenska Narodna vlada SHS v Ljubljani samo orožništvo in prostovoljne obrambne organizacije pri Orlih, Sokolih, gasilskih in lovskih društvih, kar je bilo premalo in neustrezno v takratnih razmerah. Red in disciplino vračajoče se vojske na terenu in vojaških transportov na železniških postajah je lahko vzdrževala samo redna uniformirana vojska in učinkovita so bila samo povelja ustrezno visokih

³⁹ Ur. l. št. 125, I., z dne 29. julija 1919, str. 443.

častnikov. Zato je Poverjeništvo za narodno obrambo slovenske Narodne vlade SHS v Ljubljani 8. novembra 1918 izdalo naslednjo uredbo: »Domači polki in kadri se bodo demobilizirali takoj, ko bo to mogoče. Za sedaj pa pozivam z ozirom na veliko nevarnost, v kateri je še domovina, vse 18 do 40 letne vojake, da se nemudoma zglase pri svojih slovenskih moštvih v Ljubljani, Borovljah, Celju in Mariboru. Vojaki, vzdržite še ta kratek čas v prid svoje domovine, ko ste se nad štiri leta borili za tujce. V vsakem političnem okraju se mora ustanoviti okrajno obrambno poveljstvo; poveljujejo jim častniki, ki jih vlada imenuje v ta namen. Tem so podrejene tudi orožniške postaje, županstva in poveljstva že obstoječih obrambnih organizacij. Narodna obramba mora nastopiti takoj. Županstva in orožništvo so odgovorni za izvedbo. Poverjeništvo za narodno obrambo poziva vse obstoječe oborožene enote, da takoj javijo orožniškim postajam, koliko mož in častnikov štejejo, koliko imajo orožja in municije. Vstopiti v narodno obrambo je dolžnost vsakemu državljanu. Gre za obrambo lastnega življenja in premoženja. Zato narodna vlada poziva vso inteligenco po deželi, posebej duhovščino in učiteljstvo, naj vpliva na ljudstvo, da se razumevajoč nevarnosti in nujnosti položaja, takoj odzove temu pozivu in se stavi v službo domovine. Ta oklic je obenem uradna objava (mobilizacije op. p.). Županstva naj ga takoj razglase in naj uradno postopajo.«⁴⁰

V Ljubljani je bil 8. novembra 1918 ustanovljen centralni urad narodne obrambe s sedežem v deželnem dvorcu. Urad je imel nalogo enotno organizirati obrambo dežele, skrbeti za oborožitev, plače in prehrano moštva ter častnikov. Vsi vojaški oddelki so bili v administrativnih in ekonomskih zadevah podrejeni intendanci II. vojnega okrožja v Ljubljani, ki je obsegalo vse slovensko ozemlje pod upravo slovenske Narodne vlade SHS v Ljubljani.

Prevoz vojaštva s soške fronte čez slovensko ozemlje je bil učinkovito in brez večjih zastojev opravljen od 7. do 17. novembra 1918. Naslednji dan sta se Josip vitez Pogačnik in Pavel Pestotnik v imenu narodne vlade in poverjeništva za promet zahvalila vsem železničarjem za uspešno opravljeno delo z uradno izjavo, ki je bila objavljena v Uradnem listu slovenske Narodne vlade SHS v Ljubljani, in se je glasila: »Upravičen je bil strah, da se polmilijonska armada soške fronte brez reda in discipline ne razlije preko naših pokrajin. Upravičena je bila bojazen, da izstradane tujerodne čete ne izpremene naše lepe domovine v pogorišče, poščavo in morišče...Narodna vlada je imela zaupanje v rodoljubje dobro organiziranega našega železničarstva, ki se je krepko poprijelo dela ter tako skrajno napelo svoje duševne in fizične sposobnosti, da je na dan prepeljalo 25 do 60 tisoč vojaštva preko našega ozemlja. Železničar je ostal vdano in požrtvovalno na straži ter je zvesto branil svoj dom. Ves narod se veseli te zmage miru in reda ter ne sme nikdar pozabiti izrednih zaslug našega železničarstva. Narodna vlada SHS v Ljubljani izreka vsem železničarjem za domoljubno požrtvovalnost priznanje in iskreno zahvalo.«⁴¹

⁴⁰ Ur. l., št. 4, I., z dne 9. novembra 1918, str. 7–8.

Apel na vojne invalide in javna zahvala železničarjem kažeta, kako zelo se je slovenska narodna vlada zavedala politične in družbene pomembnosti teh slojev slovenskega prebivalstva v prevratnih dneh po prvi svetovni vojni, kaže pa tudi podatek o velikosti soške armade. Od slovenskih polkov sta se v teh dneh vrnila domov samo dva, 2. gorski in 87. celjski polk; 2500 moških so v Ljubljani 8. novembra 1918 razpustili.

Prevoz vojaštva je bil 17. novembra končan, nevarnost pred nasiljem vračajoče se tuje vojske je minila in 20. novembra 1918 je poverjeništvo narodne obrambe razpustilo narodne straže. Iz enot bivše vojske, iz domobranskih enot in iz črnovojniških enot pa se je oblikovala enotna slovenska narodna vojska v okviru drugega vojnega okrožja s sedežem v Ljubljani. Pokrajinsko poveljstvo je bilo v Ljubljani za Kranjsko, Koroško in Primorsko, v Celju pa za Štajersko. Februarja leta 1919 je postala del skupne vojske Kraljevine SHS. Po odredbi vojnega ministrstva Kraljevine SHS je poveljstvo drugega vojnega okrožja v Ljubljani 16. januarja 1919 pozvalo vse aktivne in neaktivne častnike, vojaške zdravnike ter druge vojaške uslužbenke, ki bi želeli vstopiti v skupno vojsko Kraljevine SHS, naj do 30. januarja 1919 vložijo prošnje na predpisanih obrazcih, da bi bili lahko sprejeti v skupno vojsko z istim činom, ki so ga imeli v bivši avstro-ogrski vojski. Neaktivni rezervni častniki so se morali prijaviti do 25. februarja 1919.

Pod poveljstvom drugega vojnega okrožja v Ljubljani, ki je obsegalo vso Slovenijo, so 18. marca 1919 sodile naslednje enote:

1. nadomestni bataljon ljubljanskega pehotnega polka v Ljubljani – bivši 17. pehotni polk,
2. nadomestni bataljon slovenskega planinskega polka v Ljubljani – bivši 27. domobranski pehotni polk in 2. gorski strelski polk,
3. nadomestni bataljon celjskega pehotnega polka v Celju – bivši 87. pehotni polk,
4. nadomestni bataljon mariborskega pehotnega polka v Mariboru – bivši 26. domobranski polk v Mariboru, bivši 26. črnovojniški polk v Mariboru, bivši 47. pehotni polk v Mariboru,
5. nadomestni eskadron (škadron) dragonskega polka v Mariboru – bivši 5. dragonski polk v Mariboru,
6. nadomestna stotnija saperskega bataljona na Ptuj – bivši 3. pionirski (saperski) bataljon na Ptuj.

Z oblikovanjem enot skupne vojske Kraljevine SHS v Sloveniji se je končalo prehodno obdobje na področju vojaške organizacije. Na področju invalidske zaščite in zagotavljanju materialne osnove zanjo pa je prehodno obdobje trajalo dalj časa. Avtonomno reševanje invalidskih zadev je potekalo v Sloveniji do konca leta 1920.

Med vojno so številni invalidi, ki so jih odpustili iz vojske, prejeli vojaške pokojnine; izplačevala jih je avstrijska vojaška intendantca. Števil-

⁴¹ Ur. l., št. 10, I., z dne 20. novembra 1918, str. 20.

ni invalidi so se zdravili v vojni bolnici v Ljubljani in drugod po državi. Leta 1917 je kranjski deželni odbor odkupil graščino Golnik in jo preuredil v bolnišnico za zdravljenje tuberkuloznih vojakov. V Ljubljani in Celju sta bila invalidski dom in ortopedska bolnišnica.

Številne družine padlih in pogrešanih vojakov so dobivale podpore pri občinskih uradih socialnega skrbstva; izplačevali so jih davčni uradi. Podpore so prejemale tudi nepreskrbljene družine vpoklicanih vojakov.

Po razpadu države 29. oktobra 1918 so se problemi invalidske zaščite povečali. Poleg invalidov so se vračali tudi bolni, poškodovani in onemogli vojaki s front, ki niso bili več delovno sposobni. Veliko moč se po končani vojni ni vrnilo s front in iz ujetništva – bili so pogrešani. Vdove padlih in žene pogrešanih vojakov so potrebovale nujno denarno pomoč za preživljanje svojih družin. Lažji invalidi so potrebovali državno pomoč in zaščito ob iskanju primerne zaposlitve na trgu dela, ki je bil zaostren, ker je zaposlitev iskalo več deset tisoč delavcev, bivših vojakov, ki so se vračali s fronte. V zaostrenih narodnoobrambnih, socialnih in političnih razmerah je bilo reševanje invalidske zaščite tudi zelo občutljivo patriotično, socialno in politično vprašanje. Narodna vlada SHS v Ljubljani je te probleme reševala dokaj učinkovito v okviru poverjeništev za narodno obrambo, za socialno skrbstvo in za finance, ki so jih vodili dr. Lovro Pogačnik, Anton Kristan in dr. Vekoslav Kukovec.

10. novembra 1918 je izšla uredba poverjeništev za narodno obrambo, finance in za socialno skrbstvo slovenske Narodne vlade SHS v Ljubljani, da se invalidom, vdovam in sirotam padlih vojakov izplačujejo vzdrževalnine tako kot dotlej. Vzdrževalnino so izplačevali tistim družinam, za katere sta na plačilni poli potrdila občinski in župnijski urad, da je bil njihov vzdrževalec v ujetništvu, se še ni vrnil iz vojske, ali pa je bil v aktivni službi slovenske narodne vojske. Potrdilo so morali obnoviti pred vsakim izplačilom. Podpore za preživljanje so izplačevali tudi družinam, katerih očetje so se sicer vrnili domov, vendar so bili zaradi bolezni ali poškodbe nezmožni za delo. Za izplačilo te podpore so morali predložiti potrdilo zdravnika in občinskega urada. Enako je veljalo glede vzdrževalnine svojcev tistih invalidov, ki jim invalidska pokojnina še ni bila nakazana, in tistim, ki jim invalidska komisija še ni določila stopnje invalidnosti, pa sta jim potrebo po podpori potrdila občinski in župnijski urad na plačilni poli. Plačilne pole za denarne podpore so predlagali davčnim uradom.

Avstrija je decembra 1918 in januarja 1919 ustavila izplačevanje vseh vojaških pokojnin, družinske podpore pogrešanih in siromašnih vojakov pa so že prej izplačevali občinski uradi socialnega skrbstva. Vse invalidske zadeve je postopoma prevzemala vojaška intendantca za Slovenijo.

Pri vojaških poveljstvih v Ljubljani in v Celju so bile ustanovljene komisije za ugotavljanje sposobnosti moštva za vojaško službo. Te so ugotavljale tudi stopnjo invalidnosti, priznavale in določale sočasne invalidske pokojnine. Člani nadpregledne (superarbitracijske) komisije so bili poveljnik vojnodopolnilnega okraja (nabornega okoliša), vojaški

zdravnik, zastopnik intendace ljubljanskega vojnega okrožja in dva zastopnika vojnih poškodovancev (predstavnik invalidske organizacije). Dokumentacijo za ugotavljanje sposobnosti aktivnega moštva je pripravil pristojni polk oziroma nadomestni bataljon, za odpuščeno moštvo pa vojaško poveljstvo nabornega okraja.

Pred isto komisijo so bili pozvani tudi vojni invalidi, ki jim je bila invalidska pokojnina nekoč že priznana. Vse invalide so vnovič pregledali, jim ugotovili stopnjo invalidnosti in znova določili začasno invalidsko pokojnino. Vojaški poškodovanci (invalidi), ki še niso bili na nadpregledu (superarbitraciji), pa so bili nesposobni za vojaško službo in kot taki že prej odpuščeni iz vojske, so se lahko sami pismeno prijaviili na nadpregled za ugotovitev invalidnosti in za priznanje statusa vojnega invalida.

Nadpregledne (superarbitracijske) komisije so začele z delom v drugi polovici januarja 1919. Pri moštvu v aktivni službi slovenske narodne vojske so komisije ugotavljale tri stopnje: sposoben za vojaško službo z orožjem, delno sposoben za pomožno vojaško službo, nesposoben za vojaško službo. Slednje so takoj odpustili in jih napotili pred komisijo za ugotavljanje stopnje invalidnosti ali pa jih poslali na 6- do 12-mesečni dopust, potem pa na ponovni pregled (superarbitracijo).

Pri vseh pregledih moštva in pozvanih invalidih so morali ugotoviti dvoje: ali je poškodba nastala zaradi opravljanja vojaške službe in za koliko odstotkov je bil poškodovanec nesposoben za delo v svojem poklicu. Za vojnega invalida so ga spoznali, če je bila stopnja invalidnosti 25-odstotna ali več.

Po uredbi Poverjeništva za narodno obrambo slovenske Narodne vlade SHS v Ljubljani z dne 15. januarja 1919 so bile določene invalidske pokojnine v višini od 30 do 150 kron mesečno. Odmerjene pokojnine so bile začasne; izplačevali so jih mesečno vnaprej. Kdor neupravičeno ni prišel pravočasno k nadpregledu, je izgubil pravico do vsake invalidske zaščite. Če je bilo s potrdilom okrajnega glavarstva zanesljivo ugotovljeno, da je bila invalidova družina potrebna doklade za preživljanje, je bila priznana tudi preživnina, vendar samo invalidu, ki je imel priznano nad 50-odstotno invalidnost. Invalidske pokojnine in družinske doklade je izplačevala vojaška intendantca vojnega okrožja v Ljubljani. Invalidske pokojnine glede na stopnjo invalidnosti in preživninske doklade so razvidne iz naslednje tabele.

Invalidske pokojnine z dokladami v Sloveniji 1919 (mesečno v kronah)

Invalidnost	Pokojnina	Doklada	Skupaj
25 do 50 %	30 K	-	30 K
51 do 75 %	60 K	210 K	270 K
76 100 %	90 K	180 K	270 K
100 % z nego	150 K	150 K	300 K

Invalid z nego je bil tisti 100-odstotni invalid, ki sta mu bili za vsakdanje življenje potrebni tuja nega in pomoč. Invalid, ki ni imel drugih sredstev za preživljanje, je imel pravico do družinskih doklad, ki so znašale 90 kron mesečno za ženo in 90 kron za vsakega mladoletnega otroka.

V slovenski narodni vojski je bilo zaposlenih tudi večje število žensk, ki so bile zaposlene že prej v avstrijski vojski. Tudi te ženske v statusu vojaških uslužbencev so morale pred superarbitracijske vojaške komisije za ugotavljanje sposobnosti. V primeru ugotovitve invalidnosti pri opravljanju vojaške službe so imele enake pravice kot vojaki. Bilo je nekaj primerov, da so invalidske komisije priznavale invalidski status tudi ženskam.

Status vojnih vdov in njihove pravice je uredila uredba Poverjeništva za socialno skrbstvo Deželne vlade za Slovenijo 4. marca 1919. Prej so vdove padlih in žene pogrešanih vojakov pod določenimi pogoji dobivale podpore za preživljanje in družinske doklade, ta uredba pa je urejala njihove pravice po padlih in pogrešanih vojaki. Pokojnina je bila pravica vojne vdove ne glede na njeno materialno stanje. Vdova je imela pravico do pokojnine, če je njen mož padel pred sovražnikom, to je, če ga je zadel sovražnik, ali pa je umrl za ranami, težkimi poškodbami, spričo vojnih naporov, ali za nalezljivimi boleznimi, ki so ga doletele pri opravljanju vojne službe. *»Mož, ki je pobegnil k sovražniku pred 30. oktobrom 1918, obdrži vse pravice, tako kot tisti, ki je bil zaradi jugoslovanskega mišljenja obsojen na težko ječo in tam umrl.«* Ta definicija vojne žrtve je bila že v znamenju jugoslovanske združitve, ki se je ponavljala v vseh invalidskih uredbah in zakonih do invalidskega zakona iz leta 1929.

Vdovska pokojnina je znašala 50 odstotkov pokojnine 76 do 100 % invalida, torej 45 kron mesečno. V primeru materialne ogroženosti je imela vdova pravico do doklade za preživnino. Za vsakega mladoletnega otroka je imela pravico do vzgojevalnine v višini 90 kron mesečno. Obojestransko osiroteli otroci so imeli pravico do posebne vzgojevalnine v dvojnem znesku.

Vlogi za priznanje vdovske pokojnine je bilo treba priložiti 17 različnih dokumentov, od rojstnega lista zase in za otroke, za padlega moža do njegovega mrliškega lista. Vse dokumente je bilo težko ali pa nemogoče pridobiti v prvem povojnem letu, zato so postopek olajšali tako, da so vse zahtevane listine nadomestili s poročilom župnijskega urada, ki je navedel vse podatke iz rojstne, poročne in mrliške matične knjige. Vlogo za vdovsko pokojnino s poročilom župnijskega urada je morala vdova predložiti občinskemu uradu. Slednji je moral vlogo preveriti, priložiti domovinski list umrlega (padlega) ali pogrešanega vojaka in poslati vse skupaj okrajnemu glavarstvu. To je vlogo dopolnilo s poročilom o premoženjskem stanju vdove in s potrdilom, če je družina že prej prejemala vzdrževalnino ali podporo. Tako izpolnjeno vlogo je okrajno glavarstvo poslalo pristojnemu vojnemu poveljstvu, ki je vlogo dopolnilo s svojimi podatki, iz katerih je moralo biti razvidno, da je pokojnik umrl zaradi ran, napo-

rov, obolenj ali drugih vojnih poškodb, ki jih je dobil od sovražnika oziroma brez lastne krivde pri opravljanju vojaške službe. Vojno poveljstvo je vloge za preskrbnine in vdovske pokojnine predložilo v rešitev vojaški intendanci za Slovenijo v Ljubljani. Po tej uredbi Deželne vlade za Slovenijo z dne 4. marca 1919 so imele pravico do pokojnine tudi vdove po možeh, ki so prostovoljno opravljali vojaško službo. Jugoslovanski zakon o začasni pomoči invalidom iz leta 1921 je to pravico za prostovoljce v bivši avstro-ogrski vojski odpravil.

Pogrešanih je bilo zelo veliko vojakov. V začetku novembra 1918 sta se s soške fronte vrnila samo dva slovenska polka. Konec decembra se je iz Ukrajine vrnil še 97. primorski polk; veliko jih je vstopilo v slovenske enote skupne vojske Kraljevine SHS. Tudi s tirolske fronte so se slovenski vojaki vračali pozno. Ves slovenski 17. pešpolk je ostal v italijanskem ujetništvu do konca leta 1919. Del slovenskih vojakov, ki je bil v ruskem ujetništvu, se je kot del srbskega prostovoljskega korpusa udeležil bojev v Dobrudži in na solunski fronti ter se s srbsko vojsko vračal v domovino. Del slovenskih vojakov, ki je bil v ruskem ujetništvu v Sibiriji, se je prek Vladivostoka vrnil v domovino šele septembra 1920. Mnogi so ves ta čas veljali za pogrešane.

Invalidska zaščita je obsegala izplačevanje invalidskih pokojnin in družinskih doklad, začasno izplačevanje podpor vdovam in družinam padlih ter pogrešanih vojakov, zaščito vojnih sirot, zdravljenje in rehabilitacijo invalidov ter pomoč pri zaposlovanju invalidov.

Veliko ranjenih, bolnih in poškodovanih vojakov, ki so postali trajni invalidi, se je zdravilo v vojnih in civilnih bolnišnicah v Ljubljani in drugod. Samo v ljubljanski vojni bolnišnici se je zdravilo več tisoč ranjenih, bolnih in poškodovanih. O velikosti tega števila kaže podatek, da jih je več kot 3700 umrlo, mnogo več jih je ostalo živih, a s trajnimi posledicami. Na Golniku so se zdravili tuberkulozni invalidi. Decembra 1918 so prišli v Ljubljano oslepelci slovenski vojaki, ki so se dotlej rehabilitirali v graškem zavodu za slepe. Prostore so dobili v nekdanji belgijski vojašnici in nato v stari porodnišnici. Septembra 1919 je bil ustanovljen zavod za slepe, ki so ga 1922 preselili v Kočevje. V Ljubljani je bila ortopedska bolnišnica s protezno delavnico. Za najtežje invalide je bil invalidski dom v Ljubljani in v Celju; v Celju je bila tudi popravljalnica protez. Za vojne sirote je bilo v Sloveniji 6 otroških domov za 282 otrok. Za organizacijo pomoči je bila v Ljubljani novembra 1918 ustanovljena komisija za preskrbo vračajočih se vojakov z odborom za vojne invalide.

Prava rehabilitacija invalidov in trajna rešitev njihovih invalidskih problemov je bila njihova zaposlitev z delom, ki so ga bili sposobni opravljati glede na stopnjo svoje invalidnosti. Na tem področju je Narodna vlada SHS v Ljubljani veliko naredila. Že 20. novembra 1918 je izdala uredbo o zaposlovanju invalidov. Po tej uredbi so imeli vojni invalidi prednost pri zaposlovanju v vseh javnih uradih in v vseh podjetjih, ki so bila pod državnim nadzorstvom (vsa tuja podjetja so bila leta 1919 nacio-

nalizirana in pod državnim nadzorom – sekvestrom) ali pa jih je država podpirala. Vojni invalidi in njihovi svojci so imeli prednost pri podeljevanju koncesij za prodajo tobaka (trafike). Vojnim invalidom so bila izrecno pridržana nekatera delovna mesta, in sicer: delovna mesta slug, paznikov in vratarjev v vseh javnih uradih, sodiščih, kaznilnicah in šolah; vsa mesta državnopravdnških funkcionarjev; dve tretjini vseh prostih službenih mest pisarniških uradnikov, poduradnikov in pomožnih pisarniških moči. Invalidi, ki so bili že pred svojo invalidnostjo v službi, so imeli pravico to službeno mesto dobiti nazaj.

Vsem zasebnim zavodom in podjetjem, zlasti bankam so priporočali zaposlovanje invalidov in ga stimulirali z obljubo, da se bo to upoštevalo pri podeljevanju koncesij, pri državnih dobavah in podobno. Pri vsaki davčni napovedi je bilo zapovedano navesti število vojnih invalidov, ki so jih trajno zaposlili.

Invalidsko zaščito in podpore družinam padlih in pogrešanih vojakov po uredbah slovenske Narodne vlade SHS v Ljubljani in njenih poverjeništev za socialno skrbstvo, za finance in za narodno obrambo je do poletja 1920 pokrivala Slovenija iz rednih prihodkov od davkov in taks ter iz drugih sredstev. Poverjenik za finance dr. Vekoslav Kukovec je 10. novembra 1918 pozval vse domače denarne zavode, naj dajo vloženi denar na razpolago Narodni vladi SHS v Ljubljani. Velik del potrebnih likvidnih sredstev pa je vlada pridobila s prodajo demobilizacijskega materiala bivše avstro-ogrske vojske, ki je ležal vsepovsod okrog južne železnice. Ves demobilizacijski material na tleh območja Narodne vlade SHS v Ljubljani, ki je bil last bivše avstro-ogrske armade, je imela vlada za svojo last. Zbiranje tega materiala se je začelo že 1. novembra 1918. Enotna organizacija zbiranja vsega demobilizacijskega materiala se je na osnovi sklepov Narodne vlade SHS v Ljubljani poverila prehodnemu gospodarskemu uradu, ki mu je načeloval poverjenik za javna dela in obrt, inž. Vladimir Remec. Iz pristojnosti tega urada je bilo izrecno izključeno samo orožje in municija. Ves material, primeren tudi za civilno uporabo, je sodil pod prehodni gospodarski urad, in ta ga je prek svoje komisije prodajal prav tam. Narodna vlada je sklenila, da se morajo denarna sredstva iz prodanega materiala (orodje, vozovi in vozna oprema, konji ipd.) porabljati predvsem za potrebe javnih oblasti (vojska, železnice, pošta), za najnujnejše potrebe civilnega prebivalstva in za podpore družinam, prizadetih od vojne.

Sredi leta 1919 je financiranje invalidske zaščite in podpiranje družin padlih in pogrešanih vojakov prevzemala vojaška intendantca za Slovenijo v Ljubljani. Jeseni 1920 je invalidske zadeve spet prevzela civilna oblast. 11. septembra 1920 je Poverjenišstvo za socialno skrbstvo Deželne vlade za Slovenijo (invalidski oddelek) prevzelo od vojaške intendance za Slovenijo (v likvidaciji) oddelek za odmero in nakazovanje vojaških pokojnin, invalidnin in preskrbnin na svoje področje.

Vse vloge upokojenih vojnih uslužbencev bivše avstro-ogrske vojske,

njihovih vdov in sirot, vseh vojnih invalidov, vdov in sirot po padlih, umrlih in pogrešanih vojakov je odslej sprejemalo to poverjenišтво. Način odmere in nakazovanja vojaških pokojnin, invalidnin in preskrbnin je ostal nespremenjen.

ZAČASNA INVALIDSKA ZAŠČITA V KRALJEVINI SHS (1920–1925)

Začasna ureditev invalidske zaščite v Kraljevini SHS je trajala od 1. aprila 1920 do 1. aprila 1926, ko je bil uveljavljen prvi jugoslovanski invalidski zakon iz leta 1925.

V prehodnem obdobju (od leta 1918 do 1920) je invalidska zaščita dokaj zadovoljivo delovala samo v Sloveniji in deloma v Dalmaciji. Po razpadu habsburške monarhije so izplačila invalidskih pokojnin prenehala. Slovenija je to breme uspešno prevzela nase že z apelom na invalide 15. novembra 1918, s katerim je zagotavljala, da bo vprašanje o oskrbi vojnih invalidov, vdov in sirot temeljito rešeno in da se Narodna vlada SHS v Ljubljani zaveda svoje velike vloge in obveznosti do invalidske zaščite. Potem je z lastnimi sredstvi omogočala redno izplačevanje invalidskih in družinskih podpor. Drugod pa ni bilo tako. Višino invalidskih pokojnin in podpor so sicer na novo določali leta 1919 v vseh pokrajinah, a jih niso izplačevali. V Srbiji in Črni gori jih niso izplačevali ves čas vojne in še več kot eno leto po njej. Šele leta 1920 je finančni minister dobil pooblastilo, da sme opraviti obračun in izplačilo vzdrževalnin, narodnih priznanj in invalidskih podpor invalidom bivših kraljevin Srbije in Črne gore, ki med okupacijo niso bile izplačane do vključno leta 1919.

Do leta 1920 se je Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev administrativno ter finančno konsolidirala in prehodno obdobje je prenehalo. 26. januarja 1920 je bila Srbska narodna banka oklicana za Narodno banko Kraljevine SHS, nato je bilo določeno menjalno razmerje 4 : 1 za vrednost krone do dinarja, sprejet je bil začasen zakon o proračunu, ki je določal, da se za pokritje invalidnin in invalidskih podpor predpiše poseben invalidski davek. Minister za finance je bil pooblaščen, da predpiše pravila za odmero in pobiranje invalidskega davka. Finančni minister je 19. oktobra 1920 izdal pravilnik za odmero in pobiranje invalidskega davka v Bosni in Hercegovini, Sloveniji, Dalmaciji, Hrvaški, Slavoniji, Medjimurju, Prekmurju, Bački, Banatu in Baranji. Pobiranje invalidskega davka je bilo predpisano samo za pokrajine iz bivše Avstro-Ogrske. Invalidski davek je bil določen kot posebna davčna doklada na vse neposredne davke po progresivni lestvici od 10 do 20 odstotkov. Invalidski davek je bil ukinjen z davčno reformo leta 1928.

V takih razmerah je 14. februarja 1920 izšla uredba o začasni pomoči invalidom in rodbinam padlih vojakov. Ta uredba naj bi celovito uredila invalidsko zaščito na vsem ozemlju Kraljevine SHS na osnovi krajevno veljavne zakonodaje o invalidski zaščiti, torej z upoštevanjem avstrijske, ogrske in srbske zakonodaje ter pokrajinskih uredb iz let 1918–1919. V Sloveniji je bila to uredba Narodne vlade SHS v Ljubljani z dne 16. decembra 1918 o delovanju invalidskih (superarbitracijskih) komisij, določanju stopnje invalidnosti in o določanju začasnih invalidskih pokojnin. V Dalmaciji je bila to uredba Pokrajinske vlade za Dalmacijo o priznavanju 100 kron letne invalidnine za vsakih 10 odstotkov invalidnosti. Oktobra 1920 je bilo z uredbo rešeno izplačevanje invalidskih podpor v Srbiji in Črni gori, februarja 1921 pa v Vojvodini. V drugih pokrajinah s posebnimi uredbami niso urejali izplačevanja invalidskih podpor. Vse uredbe o izplačevanju začasnih invalidskih podpor je 18. decembra 1921 nadomestil zakon o začasni pomoči invalidom in rodbinam padlih, umrlih in pogrešanih vojakov kakor tudi nekaterih civilnih vojnih žrtev. Začasna ureditev invalidske zaščite je veljala celih 6 let. Dalj časa je veljala samo še ureditev invalidske zaščite po invalidskem zakonu iz leta 1929.

Zakon o začasni pomoči invalidom in rodbinam padlih, umrlih in pogrešanih vojakov in nekaterih civilnih vojnih žrtev je zagotavljal pravico do državne pomoči naslednjim skupinam državljanov: vojaškim invalidom; vojnim ujetnikom, internirancem in konfinirancem, če so postali invalidi; civilnim invalidom ter rodbinam padlih, umrlih in pogrešanih vojakov; tuji državljani invalidi so imeli zaščito v obsegu določil po mednarodnih pogodbah. Posebnost tega zakona je bila, da je nudil invalidsko zaščito tudi nekaterim civilnim invalidom, ki so bili žrtve vojnih operacij ali sovražnikove krutosti, česar poznejši invalidski zakoni niso imeli.

Definicija vojnega invalida in vojne vdove s pravico do pokojnine se je z leti spreminjala. Uredba o začasni pomoči invalidom in družinam padlih vojakov z dne 14. februarja 1920 in zakon o začasni pomoči z dne 28. decembra 1921 sta definirala vojnega invalida v smislu posledic prve svetovne vojne in obstoječega stanja leta 1920 in 1921. Po definiciji uredb iz let 1920 in 1921 je bil vojni invalid tisti jugoslovanski državljan, ki je po zakonu o vojaški obveznosti bivših držav Srbije, Črne gore in Avstro-Ogrske opravljal vojno dolžnost kot vojni obveznik ali pa se je boril kot prostovoljec za jugoslovansko združitev ter pri tem brez lastne krivde dobil rane ali izgubil zdravje v tolikšni meri, da ga je zaradi tega vojaška oblast spoznala za nesposobnega za vojno službo in da se je njegova sposobnost za pridobitno delo zmanjšala za najmanj 20 odstotkov. Vojni ujetniki so dobili status vojnega invalida, če so dobili poškodbe ali bolezen na prisilnem delu ali v taborišču. Za civilnega invalida so imeli tistega državljana, ki je ob vojnih operacijah (bombardiranje, eksplozije min, zastrupitev z vojnimi plini) brez lastne krivde dobil enake poškodbe kot vojni invalid. Vdova je imela pravico do invalidske pokojnine, če je njen mož padel pred sovražnikom, če je ga je zadelo sovražnikovo orožje, ali pa je umrl

za ranami ali težkimi poškodbami zaradi vojnih operacij, zaradi vojnih naporov ali za nalezljivimi boleznimi, ki jih je dobil pri opravljanju vojne službe. Za pogrešanega so pojmovali tistega vojaka, o katerem leto dni po sklenjenem premirju ni bilo nobenih zanesljivih vesti, da je še živ. Status vojnega invalida so imeli tudi interniranci, ki so poškodbe dobili v internaciji ali konfinaciji. Družine umrlih ali usmrčenih internirancev in konfinirancev so imele pravico do invalidskih pokojnin tako kot po padlih vojaki. Interniranci in konfiniranci so bili po tej definiciji tisti, ki jih je sovražnik iz vojaških ali političnih razlogov interniral ali konfiniral. Za nepreskrbljene družinske člane so po tej definiciji imeli ženo, zakonske otroke do 16. leta starosti, nezakonske in posvojene pa le, če jih je padli vojak prej vzdrževal prostovoljno ali po sodnem sklepu; dalje so štel za nepreskrbljene družinske člane starše in mladoletne brate in sestre, če so prej živeli s padlim vojakom v skupnem gospodinjstvu ter je bila njihova preskrba odvisna izključno od njegovega zaslužka.⁴²

Invalidi, ki so bili tuji državljani, niso dobili pravice vojnega invalida, enako je veljalo za družine padlih vojakov. Država je sicer skrbela zanje, kolikor je bila to dolžna po mednarodnih pogodbah. Glede vojnih invalidov iz tujih držav so imeli poseben status ruski državljani. V Jugoslaviji je živelo veliko ruskih emigrantov, predvsem bivših oficirjev carske vojske; več kot 6000 je bilo vojnih invalidov, ki jim je Jugoslavija nudila zdravstveno zaščito, poklicno rehabilitacijo in državne službe. Invalidi in družine padlih so prejeli tudi mesečno denarno pomoč.

Vojne invalidnine in invalidske pokojnine so po teh uredbah iz let 1920 in 1921 določali tudi glede na politični vidik. Nekatere kategorije vojnih invalidov in družine padlih so imele v znak priznanja za njihove žrtve za osvoboditev in jugoslovansko združitev pravico do invalidskega dodatka v dvojnem. To so bili vojaški invalidi, družine padlih, umrlih in pogrešanih vojakov, vojne sirote brez očeta in matere v bivših kraljevinah Srbije in Črni gori, v ostalih pokrajinah (zakon o začasni pomoči invalidom jih je imenoval »*novopridružene pokrajine*«) pa le invalidi prostovoljci in družine padlih, umrlih in pogrešanih vojakov prostovoljcev, ki so imeli pravico do podpore po srbskem zakonu o podpori vojaških invalidov iz leta 1914. Dalje so imeli tak status vsi bivši interniranci in konfiniranci iz vse države ter žrtve sovražnikov krutosti, ki so zaradi nje postali invalidi, in družine oseb, ki jim je sovražnik vzel življenje ali so zaradi internacije umrle.⁴³

Oblike državne zaščite in pomoči so bile naslednje. Vojni invalidi so imeli pravico do brezplačnega zdravljenja, protez in drugih ortopedskih pripomočkov, poklicne rehabilitacije, olajšav za opravljanje obrti, pred-

⁴² Zakon o začasni pomoči invalidom in družinam padlih, umrlih in pogrešanih vojakov kakor tudi nekaterih civilnih vojnih žrtev z dne 28. decembra 1921, čl. 21, Ur. l. št. 14 z dne 14. februarja 1922, str. 119–121.

⁴³ Objašnjenje zakonskega nacrtu o državnoj zaštiti i pomoći invalida i porodica u ratu poginulih i umrlih vojnika, AJ, fond min. trg. in ind. fasc. 45.

nost pri dobivanju državnih služb, pravico do podpor in posojil za ustanovitve ali za izboljšanje samostojnega pridobitnega podjetja, brezplačno vožnjo, invalidsko pokojnino ali invalidsko podporo, preživninski dodatek, pogrebne stroške in pravico do dosmrtnega vzdrževanja v invalidskih domovih ob popolni nesposobnosti. Družinski člani padlih, umrlih in pogrešanih vojakov in družine umrlih invalidov so imeli pravico do skoraj enakih ugodnosti kot vojni invalidi, niso pa imeli pravice do popusta na železnici, pravice do pogrebnih stroškov, do vzdrževanja v invalidskih domovih in niso imeli privilegijev za opravljanje obrti. Invalidske organizacije so imele prednostne pravice pri zakupu železniških restavracij, kinodvoran in podobno.

Pravice do brezplačnega zdravljenja so bile zelo skromne. Združenje vojnih invalidov je sicer zahtevalo popolno brezplačno zdravljenje vseh bolezni. Dosegli pa so le brezplačno zdravljenje poškodb in bolezni, zaradi katerih je nastala invalidnost. Za vse druge bolezni pa so imeli invalidi in družinski člani padlih vojakov pravico brezplačnega zdravljenja samo v primeru, če so bili popolni (100-odstotni) invalidi ali če so jih imeli za siromašne. Za slednje so jih imeli, če so plačevali manj kot 30 dinarjev direktnih davkov. Takih invalidov je bilo več kot polovica (52 odstotkov vseh). Za brezplačne zdravniške preglede so se morali invalidi in njihovi družinski člani obračati na zdravnike okrožnih uradov za zavarovanje delavcev. Zdravili so se lahko v državnih civilnih in vojaških sanitetnih zavodih in bolnicah. Vojaki, kaplarji in podoficirji so imeli pravico do zdravljenja v najnižjem razredu, oficirji in vojaški uradniki invalidi pa v višjem razredu.

Vojni invalidi so imeli pravico do protez, ortopedskih čevljev in ostalih ortopedskih pripomočkov glede na poškodbo in poklic invalida. V državi je bilo okrog 25.000 takih invalidov, ki so imeli pravico do delovnih in estetskih protez.

Poklicna rehabilitacija je bila pravica vsakega invalida. Družinskim članom padlih vojakov, nepreskrbljenim otrokom in vojnim sirotam bi morali omogočiti strokovni pouk. Na tem področju invalidske zaščite pa je bilo najmanj narejenega. Invalidski zakon je sicer zahteval, da se mora po možnosti vsak invalid strokovno usposobiti za svoj stari poklic ali se izučiti za novega, če je bilo to glede na njegove razmere potrebno. Zakon je tudi zagotavljal, da se poklicna rehabilitacija izvaja ob državnih stroških, in sicer predvsem v državnih in humanitarnih šolah, po potrebi pa tudi v ostalih državnih šolah, podjetjih ali v raznih državnih tečajih. Do brezplačnega strokovnega pouka v teh invalidskih šolah in državnih tečajih so imeli pravico tudi otroci invalidov in padlih vojakov. Ker pa je bilo teh invalidskih šol in državnih tečajev premalo, tudi invalidi niso imeli veliko koristi od teh pravic. Po drugi strani pa je bila tudi kvalifikacijska struktura invalidov taka, da večina od njih te pravice niti ni uveljavljala. Obrtnikov je bilo med invalidi samo okrog 12 odstotkov in večina jih je ostala pri svojem starem poklicu, 67 odstotkov invalidov je bilo

kmetov, 21 pa industrijskih delavcev in drugih poklicev, ki praktično niso mogli uveljaviti pravice do strokovnega pouka.⁴⁴

Prednost pri iskanju dela in službe je bila pravica vojnih invalidov, ki so jo morale spoštovati predvsem državne in samoupravne ustanove. Invalidni aktivni oficirji in vojaški uradniki so lahko ostali v vojaški službi kot uradniki, prav tako so invalidni državni uradniki lahko še naprej ostali v državni službi kljub invalidnosti, če so bili za to delo sposobni. Invalidnost ni smela biti ovira, da invalid v službi ne bi normalno napredoval. Državne borze dela so morale najprej najti delo za brezposelne vojne invalide. Za vojne invalide so morala biti rezervirana vsa lažja delovna mesta, ki niso zahtevala napornega dela in predhodne izobrazbe. Posamezne občine so dobile določene kvote, koliko vojnih invalidov morajo zaposliti. Zaposlovati so morale predvsem invalide s svojega področja. Za kršitev teh obveznosti bi bili župani kaznovani z denarno kaznijo 1000 do 50.000 dinarjev.

Dotacija za ustanovitev ali izboljšavo pridobitnega podjetja vojnega invalida je bila pravica, ki naj bi vojnim invalidom omogočila samostojno vzdrževanje in večje dohodke, s katerimi bi se primerno preživljali. Ta pomoč naj bi v kombinaciji s poklicno rehabilitacijo vrnila vojne invalide v proizvodnjo. Vojni invalidi, ki so strokovni pouk pri poklicni rehabilitaciji končali z najmanj dobrim uspehom, so imeli pravico do brezplačnega orodja, ki je bilo za določeno obrt nujno potrebno. Vsako leto je bila za te potrebe določena vsota za dajanje brezobrestnih posojil invalidom kmetom za nakup zemlje, orodja, popravilo hiše ali gospodarskega poslojja. Tudi obrtniki so lahko dobili posojilo iz »narodnega invalidskega fonda« za modernizacijo in razširitev svoje obrti. Trafike so podeljevali predvsem invalidom; monopolna uprava je morala najmanj 50 odstotkov svojih prodajalnic oz. trafik odstopiti vojnim invalidom. Prav tako so imeli vojni invalidi prednostno pravico pri najemanju kioskov, kantin, restavracij in drugih malih obratov.

Popust pri vozovnicah je bila stara in že uveljavljena pravica vojnih invalidov. Imeli so pravico do brezplačne vožnje, kadar so potovali na zdravniški pregled na poziv pristojnih oblasti. Za privatne potrebe so imeli vojni invalidi pravico do polovične vožnje trikrat letno.⁴⁵

Invalidnine, invalidski in družinski dodatki so bili najbolj konkretna oblika pomoči, ki so jo uživali vojni invalidi in družine padlih vojakov. Njihov osnovni namen ni bil zagotovitev osnovne življenjske eksistence vojnim invalidom in družinam padlih vojakov, pač pa stalno priznanje države za njihove žrtve v vojni in vojaški službi. Funkcija invalidnine tudi ni bila nadomestilo za zmanjšano delovno sposobnost zaradi invalidnosti ali nadomestilo za izgubo očeta ali moža. Invalidnine so bile osebne z invalidskimi ter družinskimi dodatki in družinske invalidnine z dodatki za nepreskrbljene družinske člane.

⁴⁴ Prav tam, str. 18–19.

⁴⁵ Invalidski zakon z dne 17. novembra 1925, čl. 10–38.

Invalidi so bili glede na stopnjo svoje invalidnosti razdeljeni v 4 kategorije, in sicer na lahke, težke, popolne in pretežke invalide. Lahki so bili tisti, katerih pridobitna sposobnost je bila zaradi invalidnosti zmanjšana za 20 do 50 odstotkov. Težki invalidi so bili tisti, katerih pridobitna sposobnost je bila zmanjšana za 50 do 80 odstotkov. Popolni invalidi so bili tisti, katerih pridobitna sposobnost je bila zmanjšana za 80 do 100 odstotkov. Pretežki invalid pa je bil tisti 100-odstotni invalid, ki sta mu bili za normalno življenje potrebni tuja nega in pomoč, torej popolni invalid, ki zaradi svoje invalidnosti ni mogel skrbeti sam zase. Ta zakon je tudi v Sloveniji priznaval pravico do pokojnine invalidom z 20 odstotki invalidnosti; prej so v Sloveniji po avstrijskem invalidskem zakonu priznavali status vojnega invalida samo poškodovancem, ki je bil več kot 25-odstoten invalid.

Invalidnine niso bile enake za vse invalide in njihova višina ni bila odvisna samo od stopnje njegove invalidnosti, ampak tudi od njegovega čina, ki ga je imel v bivši srbski ali črnogorski vojski, ko je postal invalid. Invalidnine so se razlikovale še po posameznih pokrajinah. Razlike so bile prav velike. Izhajale so iz razlik v zakonodaji, po kateri so upravičenci uveljavljali svoje pravice. V Srbiji in Črni gori so jih uveljavljali po srbskem invalidskem zakonu iz leta 1914, ki je za vojake določal enotne invalidske pokojnine v višini 360 dinarjev letno oziroma 30 dinarjev mesečno (za polinvalide do 40 odstotkov invalidnosti pa polovično invalidnino), za oficirje pa v višini zadnje mesečne plače. Po sprejetju zakona o ustroju vojske in mornarice z dne 9. avgusta 1923 so oficirji dobili pravico, da so lahko izbirali med redno vojaško pokojnino ali invalidsko pokojnino vojnega invalida, odmerjeno glede na čin. V drugih pokrajinah so invalidske pokojnine vojnih invalidov odmerjali samo po stopnjah invalidnosti. V Srbiji in Črni gori so o pravici do pokojnine odločala posebna invalidska sodišča, v drugih pokrajinah pa invalidski oddelki ministrstva za socialno politiko pri pokrajinskih upravah na osnovi ugotovitev invalidskih komisij pri vojaških oblasteh. Invalidske pokojnine, ki so bile odmerjene po posameznih pokrajinah še pred uredbo o začasni pomoči invalidom leta 1920, so bile še naprej v veljavi in so ne glede na inflacijo ostale v nespremenjeni nominalni višini.

Invalidske pokojnine po pokrajinah leta 1922 (letno v dinarjih)

Invalidnost	Srbija, Č. g.	Slovenija	Dalmacija	Ostale pokr.
20 do 50 %	180	90	90	52
50 do 80 %	360	180	170	76
80 100 %	360	270	225	90
100 %	360	450	250	222

Po uvedbi enotne dinarske valute so bile prej v kronah določene pokojnine prevedene v dinarsko veljavo v razmerju 4 : 1 in bile s tako menjavo popolnoma razvrednotene. Realno vrednost invalidske zaščite

so reševali z invalidskimi dodatki, ki pa prav tako niso bili enaki v vsej državi. V Srbiji in Črni gori so bili vsi invalidski dodatki določeni v dvojnem znesku. Novi invalidski dodatki so bili določeni najprej v uredbi o začasni pomoči invalidom in družinam padlih vojakov z dne 14. februarja 1920 in potem še v zakonu o začasni pomoči invalidom z dne 28. decembra 1921.

Invalidski dodatki po pokrajinah leta 1922 (mesečno v dinarjih)

Invalidnost	Slovenija	Druge pokrajine	Srbija, Črna gora
20 do 50 %	-	-	-
50 do 80 %	24	28	56
80 do 100 %	41	56	112
100 %	88	120	240

Pravico do invalidskega dodatka so imeli samo siromašni invalidi (davčni cenzus 30 dinarjev) z več kot 50-odstotno invalidnostjo. Invalidi, ki so bili stari nad 70 let, in 100-odstotni invalidi, ki sta jim bili potrebni nega in pomoč, so imeli pravico do invalidskega dodatka. V znak priznanja za žrtvovanje v boju za osvoboditev in združitve je zakon priznaval invalidski dodatek v dvojnem znesku vojnim invalidom, družinam padlih, umrlih in pogrešanih vojakov v Srbiji in Črni gori, v drugih pokrajinah pa le invalidom prostovoljcem in družinam padlih prostovoljcem ter bivšim internirancem in konfinirancem ter žrtvam sovražnikove krutosti. V Sloveniji in Dalmaciji so bili invalidski dodatki nižji za toliko, kolikor so bile tam osnovne invalidske pokojnine višje od pokojnin v drugih pokrajinah bivše Avstro-Ogrske. Rezervni oficirji bivše srbske in črnogorske vojske ter prostovoljci, ki jim je bila invalidska pokojnina odmerjena po srbskem invalidskem zakonu iz leta 1914, so prejeli poseben invalidski dodatek v znesku 360, 300 ali 240 dinarjev mesečno glede na stopnjo invalidnosti (100-odstotna, 70- do 100-odstotna ali 50- do 70-odstotna). Invalidskim dodatkom so prištevali še družinske dodatke, ki so znašali 40 dinarjev mesečno, v Srbiji in Črni gori pa 80 dinarjev mesečno. Če je imela družina 3 ali več mladoletnih otrok, se je družinska dodelava povečala za 8 dinarjev za vsakega otroka, v Srbiji in Črni gori pa za 16 dinarjev. Če upravičenci invalidskih dodatkov niso imeli svoje hiše ali stanovanja in so morali stanarino plačevati, so dobivali za 25 odstotkov višje invalidske oziroma družinske dodatke.

Družinski, stanarinski in drugi invalidski dodatki so predstavljali veliko večino vseh invalidskih prejemkov. Osnovne invalidske pokojnine vojnih invalidov in vdov so predstavljale le od slabih 10 do 20 odstotkov skupnih invalidskih prejemkov. Vse podatke o invalidninah in invalidskih dodatkih za osebne invalide in za vdove padlih vojakov smo združili v treh tabelah in prikazali te razlike.⁴⁶

⁴⁶ Objašnjenje zakonskog nacrta o državnoj zaštiti invalida, AJ, fond Min. trg i ind. fasc 45, str. 18–22.

Invalidske pokojnine z invalidskimi dodatki po pokrajinah leta 1922 (letno v dinarjih)

Invalidnost	Srbija, Č. g.	Slovenija	Dalmacija	Ostale pokr.
20 do 50 %	180	90	90	52
50 do 80 %	1032	412	412	412
80 do 100 %	1704	762	762	762
100 %	3240	2880	2880	2880

Vdovske pokojnine z otroškimi dodatki po pokrajinah leta 1922 (letno v dinarjih)

Vdova	Srbija in Črna gora	Ostale pokrajine
Brez otrok	360 + 0 = 360	45 + 0 = 45
Z 1 otrokom	360 + 960 = 1320	65 + 480 = 545
Z 2 otrokoma	360 + 960 = 1320	75 + 480 = 555
S 3 otroki	360 + 1152 = 1512	90 + 580 = 670

Vdova po padlem vojaku je imela pravico do družinske pokojnine, če je bila starejša od 45 let, sicer pa le, če je bila stalno nesposobna za vsako pridobitno delo, kar je morala dokazati z zdravniškim spričevalom državnega zdravnika. Pokojnina vojne vdove je znašala polovico invalidnine popolnega invalida (80- do 100-odstotna invalidnosti), povečane z draginjsko doklado, za mladoletne otroke pa je dobivala še otroško doklado. Ženi in otrokom pogrešanih vojakov so priznavali začasno pokojnino za čas, dokler se zanesljivo ne ugotovi smrt pogrešanega oziroma se ne vrne. Če se je vojna vdova znova poročila, je izgubila pravico do vdovske pokojnine, ne pa tudi do vzgojevalnine in otroških dodatkov mladoletnih otrok, in imela je pravico do odpravnine v višini svoje dveletne pokojnine. Vse pravice pa je obdržala, če se je poročila z vojnim invalidom, ki je imel nad 50-odstotno stopnjo invalidnosti.

Če je bil padli, umrli ali pogrešani vojak samski, so imeli pravico do invalidske pokojnine njegovi starši, če so bili starejši od 50 let. Pravico do invalidske pokojnine so imele samo siromašne družine (davčni cenzus 30 dinarjev).

Do invalidske oziroma družinske pokojnine in invalidske zaščite pa niso bili upravičeni prostovoljci bivše avstro-ogrske vojske. Tisti državljani bivše kraljevine Srbije, ki so po evakuaciji oktobra 1915 izgubili pogum in se predali sovražniku, pa so ohranili vse pravice invalidske zaščite.

Vse osebe, ki so bile po tem zakonu upravičene do državne pomoči in invalidske zaščite, so se morale združevati v invalidska društva in biti včlanjene v združenje vojnih invalidov.

Preden je leta 1921 Jugoslavija prevzela financiranje invalidskih pokojnin, je v Sloveniji prejemale invalidske pokojnine 13.655 vojnih invalidov. Njihove pokojnine so bile v začetku primerljive s starostnimi pokojninami državnih uradnikov (100 do 150 kron *mesečno*). Ko je Jugoslavija prevzela financiranje, se je po revizijah vseh invalidskih odločb v letih 1921 in 1923

znižalo število slovenskih upravičencev do invalidske zaščite na 5577 vojnih invalidov in 11.515 družin padlih, umrlih in pogrešanih vojakov prve svetovne vojne. Pred letom 1921 so slovenski vojni invalidi predstavljali 15,3 odstotka vseh invalidskih upravičencev v Jugoslaviji (ob 8 odstotkih jugoslovanskega prebivalstva), potem samo še 8,9 odstotka. Vsota vseh izplačanih invalidskih pokojnin v Sloveniji je konec leta 1925 znašala 211.440 dinarjev mesečno (38 dinarjev na invalida), kar je pomenilo 4,8 odstotka vseh izplačanih invalidskih pokojnin v Jugoslaviji, za družinske pokojnine je bilo izplačano 426.089 dinarjev mesečno za vseh 11.515 družin padlih (37 dinarjev na družino), kar je predstavljalo 1,36 odstotka vse vsote v Jugoslaviji. Invalidska zaščita se je v Sloveniji v tem obdobju poslabšala tako po številu upravičencev kot po višini invalidskih prejemkov. V Srbiji in Črni gori je povprečna invalidska pokojnina znašala 156 dinarjev, družinska pokojnina po padlem vojaku pa 193 dinarjev mesečno.

Podrobnejši podatki o skupnih vsotah izplačanih invalidnin v vsej državi in o vrednosti drugih oblik pomoči vojnim invalidom v vsem obdobjučasne ureditve invalidske zaščite od leta 1920 do 1925 so prikazani v naslednjih tabelah, ki odražajo spremembe v posameznih letih oziroma strukturo državne invalidske zaščite v celoti.

Vsota izplačanih invalidnin in dodatkov od leta 1920 do 1925

Leto	Stroški v 1000 din
1920	104.401
1921	334.759
1922	334.759
1923	257.224
1924	257.224
1925	290.000
Skupaj	1.578.367

Po opravljenih revizijah invalidskih odločb leta 1923, ko je skoraj tretjina vojnih invalidov in družin padlih izgubila vse invalidske pravice, so se zelo znižali izdatki izplačanih invalidnin in drugih stroškov invalidske zaščite.

Druge oblike državne zaščite vojnih invalidov v letih 1920 do 1925

Oblika pomoči	Stroški v 1000 din
Zdravljenje v kopališčih za 7505 invalidov	4533
Zdravljenje v sanatorijih za 7477 invalidov	6000
Nabava 45.547 protez in 40.290 ortopedskih čevljev	77.243
Poklicna rehabilitacija invalidov in oprema 2507 delavnic	7424
Brezobrestna posojila invalidom za gospodarsko dejavnost	4225
Pomoč za nabavo kmetijskega orodja in strojev	3842
Izredna podpora 14.500 invalidom	4981
Skupaj	108.248

Vzdrževanje ortopedskih zavodov in sanatorijev od leta 1920 do 1925

Historična pokrajina	Stroški v 1000 din
Slovenija	67.294
Hrvaška in Slavonija	83.382
Dalmacija	21.509
Bosna in Hercegovina	42.329
Srbija	48.429
Vojvodina	9700
Skupaj	272.643

Skupna vsota državne invalidske zaščite od leta 1920 do 1925

Oblika invalidske zaščite	Stroški v 1000 din
Invalidnina in dodatki	1.578.367
Druge oblike osebne pomoči	108.248
Ortopedski zavodi in sanatoriji	272.643
Skupaj	1.959.258

INVALIDSKA ZAŠČITA V PRVEM INVALIDSKEM ZAKONU (1926–1930)

Začasna ureditev državne zaščite vojnih invalidov in družin padlih je bila slaba, nepregledna, neenotna in z velikimi razlikami med pokrajinami ter nepravična in nenačelna. Ni bila ne narodno priznanje za žrtve v vojni, ne nadomestilo za izgubljeno zdravje ali življenje, ne pomoč za preživljanje vojnemu invalidu zaradi njegove zmanjšane delovne sposobnosti, ali družini zaradi padlega moža. Ob upoštevanju razlik med pokrajinami je zakon o začasni pomoči invalidom in rodbinam padlih, umrlih in pogrešanih vojakov ter nekaterih civilnih žrtev vojne iz leta 1921 dajal vsakemu po nekaj. V Srbiji in Črni gori ter prostovoljem v srbski vojski je vojnim invalidom in družinam padlih dajal v znak priznanja za njihove žrtve preživninski dodatek v dvojnem znesku; njihove invalidske pokojnine niso bile odvisne samo od stopnje invalidnosti, pač pa tudi od čina v vojski in od starosti; pravico do invalidnine so imeli samo siromašni invalidi in siromašne družine padlih (davčni cenzus).

Z obstoječo ureditvijo državne zaščite vojnih invalidov in družin padlih niso bili zadovoljni ne invalidi v pokrajinah bivše Avstro-Ogrske, ker so bile njihove pravice preveč okrnjene in invalidnine prenizke v primerjavi s srbskimi, ne združenje vojaških vojnih invalidov, ki je zahtevalo večjo državno zaščito za svoje člane in višje invalidske pokojnine za vse.

Predvsem pa ni bila zadovoljna država, ki je morala zagotavljati velika proračunska sredstva za pokrivanje teh stroškov in ker je menila, da so preveliki ter da vsi invalidi in družine padlih niso upravičeni do državne zaščite.

Zakon o proračunskih dvanajstinah za julij, avgust in september 1923 je pooblašchal ministra za socialno politiko, da sme po sklepu vlade z dne 13. aprila 1923 opraviti revizijo vseh invalidskih odločb. V ta namen je bilo v vsej državi ustanovljenih 10 invalidskih komisij za revizijo vseh invalidskih odločb za ponovni pregled invalidov in ponovno določitev stopnje invalidnosti. Vse odločbe, o katerih so invalidske komisije menile, da so bile izdane nepravilno ali nezakonito, so vrnile v ponovno obravnavo, izplačevanje invalidskih podpor pa takoj ustavile. Ponovno reševanje revidiranih invalidskih odločb o že priznanih invalidskih podporah in reševanje še nerešenih invalidskih zadev pri invalidskih sodiščih bi moralo potekati po enotnih kriterijih. Za to pa je bil potreben enoten invalidski zakon, ki ga Jugoslavija še ni imela.

Rezultat teh revizij je bil porazen za veliko število invalidov. Skoraj tretjina je izgubila državno invalidsko zaščito. Izgubili so jo tako osebni invalidi kot družine padlih. Vendar ne povsod enako. V Srbiji in Črni gori se je število vojnih invalidov zmanjšalo za 10 odstotkov, na Hrvaškem za 44 odstotkov, v Sloveniji pa za 59 odstotkov. V Sloveniji je invalidsko zaščito izgubilo več kot 8000 vojnih invalidov, na Hrvaškem skoraj 11.000, v Srbiji in Črni gori samo 3900. Tako veliko število vojnih invalidov je postalo žrtev političnih spletk. Sklep Pašićeve vlade o pooblastilu, da sme socialni minister izvesti revizijo vseh invalidskih odločb, je bil namreč sprejet po tako imenovanem Markovem protokolu, s katerim je združena opozicija Slovenske ljudske stranke (Korošec), Hrvaške republikanske kmečke stranke (Radić) in Jugoslovanske muslimanske organizacije (Spaho iz BiH) zagotovila podporo vladi srbske Narodne radikalne stranke v zameno nekih drugih političnih zahtev, ki pa jih Pašić potem ni izpolnil.

Novi invalidski zakon bi moral izpolnjevati štiri načela: 1. popolno izenačenje vojnih invalidov in družin padlih v vsej državi glede invalidskih prejemkov, ki so bili dotlej različni glede na različne predvojne in povojne zakone ter uredbe po posameznih pokrajinah; 2. izenačenje kategoriziranja vojnih invalidov po stopnjah delovne nesposobnosti oziroma invalidnosti; 3. državna zaščita vojnih invalidov se mora razširiti na vse žrtve vojne, pa tudi na vse, ki bi tudi v bodoče in v mirnem času postali invalidi pri opravljanju vojaške službe kot vojaški uslužbenci, delavci v vojaških zavodih, obvezniki mejnih trup, orožniki in druge civilne osebe, ki bi pri obrambi državnih meja opravljali vojaško službo; 4. povečanje državne zaščite invalidov in družin padlih ter zvišanje invalidskih prejemkov za vse.

Državna zaščita po zakonu o začasni pomoči invalidom in družinam padlih je namreč temeljila na izredno nizkih invalidskih pokojninah, ki

so bile v pokrajinah bivše Avstro-Ogrske še dodatno razvrednotene zaradi neustrezne menjave (4 krone za 1 dinar) in v večjem deležu preživninskih dodatkov samo za siromašne, ki so jih na področju bivših kraljevin Srbije in Črne gore izplačevali v dvojnem znesku. Po novem invalidskem zakonu naj bi izplačevali samo invalidnine, zato bi se morale le-te močno zvišati. Združenje vojnih invalidov je zahtevalo zvišanje invalidske zaščite za sto odstotkov.

Prvi osnutek invalidskega zakona je pripravil socialni minister Dušan Peleš, ki je nasledil dr. Ninka Perića iz Pašićeve vlade, izvajalca zloglasnih revizij invalidskih odločb. Predlog invalidskega zakona je strokovno in statistično utemeljil dr. Franjo Jež, direktor invalidskega oddelka ministrstva za socialno politiko in slovenski primorski emigrant. Deloma je sledil zahtevam združenja vojnih invalidov o izenačenju invalidske zaščite v vsej državi. Revizije vseh invalidskih odločb o že priznanih pravicah je sprejemal kot dejstvo. Sledil je političnim zahtevam o razlikovanju invalidske zaščite glede na čin v vojski, kar je pomenilo, da so imeli od tega korist samo invalidi na področju Srbije in Črne gore. Uvedel je razliko med invalidnino in invalidsko pokojnino. Invalidnina naj bi bila odvisna samo od stopnje invalidnosti in od čina, invalidska pokojnina pa od dolžine službovanja in položaja v vojski; razlike med aktivnimi in rezervnimi oficirji ne bi smelo biti. Enako zaščito naj bi imele tudi družine padlih.

Stroški invalidske zaščite po tem predlogu invalidskega zakona bi znašali okrog 391 milijonov dinarjev letno, kar je bilo za 100 milijonov dinarjev več kot prej po zakonu o začasni pomoči.

Prvi predlog invalidskega zakona je bil marca 1924 predložen zakonodajnemu odboru narodne skupščine v sprejem, vendar socialni minister Dušan Peleš pri tem ni bil uspešen, ker je moral skupaj s Pašićevo vlado odstopiti. Za štiri mesece ga je nasledil Nikola Uzunović, ki je predlog invalidskega zakona pustil pri miru. Ko je 27. julija 1924 za tri mesece prevzela vlado podobna politična struktura, kot je bila tista iz združene opozicije, ki je s Pašićevo manipulacijo omogočila zloglasne revizije invalidskih odločb, je socialni minister postal dr. Šefkija Behmen.

Novi socialni minister je naročil direktorju invalidskega oddelka dr. Franju Ježu, naj napiše nov načrt invalidskega zakona, ki naj popravi vse krivice in izboljša zaščito vojnih invalidov in družin padlih. Novi načrt invalidskega zakona je bil narejen v soglasju z osrednjim odborom združenja vojnih invalidov. Tudi minister dr. Šefkija Behmen je bil dejaven pri snovanju projekta novega invalidskega zakona. Njegov načrt zakona je bil 11. oktobra 1924 objavljen v stenografskih beležkah narodne skupščine skupaj s splošnim ekspozicijem, socialno-ekonomsko statistiko vojnih invalidov in s podrobnimi pojasnili posameznih členov zakona. Državna zaščita vojnih invalidov in družin padlih bi po tem zakonu znašala 650 milijonov dinarjev, kar je bilo dvakrat več, kot je znašala vsota invalidske zaščite dotlej. Tudi ta predlog ni bil uspešen. Davidovičeva vlada srbskih

demokratov, Slovenske ljudske stranke in Jugoslovanske muslimanske organizacije s socialnim ministrom Behmenom je 15. oktobra 1924 padla, narodna skupščina pa je bila nekaj dni za tem razpuščena.

V Pašičevi vladi je bil od 27. marca 1924 dobrega pol leta socialni minister Marko Djuričić (ki je tako grdo uničil invalidsko zaščito pred letom in pol), ki je sestavil komisijo za projekt novega invalidskega zakona. V njej so sodelovali politiki in socialni strokovnjaki z ministrstva za socialno politiko, visoki oficirji in dva generala iz vojnega ministrstva ter funkcionarji združenja vojnih invalidov. Komisija je izdelala nov načrt invalidskega zakona in Marko Djuričić ga je predložil zakonodajnemu odboru narodne skupščine, kjer so načrt zakona zopet spremenili. Sporno je bilo ponovno uvedeno razlikovanje invalidskih prejemkov, ki so bili v Srbiji in Črni gori večji kot drugod, kar ne bi bilo sprejemljivo za Radića iz Hrvatske kmečke stranke, ki je takrat sodeloval v Pašičevi vladi. Sporne člene, ki so določali višje invalidske prejemke za invalide oficirje in rezervne oficirje bivše srbske vojske ter za invalide oficirje prostovoljce, ki so se borili v vrstah srbske vojske, so premestili v prehodne določbe. Tako spremenjen načrt invalidskega zakona so 12. julija 1925 v zakonodajnem odboru sprejeli in ga kot zakonski predlog predložili novoizvoljeni narodni skupščini v sprejem. Prvi jugoslovanski invalidski zakon je bil sprejet 13. novembra 1925 in začel veljati 17. novembra 1925. Invalidske prejemke so začeli izplačevati 1. aprila 1926.

Prvi jugoslovanski invalidski zakon so pripravljali več let. Izdelanih je bilo pet zakonskih načrtov, ki so jih obravnavali razne strokovne komisije, vsa ministrstva, vsa invalidska združenja in organizacije vojnih invalidov kakor tudi kmetijske, obrtne, industrijske in trgovinske zbornice.

Ob obravnavi zakonskega načrta invalidskega zakona je tekla razprava predvsem o tem, ali sprejeti zakon, ki bi obsegal samo ureditev posledic, ki jih je povzročila prva svetovna in prejšnje vojne, ali takega, ki naj ureja in določa položaj in pravice vojnih žrtev in njihovih družin tudi v bodoče, ali naj ta zakon poleg vojaških vojnih žrtev obsega tudi civilne vojne žrtve in ali naj se s tem zakonom izenačijo vse vojne žrtve v vsej državi. Novi zakon iz leta 1925 je bil sestavljen tako, da so njegove določbe lahko urejale položaj vojnih žrtev iz prejšnjih vojn, lahko pa bi urejale tudi primere iz prihodnjih vojn. Torej je urejal obstoječe stanje in pravice vojnih invalidov, ki bi to šele postali. Po tem zakonu so imeli pravico do državne zaščite in pomoči vojni ter vojaški invalidi in družine padlih, umrlih in pogrešanih v vojni ali pri opravljanju vojaške službe.

Za vojnega invalida so po tem zakonu imeli jugoslovanskega državljan, ki postane invalid pri opravljanju vojaške dolžnosti od dneva mobilizacije do demobilizacije oziroma še 6 tednov po njej, torej med vojnimi operacijami. Za vojaškega invalida so šteli tudi vsakogar, ki je v mirnem času dobil poškodbe ali bolezen brez lastne krivde, medtem ko je opravljal svojo vojaško dolžnost. Vse pravice invalidov so imeli tudi vojaki, orožniki, osebe obmejnih čet in tudi nevojaške osebe, ki bi bili ranjeni,

poškodovani, ki bi zboleli pri opravljanju službe v uradni dolžnosti (pregon, spopad, obramba meje); enake pravice so imeli tudi delavci vojaških zavodov, ki bi bili na vojaškem delu ranjeni ali bi zboleli in bi tako postali invalidi.

Ta zakon pa ni obsegal zaščite civilnih invalidov in civilnih vojnih žrtev, ki bi bili med vojnimi operacijami poškodovani ali ubiti, niti takih, ki bi bili poškodovani ali umrli samo zaradi sovražnikove krutosti. Civilni vojni ali vojaški invalidi so bili zaščiteni samo, če so bili aktivni, če so bili poškodovani ob opravljanju vojaških ali vojnih nalog.

Invalidski zakon iz leta 1925 je določil enotne invalidnine za vso državo po štirih kategorijah.

1. Za vojake in podoficirje: lahki invalidi so prejeli osebno invalidnino v višini 480 dinarjev letno, težki invalidi 1440 dinarjev letno, popolni invalidi 2400 dinarjev letno, tuje nege in pomoči potrebni invalidi pa 4800 dinarjev letno. Invalidnine kaplarjev so bile višje za 5 odstotkov, invalidnine podnarednikov za 15, invalidnine narednikov pa za 25 odstotkov višje.
2. Za nižje oficirje (aktivne, rezervne in upokojene) so bile invalidnine naslednje: za lahke invalide 1800 dinarjev letno, za težke invalide 3600, za popolne invalide 4800 in za pretežke invalide 12.000 dinarjev letno.
3. Za višje oficirje (aktivne, rezervne in upokojene) so bile invalidnine naslednje: za lahke invalide 3600 dinarjev letno, za težke invalide 4800, za popolne invalide 6000 in za pretežke invalide 15.000 dinarjev letno.
4. Generali invalidi so imeli naslednje invalidnine: lahki invalidi 4800 dinarjev letno, težki invalidi 6000, popolni invalidi 8000 in pretežki invalidi 18.000 dinarjev letno.⁴⁷

Podrobnejši podatki letnih in mesečnih invalidnin glede na stopnjo invalidnosti in čin so navedeni v naslednji tabeli.

Letne in mesečne invalidnine vojnih invalidov po invalidskem zakonu 1925

Naziv	100 % z nego		80 do 100 %		50 do 70 %		20 do 40 %	
	letno meseč.		letno meseč.		letno meseč.		letno meseč.	
	din	din	din	din	din	din	din	din
vojaki	4800	400	2400	200	1440	120	480	40
častniki	12.000	1000	4800	400	3600	300	1800	105
viš. častniki	15.000	1250	6000	500	4800	400	3000	250
generali	18.000	1500	8000	666	6000	500	4800	400

⁴⁷ Invalidski zakon z dne 17. novembra 1925, čl. 40–42.

Siromašni invalidi, ki so bili starejši od 70 let in plačali manj kot 30 dinarjev direktnih davkov, so ne glede na stopnjo svoje invalidnosti prejeli invalidnino popolnega invalida. Siromašni težki in popolni invalidi so imeli tudi pravico do družinskega dodatka za ženo in za vsakega nepreskrbljenega otroka v višini ene šestine svoje invalidnine. Pretežki invalidi so imeli pravico do tega dodatka ne glede na premoženjsko stanje. Iz strukture davčnih bremen invalidov vemo, da je 52 odstotkov invalidov plačevalo manj kot 30 dinarjev direktnih davkov, torej so vsi ti imeli pravico do družinskih dodatkov. Za otroke je veljala ta pravica do njihovega 15. leta starosti, v primeru rednega šolanja pa do 23. leta starosti.

Družinske invalidnine so prejemale samo revnejše družine padlih, umrlih in pogrešanih vojakov ter družine umrlih popolnih in pretežkih invalidov, ki so plačevale manj kot 30 dinarjev direktnih davkov. Družinske pokojnine vdov brez otrok so znašale 50 odstotkov invalidnine popolnega invalida (50 odstotkov od 2400 dinarjev = 1200 dinarjev), družinske invalidnine vdov z enim otrokom 65 odstotkov, z dvema otrokoma 75 odstotkov in invalidnine vdov s tremi nepreskrbljenimi otroki so znašale 85 odstotkov invalidnine popolnega invalida. Če je imela vdova 4 ali več nepreskrbljenih otrok, je prejela invalidnino 100-odstotnega invalida v celotnem znesku.

Revne družine umrlih težkih invalidov so prejemale za svoje člane ustrezne odstotke invalidnin težkih invalidov.

Vdove aktivnih podoficirjev, oficirjev, vojaških, državnih in drugih uslužbencev, ki so imeli pravico do pokojnine po drugih specialnih zakonih, so imele pravico do vdovske invalidnine, ki je znašala 60 odstotkov (vdova brez otrok), 75 odstotkov (z 1 otrokom), 85 odstotkov (z 2 otrokoma), ali 100 odstotkov (s tremi in več otroki) invalidnine, ki bi jo prejemal njen mož, ko bi bil ob smrti spoznan za popolnega invalida.⁴⁸

Zakon iz leta 1925 je invalidske prejemke precej zvišal za vse vojne invalide in družine padlih. Učinki so se pokazali aprila 1926, ko so bile invalidnine prvič izplačane po novem zakonu. Vseh uživalcev invalidnin je bilo takrat 273.066; od tega je bilo vojnih invalidov 62.416, družinskih članov (vdov, nepreskrbljenih otrok in staršev) pa 210.550. Skupna vsota izplačanih invalidnin za april 1926 je znašala 35,532.702 dinarja. Celoletna vsota stroškov invalidnin in invalidskih dodatkov je znašala 426,392.427 dinarjev, kar je pomenilo, da se je od predhodnega leta ta vsota povečala za 35,5 odstotka. Podrobnejši podatki o številu invalidov, vojnih vdov in drugih družinskih članov, ki so leta 1926 prejemali invalidnine in dodatke, so razvidni iz naslednjih tabel, ki prikazujejo tudi vsote izplačanih invalidskih prejemkov po posameznih historičnih pokrajinah.

⁴⁸ Prav tam, čl. 43–45.

Število vojnih invalidov aprila 1926 po historičnih pokrajinah

Pokrajina	20-40 %	50-70 %	80-100 %	100 %	Skupaj
Slovenija	3977	956	535	109	5577
Hrvaška in Slavonija	7998	3466	923	190	12.577
Dalmacija	1259	407	134	16	1816
Bosna in Hercegovina	4336	1218	686	68	6308
Vojvodina	9766	2593	402	-	12.761
Srbija, Črna gora	14.239	5.460	2.871	807	23.377
SKUPAJ	41.575	14.100	5551	1190	62.416

Število družinskih invalidnin aprila 1926 po historičnih pokrajinah

Pokrajina	Število
Slovenija	11.515
Hrvaška in Slavonija	12.691
Dalmacija	6156
Bosna in Hercegovina	19.367
Vojvodina	19.465
Srbija, Črna gora	141.356
SKUPAJ	210.550

Vojne vdove so predstavljale tri četrtine vseh prejemnikov družinskih invalidnin. Večinoma so imele tudi nepreskrbljene otroke in so zanje prejemale invalidske dodatke. Tudi vojnih sirot je bilo precejšnje število; to niso bili samo otroci padlih vojakov brez staršev, ampak tudi otroci vojnih vdov, ki so se znova poročile. Vdovske invalidnine z otroškimi dodatki so bile ena enota, prav tako so bile ena enota invalidnine vojnih sirot ne glede na število otrok. Podrobnejšo številčno strukturo družinskih invalidnin prikazuje naslednja tabela.

Struktura uživalcev družinskih invalidnin aprila 1926

Družinsko razmerje	Število
Vdova z otroki	127.293
Vdova brez otrok	29.512
Starši	24.989
Bratje in sestre	2779
Otroci brez staršev	26.077
Skupaj	210.550

Vsota vseh izplačanih invalidskih prejemkov aprila 1926 po historičnih pokrajinah

Pokrajina	Invalidi din	Družine din	Skupaj din
Slovenija	211.440	426.089	637.529
Hrvaška in Slavonija	283.467	913.805	1.197.272
Dalmacija	51.231	395.761	446.992
Bosna in Hercegovina	148.814	595.522	744.336
Vojvodina	–	–	1.460.432
Srbija, Črna gora	3.652.141	27.393.999	31.046.140
SKUPAJ	4.347.093	31.185.608	35.532.701

Vsota vseh izplačanih invalidskih prejemkov se je aprila 1926 povečala za 35 odstotkov, vendar ne po vseh historičnih pokrajinah enako. Kljub povečanju skupne vsote invalidnin in invalidskih dodatkov po eni strani ter zmanjšanju števila uživalcev invalidske zaščite po drugi strani se niso prav nič povečali invalidski prejemki v pokrajinah bivše Avstro-Ogrske. Kljub načelnemu izenačenju invalidskih prejemkov v vsej državi so se razlike celo povečale. Podrobnejšo strukturo povprečnih mesečnih invalidskih prejemkov uživalca za mesec april 1926 prikazuje naslednja tabela.

Povprečni mesečni invalidski prejemki uživalca aprila 1926 po historičnih pokrajinah

Pokrajina	Invalidi	Družine	Povprečje
Slovenija	38 din	37 din	37 din
Hrvaška in Slavonija	23 din	72 din	47 din
Dalmacija	28 din	64 din	56 din
Bosna in Hercegovina	24 din	31 din	29 din
Vojvodina	–	–	56 din
Srbija, Črna gora	156 din	194 din	188 din

Samo na področju bivših kraljevin Srbije in Črne gore so se invalidski prejemki ustrezno povečali in dosegali približno tretjino delavskih zaslužkov. V Sloveniji so povprečni invalidski prejemki dosegali komaj 6 odstotkov delavskih zaslužkov, na Hrvaškem do 8 odstotkov, v Bosni in Hercegovini pa komaj 5 odstotkov. Kljub načelni izenačitvi invalidske zaščite v vsej državi so razlike ostale. Izhajale so iz povečanih invalidskih dodatkov, ki so jih prejeli samo vojni invalidi, ki so se borili »za osvoboditev in narodno združitev« v vrstah bivše srbske in črnogorske vojske. To razlikovanje so omogočile prehodne določbe novega invalidskega zakona iz leta 1925.

Na višino invalidskih prejemkov je močno vplivala tudi davčna politika. Davčni cenzus 30 dinarjev je opredeljeval pravico do invalidskih dodatkov in do višine invalidnine. Po invalidskem zakonu so imeli pravico do polne invalidnine samo siromašni invalidi in siromašne družine

padlih; za take pa so jih imeli, če so plačevali manj kot 30 dinarjev direktnih davkov letno. Invalidi in vojne vdove, ki so presegali ta davčni cenzus, so imeli pravico samo do polovice invalidnine brez vseh dodatkov. Ne glede na premoženjsko stanje so imele pravico do polne invalidnine samo vojne sirote brez staršev, teh pa je bilo po invalidski statistiki največ v Srbiji in Črni gori. V Sloveniji in vsej severozahodni polovici države je bila gospodarska moč večja, zato so bili tudi davki višji in življenje dražje, predvsem pa je bila tam urejena davčna evidenca – za razliko od Srbije, ki še ni imela urejenega zemljiškega katastra in tudi ne davčne evidence. Tudi te okoliščine so omogočale izplačevanje polnih invalidnin in višjih invalidskih dodatkov v Srbiji in Črni gori v večji meri kot drugod.

Zakon iz leta 1925 je uvedel tudi več novosti s področja državne invalidske zaščite. Odkup invalidnine je bila prva taka novost. Uživanci invalidnine so lahko zahtevali, da jim je država njihovo invalidnino odkupila, če bi s to odkupnino lahko sebi in svoji družini zagotovili boljše življenje kot s prejemanjem redne letne invalidnine. Odkupnina je bila enkratna in jo je določalo ministrstvo za socialno politiko. Lahko se je dajala samo za nakup zemljišča ali za njegovo melioracijo, za zidanje hiše, za ustanovitev pridobitnega podjetja; za nabavo kmetijske opreme ali živine; za nabavo strojev, orodja in materiala za obrt; za obratni kapital pri vodenju trgovine ali obrti, če bi poslovali z njim invalidi sami, v zadrugi ali v podjetniški družbi. Odkupljenemu invalidu se je izjemoma lahko vrnila pravica do invalidnine, če je vloženi kapital brez njegove krivde propadel in če je vrnil vso prejeto odkupnino.⁴⁹

Invalidi, ki so po zakonu o agrarni reformi dobili zemljo, so izgubili pravico do invalidnine in vseh dodatkov. Pravica do invalidnine je prenehala konec tistega leta, v katerem je invalid prvič pospravil pridelke z dobljenega zemljišča.⁵⁰

Izvajanje invalidskega zakona je bilo v rokah ministrstva za socialno politiko; vojno ministrstvo in ministrstvo za finance pa sta morali soglašati s posebnim pravilnikom za njegovo izvajanje. Združenje vojnih invalidov je imelo pri urejanju državne invalidske zaščite samo posvetovalno vlogo. Predlagalo je številne spremembe in izboljšave invalidskega zakona, a največkrat s svojimi predlogi ni uspelo.

Morebitne osebne pokojnine iz socialnega zavarovanja, ki bi jih prejeli vojni invalidi, niso vplivale niti na pravico do invalidnine niti na njeno višino. To splošno načelo je izhajalo iz principa, da je bila pokojnina pridobljena z njegovim službovanjem, vojna invalidnina pa naj bi bila nadomestilo za izgubljeno delovno sposobnost, zdravje ali življenje v službi in obrambi domovine. Zato je združenje vojaških vojnih invalidov zahtevalo, naj se vsem invalidom oficirjem, tako aktivnim kot rezervnim,

⁴⁹ Prav tam, čl. 46.

⁵⁰ Prav tam, čl. 82–86.

poleg invalidnine prizna še pokojnina po novem zakonu o ureditvi vojske. Enako so zahtevali tudi za družine padlih oficirjev. Te pokojnine so znesle v skupnem letnem znesku okrog 35 milijonov dinarjev, in sicer 15 milijonov za pokojnine invalidnih oficirjev ter 20 milijonov za njihove družinske pokojnine.⁵¹

Čeprav so bili družinski dodatki in invalidnine razmeroma majhni, so bila za njihovo izplačevanje kljub temu potrebna velika sredstva, ker je bilo število njihovih uživalcev še vedno zelo veliko. Invalidnine vojnih invalidov so z družinskimi in drugimi dodatki znašale v skupnem letnem znesku okrog 140 milijonov dinarjev. Družinske invalidnine vojnih vdov in dodatki za njihove nepreskrbljene otroke in druge družinske člane padlih vojakov so znašali okrog 270 milijonov dinarjev letno. Osebnine in družinske invalidnine so torej za okrog 635.000 upravičencev znašale v skupnem znesku okrog 410 milijonov dinarjev ali v povprečju 642 dinarjev letno na enega upravičenca.⁵² Če pa vzamemo samo invalide in vojne vdove kot nosilce invalidnin, kar predstavlja tudi približno število invalidskih družin, potem je znašal povprečni znesek invalidnin okrog 1500 dinarjev na družino letno. Na družino padlega vojaka pa je prišlo povprečno 1483 dinarjev letno. Mesečno je to predstavljalo okrog 125 dinarjev na družino, kar je pomenilo 5 odstotkov stroškov eksistenčnega minimuma 4-članske družine. Po vsem tem vidimo, da invalidnine niso bile dovolj velika pomoč za vzdrževanje družine padlega vojaka in za primerno življenje prizadetega invalida, kar bi seveda moralo biti.

Invalidnine z invalidskimi dodatki so predstavljale več kot 80 odstotkov vrednosti vseh pravic in ugodnosti, ki jih je vojnim invalidom in družinam padlih vojakov zagotavljal invalidski zakon. Vse ostale pravice in ugodnosti, do katerih so imeli pravico invalidi in družinski člani, so znašale okrog 44 milijonov dinarjev letno, in sicer za zdravljenje invalidov in družinskih članov povprečno okrog 4,8 milijona dinarjev letno, za proteze in ortopedske pripomočke 6 milijonov dinarjev, za poklicno rehabilitacijo letno okrog 3,6 milijona dinarjev, za šolanje in domsko vzdrževanje vojnih sirot brez staršev okrog 21 milijonov dinarjev, za dotacije pri opremljanju obrtnih delavnic invalidov, za nakup zemlje, orodja in strojev, s čimer naj bi si invalidi omogočili primerno življenje, je bilo letno okrog 7 milijonov dinarjev vseh sredstev, za popust na železnici, ki so ga imeli invalidi, je šlo okrog 1,6 milijona dinarjev letno.

Najpomembnejše oblike pomoči vojnim invalidom in družinam padlih vojakov so bile razmeroma nizke. Od skoraj 90.000 vojnih invalidov iz leta 1921 jih je leta 1926 uživalo invalidske pravice samo še nekaj več kot 62.000, ostali so jih izgubili zaradi slabe invalidsko zaščitne zakonodaje. Za poklicno rehabilitacijo tako velikega števila vojnih invalidov so bila

⁵¹ AJ, fond Min.trg.i ind., fasc. 45. Objašnjenje zakonskog nacrtu o državnoj zaštiti invalida, str. 23–31.

⁵² Prav tam, str 32.

zagotovljena minimalna finančna sredstva le za 600 invalidov letno. Vse druge oblike pomoči so predstavljale družbeni standard vojnih invalidov, ki jim ga je zagotavljal invalidski zakon, nudila pa država. Če smo prej ugotovili, da so invalidnine predstavljale okrog 5 odstotkov eksistenčnega minimuma 4-članske družine, potem za družbeni standard ne moremo ugotoviti boljšega stanja. Tako osebni kot družbeni standard vojnih invalidov in družinskih članov padlih vojakov, ki jim ga je nudila država, z invalidskim zakonom ni bil zadosten, bil je globoko pod eksistenčnim minimumom. Če upoštevamo še osebni standard, ki ga je omogočalo premoženjsko stanje vojnih invalidov, vidimo, da je bilo porazno. Tako vojni invalidi kot družine padlih vojakov so večinoma živeli v revščini. Njihovo premoženjsko stanje že prej ni bilo tako, da bi njim in njihovim družinam omogočalo primerno življenje. Zmanjšana delovna sposobnost ali izguba gospodarja in hranitelja družine je to stanje še poslabšala, in to v večji meri, kot so ga mogle izboljšati invalidnine in družinski dodatki. Če vzamemo za primer samo lahke invalide, ki jim je bila delovna sposobnost zaradi invalidnosti zmanjšana za 20 do 40 odstotkov, so si ti z invalidnino lahko krili le 5 odstotkov življenjskih stroškov, na račun drugih ugodnosti pa še okrog 0,5 odstotka. Poškodb in vojnih žrtev se seveda ne da izračunati v denarju in se ne morejo unovčiti, to so v bistvu moralne kategorije.

INVALIDSKA ZAŠČITA V DRUGEM INVALIDSKEM ZAKONU (1930–1938)

Invalidska zaščita po invalidskem zakonu iz leta 1925 se je izvajala v razmeroma ugodnih ekonomskih razmerah doma in po svetu. Velika gospodarska kriza do jeseni 1929 še ni pokazala svojih uničujočih posledic. Stroški invalidske zaščite, ki so se financirali iz državnega proračuna, so bili kriti iz posebnega invalidskega davka in iz dohodkov narodnega invalidskega fonda. Narodni invalidski fond pa ni bil proračunska ustanova; svoje dohodke je oblikoval predvsem iz sredstev vojne škode, iz dohodkov državne loterije, iz prostovoljnih prispevkov in donacij, deloma tudi iz dotacij državnega proračuna. Leta 1929 so se začele razmere spreminjati na slabše. Konec leta 1928 je bil uveljavljen zakon o davčni reformi in ukinjen je bil invalidski davek. Nemčija je v tem obdobju napovedala prenehanje izplačevanja vojnih reparacij. Po konferenci v Lausanu leta 1932 je bila izvedena likvidacija reparacijskega dolga. Do takrat je Jugoslavija na ta račun prejela več kot 10 milijard dinarjev; dobra polovica teh sredstev je bila namenjena kritju človeških žrtev vojne. Trgovinska menjava se je zmanjšala, gospodarski razvoj je začel

zaostajati in tudi v Jugoslaviji se je brezposelnost povečala. Napovedovala se je velika gospodarska kriza. V teh razmerah se je zaostrila tudi politična kriza in prišlo je do šestojanuarske diktature.

V takih razmerah je bil 4. julija 1929 sprejet drugi invalidski zakon. Po formalni vsebini ni bistveno spremenil prejšnjega zakona, v praksi pa je močno okrnil invalidske pravice. Do invalidskih prejemkov so imeli pravico samo siromašni invalidi in siromašne družine padlih vojakov ter umrlih težjih invalidov. Vse invalidske pravice so izgubili vojni invalidi z manj kot 30-odstotno stopnjo invalidnosti. Invalidsko zaščito so izgubile vse civilne žrtve vojne, invalidske prejemke pa tudi mirnodobni vojaški invalidi. V invalidskem zakonu tudi ni bilo več določb o posebnih pravicah prostovoljcev, vojakov in oficirjev, ki so se borili v minulih vojnah za osvoboditev in narodno združitev v vrstah bivše srbske in črnogorske vojske.

Rezultati omejevalne politike invalidske zaščite po invalidskem zakonu iz leta 1929 so bili naslednji. Finančna sredstva invalidske zaščite so se zmanjšala za 142 milijonov dinarjev letno oziroma za 47 odstotkov. Število koristnikov invalidske zaščite se je skoraj prepolovilo. Invalidske prejemke je izgubilo 24.830 vojnih invalidov in 61.057 vojnih vdov, 27.700 otrok vojnih sirot in 12.600 onemoglih staršev padlih vojakov, ki so po prejšnjem zakonu imeli pravico do invalidske zaščite. Največ jih je izpadlo zaradi premoženjskega stanja, ker so prekoračili davčni cenzus 120 din dinarjev. Tretjina vojnih invalidov je izpadla, ker je imela stopnjo invalidnosti nižjo od 30 odstotkov.

Definicija vojnega invalida je bila ožja kot prej. Po invalidskem zakonu iz leta 1929 so imeli pravico do državne zaščite in pomoči samo vojni invalidi in družine borcev, ki so padli v vojni ali umrli med vojno zaradi ran, poškodb in bolezni, ko so izvajali obvezne in ukazane vojaške dolžnosti. Do državne zaščite so imele pravice tudi družine pogrešanih v bojih, za katere pa se je moralo zanesljivo ugotoviti, da niso niti pobegnili niti se niso vdali sovražniku. Do državne zaščite in pomoči so imele pravico tudi družine umrlih težjih vojnih invalidov z več kot 50-odstotno invalidnostjo.

Do državne zaščite in pomoči bi imeli pravico tudi prostovoljci, ki bi se borili v vrstah jugoslovanske vojske – kot državljani ali kot tujci.

Za vojnega invalida so šteli državljana, ki dobi kot borec take poškodbe, da ga invalidska komisija spozna za invalida. Za vojnega invalida bi bil spoznan, če bi borec dobil poškodbe od dne, ko se napove vojna ali ob prvih spopadih na meji, pa do dne, ko izide ukaz o vrnitvi vojske iz vojnega v redno stanje. Za borce so šteli častnika, podčastnika in vojnega obveznika. Borec, o katerem ne bi bilo nobenih vesti šest mesecev po demobilizaciji, bi bil na pristojnem sodišču razglašen za pogrešanega.

Pravice do državne zaščite in pomoči niso imeli borci, ki bi se vdali sovražniku, ki bi pobegnili ali zapustili obvezno vojaško dolžnost, ki bi bili kaznovani z izvršno sodbo vojaških ali civilnih sodišč s tatvino, z

izgubo čina in vojaške časti, z zaporom nad eno leto, s kaznijo zaradi dejanj, škodljivih ugledu častnikov ali koristim vojske, če bi se zlonamerno poškodovali sami. Tudi družine kaznovanih in pobeglih borcev niso imele pravice do državne zaščite in pomoči.

Oblike državne zaščite in pomoči vojnim invalidom so bile naslednje:

- dosmrtno ali začasno vzdrževanje v invalidskih domovih,
- invalidnina,
- proteze in drugi ortopedski pripomočki,
- brezplačno zdravljenje,
- poklicna rehabilitacija,
- posredovanje dela in prednost pri dobivanju državne službe,
- pomoč za ustanovitev ali izboljšavo lastnega pridobitnega podjetja,
- brezplačna vožnja in
- pogrebni stroški.

Vdova, nepreskrbljeni otroci in starši so imeli pravico do invalidske podpore, če so bili siromašni. Popolni invalidi, ki sta jim bili zaradi njihove 100-odstotne invalidnosti potrebni tuji nega in pomoč, so imeli pravico do dosmrtnega ali začasnega vzdrževanja v invalidskih domovih na stroške narodnega invalidskega fonda.

Invalidske pravice so imeli samo vojni invalidi z več kot 30-odstotno stopnjo invalidnosti. Invalidnine so bile odmerjene glede na stopnjo invalidnosti, od 30- do 100-odstotna, in glede na čin v 4 skupine (vojaki, častniki, višji častniki in generali). Podrobnejša struktura je navedena v tabeli.

Invalidnine vojnih invalidov po invalidskem zakonu 1929 (letno v dinarjih)

Naziv	100 %	100 %	90 %	80 %	70 %	60 %	50 %	40 %	30 %
vojaki	8.400	4.800	3.120	2.640	2.160	1.800	1.400	720	540
častniki	15.000	9.600	6.240	5.280	4.320	3.600	2.880	1.440	1.080
v. častniki	18.000	12.600	8.640	7.680	6.320	5.400	4.380	2.640	2.160
generali	21.000	15.600	11.040	10.080	8.320	7.200	5.880	3.840	3.240

Podoficirji so imeli za 10 % do 20 % višje invalidnine kot vojaki in sicer podnaredniki za 10 % več, naredniki pa za 20 % več.

Pravico do invalidnine so imeli samo siromašni vojni invalidi. Za siromašne so jih imeli, če so plačevali manj kot 20 dinarjev letnega davka po starem davčnem sistemu oziroma več kot 120 dinarjev letno po novi davčni reformi iz leta 1928. Siromašni invalidi, ki so bili zaposleni v občinskih ali mestnih službah, so imeli pravico do polovične invalidnine. Invalidi, ki so bili zaposleni v državnih službah z več kot 1800 dinarjev mesečne plače (z družinskimi dodatki več kot 2200 dinarjev), niso imeli pravice do invalidnine. Siromašni invalidi z več kot 60-odstotno invalidnostjo so imeli pravico do draginjskih doklad za ženo in mladoletne otro-

ke. Draginjske doklade so bile različne; odvisne so bile od stopnje invalidnosti in čina. Vojaki in podčastniki so dobivali draginjske doklade za vsakega družinskega člana v znesku od 24 do 90 dinarjev mesečno, častniki od 75 do 135 dinarjev, višji častniku pa od 90 do 150 dinarjev mesečno za vsakega družinskega člana. Podrobnejši podatki so razvidni iz naslednje tabele.

Draginjske doklade za družinskega člana mesečno

Naziv čina	100 % z nego	80 do 100 %	60 do 70 %
Vojaki	90 din	45 din	24 din
Častniki	135 din	105 din	75 din
Višji častniki	150 din	120 din	90 din

Draginjskih doklad niso dobivali, če je bil invalid zaposlen v državni službi, če je prejemal redno pokojnino in če ni bil siromašen (davčni cenzus 120 dinarjev letno). Družinski član (žena ali otrok) ni imel pravice do draginjske doklade, če je prejemal plačo, pokojnino, druge lastne dohodke (npr. stipendijo, rento) ali dohodke od premoženja v višini nad 300 dinarjev mesečno. Draginjske doklade so izplačevali skupaj z invalidnino.

Vojni invalidi so imeli dosmrtno pravico do brezplačnih protez in ortopedskih pripomočkov (predvsem čevljev). Proteze, ortopedske čevlje in druge pripomočke so izdelovali in popravljali v državnih delavnicah ortopedskih zavodov. Imeli so pravico do brezplačnega zdravljenja poškodb in bolezni, zaradi katerih so bili invalidi. Težji invalidi so imeli pravico do brezplačnega zdravljenja vseh bolezni. Brezplačno zdravljenje je moral opravljati najbližji državni zdravnik ali zdravnik delavskega zavarovanja. Zdravljenje v civilnih in vojaških sanitetnih zavodih, v državnih in občinskih bolnišnicah je odredil pristojni zdravnik. Stroški zdravljenja so šli v breme bolnišnic in zavodov, kjer so se zdravili; če so bili stroški zdravljenja višji, jih je pokrilo ministrstvo za socialno politiko iz dohodkov narodnega invalidskega fonda.

Javni in privatni zdravniki v kopališčih ali klimatskih zdraviliščih so morali na svoje stroške nuditi pomoč vsakemu vojnemu invalidu, ki je bil tja poslan na zdravljenje, vendar le do obsega 3 odstotkov vseh gostov v glavni sezoni, sicer pa do 10 odstotkov števila vseh gostov.

Vojni invalidi so imeli pravico do strokovnega pouka v invalidskih zavodih za prekvalifikacijo ali boljšo usposobljenost invalidov v svojem starem poklicu. Vsi stroški za strokovno usposabljanje invalidov in šolanje njihovih otrok so bremenili narodni invalidski fond. Vojni invalidi so imeli prednostno pravico do državnih služb. Vsa ministrstva bi morala voditi evidenco o zaposlovanju invalidov. Vojni invalidi so imeli tudi pravico do denarne pomoči za ustanovitev sli izboljšavo svojega pridobitnega podjetja.

Vojni invalidi so imeli pravico do brezplačne vožnje pri potovanju na zdravljenje in za urejanje invalidskih zadev, za privatne potrebe pa trikrat letno pravico do polovične vožnje.

Za pogrebne stroške so imeli svojci pravico do ene invalidnine, za pomoč družini pa do dveh invalidnin. Pogreb vojnega invalida je bil z vojaškimi častmi, če je bilo to v pokojnikovem kraju možno.

Siromašne družine padlih, umrlih in pogrešanih borcev so imele pravico do invalidskih podpor. Te so znašale: za vdovo brez otrok 40 odstotkov invalidnine 80-odstotnega invalida, za vdovo z enim otrokom 65 odstotkov, z dvema otrokoma 75 odstotkov in z več otroki 100 odstotkov invalidnine težkega invalida (40, 65, 75 ali 100 odstotkov od 2640 din letno). Otroci brez obeh staršev (vojne sirote) so imeli pravico do 65 ali 80 ali 100 odstotkov invalidnine glede na število otrok. Enake pravice so imeli tudi vdova in otroci po umrlem težkem invalidu z nad 80-odstotno invalidnostjo. Starši padlega, umrlega ali pogrešanega borca so imeli pravico do enake invalidske podpore samo v primeru, če so bili revni in nesposobni za delo, starejši od 45 let, če padli borec ni imel svoje družine (če je bil samski) in če je bil edini sin, ki je preživel starše.

Za ugotavljanje invalidnosti so bile invalidske komisije pri komandah vojnih okrožij. Vsaka občina je morala voditi evidenco vseh vojnih invalidov v svojem okolišu. O pridobitvi in izgubi invalidnine, invalidske podpore in pomoči so odločala invalidska sodišča v krajih, kjer so bili štabi divizijskih komand. Najvišje in za vso državo je bilo pristojno višje invalidsko sodišče pri ministrstvu za socialno politiko.

Odkup invalidnine in invalidske podpore je bila možnost z enkratno denarno pomočjo trajno rešiti ali bistveno izboljšati materialno stanje vojnega invalida. Ta rešitev je bila urejena enako kot z invalidskim zakonom iz leta 1925, ko je bila prvič uvedena.

Narodni invalidski fond je bil namenjen za zagotavljanje stroškov zdravljenja invalidov, za stroške strokovnega šolanja invalidov, za vzdrževanje državnih invalidskih zavodov in za nabavo, vzdrževanje in popravilo protez ter ortopedskih pripomočkov. S sredstvi narodnega invalidskega fonda so pokrivali tudi izredne invalidske podpore vdovam in družinam umrlih invalidov. Finančna sredstva narodnega invalidskega fonda so bila dohodki od osnovne glavnice, polovica dohodkov obveznic vojne škode, delež čistega dohodka državne loterije in prostovoljni prispevki.

V končnih določbah invalidskega zakona je bilo določeno, kdaj imajo invalida za siromašnega. Za takega so šteli vojnega invalida, ki ni plačeval več kot 120 dinarjev letnega davka od zemljišč, zgradb, od svoje obrti in od glavnice. Na pravico prejemati invalidnino ni vplival davek od njegove plače. Za takega so šteli tudi vojnega invalida, če njegova mesečna plača ni presegala vsote 1800 dinarjev, če je bil samski, 2200 dinarjev pa, če je bil poročen; ta vsota je bila lahko višja še za 400 dinarjev mesečno za vsakega otroka do 16. leta starosti.

Nove invalidnine po invalidskem zakonu iz leta 1929 so izplačevali po 1. januarju 1930. V povprečju so bile za 12,5 odstotka višje od prejšnjih. Invalidnine po starem zakonu iz leta 1925 so izplačevali do 30. septembra 1929. Po 1. oktobru 1929 so prenehali izplačevati invalidnine naslednjim upravičencem:

- vojnim invalidom z manj kot 30-odstotno invalidnostjo,
- civilnim vojnim invalidom ali družinam umrlih, ki so bili poškodovani ali ubiti ob vojnih operacijah, bombardiranju, ne da bi bili v aktivni vojni službi ali opravljali vojaške naloge (po čl. 3 inv. zak. 1925),
- vsem mirnodobnim vojaškim invalidom (čl. 4, 5 inv. zak. 1925), ki so postali invalidi ob opravljanju svoje vojaške dolžnosti,
- vsem aktivnim častnikom, ki so se kot prostovoljci borili v vrstah bivše srbske in črnogorske vojske, dokler so bili v službi,
- vsem, ki so bili kaznovani za protidržavno delovanje ali za hude zločine,
- vsem izseljencem, ki se do 1. novembra 1929 niso vrnili v domovino in
- vsem družinam umrlih vojnih invalidov z 20- do 40-odstotno invalidnostjo.

Pravico do državne zaščite in pomoči invalidom in družinam padlih so izgubili vsi, ki so bili po prejšnjih zakonih priznani za invalide, če niso bili v vojaški obveznosti ali pa kot prostovoljci služili v vrstah bivše srbske in črnogorske vojske. V invalidskem zakonu iz leta 1929 ni bilo več določb o privilegijih, ki so jih imeli prostovoljci, vojaki in oficirji, če so se borili v minulih vojnah za osvoboditev in narodno združitev v vrstah bivše srbske in črnogorske vojske, razen te, ki je bila omenjena v prejšnjem stavku, namreč da so vojaški prostovoljci imeli enak status kot vojni obvezniki samo, če so služili kot prostovoljci v bivši srbski ali črnogorski vojski.

Vojni invalidi, ki so po novem zakonu izgubili pravico do invalidnine, so obdržali pravico do brezplačnega zdravljenja.

Vojni invalidi, ki so po novem zakonu obdržali pravico do invalidnine, so morali pred specialne zdravniške komisije v vojaških bolnišnicah, ki so jim znova določile stopnjo invalidnosti.

Omejitev pravic do izplačevanja invalidnin glede na davčni cenzus 120 dinarjev direktnih državnih davkov letno so bile tako velike, da je bilo treba to določilo omiliti. Predsednik združenja vojnih invalidov, Božidar Nedić, je zato predlagal sprejem novele invalidskega zakona, s katero bi zvišali davčni cenzus na 170 dinarjev neposrednih državnih davkov letno. Ko je postal minister za socialno politiko Dragiša Cvetković, je šel ta predlog v skupščinsko proceduro. Ko je bil s finančnim zakonom z dne 1. aprila 1936 sprejet državni proračun za leto 1936/37, je dobil socialni minister pooblastilo, da spremeni nekatere člene invalidskega zakona. Z uredbo z dne 2. aprila 1936 je bila uveljavljena novela

invalidskega zakona. Tako imenovana Cvetkovićeve novela je določala, da ima pravico do polne invalidnine samo siromašni invalid, ki plačuje 120 dinarjev državnega davka letno in da se za vsakih 10 dinarjev več plačanega davka invalidnina zniža za 10 odstotkov. Zvišanje davčnega cenusa je lahko šlo samo do višine 170 dinarjev davka letno, v tem primeru je imel upravičenec pravico do polovične invalidnine. Ta novela naj bi popravila največje krivice vojnim invalidom in družinam padlih ter tudi družinam umrlih invalidov, ki jih je bilo v tem obdobju že veliko. Novela invalidskega zakona je pomenila začetek sprememb invalidske zaščite, ki so bile zaključene z uredbo o vojnih invalidih in ostalih vojnih žrtvah z dne 1. decembra 1938. Začelo se je novo obdobje invalidske zaščite, ki je trajalo do druge svetovne vojne.

UREDBA O VOJNIH INVALIDIH IN OSTALIH VOJNIH ŽRTVAH IZ LETA 1938

Invalidsko zaščito po invalidskem zakonu iz leta 1929 so izvajali devet let pod zelo neugodnimi pogoji. Do konca leta 1933 je bilo obdobje velike gospodarske krize, potem so bila do poletja 1936 leta zelo počasne gospodarske rasti. Sledilo je krajše obdobje gospodarskega izboljšanja, ki je trajalo do jeseni 1939, ko se je že začelo uvajanje vojnega gospodarstva. Politično je bilo to obdobje zaznamovano z diktaturo kralja Aleksandra do leta 1934, ko je bil ubit, potem pa z režimom JRZ Milana Stojadinovića in socialnega ministra Cvetkovića. Začelo se je obdobje, ko je bila Italija že v vojni, Nemčija pa se je nanjo pripravljala, ko je po priključitvi Avstrije Hitler prišel do jugoslovanske meje, zasedel Sudete in razbil Češkoslovaško ter je grozila nevarnost nove svetovne vojne. Režimska politika jugoslovanske vlade se je oddaljevala od nekdanjih antantnih držav in se usmerjala proti fašističnim silam osi. Zato je prišlo do nove uredbe o invalidski zaščiti šele leta 1938.

Tako zelo okrnjena invalidska zaščita, kot jo je določal invalidski zakon iz leta 1929, je vladi med gospodarsko krizo prišla prav, saj so bili njeni izdatki v državnem proračunu več kot prepolovljeni. Poleg tega je Nemčija v tem obdobju napovedala prenehanje izplačevanja vojnih reparacij.

Med gospodarsko krizo sta se uveljavila avtarkično gospodarstvo in avtoritarni politični sistem s povečano vlogo države na vseh področjih. Svobodno mednarodno trgovino je zamenjalo klirinško poslovanje. Januarja 1932 je bil uveden kliring za blagovni promet z Avstrijo, maja s Švico, junija s Češkoslovaško, septembra z Grčijo in novembra z Nemčijo; te države so predstavljale 75 odstotkov vse jugoslovanske zunanje

trgovine. Normalen denarni in blagovni promet je upadel pod minimum, povečalo pa se je poslovanje privilegiranih državnih zavodov. Privilegirana agrarna banka (PAB) je prevzela kmečke dolgove in kreditiranje kmetijstva. Privilegirana izvozna družba (PRIZAD) je intervenirala s cenami na področju zunanje trgovine in prevzela klirinško menjavo. Privilegirani prehranjevalni zavod (PREVOD) je interveniral z odkupnimi cenami žita, krompirja in živine. Ti zavodi so imeli sedeže v Beogradu in kmetom v začetku niso veliko pomagali. Iz krize sta jim pomagala šele nova konjunktura in klirinško tržišče v Nemčiji.

Poleti 1935 je jugoslovansko vlado prevzel Milan Stojadinović, ki je bil vnet pristaš korporativistične (fašistične) gospodarske in politične ureditve. Za svoj gospodarski in politični sistem je potreboval močne korporacije delodajalcev (trgovske, industrijske in obrtne zbornice, združenja delodajalcev, zveze industrijalcev, obrtna združenja) ter delavcev (enotne sindikalne centrale na ravni države, delavske zbornice) in za vso državo enotno politično stranko. Za uveljavitev korporacijske ureditve države je bila potrebna tudi množična opora vseh stanov: kmetov, obrtnikov, delavstva in tudi vojnih invalidov ter invalidskih družin. Vsi naj bi se združevali v svojih stanovskih zbornicah, sindikatih in združenjih, ki bi skupaj z državno oblastjo soodločali o usodi svojega stanu; tudi združenje vojnih invalidov, ki je z uredbo iz leta 1938 postalo obvezno združenje za vse upravičence invalidske zaščite.

V tem obdobju se je spreminjala tudi politična usmeritev vlade, ki je imela za posledico tudi drugačen pogled na invalidsko zaščito vseh žrtev vojne ne glede na to, na kateri strani so bile v bivši srbski ali v bivši avstro-ogrski vojski. Ob Stojadinovičevem obisku v Nemčiji poleti 1938 se je to jasno pokazalo v skupni uradni izjavi: *»Čeprav sta se državi udeležili svetovne vojne druga proti drugi, nista bili sovražnici, ampak samo viteški nasprotnici. To si brez pridržka priznavajo na srbski in nemški strani ...«*

Korporativistični sistem je Stojadinović gradil postopoma. Najprej je jeseni 1935 oblikoval novo vsedržavno politično stranko – Jugoslovansko radikalno zajednico (JRZ), ki ji je načelovalo predsedstvo: Stojadinović iz Srbije, Korošec iz Slovenije, Spaho iz BiH. Nato je spomladi 1936 ustanovil delavsko sekcijo JRZ z imenom Jugoslovanski radnički sindikati (Jugoras, v Sloveniji Zveza združenih delavcev). Leta 1937 je bila ustanovljena kmetijska zbornica. Stanovske zbornice (gospodarske in delavske) so sicer obstajale že prej in so imele bogato zgodovino, v obdobju avtoritarnih režimov pa so bile pod nadzorstvom vladnega komisarja in zbornične svetnike so imenovali resorni ministri iz vrst režimskih ljudi. Izšlo je tudi več zakonov, ki so urejali gospodarske in delavske zadeve. Leta 1937 je izšla uredba o minimalnih mezdah, kolektivnih pogodbah, razsodništvu in arbitraži; izšel je novi trgovinski zakon, še prej zakon o obrteh, in novi konkurzni zakon.

Naklonjenost širših slojev prebivalstva je Stojadinovičev režim pridobival na različne načine. Kmete z delnim odpisom dolga in z višjimi

odkupnimi cenami kmetijskih pridelkov; delavstvo z normiranjem minimalnih zaslužkov, s posredovanjem v delovnih sporih in z uvedbo pokojninskega zavarovanja; vojne invalide z razširitvijo invalidske zaščite.

Problem kmečkih dolgov in njihove prevelike zadolženosti je bil preveč množičen, da bi si država upala prepustiti njegovo razrešitev po naravni poti – z dražbami, zato je že aprila 1932 izdala zakon o zaščiti kmetov in o razveljavitvi posameznih predpisov zakona o dražbi. Dokončno pa je kmečke dolgove prevzela Privilegirana agrarna banka leta 1937. Razmere v kmetijski politiki so se uredile šele okrog leta 1938.

Delavske mezde so bile pogosto prenizke za dostojno preživetje in preveč podvržene podjetniški samovolji in konkurenčnosti, da oblast ne bi intervenirala z minimalnimi mezdami in s poseganjem v sklepanje kolektivnih pogodb. Leta 1937 je izšla uredba o sklepanju kolektivnih pogodb, o razsodništvu in arbitraži v delavskih sporih, oblast je tudi sama razglašala nekatere kolektivne pogodbe za splošno veljavne za vso stroko. Določala je tudi minimalne mezde. Delavsko revščino zaradi brezposelnosti so reševali tudi s podporami iz »*bednostnih fondov*« in z javnimi deli. Leta 1938 so oblikovali fonde za javna dela (melioracijske, cestne) in s tem reševali socialne probleme v gospodarsko pasivnih krajih. Zaradi rastoče draginje pred drugo svetovno vojno so izplačevali tudi draginjske podpore. Leta 1938 so začeli izvajati pokojninsko zavarovanje delavcev, ki jih je bilo takrat okrog 750.000 v vsej Jugoslaviji.

Razširjena invalidska zaščita je po uredbi o vojnih invalidih in ostalih vojnih žrtvah z dne 1. decembra 1938 obsegala skoraj 165.000 družin, ki so skupaj z družinskimi člani šteli okrog 659.000 ljudi.

Osrednji odbor združenja vojnih invalidov pod vodstvom predsednika Božidarja Nedića je do jeseni 1937 izdelal načrt novega invalidskega zakona. Velik del določb je prevzel iz Behmenovega načrta invalidskega zakona iz leta 1924, iz obeh prejšnjih invalidskih zakonov in iz Cvetkovićeve novele. Septembra 1937 je minister za socialno politiko Dragiša Cvetković imenoval posebno državno komisijo za načrt novega invalidskega zakona. V njej so sodelovali predstavniki ministrstev, strokovnih združenj in socialnih strokovnjakov; komisiji je predsedoval general Božidar Terzić. Državna komisija je v svojem načrtu upoštevala tudi elaborat združenja vojnih invalidov. Do konca februarja 1938 je državna komisija za projekt novega invalidskega zakona končala delo in elaborat s finančnim poročilom izročila ministru za socialno politiko. V ministrovem kabinetu so načrt deloma spremenili in ga izročili vladi v sprejem in v skupščinsko proceduro. Ker je bila skupščina 10. oktobra 1938 razpuščena, še preden je obravnavala zakonski predlog novega invalidskega zakona, je vlada 1. decembra 1938 sprejela ustrezno uredbo z zakonsko močjo na osnovi pooblastil finančnega zakona za proračun 1938/39 z dne 28. marca 1938 in na predlog socialnega ministra. Uredba o vojnih invalidih in ostalih vojnih žrtvah je imela značaj, vlogo in pomen novega invalidskega zakona, ki je razveljavila prejšnji invalidski zakon iz leta 1929.

Uredba je bila uveljavljena 2. decembra 1938, uporabljati pa se je začela 1. aprila 1939.

Uredba o vojnih invalidih in ostalih vojnih žrtvah iz leta 1938 je zagotavljala ustrezno državno zaščito invalidov in družin padlih v vojni ter zaščito družin umrlih vojnih invalidov. V tem obdobju se je število invalidov in družinskih članov padlih v vojni že močno znižalo; umrljivost vojnih invalidov je znašala okrog 8 odstotkov letno in je po oceni državne komisije za projekt invalidskega zakona naraščala vsako leto za en odstotek. Zviševalo pa se je število družinskih članov umrlih vojnih invalidov (predvsem vdov), ki so imeli pravico do državne invalidske zaščite. Hkrati je uredba o vojnih invalidih in ostalih vojnih žrtvah odražala tudi voljo države, da se vnaprej obvezuje zaščititi svoje državljane, ki bi bili žrtve pri obrambi domovine, jim nuditi nadomestilo za izgubljeno delovno sposobnost, zdravstveno varstvo, z invalidnino nadomestiti v vojni padlega vzdrževalca družine in jim dati ustrezno narodno priznanje za njihove žrtve v vojni.

V politično napetih razmerah vojne nevarnosti ni bilo brez pomena, da so bile z uredbo o vojnih invalidih iz leta 1938 vrnjene vse invalidske pravice 16.725 vojnim invalidom in 68.230 vdovam iz prve svetovne vojne, ki so jim bile leta 1929 odvzete, ter da je dobilo invalidsko zaščito tudi 14.700 civilnih žrtev prve svetovne vojne.

Za socialnopolitični in materialni položaj te številčno velike skupine državljanov je bilo pomembno tudi to, da je prišlo v obtok za 248 milijonov dinarjev več invalidskih prejemkov kot prej (leta 1937 okrog 100 milijonov dinarjev). Ta vsota se je razdelila med 164.769 invalidskih upravičencev. Povprečno je prišlo sicer samo 176 dinarjev mesečno, kar je pomenilo slabo tretjino delavskih zaslužkov, a ker so bili to predvsem družinski člani in lažji invalidi, ki so bili zaposleni oz. so imeli lastne dohodke iz kmetijstva, to ni bilo tako malo. Težji in popolni invalidi so imeli večje invalidske prejemke in popolno zdravstveno zaščito. Popolni invalidi so imeli od 600 do 750 dinarjev mesečne invalidnine, invalidi ki sta jim bili potrebni tuji nega in pomoč, so dobivali še 750 dinarjev posebne dodatka (750 dinarjev je bila že kar dobra delavska plača). Invalidi, ki so imeli status siromašnega (davčni cenzus 200 dinarjev) in niso imeli drugih lastnih dohodkov, so imeli pravico do draginjskega dodatka zase in za vsakega družinskega člana po 30 do 90 dinarjev mesečno glede na draginjski razred (mesta, večja industrijska središča, podeželje). Za štiričlansko družino težjega ali popolnega invalida so invalidski prejemki znašali od 600 do 1110 dinarjev mesečno, za popolnega invalida s potrebo tuje nege in pomoči pa do 1860 dinarjev mesečno, kolikor je znašala takrat plača višjega uradnika.

Uredba o vojnih invalidih in ostalih vojnih žrtvah z dne 1. decembra 1938 je popolnoma izenačila invalidsko zaščito za vse invalide v vsej državi. Do invalidnine so imeli pravico vsi vojni invalidi, vdove in ostali družinski člani padlih v vojni ter vdove in drugi družinski člani umrlih

težjih vojnih invalidov ne glede na premoženjsko stanje in na čin; višina invalidnine je bila odvisna samo od stopnje invalidnosti. Premoženjsko stanje upravičenca je vplivalo samo na pravico do draginjskih dodatkov.

Pravico do državne zaščite in invalidnine po uredbi o vojnih invalidih in ostalih vojnih žrtvah z dne 1. decembra 1938 so imeli:

- vojaški vojni invalidi in njihove družine,
- družine padlih, umrlih in pogrešanih borcev ter civilnih žrtev vojne in
- civilne žrtve vojne.

Za vojne žrtve so se šteli vsi upravičenci do državne zaščite. Za borce so šteli vojaške obveznike, ki so opravljali ukazano in obvezno vojaško dolžnost od dneva mobilizacije pa do demobilizacije. Za vojaškega vojnega invalida so šteli jugoslovanskega državljana, ki je v času vojne dobil rano, poškodbo ali bolezen, zaradi katere se je njegova delovna sposobnost toliko zmanjšala, da ga je pristojna komisija spoznala za invalida. Za pogrešanega so šteli borca, o katerem pol leta po demobilizaciji ni bilo nobene vesti in je bil s pravnomočno odločbo pristojnega sodišča razglašen za pogrešanega. Za družinske člane so šteli ženo in otroke.

Uredba pa je izrecno odrekala pravico do državne zaščite in invalidnine vojakom, ki bi se vdali sovražniku; vojaškim in civilnim žrtvam, ki bi sodelovale v sovražni vojski; obsojencem zaradi izdaje; pobeglim iz vojske ali od vojaških dolžnosti; vsem, ki bi med vojno ali sovražno okupacijo nečloveško ravnali s prebivalstvom; vsakomur, ki bi sovražniku prostovoljno služil v protidržavnem interesu. Pravico do državne zaščite in invalidnine je uredba odrekala tudi družinskim članom takih oseb.

Oblike državne zaščite in pomoči so bile v glavnem enake kot po prejšnjem zakonu. Obsegale so brezplačno zdravljenje, proteze in ortopedske pripomočke, poklicno rehabilitacijo, olajšave pri opravljanju obrti, prednost pri državni službi, gospodarsko pomoč, popust pri vozovnicah, invalidnino in doklade, dosmrtno vzdrževanje v invalidskih domovih, pogrebne stroške in pravico do pogreba z vojaškimi častmi. Večje so bile pravice družinskih članov, ki so sedaj imeli enake ugodnosti kot invalidi, razen vzdrževanja v invalidskih domovih in pogrebov z vojaškimi častmi. Dosmrtno pravico do brezplačnega zdravljenja so imeli vsi vojni vojaški in civilni invalidi, družinski člani pa samo, če so bili siromašni. Za siromašne so jih šteli, če niso plačevali več kot 200 din davka in če niso imeli lastnih dohodkov. Brezplačno zdravljenje pa so v vsakem primeru imeli slabotni, pohabljeni ali tuberkulozni otroci vojnih invalidov. Za zdravje ostalih družinskih članov je država skrbela tako, da je podpirala zdravstvene ustanove, kjer so se zdravili. Državna zaščita je obsegala tudi denarno pomoč društvom in organizacijam vojnih invalidov.

Brezplačno zdravniško pomoč so morali nuditi državni zdravniki, zdravniki delavskega zavarovanja in privatni zdravniki. Stroške zdravstvene pomoči in zdravljenja je pokrival narodni invalidski fond. Določbe

o zdravstveni zaščiti, o pravici do protez, poklicne rehabilitacije, do olajšav pri opravljanju obrti, prednostne pravice do državne službe, o pravici do gospodarske pomoči in o popustih pri vozovnicah so bile enake kot v invalidskem zakonu iz leta 1929.

Razlike so bile pri določbah o invalidnini in dokladi. Vse invalidske pravice in invalidnino z dokladami so dobivali invalidi z več kot 20-odstotno invalidnostjo, česar prej niso imeli. Spremenjene oziroma višje so bile tudi vsote invalidnin za posamezno stopnjo invalidnosti. Invalidi so bili razdeljeni na deset skupin glede na stopnjo invalidnosti (od 20- do 100-odstotna stopnja) in z dodatno skupino za 100-odstotne invalide, ki sta jim bili za običajno življenje potrebni tuja nega in pomoč. Vsote invalidnin so bile določene v višini od 960 do 9000 dinarjev letno. Podrobnejše podatke prikazuje naslednja tabela.

Invalidnine osebnih invalidov po uredbi iz leta 1938

% invalidnosti	Invalidnina letno din	Invalidnina mesečno
100 % z nego	9000 din	750 din
100 %	7200 din	600 din
90 %	6480 din	540 din
80 %	5760 din	480 din
70 %	5040 din	420 din
60 %	4320 din	360 din
50 %	3600 din	300 din
40 %	2160 din	180 din
30 %	1440 din	120 din
20 %	960 din	80 din

Vojni invalidi s potrebo tuje nege in pomoči za vsakdanje življenje so imeli poseben dodatek v višini 9000 dinarjev letno. Do invalidnin so imeli pravico vsi invalidi ne glede na premoženjsko stanje in čin v vojski. Rezervni častniki in vojni uslužbenci so imeli pravico do posebne draginjske doklade v višini od 300 do 600 dinarjev mesečno glede na draginjski razred, če poleg invalidnine niso imeli še drugih lastnih dohodkov v višini 900 do 1500 dinarjev mesečno glede na draginjski razred. Rezervni častnik, ki je bil popoln invalid, je prejemal 600 dinarjev invalidnine mesečno, če je živel v mestu, je dobil še 600 dinarjev draginjskega dodatka, če je živel na podeželju, je dobival 300 dinarjev draginjske doklade. Rezervni častnik lažji invalid, ki je bil v državni službi s plačo manj kot 1500 dinarjev in živel v mestu, je dobil od 80 do 300 dinarjev invalidnine glede na stopnjo invalidnosti (od 20- do 50-odstotna) in draginjski dodatek 600 dinarjev mesečno. Vdove padlih, umrlih in pogrešanih rezervnih častnikov so imele pravico do polovičnih draginjskih doklad. Težji in popolni invalidi (od 60- do 100-odstotni), ki so bili siromašni (manj kot 200 dinarjev davka), so imeli pravico do draginjske doklade zase, za ženo in za otroke v znesku 30 dinarjev mesečno v 3. draginjskem razredu (pode-

želje), v znesku 60 dinarjev mesečno v 2. draginjskem razredu (manjše mesto, industrijsko središče) ali v znesku 90 dinarjev mesečno v 1. draginjskem razredu (večja mesta).

Draginjske doklade po uredbi iz leta 1938

Draginjski razred	Doklada letno	Doklada mesečno
1. razred	1080 din	90 din
2. razred	720 din	60 din
3. razred	360 din	30 din

Družinske invalidnine (vdovske, starševske) po padlih, umrlih ali pogrešanih borcih so znašale 1056 dinarjev letno oziroma 88 dinarjev mesečno. Če so bile te družine siromašne, so imele vdove pravico do draginjske doklade zase in za otroke do 16. leta starosti, če so se šolali, pa do 23. leta. Draginjske doklade so znašale 30, 60 ali 90 dinarjev mesečno za vdove in 30, 45 ali 60 dinarjev za vsakega otroka. Vdova, ki ni bila siromašna, je prejela in invalidnino v znesku 88 dinarjev mesečno. Siromašna vdova z dvema mladoletnima otrokoma, ki je živela v mestu, je prejela 88 dinarjev invalidnine, 90 dinarjev draginjskega dodatka zase in dvakrat po 60 dinarjev za otroka – skupaj: 298 din mesečno. Če je ta vdova živela na podeželju, je prejela 88 dinarjev invalidnine, 30 dinarjev draginjske doklade in še dvakrat po 30 dinarjev za 2 otroke, kar je zneslo skupaj 178 dinarjev mesečno. Siromašna vdova v industrijskem centru bi dobila 88 dinarjev invalidnine, 60 dinarjev draginjske doklade zase in dvakrat po 45 dinarjev za dva otroke, torej skupaj: 238 dinarjev mesečno.

Družinske invalidnine po uredbi iz leta 1938

Družinski član	Invalidnina letno	Invalidnina mesečno
Vdova	1056 din	88 din
Eden od staršev	1056 din	88 din
Starši	2120 din	176 din
Vojne sirote	1056 din	88 din

Starši padlega, umrlega ali pogrešanega borca so prejeli 2112 dinarjev invalidnine letno, če je bil živ samo eden od staršev, je prejel 1056 dinarjev invalidnine letno. Staršem, ki bi v vojni izgubili več kot enega sina, bi se invalidnina zvišala za 20 odstotkov za vsakega nadaljnjega padlega sina. Starši so imeli pravico do invalidnine po padlem sinu ne glede na to, ali je padli sin imel svojo družino ali ne. Siromašni starši so imeli enako pravico do draginjskih doklad kot vdove.

Mladoletni bratje in sestre padlega borca so imeli pravico do invalidnine samo, če so bili siromašni in če jim je bil prej edini hranitelj.

Družine umrlih težjih in popolnih invalidov (od 50- do 100-odstotni) so dobivale enake invalidnine in draginjske doklade kot družine padlih, umrlih ali pogrešanih borcev. Če umrli vojni invalidi niso zapustili vdove in otrok, so bili starši prejemniki invalidnin po njih.

Upravičenci so izgubili pravico do invalidnine, če so se vdali nečastnemu življenju (tatinstvo, beračenje, pijančevanje, hazardiranje, nemoralno življenje, zanemarjanje družine v materialnem ali v moralnem pogledu); v tem primeru se je lahko odvzela ena oblika ali več, ali pa vse oblike državne pomoči za določen čas, vendar najdlje za 2 leti. Družine takih oseb bi dobivale za ta čas 50 odstotkov njihovih prejemkov. Odločbe o izgubi invalidnine, poviška in ostalih pomoči in posebnih pravic so lahko izrekala sodišča, ki so bila pristojna za priznavanje invalidnine. Prijavo za izgubo invalidnine ali drugih invalidskih pravic je lahko vložil vsak državni ali samoupradni urad in invalidsko društvo.

Invalid, ki je bil obsojen na izgubo častnih pravic, je izgubil invalidske pravice; njegova družina je prejela 50 odstotkov njegovih invalidskih prejemkov, če je bila siromašna. Ob povrnitvi častnih pravic so se mu povrnila tudi invalidske pravice.

Če je bila invalidova žena uradno ločena, je po invalidovi smrti dobila pravico do invalidnine, če invalid ni bil znova poročen. Vdova, ki se je znova poročila, je izgubila pravico do invalidnine, ob omožitvi pa je dobila dveletno invalidnino.

Osebe, ki bi izstopile iz državljanstva, bi izgubile vse invalidske pravice.

Za pogrebne stroške so svojci dobili trimesečno invalidnino. Pogreb vojnega invalida se je moral opraviti z vojaškimi častmi, če je bilo to v pokojnikovem kraju mogoče.

Invalidske pravice po tej uredbi niso nikdar zastarale. Uveljavitev je lahko vložil upravičenec eno leto po nastopu invalidnosti, po smrti ali po proglasitvi za pogrešanega. O invalidskih pravicah so odločala invalidska sodišča; na prvi stopnji so bili to sodniki pri okrožnih sodiščih, na drugi in zadnji stopnji pa vrhovno invalidsko sodišče pri ministrstvu za socialno politiko. Vsi postopki za priznavanje invalidskih pravic so bili brezplačni. Pokrivali so jih iz sredstev narodnega invalidskega fonda. Komisije za pregled invalidov in določanje stopnje invalidnosti so bile pri vsakem vojaškem okrožju, višja invalidska komisija za pritožbe je bila pri komandi divizijske oblasti. Na komisijski pregled je invalida lahko spremljal njegov zdravnik in komisija je morala upoštevati tudi njegovo mnenje.

Vrhovno nadzorstvo nad celovito invalidsko zaščito je vodilo ministrstvo za socialno politiko, ki je v ta namen imela poseben invalidski oddelek. Naloge in pristojnosti invalidskega oddelka pri ministrstvu za socialno politiko so bile:

- izdelava pravilnikov in navodil za pravilno in enotno izvajanje predpisov o invalidski zaščiti,

- nadzor nad poslovanjem invalidskih organov, zavodov in društev vojnih invalidov,
- izdajanje mnenj in predlogov v korist upravičencev invalidske zaščite po tej uredbi,
- sodelovanje z zvezami društev vojnih invalidov, z ustanovami delavskega zavarovanja, s stanovskimi zbornicami in z drugimi ustanovami o invalidskih zadevah doma in v tujini,
- skrb za ustanovitev in vzdrževanje potrebnih ustanov za zdravljenje, poklicno rehabilitacijo in za preskrbo invalidov,
- vodenje statistike in evidence invalidskih pravic, obveščanje državnih oblasti in javnosti o stanju in potrebah vojnih žrtev v vsej državi,
- skrb za vojaške grobove, kostnice in spomenike zunaj države v sporazumu s pravosodnim ministrstvom,
- pripravljanje in izvajanje sporazumov o vzajemni pomoči vojnim žrtvam doma in v tujini ter
- izvajanje odločb upravnega odbora narodnega invalidskega fonda.

Podobne naloge in pristojnosti je imelo tudi društvo vojnih invalidov. Članstvo v društvu vojnih invalidov je bilo obvezno za vse upravičence invalidske zaščite. Članarina je znašala 1 odstotek vseh invalidskih prejemkov. Pobirali so jo ob izplačevanju invalidnin. Posebna naloga društva vojnih invalidov pa je bila zbiranje podatkov, slik in drugega gradiva, pomembnega za zgodovino osvobodilnih vojn od 1912. do 1918.

Narodni invalidski fond je pokrival stroške invalidske zaščite zunaj sredstev državnega proračuna. Dajal je tudi subvencije društvom vojnih invalidov.

V last narodnega invalidskega fonda so prišli vsi državni invalidski zavodi, in sicer: protezne delavnice v Ljubljani in v Zagrebu; ortopedski zavod v Beogradu, dom za slepe v Zemunu in invalidski dom v Našicah. Narodni invalidski fond je prevzel tudi vse zgradbe, zavode in nepremičnine, ki so bili prej v lasti banovin ali bivših odborov poverjeništev za vračajoče se vojake, ki so bili prej kupljeni ali zgrajeni iz sredstev za invalide (v Sloveniji npr. zdravilišče Golnik), in sicer: invalidski sanatorij za tuberkulozne na Brestovcu, sanatorij v Tuzli; invalidska zgradba Beograjski dom v zdravilišču Rogaška Slatina je ostala v lasti zdravilišča po plačilu investicijskih stroškov za ta dom; invalidska zgradba v Dolenjskih Toplicah je postala last fonda. Društvo vojnih invalidov je fondu podarilo svoje zgradbe v Beogradu, Zlatiboru, Sokobanji, Nišu in Gradiški. Rdeči križ je podaril dom v Vrnjački Banji. Vse te nepremičnine so v zemljiški knjigi takoj prepisali na ime narodnega invalidskega fonda.

Invalidi, ki so dobili zemljo po agrarni reformi in zato izgubili pravico do invalidskih prejemkov, so po tej uredbi dobili to pravico nazaj, prav tako invalidi po odkupu invalidskih pravic. Po uredbi iz leta 1938 možnosti odkupa invalidskih pravic ni bilo več. Od invalidskega zakona iz leta 1925, ki je uvedel to pravico, do nove uredbe iz leta 1938 je to pravico

uveljavilo 2050 invalidov in 1014 vojnih vdov v skupnem znesku okrog 37 milijonov dinarjev. S tem denarjem naj bi si upravičenci zagotovili trajno izboljšanje svojega materialnega položaja. Praksa je pokazala, da ta namen ni bil dosežen. Zelo malo invalidov je poseglo po tej pravici.

Vojni invalidi z več kot 50-odstotno invalidnostjo ali stari nad 50 let so bili oproščeni osebnega dela in nadomestila v denarju za vzdrževanje javnih cest (tako imenovani kuluk).

Uredba o invalidih in ostalih vojnih žrtvah iz leta 1938 je pomenila večjo invalidsko zaščito, kot so jo invalidi imeli prej, in tudi upravičencev je bilo več. Pred začetkom druge svetovne vojne je bilo v Jugoslaviji še okrog 35.000 vojnih invalidov in 115.000 vdov s pravico do osebnih in družinskih invalidnin. V Sloveniji je bilo takrat okrog 5000 invalidov in 15.000 vdov iz prve svetovne vojne s pravico do invalidske zaščite. Invalidska zaščita po tej uredbi je služila za določanje obsega invalidske zaščite tudi po drugi svetovni vojni.

Med drugo svetovno vojno je invalidska zaščita delovala v omejenem obsegu. Na nemškem okupacijskem območju so uveljavljali nacistični sistem invalidske organizacije, delovanje Združenja vojnih invalidov Jugoslavije pa prepovedali in organizacije razpustili. V ljubljanski pokrajini so bile razpuščene vse krajevne invalidske organizacije in pokrajinski odbor združenja vojnih invalidov v Ljubljani. Obveznosti do vojnih invalidov so prevzele okupatorske države in »države pridobitnice« s sporazumom o delitvi premoženja in obveznosti bivše države Jugoslavije. Preliminarni dogovor o delitvi je bil sklenjen med italijansko in nemško podkomisijo na sestanku, ki je bil v Rimu od 12. do 18. decembra 1941. Rimski dogovor o delitvi državnih obveznosti je bil potrjen šele 22. julija 1942 na konferenci v Berlinu. Tako so bile razdeljene tudi obveznosti do vojnih invalidov, ki so jih prevzele okupatorske države oziroma države pridobitnice v naslednjem razmerju. Nemčija je prevzela 5 odstotkov obveznosti, Italija, Madžarska in Bolgarija po 8 odstotkov, Neodvisna država Hrvaška 42 odstotkov in Nedićeva Srbija, ki jo je zastopala nemška vlada, 29 odstotkov obveznosti. Izplačevanje invalidskih pokojnin pa je bilo omejeno glede na izvajanje oblasti samo v krajih in mestih, kjer je bilo to možno in če so to omogočala razpoložljiva materialna sredstva. Vojni invalidi so med vojno živeli težko, pestile so jih vse vojne tegobe, vsestransko pomanjkanje in neustrezna zdravstvena zaščita. Med vojno je umrla več kot tretjina vojnih invalidov.

INVALIDNINA IN NARODNO PRIZNANJE

Vidovdanska ustava je v členu 32 določala, da invalidom in ostalim žrtvam vojne država daje zaščito in pomoč v znak priznanja. Tako je napovedala poseben invalidski zakon. V ustavi se je odražalo stališče, da moralno priznanje pomenijo predvsem materialne pravice in pomoči. Uredba in zakon o začasni pomoči invalidom iz let 1920–1922 sta dajala srbskim in črnogorskim vojaškim in civilnim vojnim invalidom ter drugim žrtvam vojne v znak priznanja za njihove žrtve za osvoboditev in združitev invalidski dodatek v dvojnem znesku. Že Behmenov načrt invalidskega zakona iz leta 1924 je v členu 61 določal: »*Pogreb vojnega invalida je z vojaškimi častmi.*« To določilo je bilo potem v vseh invalidskih zakonih in v uredbi iz leta 1938. Invalidi srbske in črnogorske vojske ter prostovoljci oficirji so se upokojevali z enim činom višje.

Srbski invalidski zakon iz leta 1914 je dajal vojnim invalidom in družinam padlih denarno podporo. Avstro-ogrski invalidski zakon je dajal invalidsko ali vdovsko pokojnino; invalidom je dajal še poseben dodatek za ranjenost, vdovam pa dodatek za onemoglost, če so bile starejše od 50 let. Po uredbi o začasni pomoči invalidom iz leta 1920 so invalidi prejeli pokojnino in invalidsko podporo. Po invalidskem zakonu iz leta 1925 se je uporabljala besedna zveza: invalidnina za osebne invalide. Za vojne vdove, za vdove umrlih invalidov, za vojne sirote in za starše so uporabljali izraz letna podpora. Invalidski zakon iz leta 1929 je invalidom dajal invalidnino, staršem pa denarno pomoč. Po uredbi iz leta 1938 so vsi prejemali invalidnino, siromašni pa še draginjske doklade zase in za svoje družinske člane. Po uredbi in zakonu o začasni pomoči invalidom iz let 1920 in 1921 so imeli pravico do enake invalidnine tako vojaški kot civilni vojni invalidi ter družine padlih in civilnih žrtev vojne. Do invalidskega zakona iz leta 1925 so tako vojaški kot civilni invalidi prejemali invalidnino ne glede na premoženjsko stanje in davčni cenzus. Premoženjsko stanje (davčni cenzus, lastna hiša ali stanovanje, državna služba, plača) je vplivalo samo na različne dodatke. Invalidski zakon iz leta 1925 je uvedel premoženjsko razlikovanje. Invalidi so imeli pravico do cele pokojnine, če so bili siromašni, sicer pa so imeli pravico samo do polovične pokojnine. Civilni vojni invalidi so imeli pravico do pokojnine samo, če so bili siromašni. Če so bili invalidi zaposleni, so dobivali samo polovico pokojnine, razen invalidov oficirjev bivše srbske in črnogorske vojske. Po invalidskem zakonu iz leta 1929 so imeli pravico do pokojnine samo siromašni invalidi in siromašne družine padlih. Uredba iz leta 1938 je dajala invalidnino invalidom, vdovam in staršem ne glede na premoženjsko stanje. Premoženjsko stanje je vplivalo samo na prejem draginjskih doklad.

Davčni cenzus kot meja za status siromašnosti je bil za vso državo enoten. Do leta 1920 je znašal 20 dinarjev letno, potem 30, od leta 1929

je bil 120 dinarjev državnih direktnih davkov letno, po letu 1938 pa 200 dinarjev.

Od 1918. do 1920. leta so invalidske pokojnine in invalidske podpore določale narodne, deželne ali pokrajinske vlade vsaka za svojo pokrajino. V Sloveniji je Poverjeništvo za narodno obrambo slovenske Narodne vlade SHS v Ljubljani določilo višino začasnih invalidskih pokojnin v zneskih po 30, 60 in 90 kron mesečno za lahke (25 do 50-odstotne), težke (51 do 75-odstotne) in za popolne (76- do 100-odstotne) invalide; za 100-odstotne invalide s potrebo tujih nege in pomoči je bila določena začasna invalidska pokojnina v znesku 150 kron mesečno. Pokrajinska vlada za Dalmacijo je leta 1919 določila višino osnovne invalidske pokojnine v višini 100 kron letno za vsakih 10 odstotkov invalidnosti, kar je bilo približno enako kot v Sloveniji. V Srbiji je bila invalidska pokojnina enotna za vse invalide v znesku 30 dinarjev mesečno; invalidi z 20- do 30-odstotno invalidnostjo so bili polinvalidi s polovično invalidsko podporo.

Po uredbi in zakonu o začasni pomoči invalidom iz let 1920 in 1921, ki je trajala do leta 1925, so ostale osnovne invalidske pokojnine nespremenjene, v avstro-ogrskih pokrajinah pa so bile samo prevedene v dinarsko veljavo v razmerju 1 dinar za 4 krone, kar je privedlo do razlikovanja višine osnovnih invalidskih pokojnin po posameznih pokrajinah. V pokrajinah bivše Avstro-Ogrske so bile za dvainpolkrat nižje kot v Srbiji, s preživninskimi dodatki pa trikrat nižje.

Osnovne mesečne invalidnine vojakov od leta 1919 do 1938

Invalidnost	1919	1925	1929	1938
20 %	15 din	40 din	-	80 din
30 %	15 din	40 din	45 din	120 din
40 %	15 din	40 din	60 din	180 din
50 %	30 din	120 din	120 din	300 din
60 %	30 din	120 din	150 din	369 din
70 %	30 din	120 din	180 din	420 din
80 %	30 din	200 din	220 din	480 din
90 %	30 din	200 din	260 din	540 din
100 %	30 din	200 din	400 din	600 din
100-% z nego	30 din	400 din	700 din	750 din

Podatki za leto 1919 veljajo samo za Srbijo in Črno goro, v drugih pokrajinah so bile invalidske pokojnine ves čas določene po stopnjah invalidnosti, tako kot je opisano v prejšnjem odstavku. Leta 1929 invalidi z manj kot 30-odstotno invalidnostjo niso prejeli invalidnin.

Višina invalidnine je bila odvisna tudi od čina v vojski. Po uredbi in zakonu o začasni pomoči invalidom iz let 1920 in 1922 so bile osnovne pokojnine podnarednikov za 20 odstotkov višje, narednikov pa za 50 odstotkov višje od invalidskih pokojnin vojakov. Invalidski zakon iz leta 1925 je dajal podnarednikom za 15 odstotkov več, narednikom pa za 20

odstotkov več kot vojakom. Invalidski zakon iz leta 1929 je dajal podnarednikom samo še za 10 odstotkov več in narednikom za 20 odstotkov več kot vojakom.

Invalidi častniki so do leta 1925 prejeli invalidsko pokojnino v višini zadnje plače. Po invalidskem zakonu iz leta 1925 so višji častniki prejeli invalidsko pokojnino v zneskih 150, 300, 400 in 1000 dinarjev mesečno po stopnjah invalidnosti (20 do 40-odstotna, 50- do 70-odstotna, 80 do 100-odstotna in za 100-odstotno z nego). Višji častniki so prejeli po 150, 400, 500 in 1250 dinarjev mesečno. Generali so prejeli po 400, 500, 700 in 1500 dinarjev mesečno glede na stopnjo invalidnosti. Po invalidskem zakonu iz leta 1929 so prejeli po stopnjah invalidnosti nižji častniki od 90 do 1250 dinarjev, višji častniki od 180 do 1500 dinarjev, generali pa od 270 do 1750 dinarjev mesečno. Po uredbi iz leta 1938 so vsi invalidi prejeli enake invalidnine po stopnjah invalidnosti. V invalidski komisiji, ki je pripravljala predlog te invalidske uredbe, so sprejeli načelo, »da pomeni izguba roke enako težko izgubo tako vojaku kot generalu in da je enak procent invalidnosti osnova za enako invalidnino«.

Leta starosti niso vplivala na višino invalidnine. Izjema je bila samo starost 70 let, ki je po vseh invalidskih zakonih vplivala na določeno zvišanje, in sicer so po 70. letu starosti dobili za 10 odstotkov višjo stopnjo invalidnosti.

Družinske invalidnine od leta 1920 do 1938

Družinski član	1920	1925	1929	1938
Vdova padlega	30 din	100 din	88 din	88 din
Vdova invalida	30 din	60 din	88 din	88 din
Eden od staršev	30 din	60 din	88 din	88 din
Starši	30 din	60 din	132 din	176 din
Vojne sirote	30 din	100 din	88 din	88 din

Družinske invalidnine so prejeli vdove, mladoletni otroci, starši in v določenih primerih tudi bratje in sestre. Do uredbe iz leta 1938 so vdove padlih, umrlih ali pogrešanih borcev prejemale invalidnino samo, če so bile siromašne. Vdove po umrlih vojnih invalidih pa poleg tega še, če je bil mož težji invalid (nad 50-odstotni), po invalidskem zakonu iz leta 1929 samo, če je bil nad 80-odstotni invalid. Vdovska invalidnina je znašala 50 odstotkov moževe invalidnine, invalidnina vojne vdove pa polovico invalidnine 100-odstotnega invalida iste skupine (glede na čin v vojski). Starši so do leta 1929 prejeli enotno invalidnino ne glede na to, ali sta bila živa oba ali samo eden; leta 1929 je bila družinska invalidnina za enega od staršev 88 dinarjev mesečno, za oba pa 132 dinarjev, vendar samo če sta bila siromašna. Po uredbi iz leta 1938 je bila invalidnina 88 dinarjev mesečno za vsakega od staršev brezpogojna. Vojne sirote so bili mladoletni otroci brez obeh staršev in so imeli enake pravice kot vojne vdove.

Invalidski dodatki so bili najpomembnejši korektiv za izboljšanje materialnega stanja invalidov in njihovih družin. Določeno premoženjsko stanje je bilo pogoj za uveljavitev pravic do invalidskih, družinskih in do draginjskih doklad. Draginjske in druge doklade so bile navadno mnogo višje kot invalidnine.

Invalidski dodatki od leta 1920 do 1938

Oblika dodatka	1920	1925	1929	1938
Nega 100 % invalida	240 din	300 din	700 din	750 din
Preživnina lažjega invalida	28 din	30 din	60 din	60 din
Preživnina težjega invalida	56 din	60 din	90 din	90 din
Preživnina za otroka	8 din	20 din	30 din	30 din
Preživnina za vojne sirote	48 din	48 din	60 din	60 din
Preživnina rezerv. častnika	300 din	600 din	–	600 din

V Srbiji in Črni gori so na osnovi finančnega zakona za leto 1924/25 siromašni rezervni častniki prejeli po 1200 dinarjev posebnega invalidskega dodatka ne glede na čin. Invalidski zakon iz leta 1929 ni imel določb o posebnih dodatkih za rezervne častnike.

STROŠKI DRŽAVNE INVALIDSKE ZAŠČITE

Stroški državne invalidske zaščite so bili veliki. Veliko večino stroškov so predstavljali invalidski prejemki upravičencev invalidske zaščite. Do leta 1926 so znašali ti stroški okrog 300 milijonov dinarjev letno, potem do leta 1929 okrog 250 milijonov, od 1930 do 1939 so znašali nekaj več kot 100 milijonov dinarjev letno. Ti stroški so obsegali do 92 odstotkov vseh izdatkov. Financiranje invalidskih zavodov in ustanov je državni proračun bremenilo do leta 1923 z vsoto okrog 80 milijonov dinarjev letno, potem pa so se ti stroški zniževali in so leta 1939 znašali okrog 8 milijonov dinarjev. Podrobnejši podatki so razvidni iz naslednje tabele.

Skupni stroški invalidske zaščite iz državnega proračuna od leta 1919 do 1938

Leto	Invalidski prejemki dinarjev	Invalidski zavodi dinarjev	Skupaj dinarjev
1919	110.237.000	5.200.238	115.437.238
1920	304.758.775	50.346.775	335.105.610
1921	304.758.835	50.346.875	335.105.610
1922	257.223.584	81.863.044	339.091.628
1923	257.223.584	81.868.044	339.091.628
1924	273.128.163	27.008.273	300.136.436
1925	314.746.615	27.818.305	342.565.020
1926	265.208.778	23.129.802	288.638.580
1927	253.968.084	18.001.567	271.969.651
1928	250.220.204	16.948.932	267.159.130
1929	185.885.106	16.372.630	202.258.736
1930	113.750.772	11.440.506	125.191.278
1931	108.945.483	9.172.216	118.117.699
1932	107.794.225	6.805.174	114.799.399
1933	106.006.790	6.034.036	112.040.826
1934	106.049.581	5.536.732	111.586.313
1935	102.586.294	6.007.003	108.594.197
1936	101.700.029	6.689.539	108.390.468
1937	103.490.835	8.335.311	111.826.146
1938	103.490.735	8.317.422	111.808.257
Skupaj	3.731.375.632	467.548.224	4.198.923.856

Do leta 1938 so skupni stroški invalidske zaščite izračunani po podatkih državnega proračuna. Za leto 1939, ko se je začela izvajati uredba o invalidih iz leta 1938, so skupni stroški invalidske zaščite narasli na 477,162.391 dinarjev. Za pokritje teh stroškov v državnem proračunu je bil predpisan poseben invalidski davek, ki so ga pobirali kot davčno doklado od leta 1920 do 1928, ko je bil z novo davčno reformo ukinjen. Do takrat so pobrali za okrog 800 milijonov dinarjev invalidskega davka. Večji del sredstev invalidske zaščite so pokrili iz dohodkov za poplačilo

vojne škode. Na račun nemških reparacij je Jugoslavija dobila 10 milijard dinarjev vojne škode; od te vsote je bilo za človeške žrtve namenjenih 6,5 milijarde dinarjev. Del teh sredstev je bil izplačan v gotovini, večji del pa v uvoženih strojih in strojni opremi. Ta sredstva so bila vložena v gospodarstvo, v invalidski blagajni pa so bila vknjižena le formalno. Sredstva za izplačilo invalidnin in za invalidsko zaščito so šla v breme tekočih proračunov. Pravico invalidske blagajne do dohodkov tako imenovanega depozita 6,5 milijarde dinarjev nemških reparacij so začeli poudarjati ob utemeljevanju večje invalidske zaščite po uredbi o invalidih iz leta 1938. V polemikah so takrat prikazovali, kako malo je invalidska zaščita bremenila jugoslovansko gospodarstvo in da so invalidi imeli pravico do sredstev iz nemških reparacij, čeprav jih v resnici ni bilo več.⁵³

Zdravstveno zaščito invalidov in nekatere druge oblike pomoči je financiral narodni invalidski fond z okrog 15 milijoni dinarjev letno. Po uredbi o invalidih iz leta 1938 bi morala ta ustanova imeti več kot 100 milijonov dinarjev letnih prihodkov zunaj državnega proračuna. V ta namen je narodni invalidski fond leta 1938 prevzel v svojo last okrog 25 večjih in manjših invalidskih domov v vrednosti 50 milijonov dinarjev, ki so bili prej v državni lasti, deloma tudi v lasti združenj vojnih invalidov. Več invalidskih domov in zavodov je imel invalidski fond že prej v svoji lasti. S približno 7 milijoni dinarjev letno je invalidom pomagalo tudi združenje invalidov iz svojih sredstev.

ZDRUŽENJE VOJNIH INVALIDOV

Združenje vojnih invalidov je bilo ustanovljeno 28. oktobra 1919 v Slavonskem Brodu. Po uredbi in zakonu o začasni pomoči invalidom in družinam padlih, umrlih in pogrešanih vojakov kakor tudi nekaterih civilnih vojnih žrtev iz let 1920 in 1922 je bilo članstvo v invalidski organizaciji obvezno za vse upravičence državne invalidske zaščite. Osnovne organizacije so bili okrožni ali okrajni invalidski odbori, ki so se združevali v pokrajinske odbore, ti pa v osrednji odbor Združenja vojnih invalidov Kraljevine SHS. Osrednji odbor je izdajal svoje invalidsko glasilo Ratni invalid, ki je izhajalo tedensko. Pokrajinski odbor invalidske organizacije za Slovenijo v Ljubljani je izdajal svoje mesečno glasilo Vojni invalid. Pravila invalidskih organizacij je potrjevalo ministrstvo za socialno politiko. Invalidske organizacije so imele pravico zastopati svoje člane ob reševanju invalidskih zadev pri vseh oblasteh in uživati pravice iz zakonov ter uredb o invalidski zaščiti.

⁵³ Franjo Jež, Naše invalidsko pitanje i narodna privreda. Socijalni arhiv, V, št. 9–10, Beograd 1939, str. 291–297

Predstavniki invalidskih organizacij so bili v zdravniških komisijah, v komisijah za pregled invalidov in določanje njihove stopnje invalidnosti, v komisijah za poklicno rehabilitacijo invalidov, v komisijah za podeljevanje državnih služb in koncesij za prodajo tobaka, za vodenje kolodvorskih restavracij, kinodvoran in podobno. Predstavniki invalidskih organizacij so bili pri vseh invalidskih sodiščih. Osrednji odbor združenja vojnih invalidov je razdeljeval državno pomoč invalidskim podjetjem. Ponekod so invalidske organizacije celo izplačevale invalidnine. Če vojna žrtev ni mogla pravočasno najti dovolj dokazov za upravičenost svojih terjatev, je bila invalidska organizacija porok za začasno izplačevanje invalidnin. Ko so v prehodnem obdobju in v obdobjučasne ureditve invalidske zaščite izplačevale invalidske podpore občinske oblasti, se je to izplačevanje opravljalo samo ob prisotnosti predstavnika invalidske organizacije. Združenje vojnih invalidov je imelo tudi posebna pooblastila; lahko je predlagalo odvzem invalidskih pravic, znižanje ali omejitev. Za invalidsko združenje so bile rezervirane vse prodajalne tobaka v mestih in trgih ter vsa veleprodaja tobaka. Ko je uprava državnih monopolov prevzela ves promet s tobakom, je invalidski organizaciji za odškodnino izplačevala 4 odstotke vrednosti vsega prometa, kar je znašalo od 6 do 7 milijonov dinarjev letno. Združenje vojnih invalidov je izdajalo obrazce za znižane in brezplačne vozovnice.

Invalidski zakon iz leta 1925 je ukinil obvezno članstvo v invalidski organizaciji in določal prostovoljno članstvo. *»Osebe, ki prejemajo pomoč po tem zakonu, se smejo združiti v krajevne ali oblastne (pokrajinske) invalidske združbe (udruženja, društva). Vse pokrajinske združbe tvorijo Osrednje invalidsko združenje kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev s sedežem v Beogradu. Pravila invalidskih krajevnih in pokrajinskih družb odobravajo pristojni veliki župani, osrednjega invalidskega združenja pa minister za socialno politiko. Poslovanje invalidskih združb nadzira minister socialne politike neposredno ali pa veliki župani. Obstoječe invalidske združbe se morajo prilagoditi odredbam invalidskega zakona v 6 mesecih.«* Invalidski zakon iz leta 1925 je prejel obvezne invalidske organizacije preoblikoval v prostovoljna društva vojnih invalidov in jim odvzel pristojnost sodelovanja pri reševanju invalidskih zadev. Pustil jim je samo nekaj pomoči in subvencij. Invalidski zakon iz leta 1929 ni niti omenjal invalidskih organizacij. S posebnim zakonom z dne 24. avgusta 1929 so vse invalidske organizacije prišle pod poseben nadzor, razpustili so vse izvoljene organe in namesto njih so dobile državne komisarje, ki so jih vodili do leta 1932. Potem so jih spet smeli voditi izvoljeni člani invalidskih organizacij. Uredba o vojnih invalidih iz leta 1938 je zopet uvedla obvezno članstvo v združenju vojnih invalidov za vse upravičence invalidske zaščite. Združenje vojnih invalidov je spet dobilo pristojnosti stranke iz zadev invalidske zaščite.

Do leta 1925 je bilo članstvo v združenju invalidov obvezno, od 1925 do 1929 je bilo prostovoljno, od 1929 do 1932 je delovalo kot društvo pod nadzorom državnega komisarja, potem do leta 1938 kot prostovoljno

društvo z izvoljenim vodstvom, po uredbi o invalidih iz leta 1938 je bilo članstvo v združenju vojnih invalidov zopet obvezno. Invalidske organizacije so spet dobile pristojnosti, kot so jih imele do leta 1925.

V Sloveniji so bile invalidske organizacije ves čas dejavne. V prehodnem obdobju invalidske zaščite po prvi svetovni vojni so delovale še stare invalidske organizacije. Društvo za pravno zaščito vojnih upravičencev za Avstrijo s sedežem na Dunaju je bilo krovna invalidska organizacija, po deželah so bile krajevne sekcije. Za Kranjsko sta bili krajevna sekcija v Ljubljani in v Novem mestu. Društvo je vodilo evidenco imen vojnih veteranov, podpiralo ponesrečene in obolele člane. Podporna društva so bila v Ljubljani, Šentvidu, Stožicah, v Kronovem, Novem mestu, v Benediktu, Sv. Antonu in Lovrencu v Slovenskih goricah, v Radencih, v Šerntjuri ob Ščavnici in drugod. Po združevalnem kongresu 28. oktobra 1919 v Slavonskem Brodu so se vse invalidske organizacije na ozemlju Kraljevine SHS združile v Udruženje vojnih invalidov kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev. V Sloveniji so ustanovili Splošno organizacijo vojnih invalidov, vdov in sirot za slovensko ozemlje, stare organizacije pa razpustili in izbrisali iz registra društev v letih 1922 in 1923. Splošna organizacija vojnih invalidov, vdov in sirot za slovensko ozemlje je začela izdajati svoje glasilo *Vojni invalid* 15. septembra 1921. Izhajalo je vsak mesec, dobivali pa so ga vsi člani. Število krajevnih invalidskih organizacij je bilo okrog 50, združevale pa so se v pokrajinskem odboru za Slovenijo. Spreminjalo se je tako število organizacij kot njihovo poimenovanje. Osnovne invalidske organizacije so se v Sloveniji imenovalе poverjeništvo, krajevno združenje, podružnica ali krajevni odbor vojnih invalidov. Splošna organizacija vojnih invalidov za slovensko ozemlje je imela do leta 1923 16 poverjeništev. Leta 1923 je prišlo do organizacijskih sprememb. Invalidska organizacija v Sloveniji se je preimenovala v Udruženje vojnih invalidov, vdov in sirot kraljevine SHS; izvršni odbor v Ljubljani je imel do leta 1927 49 krajevnih združenj. Po uvedbi pokrajinskih samouprav je imel pokrajinski odbor ljubljanske in mariborske oblasti od leta 1927 do 1929 podružnice. Od oktobra 1929 je imel pokrajinski odbor za Dravsko banovino združenja vojnih invalidov Kraljevine Jugoslavije 34 krajevnih odborov. Tako stanje je trajalo do okupacije med drugo svetovno vojno, ko so bile vse invalidske organizacije prepovedane in razpuščene.

Invalidska društva so bila v Sloveniji pomembne socialne, kulturne in stanovske organizacije, ki so delovale na osnovi samopomoči, dobrodelnosti in zakonskih pooblastil. Delovale so kot prostovoljna društva ali pa kot obvezna združenja brez lastnih sredstev, samo s članarino, včasih s skromno dotacijo ali subvencijo ali z darili, včasih pa tudi z večjimi lastnimi sredstvi in obvezno članarino, z večjim ali manjšim premoženjem; tudi zdravilišča in sanatorije so imele v svoji lasti. Invalidske organizacije so vedno delale dobro za svoje člane in invalidi so jim zaupali. V invalidskih organizacijah in društvih so invalidi vedno videli svoje ustanove, svoje zatočišče in svojo zaslombo.

Kako so vojni invalidi leta 1932 čutili svojo organizacijo sredi največje gospodarske krize in kaj jim je pomenila, lepo prikazuje kratek odlomek iz poročila občnega zbora krajeвне organizacije društva vojnih invalidov v Ljubljani. Takole pravi: »Mnogo je v Ljubljani invalidov, vojnih vdov in sirot, kar je pokazal občni zbor krajeвне organizacije udruženja vojnih invalidov, ki je bil 18. januarja 1932 v Mestnem domu. Društvo je štel 310 članov, med letom jih je pristopilo 10. Vsak član je bil tudi naročnik Vojnega invalida. Mnogo jih ni več plačevalo članarine, ker po novem invalidskem zakonu iz leta 1929 niso imeli več invalidskega statusa in so izgubili vse invalidske pravice. Udeležba je bila lepa; 138 se jih je zbralo, številne preproste ženske katerih možje so ostali na bojišču, številni možje, ki jim je vojna pustila žalostne spomine, zapustila svoje sledove za vedno. Kamor si pogledal – sami izmučeni, otožni obrazi. Ni vladalo tisto veselo razpoloženje v pričakovanju, kaj se bo zanimivega zgodilo, kar se navadno pričakuje na zborovanjih nekaterih društev, ki obstoje iz družabnih razlogov, ne iz življenjskih potreb. Invalidska organizacija je pa življenjska potreba. Invalidi so se zborovanja udeleževali zato, ker so v organizaciji našli zatočišče in up, da se njihove življenjske prilike vsaj nekoliko izboljšajo.

Občnemu zboru je predsedoval društveni predsednik g. V. Mlekuž. Ob otvoritvi je pozdravil prisotne in posebej predsednika oblastnega (pokrajinskega) odbora Udruženja vojnih invalidov v Ljubljani g. M. Štefeta. Spominjal se je štirih med letom umrlih tovarišev in so prisotni počastili njih spomin, nato je pa predlagal vdanostno brzojavko Nj. Vel. kralju in pozdravne brzojavke predsedniku vlade generalu Živkoviću in ministru za socialno politiko g. Ivanu Puclju, ki so jih prisotni sprejeli z odobravanjem. Ko so bile opravljene še druge formalnosti, je predsednik poročal o delu organizacije v preteklem letu.

Invalidi so preživljali težke čase. Kriza se je poznala pri njih mnogo bolj, saj so bili iz najrevnejših slojev in mnogi izmed njih so izgubili še tisti pičli zaslužek, ki so ga imeli prej. Zaradi tega je bilo delo odbora še posebej otežkočeno in se je opazala zato še večja zaskrbljenost med članstvom. Predsednik je naglašal, da mora vladati med članstvom in odborom popolna solidarnost, vsi člani se morajo zavedati, da so uspehi organizacije odvisni v največji meri od pomoči članstva. In s tega stališča morajo tudi ocenjevati odborovo delo. Naloga odbora je bila predvsem zbirati denarna sredstva, da bi pomagali z njimi podpre potrebnim članom. Toda beda invalidov je bila vedno hujša, prosilcev je bilo čedalje več in nabiranje pomoči je bilo otežkočeno zaradi splošnega obubožanja. O vseh svetih je odbor priredil nabiralno akcijo na pokopališču pri Sv. Krištofu, o božiču je pa obdaroval 152 članov in članic. Mestna občina je dala organizaciji za člane 30 ton premoga po znižani ceni. Organizacija je imela tudi mnogo pisarniškega dela, saj je vložni zapisnik vseboval 424 vlog...» Poročilo občnega zbora je nizalo nove in nove probleme iz življenja invalidov, največ pa je povedal podatek, da je bilo od 310 članov invalidske organizacije potrebnih pomoči 152 članov in da so jo od svoje organizacije tudi dobili.

TRETJI DEL

VOJAŠKI INVALIDI PO DRUGI SVETOVNI VOJNI

SPREMENJENE DRUŽBENOPOLITIČNE RAZMERE V JUGOSLAVIJI IN SLOVENIJI

Druga svetovna vojna je bila za Slovence zgodovinska prelomnica na vseh področjih. Človeške žrtve med drugo svetovno vojno so bile velike, tako zaradi okupatorjevega nasilja kot bojev in medsebojnih spopadov. Tudi za Slovence je bila druga svetovna vojna totalna vojna. V celoti je življenje med vojno ali neposredno po njej izgubilo blizu 85.000 Slovencev, njena posledica pa so bile tudi množične migracije zaradi političnih in nacionalnih razlogov. Vojna je prizadela gospodarstvo, zlasti infrastrukturo. Slovenska naselja so bila med vojno hudo poškodovana, mnoga požgana in docela uničena, nekatera pomembna industrijska mesta pa so zavezniki tudi bombardirali (npr. Maribor in Jesenice, deloma tudi Ljubljano). Glavna gonilna sila obnove je bila prostovoljno delo v vseh oblikah: od množičnih delovnih akcij do raznih tekmovanj in udarništev, ki ga je politika spodbujala na razne načine, predvsem s pomočjo medijev in množičnih organizacij.

Velike pa so bile tudi pridobitve: narod je preživel, čeprav je bil namenjen uničenju. Cilj Zedinjene Slovenije sicer ni bil v celoti uresničen, med velike uspehe narodnoosvobodilnega boja pa je treba prišteti priključitev Primorske (pariška mirovna konferenca leta 1947). Slovenija je bila v Jugoslaviji najprej federalna enota, potem pa je pridobila status federativne republike in pravico do samoodločbe, vključno s pravico do odcepitve. Težko pričakovana svoboda je pri večini ljudi sprožila val navdušenja, prepričanje, da je možno v kratkem spremeniti razmere, pripravljenost ljudi na odrekanje in delo v korist skupnosti. Množično so sodelovali pri gospodarski obnovi in graditvi.

Vojna je prinesla nov družbenopolitični sistem, sistem ljudske demokracije, ki je bil neke vrste prehodna faza k socializmu (uradno uvedenu v začetku petdesetih let).

Oblast je po vojni prevzela komunistična partija. Do spora z informbirojem (1948) je delovala napol v ilegali, mobilizacijo ljudi je izvajala prek Osvobodilne fronte, ki je postala sestavni del jugoslovanske ljudske fronte in drugih množičnih organizacij (mladinske organizacije, protifašistične fronte žena). Ljudska fronta je leta 1946 zmagala na zveznih volitvah z

več kot 88,6 odstotka glasov. Opozicija je volitve bojkotirala (kot »nado-mestek« zanje so bile na voliščih postavljene skrinjice brez liste (t. i. črne skrinjice), v katere so lahko volilne kroglice metali nasprotniki ljudske fronte. Na volitvah je prihajalo do manipulacij, v resnici so bile bolj ma-nifestacija podpore novi oblasti kot pa resnične volitve, vendar so tudi tu-ji opazovalci ocenjevali, da imata Tito in ljudska fronta zaradi medvojnih zaslug in načrtovanih družbenih ter socialnih sprememb dejansko večin-sko podporo. Zavezniške države so volitve v Jugoslaviji in zmago Tita priznale, čeprav so vedele, da to pomeni uvedbo komunizma. V Sloveniji ljudska fronta na zveznih volitvah ni zmagala le v dveh volilnih okrajih (Lendava in Gornja Radgona), na republiških pa so oblasti poskrbele, da se to ne bi zgodilo ponovno. V Sloveniji tudi nobena od starih političnih strank ni ostala in obnovila dejavnosti, Osvobodilna fronta pa je bila že od leta 1943, ko je bila sprejeta dolomitska izjava, enotna organizacija pod vodstvom komunistične partije. 16. julija 1945 je imela OF svoj kongres v tivolskem parku. Proglasila se je za edinega političnega predstavnika za vso Slovenijo. Temeljne točke OF iz leta 1941 je še razširila s povojnimi nalogami, kot sta bili npr. obnova in izgradnja ljudske oblasti. V OF so bile vključene številne množične organizacije in društva, tako da je bilo proti koncu štiridesetih let v njej več kot 70 odstotkov vseh volil-nih upravičencev. Ena takih množičnih organizacij je bila tudi invalidska organizacija. Nekateri slovenski politiki so postali najvišji jugoslovanski voditelji in so pomembno sooblikovali povojni jugoslovanski razvoj. Boris Kidrič je bil do svoje smrti leta 1953 glavni načrtovalec gospodar-skega, Edvard Kardelj pa do konca sedemdesetih let političnega sistema in idejni avtor vseh povojnih ustavnih aktov (1946, 1953, 1963 in 1974). Socialna struktura družbe se je začela naglo spreminjati. Nova elita so postali vodilni ljudje iz partizanskega in predvojnega revolucionarnega gibanja, ki so večinoma izšli iz nižjih slojev in so bili pomanjkljivo izobra-ženi. Pojem meščanstva je dobil negativen prizvok. Ključni kriterij za dosego položaja v družbi je bil političen, ne strokoven. Ena glavnih novih značilnosti je postala egalitarnost. Vpeljan je bil kult fizičnega dela, med-sebojnega tekmovanja v doseganju zastavljenih delovnih rezultatov, udarništva. »*Junakom borbe naj slede junaki dela*«, je bilo tedaj vodilno ges-lo, ki ga je izrekel Boris Kidrič. Na kulturnem in umetniškem področju se je povečeval sovjetski vpliv, kulturni ustvarjalci so postali državni urad-niki, organizirani v stanovskih društvih, prevladujoča smer v umetnosti je postal socrealizem. V razmerah zelo skromnega standarda in vsesplo-šnega pomanjkanja so oblasti oskrbo še zlasti mestnega prebivalstva sku-šale reševati s prisilnim odkupom pridelkov in živine pri kmetih (ti so se temu upirali), z administrativnim razdeljevanjem živil (živilske in druge nakaznice) ter z mednarodno pomočjo Unrre. Uvedena je bila večja so-cialna in zdravstvena zaščita, še posebna skrb je bila namenjena zaščititi in varstvu otrok ter zagotovitvi enakih možnosti za šolanje vsem slojem prebivalstva. Med zapoznelimi procesi modernizacije slovenske družbe,

ki so jih nove oblasti na hitro skušale uresničiti z uvajanjem novega družbenega reda, je bila tudi ženska emancipacija. Nove oblasti so po vojni izvedle temeljito »čiščenje« (epuracijo) resničnih in domnevnih nasprotnikov novega sistema ter medvojnih kolaborantov, izvedle so nacionalizacijo, agrarno reformo in kolonizacijo ter uvedle zadružništvo in (po letu 1948) tudi nasilno kolektivizacijo na vasi. Obnovi gospodarstva sta sledili uvedba administrativnega vodenja gospodarstva po sovjetskem vzoru in industrializacija.

Upravljanje z gospodarstvom je prevzel državni aparat. Načelo rentabilnosti in dobička je bilo ukinjeno, podjetja so delovala po predpisih državnega proračuna, vsi prihodki in odhodki so šli čez eno, določal pa je tudi akumulacijo, poslovne in plačilne fonde ter druge kategorije. Zapovedi, prepovedi, uredbe so prihajale od vrha navzdol, podlaga za delo so bili razni plani, združeni v državni plan. Podjetja so bila razdeljena na podjetja državnega, republiškega in lokalnega pomena, vsemu pa je načeloval kolegij ministrov kot neke vrste upravni odbor vsedržavnega trusta. Ministrstva so bila razdeljena na razne direkcije. Najpomembnejšo vlogo v sistemu je imela planska komisija, ki ji je načelovala najbolj avtoritativna oseba vlade, odgovorna za gospodarstvo (to je bil Boris Kidrič).

Gospodarstvo naj bi se razvijalo po petletnih načrtih. Načrt prve petletke je bil, da se država pospešeno elektrificira in industrializira. Začela se je leta 1947, končala pa formalno leta 1952, v resnici pa so velik del načrtov izvajali še naslednja tri leta v okviru druge petletke. Tretja petletka se je začela leta 1957, končala pa predčasno leta 1960, potem je gospodarstvo prešlo na štiriletne (in znotraj njih enoletne) načrte. Načrti so bili običajno pretirani, zato so jih kasneje ali zmanjševali »podaljšali« v naslednjo obdobje. Najvažnejši v načrtih so bili t. i. »kapitalni« objekti (velike tovarne, elektrarne in vojaški objekti), ki so bili zveznega pomena in so prišli v državno petletko. Ti so se gradili po vsej državi. Republike so tudi imele svoje petletne načrte, ki so bili usklajeni z zveznim petletnim načrtom.⁵⁴

⁵⁴ Več o splošnih razmerah glej: Dušan Nečak, Božo Repe: Oris sodobne obče in slovenske zgodovine, Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, Ljubljana 2003, Božo Repe: Rdeča Slovenija. Tokovi in obrazi iz obdobja socializma, Založba Sophia, Ljubljana 2003, Božo Repe: Slovenija od medvojne federalne enote preko povojne jugoslovanske republike do samostojne države (Od držav na Slovenskem do slovenske države, Pokrajinski muzej Kočevje, Kočevje 2004 str. 169–256).

INVALID KOT SIMBOL »REVOLUCIONARNEGA BORCA IN GRADITELJA SOCIALIZMA«⁵⁵

(Nastanek invalidske organizacije v socialistični Jugoslaviji)

V Jugoslaviji je organizacija vojaških invalidov nastala na kongresu od 28. do 29. oktobra 1945 in se je imenovala Zveza vojaških vojnih invalidov Jugoslavije (Udruženja ratnih vojnih invalida Jugoslavije), to je udeležencev narodnoosvobodilnega boja in prejšnjih vojn. Zveza vojaških vojnih invalidov Jugoslavije je združevala vojaške vojne invalide, družine padlih borcev, družine umrlih vojaških vojnih invalidov in mirnodobne vojaške invalide. Organizirana skrb za ranjence in invalide ter njihova zaščita sta bili sicer ena največjih moralnih obvez narodnoosvobodilnega gibanja že med vojno. Invalidom so – pač glede na možne razmere – skušali zagotoviti kar najboljše pogoje, medicinsko pomoč in rehabilitacijo. Na osvobojenih ali napol osvobojenih ozemljih so začeli nastajati prvi invalidski domovi, nastajajoča nova oblast pa je še med vojno sprejela prve zakonske akte o zaščiti invalidov, ki so bili po vojni sistemsko dodelani in potrjeni v novi jugoslovanski skupščini. Humanitarna plat narodnoosvobodilnega boja je bila visoko poudarjena še posebej v skrbi za ranjence, dve bitki pa sta v zvezi s tem že med vojno – še bolj pa po njej – dobili mitološke razsežnosti: bitka na Neretvi, ki je bila poimenovana »bitka za ranjence« in bitka na Sutjeski, kjer je bila za zaščito ranjencev žrtvovana Tretja udarna divizija – tedaj verjetno najbolj elitna divizija narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Jugoslavije.

Izhajajoč iz take tradicije – v dobršni meri seveda idealizirane, saj stvarnost na nobenem področju ni bila taka, kot so jo slikali politični funkcionarji – novi, jugoslovanski patriotizem v invalidih ni videl zgolj ljudi, ki jim je treba odplačati dolg za njihov prispevek v osvobodilni vojni, pač pa tudi potencial, ki lahko kljub hendikepiranosti pomaga zgraditi novo, socialistično družbo. Ali kot je to izrazil Tito v prvem razgovoru z delegacijo vojnih invalidov 30. oktobra 1945: *»Vi veste, tovariši, da nam je bila v vojni prva skrb ranjenec. Vi prav tako veste, da so naši ranjenci mnogokrat zahtevali, naj jih iz bolnic, kjer jim je bilo bolje, pustijo v enote, v boj. V času največjega pomanjkanja hrane so naši borci dajali poslednji grizljaj ranjencem. Tako je pri nas skozi vojno tovarištvo nastal kolektivni duh, ki ga je*

⁵⁵ Dejavnost Zveze vojaških vojnih invalidov Jugoslavije povzemam po poročilih o delu zveznih organov in po drugih dokumentih, shranjenih v Arhivu Republike Slovenije, fond 539 (fond obsega 74 fasciklov, sumarna poročila pa so zlasti v škatlah 52–70), ter po knjigi Ratni invalidi Jugoslavije, Invalidski list, Beograd 1961 v uredništvu: Petar Brajović, Boža Pavlović, Dragi Milenković, Toman Brajović, Dušan Grbić, Boro Kraljevski – glavni urednik (avtorji Miloš Bjelić, Petar Brajović, Toman Brajović, Budimir Vesić, Radojica Vukićević, Dušan Grbić, Grga Jankes, Miša Jovanović, Nikola Karanović, Boro Kraljevski, Ananije Leković, Josif Malović, Dragi Milenković, Miloje Milojević, Mihailo Mladenović, Đura Ostojić, Boža Pavlović, dr. Ivan Palmar, Ljubiša Plavšić, Vladan Stojaković, Vitomir Cvetković).

treba do tistih, ki so v narodnoosvobodilnem boju dali največ, razvijati še naprej. Moje mnenje je vedno bilo, da se vaše vprašanje, tovariši, ne rešuje samo s tem, da bo država zgradila invalidske domove in dala potrebno pomoč. Potrebno je tudi to, vendar je treba tovarišem invalidom, še posebej težjim invalidom, ustvariti pogoje, pod katerimi se ne bodo počutili nekoristni člani družbe. To psihološko plat je treba še posebej upoštevati. Pomembno je, da se vsak od njih počuti koristnega.»⁵⁶

Takoj po osvoboditvi Beograda oktobra 1944 je nacionalni komite osvoboditve Jugoslavije sprejel sklep, da se invalidom nakaže 300 milijonov dinarjev pomoči, decembra istega leta pa odlok o redni pomoči invalidom in družinam padlih borcev. Na osnovi tega so invalidi prejeli invalidnine do leta 1947, ko so bile le-te urejene tudi zakonsko.

Močna, politično kontrolirana invalidska organizacija naj bi predstavljala okostje skrbi za invalide, pobuda zanjo pa je prišla z najvišjega državnega vrha. Tak koncept je bil vmesna različica med zahodnimi tipi društev, ki so imela predvsem civilno družbeno osnovo in so bila seveda v stalnem boju z vladami za pravice invalidov, in vzhodnoevropskim socialističnim tipom skrbi za invalide, kjer so sicer ponekod prav tako obstajale (politično strogo kontrolirane) invalidske organizacije. Načeloma pa so bili voditelji prepričani, da so invalidi, tako kot vsi prej zatirani sloji prebivalstva, z revolucijo dobili »oblast« in ni potrebe za posebno organizacijo, saj (podobno kot »vladajoči« delavski razred) v celoti ne morejo biti v konfliktu sami s sabo. Čeprav je v času nastanka invalidske organizacije tudi Jugoslavija pospešeno začela uvajati sovjetski model socializma, pa je hkrati še vedno dajala velik poudarek konceptu »ljudske demokracije« s številnimi množičnimi organizacijami znotraj enotne organizacije ljudske fronte. Poleg tega pa je realnost pokazala, da tudi invalidskega vprašanja kljub veliki volji po spremembah ne bo mogoče rešiti naenkrat in enkrat za vselej, ampak bo to daljši in postopen proces, odvisen od ekonomskih zmožnosti družbe, za dogovor o prioritetah in načinu reševanja pa je država potrebovala partnerja. Zveza vojnih in vojaških invalidov je tako (kljub predsodkom do njene predhodnice iz časov kraljeve Jugoslavije) dobila ustrezno mesto v konceptu družbenopolitičnih organizacij, hkrati pa za desetletje in pol tudi solidno ekonomsko osnovo, ki naj bi ji omogočila skrbeti za invalide.

⁵⁶ Ratni invalidi Jugoslavije, Invalidski list, Beograd 1961 str. 9.

KONGRESI IN PROGRAMSKE USMERITVE

Ustanovnega kongresa Zveze vojaških vojnih invalidov Jugoslavije konec oktobra 1945 se je udeležilo 321 delegatov, in sicer iz Srbije 58, Hrvaške 47, Slovenije 49, Bosne in Hercegovine 58, Makedonije 45, Črne gore 30, Vojvodine 20, Kosova in Metohije 18, dva pa sta prišla iz Istre. Od tujih so se kongresa udeležile delegacije vojnih invalidov Poljske, Albanije in Bolgarije ter delegacija iz Trsta. Na kongresu je bilo več predstavnikov federalne vlade, med njimi minister za socialno politiko. Tito sicer ni bil neposredno navzoč, je pa poslal svojega predstavnika. Ko je bila Zveza vojaških vojnih invalidov Jugoslavije formalno ustanovljena, je njena delegacija obiskala Tita, telegrami pa so bili (po neznanem kriteriju) poslani raznim organizacijam vojaških in vojnih invalidov po drugih državah (v Sovjetsko zvezo, ZDA, Veliko Britanijo, Francijo, Kitajsko, Poljsko, Grčijo, Italijo, Češkoslovaško, Albanijo in Bolgarijo).

Kongres je sprejel pravila zveze, ki so opredeljevala način organizacije in delovanja. Ker so opredeljevala predvsem dejavnost v ožjem smislu, to je humanitarno in kulturno poslanstvo zveze, ne pa tudi političnega aktivizma, so jih kmalu začeli spreminjati. Na plenarnem sestanku centralnega odbora 29. septembra 1946 so se začele statutarne spremembe, ki so v naslednjih letih sledile spremembam v jugoslovanski družbi – njeni federalizaciji in decentralizaciji, hkrati pa tudi spremembam družbenopolitičnega sistema (spremembam, ki so jih po letu 1950 prinašale razne oblike samoupravnega socialističnega sistema).

Na drugem zveznem kongresu je sodelovalo 572 delegatov, in sicer iz Srbije 206, Hrvaške 140, Slovenije 58, Bosne in Hercegovine 58, Makedonije 25, Črne gore 22 in Vojvodine 63, tako kot prvega kongresa pa so se tudi drugega udeležili vidni predstavniki družbenopolitičnega življenja (Moma Marković v imenu CK KPJ, Ljupčo Arsov v imenu zvezne vlade, Vicko Krstulović v imenu ljudske fronte, Đuro Salaj v imenu sindikatov, general Ivan Gošnjak v imenu JLA, Vida Tomšič v imenu protifašistične fronte žena, Mica Zorić v imenu zveze borcev ter še nekateri predstavniki). Kongres je v delovanje invalidske organizacije vnesel precejšnje spremembe, ki so bile v veliki meri posledica političnih razmer (spora z informbirojem). Državno vodstvo je od invalidov pričakovalo več kot le socialno in kulturno dejavnost v korist članov, za organizacijo je predvidelo tudi povsem politične in gospodarske naloge. Organizacija naj bi namreč po naročilu Tita sama prevzela skrb za izplačevanje invalidnin, kar naj bi se v celoti zgodilo leta 1951. Invalidska organizacija se je tudi preimenovala, beseda »združenje« je bila zamenjana z besedo »zveza«.

Tretji kongres je bil 27. in 28. oktobra 1951, prav tako v Beogradu, udeležilo pa se ga je 706 delegatov, med njimi sta bili tudi delegaciji invalidov iz obeh con Svobodnega tržaškega ozemlja in predstavniki koroških Slovencev. To je bil prvi in edini kongres, ki se ga je udeležil tudi Tito,

kot glavne naloge invalidske organizacije pa je navedel ohranjanje miru, neodvisnosti države in njeno mirno izgradnjo. S tem kongresom je bilo tudi konec neposrednega upravljanja z gospodarskimi (invalidskimi) podjetji, le-ta naj bi dali v upravo gospodarstvu, politično pa naj bi se vojaški vojni invalidi angažirali predvsem skozi Socialistično zvezo delovnega ljudstva (naslednico ljudske fronte).

Četrti in zadnji kongres je potekal 12. in 13. novembra 1956, in sicer kot edini zunaj Beograda – v Sarajevu. Udeležilo se ga je 631 delegatov (od tega je bilo 48 invalidov iz prve svetovne vojne, 583 invalidov iz druge svetovne vojne – od tega kar 178 nosilcev partizanske spomenice 1941 – in 48 družinskih invalidov). Kongresa so se udeležili tudi predstavniki svetovne federacije bivših borcev (veteranov).

V Sloveniji se je Združenje vojnih invalidov (sicer ustanovljeno v začetku leta 1919) ustanovilo na novo na kongresu 30. septembra 1945 v Ljubljani, in to še preden je nastala zvezna organizacija. Kongres je potekal v dvorani Kina Union, sklical pa ga je začasni akcijski odbor, ki je poslal vabilo z naslednjo vsebino:

»Podpisani začasni akcijski odbor združenja vojnih invalidov, vdov in sirot v Ljubljani javlja, da se vrši 30. septembra 1945 ob 9 uri zjutraj I. kongres invalidov Slovenije v Ljubljani v dvorani kina Union... Kongres se bo vršil predvidoma s sledečim programom:

1. Otvoritev-pozdrav vseh navzočih.
2. Pozdrav predsednika MNOO (mestnega narodnoosvobodilnega odbora, op. p.).
3. Govor zastopnika štaba IV. armije.
4. Govori delegatov federalnih edinic in Primorske in nagovori zastopnikov masovnih organizacij.
5. Načelni referat o združenju vojnih invalidov, o nalogah organizacije v bodoče.
6. Volitve začasnega federalnega odbora.
7. Resolucija.

Smrt fašizmu-svoboda narodu!

Tajnik

*Predsednik*⁵⁷

Kongres je začel Marjan Urbančič, sledili so govori predstavnic in predstavnikov različnih institucij in političnih organizacij. Predsednik SNOS Josip Vidmar je kot prvi govornik kongres odprl z besedami: »Tovariši invalidi! V letu 1943 sem imel priliko pozdraviti nekatere izmed vas še kot ranjence v Roški bolnici. Ob tisti priliki sem Vam dejal: Slaba tista vlada, ki ne skrbi za svoje invalide. Mislim, da ste se tovariši invalidi prepričali, da se naša vlada te resnice, te človeške resnice zaveda. Njena skrb za vas seveda še ni popolna. Vi sami najboljše veste, kaj ste žrtvovali, toda kaj ste žrtvovali, toda kaj

⁵⁷ ARS, fond 539 Š 52.

ste žrtvovali, tega se mora s polnostjo zavedati ves slovenski narod, sleherni posameznik v tem slovenskem narodu. Na mojem mestu predsednika SNOS-a moram podati samo eno zagotovilo. Slovenska zakonska zbornica bo z vso skrbjo gledala na to, da bodo naši zakoni vam v prid, taki, da boste ne samo preskrbljeni temveč, da boste dosegli tisto, kar je vas vseh največja želja: ubrsti se v naše svobodno redno življenje kot polnovredni člani naše družbe. S to obljubo pozdravljam vaše zborovanje in mu želim največjega uspeha.»⁵⁸

V podobnem tonu so govorili tudi Vida Tomšič, predstavnica Narodne vlade Slovenije in ministrica za socialno politiko, predstavnik štaba IV. armade general Babić, predstavnik izvršnega odbora Osvobodilne fronte Josip Rus in predstavniki mestnega narodnoosvobodilnega odbora, Združenja vojnih invalidov Jugoslavije, predstavnica primorske delegacije, predstavnik italijanskih partizanov (garibaldincev) ter še nekateri predstavniki.

Usmeritev je kongresu dal uvodni referat člana iniciativnega odbora Vekoslav (Slavko) Mlekuž, ki je bil do položaja invalidov v Kraljevini Jugoslaviji zelo kritičen, a hkrati zelo optimističen, kar zadeva prihodnji položaj invalidov v socialistični Jugoslaviji.

»Naloga današnjega kongresa je, da postavi prve idejne osnove in temelje bodočega združenja vojnih invalidov v Sloveniji, z namenom zgraditi bodoče Združenje vojnih invalidov demokratične federativne Jugoslavije. Ker hočemo novo trdno in dobro združenje vojnih invalidov, je treba spoznati njegovo delo v preteklosti.

Združenje vojnih invalidov bivše Jugoslavije je bilo osnovano leta 1922 na prvem kongresu v Slav. Brodu.

Združenje vojnih invalidov bivše Slovenije, ki je bilo osnovano že v začetku leta 1919 je po svojih delegatih in na tem kongresu stalo na stališču, da je možna in zajamčena pravilna in pravična ter enakopravna rešitev invalidskega vprašanja za vse vojne žrtve bivše Jugoslavije edino s pomočjo enotnega invalidskega združenja za vso Jugoslavijo. Zmagalo je to stališče in osnovano je bilo enotno združenje vojnih invalidov za vso državo.

Namen tega združenja je bil predvsem doseči pravično in za vse invalide in ostale žrtve enako zaščito s strani države. Zato je združenje stavilo vse svoje moralne in fizične sile na razpolago tedaj odločujočim činiteljem za rešitev invalidskega vprašanja. Toda ti činitelji niso hoteli razumeti te pripravljenosti našega sodelovanja in naše pomoči, in prav zaradi tega je bilo Združenje vojnih invalidov v bivši Jugoslaviji v neprestani borbi za pravično invalidsko zakonodajo. Nič čudnega ni tedaj, da je moral osrednji odbor Združenja vojnih invalidov z ozirom na zakonodajo ugotoviti, da je bilo invalidsko vprašanje v večni stagnaciji. Da pa je moral priti do take ugotovitve nam pokažejo sledeča dejstva:

Že sama začasna uredba o vojnih invalidih, vdovah in sirotah, ki je izšla leta

⁵⁸ I. kongres vojnih invalidov vse Slovenije v Ljubljani, Ljubljana 1. oktobra 1945 (nepodpisano poročilo). ARS, fond 539, št. 52 Poročilo je bilo z manjšimi spremembami objavljeno v sredstvih javnega obveščanja.

1921 ni zadovoljila tedanjih vojnih žrtev, priznati pa je treba, da je bila v primeri s poznejšimi invalidskimi zakoni najbolj širokogrudna in je v svojih določilih dopuščala možnost zaščite ogromnemu številu vojnih žrtev. Toda ta uredba je bila pravzaprav le prva osnova za bodoče invalidske zakone, ki so jih v 23 letih obstoja bivše Jugoslavije često spreminjali, na žalost vedno le v škodo vojnih žrtev in šele invalidska uredba iz leta 1938 je deloma popravila krivice, ki so bile prizadejane vojnim žrtvam s prejšnjimi invalidskimi zakoni. Tega zboljšanja nikakor ne moremo pripisati uvidevnosti takratne reakcionarne in fašistično nastrojene vlade, marveč edino le dejstvu, da so se tudi takratni politike Jugoslavije zavedali, da stojimo tik pred novo svetovno vojno in je torej edino to vplivalo na ugodnejšo rešitev invalidskega vprašanja. In čeprav je bila podana s to uredbo možnost, da se vsaj deloma popravijo krivice vojnim žrtvam, ki so jim bile prizadejane s prejšnjimi invalidskimi zakoni, kljub temu večina teh ni prišla do svojih pravic, kajti vedno so bili vsi vojni invalidi in ostale žrtve prevedeni po novi invalidski uredbi, je že izbruhnila vojna in mnogi so ostali še nadalje brez zaščite in invalidnin. Pomembno je tudi dejstvo, da je prevedba vojnih žrtev iz enega na drug invalidski zakon vedno trajala tako dolgo, da smo prej dobili nov invalidski zakon vedno trajalo tako dolgo, da smo prej dobili nov invalidski zakon, nego so bile prevedene vse vojne žrtve po prejšnjem invalidskem zakonu. Predalec bi zašli z detajlno razlago vseh hib, ki so jih imeli posamezni invalidski zakoni, vendar je nemogoče iti preko dejstev, da so bile po zakonu iz leta 1925 uvedene specialne invalidske komisije, ki so že takoj v začetku svojega poslovanja ustvarile pravi preplah med vojnimi žrtvami. Naloga teh komisij je obstajala v tem, da število vojnih žrtev zreducirajo na minimum in s tem prihranijo na stotine milijonov dinarjev v državnem proračunu. Toda denar, ki je bil prihranjen z redukcijami vojnih invalidov, vojnih vdov, sirot, pa se na žalost ni porabil za splošne koristi državljanov bivše Jugoslavije, temveč je šel po zaslugi skorpumpiranih takratnih jugoslovanskih režimov v žepe najrazličnejših režimskih trabantov in oprodnikov beograjske čaršije in raznih strankarskih klik. Pri tej ugotovitvi ne smemo iti mimo dejstva, da je Jugoslavija v letih 1919–1938 dobila na račun reparacij za vojne invalide 6 milijard 500 milijonov dinarjev a za invalide je bilo v tem času izplačanih le 3 milijarde 780 milijonov dinarjev.

Še hujše nego specialne invalidske komisije pa je prizadejal vrste vojnih žrtev Živkovičev invalidski zakon iz leta 1929, po katerem so bili vsi bolezenski invalidi brez izjeme zreducirani in po katerem je bil državni proračun za invalide znižan od 300 milijonov dinarjev na 100 milijonov dinarjev za vso Jugoslavijo.

Pri vseh teh zakonih ne gre samo za višino invalidnine, marveč v prvi vrsti in predvsem za zaščito, zaposlitev, osamosvojitve in gospodarsko okrepitev vojnih žrtev. Ne moremo reči, da bivša invalidska zakonodaja ni vsebovala teh določil, vsebovala jih je in so bile v vsej bivši invalidski zakonodaji predvidene razne predpravitve in koncesije za vojne žrtve in če bi se te določbe striktno izvajale, bi bilo kljub silnim redukcijam invalidnin invalidsko vprašanje prav v pogledu gospodarske okrepitve in osamosvojitve vojnih žrtev zadovoljivo rešeno. Toda ugotoviti je treba, da se te določbe niso nikdar izvajale in je imelo

Združenje vojnih invalidov najtežje stališče vedno in povsod, kadarkoli in kjerkoli je hotelo doseči izvrševanje teh določil. In ker nismo mogli nikoli uspeti, da bi se ta določila striktno izvajala in ker v tem pogledu nismo nikdar mogli izposlovati pri tedanjih oblasteh nikake moralne pomoči in ker nismo imeli nikake izvršne možnosti, da bi prisilili merodajne činitelje k izvajanju invalidske zakonodaje, zato moramo danes ugotoviti to, kar je naše Združenje tudi v prejšnjih časih neštetokrat ugotavljalo in ta ugotovila dokumentarično podprlo, da je ostala vsa bivša invalidska zakonodaja na papirju in da je bila realizirana 100 % samo v pogledu izplačevanja invalidnin in odtegovanja 1 % za članarino invalidskega združenja, da pa so vsa druga določila na osnovi katerih bi si vse povojne žrtve lahko lajšale življenja z okrepitvijo gospodarskega položaja ostale neizvršene in neizrabljene. Prav iz teh razlogov je ostalo združenje vojnih invalidov v stalni borbi za najosnovnejše pravice vojnih žrtev, v borbi za izboljšanje invalidske zakonodaje, predvsem pa, in to na žalosti, v borbi za striktno izvajanje invalidske zakonodaje.

Danes, ko gledamo nazaj v tiste čase dvajsetletne borbe združenja vojnih invalidov, se moramo nehote vprašati, ali so bili uspehi, ki jih je združenje doseglo, vredni te borbe? Čeprav bi morali vsi, ki so sodelovali v tej borbi proti takratnemu birokratičnemu in skorumpiranemu upravnemu sistemu in proti strankarsko političnim interesom raznih strank in strankic negativno odgovoriti na to vprašanje, vendar ne smemo iti mimo dejstva, da nas je borba za najosnovnejše pravice vojnih žrtev krepila, povezovala, ter utrjevala v nas zavest, da mora stari reakcionarni sistem uporabljanja države propasti. Nismo se varali, doživeli smo razpad, sodelovali v borbi za svobodo in doživeli tudi vstajanje nove Jugoslavije.

Ko smo torej pregledali naloge in razvoj združenja vojnih invalidov pod pogoji, ki jih je nudila predaprilska Jugoslavija, nam je jasno, zakaj Udruženje ni doseglo ciljev, ki si jih je postavilo. Danes, ko nastaja naša nova ljudska država je razmerje Udruženja do države postalo popolnoma drugačno, še bolj pa odnosi do predstavnikov oblasti in pa dejanske naloge udruženja. Udruženje danes ni več prisiljeno stati v borbeni poziciji napram oblasti, ampak je nasprotno tisti forum, ki bo predlagal najboljše mere za dokončno rešitev invalidskega vprašanja na eni strani, na drugi pa bo budno pazil na izvrševanje vseh zakonitih odločb, ki jih bo naša ljudska oblast po najvišjih forumih izdala. Pa ne samo to. Z zavarovanjem svojih pravic morajo vsi člani udruženja sodelovati pri izgradnji baš te oblasti, ki je varuh ljudskih interesov, torej tudi interesov udruženja.

Naloge udruženja pa so še globlje. Aktivno mora sodelovati v vseh ustanovah, ki nudijo zaščito vsem, ki so te zaščite potrebni, kajti invalid bo vse bolj globoko razumel potrebe takih ljudi. To ne bo težko, ker ima Udruženje danes mogočno garancijo v naši novi oblasti, da bo vse pametne in konstruktivne predloge čimprej sprevedlo v življenje. Invalid mora biti ne samo v polni meri zaveden državljan, ampak še nekaj več, ker mu kot borcu za visoko stvar ta dolžnost pripada. V okrilju države mora biti živ opomin vsem onim, ki bi skušali zvodeneti pridobitve narodnoosvobodilne borbe, ker bi ravno on najbolj živo občutil kaj se pravi izgubiti pridobitve kupljene tako dragoceno.

Pa tudi s tem še niso izčrpane naše današnje naloge. Skupno z najmočnejšim stebrom miru, s sindikalnimi organizacijami, mora kot en mož nastopiti tudi na mednarodni pozornici vsakokrat, kadar bi skušale grabežljive imperialistične roke kjerkoli zanetiti nov požar in s tem ogrožati miren in pravilen napredek vseh, ki so naprednih misli. Njihov glas bo skupaj s sindikati dovolj močan, da bo prodril do ušes vseh pravičnih in bo dovolj prepričevalen, da bo prepričal vse one omahljivce, ki so največkrat v zgodovini zakrivili usodne dogodke ravno s tem, da niso aktivno posegli na pravi strani v tok dogodkov.

Tovariši, to so v kratkem naše bodoče naloge in če bomo te naloge v redu vršili, ne bomo našli oslonca samo v naši najbližji okolici, ampak bomo predstavljali tudi močno fronto miru in napredka izven naših mej in si s tem pridobili spoštovanje in uvaževanje, ki nam po vsej pravici gre.

Kako bomo torej te naše naloge dejansko izvršili? Iz vsega torej sledi, da dosežemo osnovo našega cilja z aktivnim utrjevanjem naše nove oblasti, to se pravi konkretno: sodelovati moramo aktivno v borbi proti vsem tistim elementom, ki tej oblasti nasprotujejo. Napovedati moramo borbo vsem špekulantom, saboterjem, protiljudskim tipom, ki skušajo pod kakršnokoli krinko dobiti bazo za svoje temne elemente. Razume se, da je to naša najosnovnejša naloga, da razčistimo v prvi vrsti svoje vrste vseh takih, ki spadajo pod pojem takih elementov. Ni slučaj, da naša oblast rešuje invalidsko vprašanje v jugoslovanskem merilu, kar dokazuje pravilno ocenitev žrtev, ki so jih invalidi dali za celotno državo. Ne smemo torej zaupati ozkemu, drobnemu in lokal patriotskemu pogledu. Za nas mora biti to tudi merilo naše usmerjenosti in našega dela.«⁵⁹

Posebne vsebinske razprave o uvodnem referatu ni bilo. V resoluciji, ki jo je nato sprejel kongres in jo poslal Narodni vladi Slovenije, je poleg tega zapisano, da »bistvo invalidske zakonodaje ne obstaja v višini invalidnine ali kakršnekoli druge denarne podpore, marveč naj bo bistvo zakonodaje v tem, da nudi vsem vojnim žrtvam v prvi vrsti možnost zaposlitve, gospodarske osamosvojitve in okrepitve«. ⁶⁰ Kongres je pri tem izhajal iz prepričanja, da je mogoče pravice vojaških invalidov učinkovito zaščititi le z močno vseh državno organizacijo, vendar se je hkrati zavzel za decentralizirano (republiško) razpolaganje s sredstvi iz invalidskega fonda.

Kongres je sprejel tudi sklep, da združenje kot celota vstopi v Osvobodilno fronto. Tako iz resolucije kot iz brzojavke, ki so jo v skladu z duhom tedanjega časa s kongresa poslali maršalu Titu, je razvidno, da je združenje vojnih invalidov nameravalo biti aktivna družbenopolitična organizacija. Na kongresu so se opredelili za republikansko vladavino v Jugoslaviji in zapisali: »Tudi mi, ki smo sodelovali v borbi za svobodo, bomo z vsemi svojimi silami pomagali pri obnovi naše domovine, pri izgradnji naše lepše bodočnosti in znali čuvati pridobitve težke osvobodilne borbe.«⁶¹

⁵⁹ Referat V. Mlekuža na invalidskem kongresu 30.9. 1945. ARS, fond 539, š. 52.

⁶⁰ Resolucija, sprejeta na I. kongresu vojnih invalidov in drugih vojnih žrtev Slovenije, dne 30. septembra 1945, ARS, fond 539, š. 52.

⁶¹ Tovarišu Titu, maršalu Jugoslavije, ARS, fond 539, š. 52.

Koncu kongresa so sledile volitve v upravi odbor. Izvoljeni so bili Lovro Kos, Franc Zdešar, Micka Fajdiga, Marjan Urbančič, Anton Puž, Matko Štefan, Vekoslav Mlekuž, Janko Milost in dr. Ernest Turk. V nadzorni odbor pa so bili izvoljeni Franc Recek, Tončka Krošelj, Ivo Metlika in Marko Urbanija. Prvi predsednik Združenja vojaških vojnih invalidov Slovenije je postal Marjan Urbančič, tajnik pa Lovro Kos.

Združenje je nekaj tednov zatem postalo del Zveze vojaških vojnih invalidov Jugoslavije, pač v skladu z usmeritvijo, da je treba zgraditi »*trdno in dobro*«⁶² združenje na jugoslovanski ravni.

Drugi kongres Zveze vojaških vojnih invalidov Slovenije je bil od 15. do 16. maja 1949 v Ljubljani. V političnem delu je bil pod velikim pritiskom informbirojevskega spora, kar kažejo tudi govori. Miha Marinko, predsednik vlade Ljudske republike Slovenije je ugotavljal, da »*obstoj invalidske organizacije s 30.000 člani v Sloveniji, oziroma preko 300.000 v Jugoslaviji, bije po zobeh klevetnike. Kolikor bolj ogabna so njihova klevetanja, toliko bolj odločni postajamo mi. Te žalitve nas samo še bolj krepijo v naši odločnosti, da z vsemi silami delamo za graditev naše socialistične domovine. Zgodovina pa bo klevetnikom pritisnila sramoten pečat za njihove sedanje zločine, s katerimi so se objektivno postavili na stran imperialistov, sovražnikov socializma*«.⁶² Kar zadeva neposredno delo invalidske organizacije, je na kratko priporočil, naj čim več svojih članov »*aktivno vključi v gospodarstvo, pomaga invalidom pri strokovni prevzgoji in »razvija politično, kulturno in prosvetno delo med invalidi, da bi se vsak član lotil dela in imel »osebno zadovoljstvo, da pomaga pri uresničevanju tistih idealov, za katere se je boril*«.⁶³

Še bolj udaren je bil predsednik Zveze vojaških vojnih invalidov Jugoslavije, general lajtnant in narodni heroj Miloj Milojević. Povedal je, da je II. kongres Zveze vojaških vojnih invalidov Jugoslavije »*v popolnosti sprejel program naše Partije in si je vzel za os sklepe V. kongresa KPJ ter tako postavil pred vse organizacije Zveze in vse članstvo kot najvažnejšo nalogo vsestransko aktivno udeležbo vojaških vojnih invalidov Jugoslavije v izgradnji socializma v naši deželi*«.⁶⁴ Slovenska organizacija naj bi poleg tega še zlasti pomagala invalidskim organizacijam na avstrijskem Koroškem in Slovenskem primorju, ki živijo »*pod zelo težkimi pogoji in ker reakcionarni režim v Avstriji in imperialistična angloameriška uprava na Svobodnem tržaškem ozemlju delata vse, da bi izbrisala našo narodnoosvobodilno borbo, zato, ker so ti invalidi živ dokaz te borbe*«.⁶⁵

Minister za socialno skrbstvo dr. Anton Kržišnik je v svojem govoru poudarjal razliko v skrbi za invalide med kraljevo in novo, ljudsko Jugo-

⁶² II. kongres zveze vojaških vojnih invalidov Slovenije od 15. do 16. maja 1949, str. 3 in 4, ARS, fond 539, š. 58

⁶³ Prav tam, str. 4

⁶⁴ Govor predsednika Zveze vojaških vojnih invalidov Jugoslavije, narodnega heroja general-lajtnanta Miloja Milojevića, II. kongres Zveze vojaških vojnih invalidov Slovenije od 15. do 16. maja 1949, str.5 in 6, ARS, fond 539, š. 58.

⁶⁵ Prav tam, str. 7

slavijo ter razliko v vlogi in delovanju invalidske organizacije pred vojno in po njej. Prejšnja naj bi bila zgolj formalna, nova pa resnična zastopnica interesov invalidov. »Vsi zakoni in ukrepi, ki jih je naša ljudska oblast izdala v korist invalidov, so postali živa stvarnost, le redki so še invalidski upravičenci, ki do danes še niso prejeli odločbe o priznanju invalidnine in drugih pravic po invalidskem zakonu. Do konca marca t.l. je že prejemale invalidnino v naši republiki 32.602 oseb, od tega 9482 invalidov iz prejšnjih vojn, 13.884 invalidov iz narodnoosvobodilne vojne in 236 mirnodobskih invalidov. Osebnih invalidov je 7063, rodbinskih pa 16.539. Polno invalidnino prejema 11.254 upravičencev, polovično pa 12.348. Vzeto v celoti lahko rečemo, da je pri nas vprašanje invalidskih pravic po invalidskih zakonih rešeno... Invalidnine in drugih pravic po invalidskem zakonu iz naše države je deležno tudi nekaj nad 1300 invalidov in svojcev padlih borcev narodnoosvobodilne vojne iz obeh okupacijskih con Tržaškega ozemlja.«⁶⁶ Minister je ugotovil, da se tekoče izvajajo tudi druge pravice po invalidskih zakonih (do brezplačnega zdravljenja, letovanja, nabave ortopedskih pripomočkov). Brezplačnega letovanja je bilo v letu 1948 deležno 225, zdravljenja v kopališčih pa 573 invalidov. Okrog 4000 ljudi je do tega leta prejelo ortopedske pripomočke (leta 1948 1108). Od 7063 t. i. osebnih invalidov jih je zaposlitev (večinoma v podjetjih invalidske organizacije) dobilo 4500, drugi so bili večinoma kmetje in so se preživljali na svojih kmetijah. Ministrstvo je skrbelo tudi za 650 otrok borcev, padlih v NOB in žrtev fašističnega nasilja. Načrtovalo je ureditev invalidskih in drugih pravic tudi za borce in sorodnike koroških partizanov v Avstriji.

Kot šibke točke invalidske politike v praksi je minister označil napake pri izdajanju odločb (zavrnjene so bile nekatere vloge, čeprav so bili prosilci do invalidnine upravičeni), premalo sistematično politiko pri zaposlovanju invalidov in pri strokovnem usposabljanju. Zato so načrtovali spremembo invalidskega doma v invalidsko šolo z internatom, v katerega bi sprejemali izključno tečajnike, le če bi bil prostor, pa tudi delovne invalide in nekatere druge kategorije prizadetih. Večjo skrb naj bi v prihodnje namenili tudi težkim invalidom. Ustvarili naj bi natančno evidenco in pomagali vsakemu od njih.

Pri preskrbi naj bi invalidi, tako kot je bilo že uvedeno v Ljubljani, dobili posebne prodajalne tudi po drugih večjih krajih, tako da bi resnično lahko prišli do tistega, kar jim pripada (tedaj je bila namreč prodaja živil in drugih proizvodov racionirana, na karte, primanjkovalo je vseh vrst artiklov, vrste v trgovinah pa so bile dolge). Invalidom naj bi kar najbolj olajšali gibanje v javnih prostorih in pri javnem prevozu. Ministrstvo je že doseglo, da so lahko stopali v tramvaj pri sprednjih vratih in da so invalidi dobili dva prosta sedeža v sredstvih javnega prevoza, reševalo pa

⁶⁶ Skrb ljudske oblasti za invalide. Govor ministra za socialno skrbstvo dr. Antona Kržišnika, II. kongres Zveze vojaških vojnih invalidov Slovenije od 15. do 16. maja 1949, str.41, ARS, fond 539, š. 52 in 53.

naj bi tudi nakup kart na železniških in avtobusnih postajah, v kinematografih, gledališčih in na drugih mestih. V skladu s tedanjo politično usmeritvijo je minister zaključil svoj govor z besedami: »S pomočjo ljudske oblasti, oprti na svojo organizacijo, zvesto strnjeni pod preizkušenim vodstvom naše slavne Komunistične partije in tovariša Tita, bodo naši invalidi tudi v tej sedanji fazi naše socialistične revolucije, ko vodimo borbo za ustvaritev temeljev našega socialističnega gospodarstva in za socialistično rekonstrukcijo kmetijstva, dali enak zgled revolucionarne zavesti, poleta in vztrajnosti, kot so ga dali v narodnoosvobodilni borbi. S svojo zvestobo Partiji in Titu invalidi dajejo najboljši odgovor klevetnikom našega vodstva in naših narodov.«⁶⁷

Novi predsednik zveze, podpolkovnik Franc Krese – Čoban, je med politične naloge »z oziroma na stopnjujoče se razredno borbo v naši organizaciji« uvrstil boj z razrednimi sovražniki, s posamezniki, ki delujejo protiljudsko: nastopajo proti obvezni oddaji žita, razglašajo, da so za socializem že dovolj žrtvovali, »vnašajo apolitično miselnost na naše invalidske sestanke«.⁶⁸

Glavni problem, ki ga je morala vzeti nase tudi invalidska organizacija, je bilo (prisilno) vključevanje kmetov v zadruge, kar bi moral biti »dolgotrajnejši in širši politični in gospodarski proces, ki ne more biti rešen čez noč in ki prav zato terja tudi individualno delo s kmeti-invalidi«.⁶⁹

Agitacija in propaganda (kjer bi moral pomembno vlogo imeti Invalidski vestnik) sta bili druga temeljna politična naloga, cilj pa »krepiti ideološko-politično izgradnjo članstva, seznanjati ga s specifičnostjo družbenega razvoja in graditve socializma pri nas. Po enotnem študijskem programu OF in v okviru OF nam bo uspelo ustvarjati lik invalida nove Jugoslavije-lik invalida delavca borca za izgradnjo socializma«.⁷⁰ Tu se je slovenska organizacija, ki je vztrajala pri frontni usmeritvi, opazno razlikovala od zvezne, ki je v ospredje postavljala komunistično partijo in njen program. Kot tretjo poglobitveno politično nalogo je predsednik izpostavil kulturno-prosvetno dejavnost. Organizacija bi morala v večjih mestih zgraditi kulturne domove, ki bi postali center kulturnega delovanja, dobiti bi morali značaj množičnosti in enotnosti, saj je »vprašanje take strnitve tesno povezano z borbo proti ostankom izkoriščevalskih in sovražnih elementov ter protiljudskim duhovnikom, ki skušajo ovirati in razdirati ljudsko-prosvetno delo«.⁷¹ Invalidska organizacija bi morala »bolj kot doslej popularizirati knjižna dela naprednih domačih in inozemnih pisateljev, posebno sovjetskih. Od domačih knjižnih izdaj predvsem popularizirati knjižne zbirke Prešernove knjižnice. V našem delu ne

⁶⁷ Prav tam, str. 59.

⁶⁸ Bodoče naloge Zveze VVI Slovenije, referat predsednika podpolkovnika Franca Krese-Čobana, II. kongres Zveze vojaških vojnih invalidov Slovenije od 15. do 16. maja 1949, str.41, ARS, fond 539,š. 58.

⁶⁹ Prav tam, str. 40.

⁷⁰ Prav tam, str. 42–43.

⁷¹ Prav tam, str. 44.

*smemo prezreti vprašanja ustanavljanja knjižnic ter tudi s pomočjo frontnih kotičkov razvijati interese članstva za osvajanje ustvarjenih kulturnih bogastev».*⁷²

3. kongres je bil 17. in 18. maja 1953 v dvorani Ljudske skupščine v Ljubljani. To je bil tudi zadnji kongres, sledila je še republiška konferenca leta 1957 in nato republiška skupščina 3. julija 1962 (že po združitvi).

3. kongres je bil že v duhu novega časa, velikih sprememb, ki so se zgodile v začetku petdesetih let v Sloveniji in Jugoslaviji. V času spora z informbirojem so se razmere v Jugoslaviji močno poslabšale. Represivni organi so dobili absolutno moč, že tako skromen standard je padel, saj je več kot četrtno proračuna šlo za oborožitev, investicije so se drastično zmanjšale, število zaposlenih prav tako (v vsej Jugoslaviji za več kot 250.000 ljudi). Partijsko vodstvo je začelo spoznavati, da sovjetski model socializma ni dober, k iskanju alternativnih rešitev znotraj socialističnega modela pa jo je sililo tudi nezadovoljstvo ljudi. Tako so v začetku petdesetih let začeli opuščati t. i. administrativni socializem in vpeljevati decentralizirani samoupraven model. Delavci naj bi soodločali na delavskih svetih, partija naj bi se odrekla »komandni« vlogi (neposrednemu upravljanju z državo) in prevzela zgolj »usmerjevalno«. Zaradi tega se je leta 1952 tudi preimenovala v Zvezo komunistov Jugoslavije, temu pa je naslednje leto sledila tudi Ljudska fronta (v Sloveniji Osvobodilna fronta), ki je postala Socialistična zveza delovnega ljudstva. Državna uprava je doživela reorganizacijo in se decentralizirala, skrb za življenjske funkcije naj bi prevzele občine, medtem ko naj bi republike in država imele zgolj koordinativno vlogo. Državna lastnina je postala »družbena lastnina«, začetek tega procesa pa je bila predaja tovarn v upravljanje delavcem. Prišlo je do spremembe upravljalkega sistema. Prejšnji birokratski in centralizirani se je deloma razgradil, podjetja pa so dobila več pristojnosti. Uveden je bil nov način investiranja – prek zveznih, republiških in lokalnih fondov. Z zakonom o narodnih odborih iz maja 1949 se je povečala tudi avtonomija lokalnih oblasti. Sistem akumulacije in fondov, kot so mu rekli, je izhajal iz koncepta, da mora biti akumulacija v rokah centralnih organov, planiranje je lahko v rokah podjetij, ki bolje vedo za potrebe tržišča, da pa ne bi prišlo do anarhije, mora država še vedno določati gospodarska gibanja – osnovna razmerja v proizvodnji, delitvi in menjavi. Večja ali manjša proizvodnja oz. uspešnost podjetja tudi po novem sistemu ni bistveno vplivala na njegov položaj. Največji del dohodka se je še vedno zbiral v državnih skladih, birokracija in partija sta svojo moč večinoma ohranili, zmanjšala pa se je že tako šibka vloga republik kot nacionalnih enot, ker so menili, da bodo vse demokratične pravice – tudi nacionalne – uresničevane s samoupravljanjem.

V začetku leta 1954 je bil v decentralizaciji narejen korak naprej, precej sredstev za investiranje, to je okrog 48 odstotkov, so prepustili repub-

⁷² Prav tam.

likam, kar je po večletni stagnaciji povzročilo tudi rast gospodarstva. Novo politično usmeritev v prvi polovici petdesetih let so tedaj označevali z izrazom »demokratizacija, decentralizacija in debirokratizacija«. Izvedena je bila kampanjsko, kar je sploh značilnost vsega obdobja socializma, z množično propagando in ideološkim pritiskom. Najprej je bila na vrsti zvezna administracija. Število zaposlenih so zmanjšali za več kot polovico, okrog 100.000 so jih prerazporedili v proizvodnjo. Nekatera ministrstva so bila ukinjena, reorganizacija pa je zajela celotno upravo. Vlada ni več neposredno vodila podjetij, čeprav so nekatera ostala centralizirana (pošta, železnica in druge vrste transporta). Z reformami se je spremenila ureditev federacije.⁷³

Spremenjeni ureditvi na jugoslovanski ravni sta se morala prilagoditi tudi skupščinski sistem po republikah in celotna »družbenopolitična nadgradnja«, vključno z invalidsko organizacijo. Novo usmeritev je na 3. kongresu Zveze vojaških vojnih invalidov Slovenije predsednik slovenske vlade (po novem se je imenovala Izvršni svet Ljudske republike Slovenije) Marijan Breclj označil takole: *»Invalidske organizacije so se od svoje ustanovitve pa do danes že toliko utrdile v našem političnem, družbenem in gospodarskem življenju, da bi bilo povsem odveč poudarjati smisel njihovega obstoja in izreden pomen njihove delavnosti. Program letošnjega kongresa kaže, da je invalidska organizacija sredi intenzivnega dela za ureditev številnih stvarnih in perečih nalog. In to je zopet dokaz, da naše javno življenje v resnici prehaja v povsem novo razdobje, ki ga označuje široka sproščenost, ustvarjalne inicijative delovnega ljudstva. Ideja takozvanega administrativnega socializma, birokratska miselnost in praksa je zapisana poginu in se naglo umika – čeprav marsikje še nerada – zmagovitim socialističnim silam na vseh področjih.«*⁷⁴

Kongres je sicer odprl predsednik glavnega odbora Zveze vojaških vojnih invalidov Slovenije Franc Krese – Čoban, poleg predsednika vlade so se ga kot gostje udeležili še Janez Hribar, organizacijski sekretar Zveze komunistov Slovenije, Vida Tomšič, podpredsednica Skupščine Ljudske republike Slovenije, predstavniki JLA, Socialistične zveze delovnega ljudstva, predstavniki centralnega odbora Zveze vojaških vojnih invalidov Jugoslavije (podpredsednik Petar Brajović in generalni sekretar Božo Pavlović ter sekretar centralnega odbora Brane Radovanović), predstavniki invalidskih organizacij iz vseh drugih jugoslovanskih republik, pred-

⁷³ Več o splošnih razmerah v petdesetih letih glej 2: Dušan Nečak, Božo Repe: oris sodobne obče in slovenske zgodovine, Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, Ljubljana 2003, Božo Repe: Rdeča Slovenija. Tokovi in obrazi iz obdobja socializma, Založba Sophia, Ljubljana 2003, Božo Repe: Slovenija od medvojne federalne enote preko povojne jugoslovanske republike do samostojne države (Od držav na Slovenskem do slovenske države, Pokrajinski muzej Kočevje, Kočevje 2004 str. 169–256).

⁷⁴ Zapisnik III. kongresa Zveze vojaških vojnih invalidov Slovenije, ki je bil 17. in 18. maja 1953 v dvorani Ljudske skupščine v Ljubljani, Trg revolucije, ARS, fond 539, š. 58, govor predsednika Izvršnega sveta ljudske republike Slovenije Marijana Breclja, str. 2.

stavniki invalidskih organizacij iz Trsta, Gorice in Koroške, predstavnik Mestnega ljudskega odbora Ljubljana, Slovenske izseljenske matice (zastopal jo je pisatelj Tone Seliškar) in predstavniki drugih družbenopolitičnih organizacij. Kongres je sprejel »Poročilo o delu Zveze vojaških invalidov Slovenije med II. in III. kongresom« in prihodnje naloge, ki so politično in organizacijsko sledile spremenjenim političnim razmeram, vsebinsko pa so se ukvarjale s klasičnimi vprašanji invalidske organizacije in njenih članov (delovanje invalidskih podjetij, socialna in zdravstvena zaščita, zdravstvena rehabilitacija, ortopedski pripomočki, izobraževanje invalidov, zaposlovanje, športna in kulturna dejavnost, skrb za otroke padlih borcev).⁷⁵

V petdesetih letih je Jugoslavija (ki se je zaradi informbiroja konec štiridesetih let znašla pred gospodarskim bankrotom) začela dobivati pomoč zahodnih držav. Obenem je liberalnejša gospodarska politika omogočila, da se je končalo obdobje gospodarske stagnacije. Industrija v Sloveniji je leta 1953 dosegla 15-odstotno povečanje, do začetka šestdesetih let pa naraščala z več kot 10-odstotno rastjo. Ekonomska politika se je preusmerila, težka industrija je izgubila dotedanji privilegirani položaj, bolj so začeli spodbujati razvoj predelovalne in druge lahke industrije, večji pomen je začela dobivati trgovina. Po opustitvi kolektivizacije si je opomoglo kmetijstvo. Sredi petdesetih let je Slovenija doživela preskok iz kmetijske v industrijsko družbo: več kot polovica ljudi si je kruh služila v nekmetijskih dejavnostih. Z izgradnjo pristanišča v Kopru se je začela razvijati tudi kot pomorska država. Pospešena industrializacija pa je puščala tudi posledice: pozidave kvalitetnih kmetijskih površin, hitro gradnjo velikih delavskih naselij brez ustrezne infrastrukture, večno stisko s stanovanji, ustvarjanje posebnega sloja polkmetov in poldelavcev v širšem okolju industrijskih središč, ekonomske migracije iz nerazvitih delov Jugoslavije v Slovenijo, nastajanje novega urbanega sloja prebivalstva v majhnih mestnih stanovanjih, a še vedno s kmečko miselnostjo, ki je ustvarjala posebno kulturo in navade (množična potovanja ob vikendih na podeželje, vrtičkarstvo). V začetku petdesetih let je Slovenija že izvažala v zahodne države in ZDA, trgovina je dobivala vse pomembnejše mesto v gospodarstvu, gradnja zasebnih hiš ni bila več nekaj nezaželenega, kot je bila prej, ko to ni bilo v skladu s socialistično moralo.

Prva Republiška skupščina (konferenca) leta 1957 je bila neke vrste vmesna faza k združitvi treh družbenopolitičnih organizacij (Zveza borcev narodnoosvobodilne vojne, Zveza vojaških vojnih invalidov ter Združenje oficirjev in podoficirjev) leta 1961, ki so se na kongresu v Beogradu združile v eno organizacijo: Zvezo združenj borcev narodnoosvobodilne vojne Jugoslavije. Obdobje od leta 1953 do leta 1957 in nato do leta 1962

⁷⁵ Zapisnik III. kongresa Zveze vojaških vojnih invalidov Slovenije, ki je bil 17. in 18. maja 1953 v dvorani Ljudske skupščine v Ljubljani, Trg revolucije in »Poročilo o delu Zveze vojaških invalidov Slovenije med II. in III. kongresom«, oboje ARS, fond 539, škatla 58.

lahko označimo kot obdobje postopne depolitizacije invalidske organizacije, čeprav si popolne politične izolacije zveza ni mogla niti ni želela privoščiti. Poročilo o delu Republiškega odbora Zveze VVIJ za Slovenijo med III. kongresom in I. republiško skupščino ter poročilo za Republiško skupščino 3. julija 1962⁷⁶ pa kažeta, da se je organizacija ukvarjala predvsem s strokovnimi vprašanji, širšo družbenopolitično angažiranost pa prepuščala osebni motiviranosti članov. Čeprav članstvo, kot so ugotavljali v vodstvu organizacije, *»aktivno sodeluje v družbeno-političnih organizacijah, predvsem v organizaciji Socialistične zveze delovnih ljudi«* (po zbranih podatkih je delalo v raznih odborih družbenopolitičnih organizacij 3885 članov),⁷⁷ pa je očitno, da je bilo že leta 1957 *»postavljeno torišče dela predvsem na naslednja vprašanja:*

1. *organizacijsko in kadrovsko krepiti vse organe Zveze ter uvajati ustrezne oblike dela in metode vodstva, kot pogoj za uspešno delo v nadaljnjem razvijanju in rasti komunalnega sistema.*
2. *Skrbeti za socialno in zdravstveno zaščito članstva ter pri tem sodelovati z organi invalidskega varstva.*
3. *Posebno pozornost posvetiti vprašanjem usposabljanja, zaposlitve in splošnim problemom rehabilitacije osebnih invalidov, vključno probleme tehnične ortopedije in izdelave ortopedskih pripomočkov.*
4. *Udejstvovanja osebnih invalidov v športu. Vse bolj usklajevati z delovanjem zveze na področju psiho-fizične in strokovne rehabilitacije.*
5. *Še nadalje posvetiti posebno skrb težkim invalidom, otrokom padlih borcev brez obeh staršev in otrokom, ki so v NOB izgubili hranilce.*
6. *Skrb za materialne probleme otrok padlih borcev vsklajevati z vprašanjem ustreznega šolanja in z napredno vzgojo.*
7. *Republiško glasilo Invalidski vestnik vse bolj razviti kot informatorja, vzgojitelja in mobilizatorja članstva.»*⁷⁸

Združitvena skupščina, do katere je v Sloveniji prišlo leto po ustanovnem kongresu Zveze združenj borcev NOV v Beogradu, 3. julija 1962 je potekala ob velikem navdušenju.⁷⁹ Politična raven se je z invalidske organizacije selila na skupno, borčevsko. Združitvenega kongresa so se udeležili delegati vseh treh organizacij (od 188 izvoljenih jih je prišlo 162), zraven njih pa še predstavniki CK ZKS, Ljudske skupščine LRS, JLA zveznega odbora ZZB NOV Jugoslavije, predstavniki borčevskih in invalidskih organizacij iz drugih republik, predstavniki partizanov s Koroškega in iz Trsta. S kongresa so Titu poslali pismo, v katerem so zapisali:

⁷⁶ ARS, fond 539, škatla 60 in š. 61.

⁷⁷ Poročilo za Republiško skupščino 3. julija 1962, ARS, fond 539, škatla 61, str. 3.

⁷⁸ Poročilo o delu Republiškega odbora Zveze VVIJ za Slovenijo med III. kongresom in I. republiško skupščino, ARS, fond 539, škatla 60, str. 1.

⁷⁹ Ustanovljena je Zveza združenj borcev NOV Slovenije. Impozantna skupna skupščina dosedanjih organizacij ZB, ZVVI in ZROP, Invalidski vestnik, št. 14, Ljubljana 6. julija 1962, str 1. in 2.

»Dragi tovariš Tito! Delegati skupščine zveze združenj borcev NOV Slovenije Ti pošiljamo plamteče pozdrave, združene z željo, da bi še dolgo let, kakor doslej uspešno vodil jugoslovansko ljudstvo na poti socialistične izgradnje v borbi za mir in srečno prihodnost.

Ko se ozremo nazaj, nam živo vstaja pred očmi epopeja jugoslovanskih narodov, boj pod zastavo komunistične partije, ki je pod tvojim vodstvom ojeklenela in nas pripeljala do zmage. S tabo na čelu so šli jugoslovanski narodi skozi ogenj revolucije, si priborili svobodo, ki temelji na bratstvu in enakopravnosti ter se strnili v socialistično skupnost.

25 let, odkar si postal krmar naše partije, pomeni vzpon naše poti iz stoletnega mraka in razbitosti, vzpon preko smrti, ki nam je grozila v dramatičnih fašistične okupacije, pa skozi viharje, ki so nas po vojni bičali z vseh strani, vzpon k socializmu in uresničevanju najvišjih humanističnih idealov.

Ponosni smo, da smo se borili pod Tvojim vodstvom in ustvarjali temelje nove socialistične Jugoslavije. Kot borci narodnoosvobodilne vojne Ti obljubljam, da bomo srečno čuvali ter prenašali na mlado generacijo borbene in revolucionarne tradicije, to je neizčrpno zakladnico velikega boja, ki je prepородil jugoslovanske narode in vzplamtel stoletja tleče iskre v mogočen kres plemenitih hotenj in nezadržane ustvarjalnosti.

Pod Tvojim vodstvom bomo še naprej z vsemi močmi sodelovali v boju za razcvet socialistične izgradnje, v boju proti vsem težavam, ki se porajajo v naglem razvoju naše socialistične skupnosti. Zagotavljamo Ti, da smo in bomo tudi ostali kakor vedno tvoji zvesti borci, da bomo čuvali bratstvo in enotnost jugoslovanskih narodov, da bomo pomagali krepiti obrambno moč naše države, da bomo zmeraj pripravljeni braniti njeno neodvisnost.

Naš boj, naša pot, naša sedanjost in prihodnost je nerazdružljivo povezana s Tvojim imenom. Tvoja misel nas vodi naprej.

Skupščina zveze združenj borcev NOV Slovenije.»⁸⁰

Podobno zagret je bil tudi politični del referata predsednika ZZB NOV Janka Rudolfa, medtem ko je v poročilu o delu vseh treh organizacij dal vedeti, da so zlasti na terenu svojo samostojnost in osnovne naloge ohranile. Posredno je razbrati, da je bil združitveni kongres pravzaprav bolj izraz politične želje in morda prizadevanj po bolj usklajenem in racionalnem delovanju kot pa resnične potrebe. To je razvidno tudi iz govora predsednika Zveze vojaških vojnih invalidov Franceta Kreseta – Cobana, ki je v govoru podrobno orisal razvoj invalidske organizacije po drugi svetovni vojni. Poudarke je dal vsebini dela organizacije, ki je »od vsega začetka temeljila na izoblikovanju nove vloge in statusa invalida v družbi. Invalid naj se brez slehernega manjvrednostnega občutka vključi v normalno življenje in kot enakopraven član družbe prispeva svoj delež pri izgradnji dežele«. Zveza je aktivno sodelovala pri pripravi invalidske zakonodaje, seznanjala člane s pravicami, jim organizirala prešolanje in zaposlitev.

⁸⁰ Prav tam.

»Združila je invalide v močno delovno armado, ki je sodelovala v obnovi in izgradnji dežele.«⁸¹ Na gospodarskem področju je po Kresetovih besedah »organizacija ustvarjala lastno materialno osnovo in vključevala invalide v gospodarstvo. V podjetjih so se invalidi preusposabljali in se kot strokovni sodelavci kasneje vključevali tudi v druga podjetja. Sredstva, ki jih je organizacija dobila iz svojega gospodarstva je uporabila za prekvalifikacijo in rehabilitacijo svojega članstva. Poleg tega pa je dajala v času, ko to skupnosti še ni bilo mogoče, znatna materialna sredstva predvsem težjim invalidom. Pomembno poglavje te pomoči predstavlja brez dvoma tudi skrb za otroke padlih borcev, saj je bila naša organizacija prva, ki je začela sistematično šolati te otroke s tem, da jim je iz lastnih sredstev zagotovila stalne štipendije«.⁸² Po letu 1953 je organizacija nehala z lastno gospodarsko dejavnostjo, 46 podjetij je prepustila samoupravnemu gospodarstvu, do tedaj zbrana sredstva pa je porabila za gradnjo stanovanj in počitniškega naselja za invalide v Strunjanu. Predsednik je svoj govor zaključil z opisom prihodnjih nalog občinskih združenj, leta naj bi bila glavni nosilec skrbi za invalide po razpustitvi samostojne invalidske organizacije oziroma njeni priključitvi ZZB NOV.

Po letu 1962 Zveza vojaških vojnih invalidov Slovenije ni več delovala samostojno. Ilustrativno je, da za obdobje do vzpostavitve samostojne slovenske invalidske organizacije v devetdesetih letih ni ohranjen niti arhiv, ki bi pričal o njeni dejavnosti, čeprav je za invalide skrbela v duhu dotedanjih usmeritev in dokaj skrbno, njihov položaj pa se je izboljševal z naraščanjem standarda oziroma je bil prilagojen splošnemu standardu v Sloveniji (ki je bil v šestdesetih in sedemdesetih letih v vzponu, v osemdesetih pa se je prepolovil in se začel izboljševati šele v devetdesetih letih. Z združitvijo v eno organizacijo, Zvezo združenj borcev narodnoosvobodilne vojne Jugoslavije, je Zveza vojaških vojnih invalidov Slovenije izgubila status posebne, zelo vplivne družbenopolitične organizacije s skoraj 300.000 člani (od tega 63.248 vojaških vojnih invalidov iz narodnoosvobodilnega boja in 23.245 vojaških vojnih invalidov iz prejšnjih vojn), vendar je to imelo vpliv zgolj na njeno politično delovanje, ne pa tudi na primarno poslanstvo: skrb za vojne invalide.

⁸¹ Prav tam.

⁸² Prav tam.



Invalidske igre 1963



Invalidske igre 1963, slepi invalid Jože Pintarič in Franc Lešnik

PRAVNA ZAŠČITA VOJNIH INVALIDOV IN ORGANIZACIJSKA STRUKTURA DO OPUSTITVE SAMOSTOJNE ORGANIZACIJE

Spremenjen odnos do invalidov v povojni jugoslovanski družbi so nakazali že medvojni odloki NKOJ, po vojni pa so bile s 35. členom ustave Federativne ljudske republike Jugoslavije njihove pravice celo ustavno zaščitene (Država zagotavlja vojnim invalidom dostojno življenje in brezplačno usposabljanje za delo). 25. maja 1946 je bil sprejet zakon o vojnih invalidih, ki je bil nato dopolnjen ali spremenjen še večkrat: leta 1950 dvakrat, leta 1952, ko je bil uzakonjen invalidski dodatek, leta 1957, 1958, 1959 prav tako dvakrat ter pozneje še nekajkrat. Pravice so obsegale splošne invalidske pravice, zdravstveno zaščito, rehabilitacijo, zaposlitev in posebno zaščito v delovnem razmerju, posebne pravice pri invalidskem in pokojninskem zavarovanju, pomoč pri opremlitvi novorojenega otroka, brezplačno vožnjo in druge ugodnosti ter nadomestilo in pomoč v primeru smrti. Poleg osebnih in družinskih invalidnin so pravice obsegale še dodatek za nego in pomoč druge osebe, invalidski dodatek, dodatek za otroke, poseben dodatek za šolanje otrok padlih borcev in poseben dodatek upravičencem, ki stalno živijo v tujini. Vsi ti dodatki so bili mesečni. Vojni invalidi so bili razvrščeni v deset skupin. V prvi so bili najtežji, 100-odstotni invalidi, ki so potrebovali stalni nego in pomoč. Leta 1959 je bilo v Jugoslaviji takih 1428, od tega 52 žensk. Druga skupina so bili 100-odstotni invalidi, ki so lahko vsaj deloma skrbeli zase. Bilo jih je 4075 (od tega 305 žensk). Potem so sledile druge skupine, vzporedno z njimi pa družinske invalidnine različnih stopenj.

Invalidska zaščita je bila sicer na zakonodajni ravni zelo kompleksna in je segala na številna druga zakonodajna področja, kot osnovno tendenco pa lahko za celotno povojno obdobje tudi s kritično distanco opredelimo širjenje pravic invalidov oziroma širjenje kriterijev za doseg posameznih kategorij invalidskega statusa.⁸³ Status vojaškega vojnega invalida so pristojni organi odobraval do leta 1952, prav tako priznanje invalidskih pravic članom družin, sorodnikom padlih ali umrlih invalidov, pozneje le še izjemoma. Diskrecijsko pravico je imel sekretariat za socialno zaščito pri zvezni vladi. Od leta 1948 je na splošno invalidsko problematiko od vojaških organov v reševanje prevzelo socialno skrbstvo, v petdesetih letih se je decentralizirala in v glavnem prenesla na občine.

⁸³ Več o tem glej: Novo zakonodavstvo o invalidima, Uradni list FNRJ in Ministrstvo za ljudsko obrambo, Beograd 1947, Zbornik propisa o ratnim i mirnodopskim vojnim invalidima, sekretariat saveznog izvršnog veća za socialnu politiku i komunalna pitanja in Uradni list FLRJ, Beograd 1959, Prava bivših boraca i njihove organizacije u Jugoslaviji, Savez boraca NOR i SRVIJ 1960, Beograd 1960; Prava učesnika narodnooslobodilačkog rata (Mira Popović-Stanišić, Zdravko Popović), Savez boraca NOR i SRVIJ 1960, Beograd 1960.

Po jugoslovanski zakonodaji invalidskih pravic niso mogli dobiti begunci iz vojske, tisti, ki so se sami poškodovali ali je do poškodb prišlo zaradi izmikanja vojaški obveznosti, obsojeni zaradi sodelovanja z okupatorjem ali njihovimi pomagači ter njihovi sorodniki, pripadniki enot, ki so se borile proti narodnoosvobodilni vojski, partizanskim odredom in jugoslovanski armadi. Ti kriteriji so bili opredeljeni z naslednjo argumentacijo: »V Jugoslaviji je biti vojni invalid čast. Vojni invalidi uživajo splošne simpatije kot ustvarjalci in borci za svobodo. Zaradi tega te časti in priznanja pod določenimi zakonskimi pogoji niso priznane beguncem z bojnega polja, strahopetcem in sodelavcem okupatorjev in njihovim pomagačem.«⁸⁴

Podobno kot zaščita vojaških vojnih invalidov je tudi zaščita mirnodobnih vojnih invalidov šla skozi več faz. Sprva so bili z odredbo ministrstva za obrambo iz avgusta 1946 invalidnine določene mirnodobnim vojnim invalidom, ki so invalidi postali v času služenja v jugoslovanski armadi med vojno (vendar rane ali poškodbe niso dobili med bojem), ali zaradi poškodb, ki so jih dobili med služenjem v armadi po vojni. Invalidnine so dobile tudi družine pod takimi okoliščinami umrlih mirnodobnih vojnih invalidov. Te invalidnine pa so bile nižje in krog pravic mirnodobnih vojnih invalidov ožji. Šele leta 1959 so bili z zakonom o mirnodobnih invalidih izenačeni z vojaškimi vojnimi invalidi.

Pri upokojenskem stažu so za vojne invalide veljali enaki pogoji kot za borce, v pokojninsko dobo pa se jim je priznaval tudi čas, preživet na vseh oblikah rehabilitacije, pri zaposlitvi s polnim delovnim časom pa jim je bilo za deset mesecev službe priznано polno leto. Starostna doba se jim je v takem primeru zmanjševala za eno leto na vsakih pet let.

Posebne olajšave so imeli tudi v sistemu zavarovanja.

V prvih treh letih po drugi svetovni vojni so rešili večino invalidskih vlog (97 odstotkov). Na jugoslovanski ravni so do leta 1957 obravnavali 678.772 primerov. Leta 1957 so bile invalidske komisije, ki so vloge obravnavale, na zvezni ravni ukinjene, reševanje invalidskih vlog pa v celoti preneseno na republiške svete za socialno zaščito in na občinske organe, ki so del vlog sicer reševale že od začetka petdesetih let. Sredi petdesetih let je bilo v Sloveniji na novo vloženih še 8380 raznih invalidskih zahtevkov, ki so bili večinoma rešeni do leta 1957, ko jih je ostalo še 89 in so jih večinoma obravnavali tekoče.⁸⁵ V tem času je bilo v Sloveniji 10.831 vojaških vojnih invalidov, ki so prejeli invalidnino, in 25.910 družinskih, skupaj 36.741, 569 osebnih prejemnikov mirnodobske vojaške pokojnine in 219 družinskih (skupaj 788), vseh prejemnikov skupaj pa 37.529.⁸⁶

Organizacijsko je slovenska invalidska organizacija do šestdesetih let

⁸⁴ Ratni invalidi Jugoslavije, Invalidski list, Beograd 1961 str. 132.

⁸⁵ Poročilo o delu Republiškega odbora Zveze VIIJ za Slovenijo med III. kongresom in I. republiško skupščino, ARS, fond 539, škatla 60, str. 9.

⁸⁶ Prav tam, str. 11.

20. stoletja sledila dogajanju na jugoslovanski ravni, njeno dejavnost pa bi lahko opredelili v štirih točkah: politična, agitacijsko propagandna, socialnozdravstvena in ekonomska dejavnost. Na politični in agitacijsko propagandni ravni je sledila (kot so zapisali pet let po ustanovitvi v poročilu ob drugem kongresu) geslu o ustvarjanju *»novega lika invalida, ki bi brez slehernega občutka tako fizične, kakor duševne manjvrednosti, v zavesti polne enakopravnosti stal v prvih vrstah na fronti socialistične izgradnje naše domovine, kakor je stal v prvih vrstah na fronti naše ljudske revolucije, v času velike domovinske vojne«*. Na socialnozdravstvenem področju je organizacija ob pomoči in razumevanju države in jugoslovanske armade poskrbela za invalidnine, štipendije in druge oblike pomoči, ki jih je pet let po ustanovitvi prejemale več kot 90 odstotkov invalidov ali članov njihovih družin, za zdravstveno in socialno oskrbo, zdraviliške usluge in ortopedske pripomočke, pa tudi za reševanje njihovih stanovanjskih in drugih težav. V Sloveniji je bilo leta 1948 *»rešenih 23.602 invalidskih predmetov... Prešolanih je bilo v invalidskem domu in drugih invalidskih in tudi neinvalidskih tečajih 508 invalidov. Na posebna zdravljenja je bilo poslanih 1618 invalidov, a na letovanje 926 invalidov. Kako je z vprašanjem zaposlitve invalidov, je dovolj, če povemo, da ustanove dnevno iščejo invalide, da pa jih ne dobe, ker so že v absolutni večini zaposleni«*.⁸⁷ Čeprav so bile ocene že po nekaj letih delovanja zveze, da je invalidsko vprašanje v glavnem rešeno ali da česar predaprilska Jugoslavija ni storila v 25 letih svojega obstoja, je Titova Jugoslavija napravila v dobrih treh letih, gotovo pretirane, pa korenitega zasuka v reševanju invalidskih problemov v primerjavi s predvojnim stanjem ni mogoče zanikati.

Organizacijska struktura tako jugoslovanske kot slovenske invalidske organizacije se je večkrat spreminjala, kar se je izražalo tudi v spremembah statuta (ta se je do leta 1962 spremenil trikrat). Sprva je bila organizacija močno centralizirana, po letu 1948 pa se je začel proces decentralizacije in prenašanja odgovornosti na republiške in občinske organizacije. Za prvo povojno obdobje je značilen silen aktivizem, ki se je med drugim odražal v številnih sestankih, posebne stalne ekipe pa so redno obiskovale krajevne in občinske odbore ter preverjale, kako delajo. Do konca petdesetih let je stalno naraščalo število plačanih funkcionarjev (kar je bila deloma tudi posledica gospodarske dejavnosti), tako da je bilo v Sloveniji leta 1948 že 172 plačanih funkcionarjev. Po tem letu so profesionalne funkcije postopoma zmanjševali, njihovo delo pa so v veliki meri prevzeli prostovoljci in komisije (za spremljanje javnih predpisov, za rehabilitacijo, za mirnodobne invalide, za otroke padlih borcev, za športno komisijo itd.). Konec petdesetih let je imela celotna organizacija 265 plačanih funkcionarjev, od tega v vseh odborih 67 plačanih funkcionarjev, 65 uradnikov in 133 honorarnih uslužbencev.

⁸⁷ »Poročilo o delu Zveze vojaških invalidov Slovenije med II. in III. Kongresom, oboje ARS, fond 539, škatla 58.

Do leta 1948 je po tedanjem statutu in v skladu s tedanjo administrativno upravno delitvijo Jugoslavije obstajalo 2552 krajevnih odborov, 319 okrajnih odborov (to je odborov v t. i. »srezih«), 14 rajonskih, 17 mestnih, 2 v t. i. »oblasteh«, 1 pokrajinski, 6 republiških in en centralni odbor. Po letu 1951, ko so uvedli komunalni sistem, je bilo 2833 osnovnih organizacij, 1425 občinskih odborov, 107 okrajnih odborov, en oblastni, en pokrajinski, šest republiških in en centralni odbor. Vzporedno s tem je do leta 1953 obstajala tudi posebna gospodarska struktura. Centralni odbor je po letu 1948 postopoma izgubljal pristojnosti, ki so se prenašale na republiške odbore, po letu 1956 pa je imel le še usmerjevalno funkcijo.

V Sloveniji so junija 1946 vzpostavili 5 okrožnih in 26 okrajnih odborov, ki pa so delovali le deloma (podobno je bilo tudi drugod po Jugoslaviji) in so se zlasti naslanjali na pomoč jugoslovanske armade. Leta 1948 je imela zveza v Sloveniji 23.602 člana, 4 rajonske odbore, 27 okrajnih odborov in dva mestna odbora, v krajevnih skupnostih pa 984 poverjenikov krajevnih odborov.⁸⁸ Po drugem kongresu je bilo 255 krajevnih organizacij z 926 pododbori in s 480 vaškimi poverjeniki. Do konca petdesetih let je skupno število članov naraslo na 34.863 (vseh invalidov je bilo 36.681), od tega je bilo 10.143 osebnih invalidov (10.572 vseh) in 24.720 (25.339 vseh) družinskih invalidskih upravičencev. Iz prve svetovne vojne je ostalo 4805 invalidov, vsi drugi so izhajali iz druge svetovne vojne.⁸⁹ To je bil tudi številčni višek članov in invalidov v Sloveniji. V šestdesetih letih je njihovo število začelo postopoma upadati, leta 1962 je bilo 31.268 članov (to je skoraj 95 odstotkov vseh invalidov), ki so bili združeni v 66 občinskih in 538 krajevnih organizacij.⁹⁰

Specifičen razvoj je imela zaradi nerešenega mejnega vprašanja do leta 1954 invalidska organizacija na Primorskem.⁹¹

Član invalidske organizacije je lahko postal vsak invalid. Poleg običajnih pravic, da sodeluje na sestankih organov zveze, da voli in je lahko izvoljen, je dobil pravico do pomoči zveze pri reševanju materialnih, zdravstvenih in drugih potreb. Zavzemati pa se je moral za uresničitev nalog zveze, njegova naloga pa je bila tudi, da:

- brani čast in ugled vojnega invalida Jugoslavije,
- da redno plačuje članarino,
- da pri svojem delu spoštuje statut zveze.⁹²

⁸⁸ Poročilo o delu Zveze VVI Slovenije od I. do II. kongresa, ARS 539, š. 58.

⁸⁹ Poročilo o delu Republiškega odbora Zveze VIIJ za Slovenijo med III. kongresom in I. republiško skupščino, ARS 539, š. 60 str. 2.

⁹⁰ Poročilo republiškega odbora ZVVI Slovenije, ARS 539, š. 61 str. 30 in 31.

⁹¹ Karlo Udovič: Organizirana pomoč vojnim invalidom na Koprskem. Ob 50. obletnici prirejanja Invalidskih tednov 1952–2003. Društvo vojnih invalidov Slovenske Istre, Koper 2003 (posvetilo Ivan Pivk)

⁹² Prava i dužnosti članstva, Ratni invalidi Jugoslavije, Invalidski list, Beograd 1961 str. 32.

FINANCIRANJE IN GOSPODARSKA DEJAVNOST

Takoj po vojni, na začetku delovanja je bilo združenje v zelo težkem finančnem položaju, saj poleg prostovoljnih prispevkov, majhnih članskih vložkov in občasnih donacij države ni imelo rednih sredstev. Potem se je njegovo stanje stabiliziralo. Država je leta 1945 zvezni invalidski organizaciji najprej provizorično dala v upravljanje številne trgovine, trafike, loterije, gostinska in obrtna podjetja, kinodvorane in tudi manjše tovarne ter kmetijska posestva, na katerih so se zaposlovali invalidi. Maja 1946 je bila z zakonom o vojaških vojnih invalidih dana pravna osnova za invalidski gospodarski sistem, z uredbo o ustanovitvi invalidskih gospodarskih podjetij 12. avgusta 1947 in s pravilnikom o registraciji podjetij invalidskih organizacij 12. novembra 1947 pa so začela nastajati tudi uradna invalidska podjetja. Del podjetij (84) je zveza dobila od države, del so nanjo v procesu nacionalizacije prepisali zasebni lastniki (346), del pa jih je zveza osnovala z lastnimi sredstvi (342). Prvi lokal, ki ga je zveza kupila, je bil restavracija Romanija v Beogradu. Konec leta 1947 je bilo tako v celoti že 342 invalidskih podjetij. Podjetja so bila zelo raznovrstna, v glavnem na področju trgovine, gostinstva in obrti, vendar tudi kovinskopredelovalna, kemična, lesna, tekstilna, usnjarska, prehrabena, gumarska, grafična in naftna. V njih je bilo poleg zdravih delavcev zaposlenih več kot 11.000 invalidov. Invalidska organizacija je od prihodkov zase porabila okrog 13 odstotkov prihodkov, sicer pa so podjetja poslovala po tedanjem državnoplanskem sistemu, bila so vključena v petletni gospodarski načrt, delavci so bili ideološko motivirani, tekmovali so za razne udarniške in druge nazive. Kot je ocenjevalo vodstvo, naj bi invalidska podjetja *»pomagala skupnosti v odpravljanju kapitalističnih ostankov v posameznih gospodarskih panogah«*.⁹³

Z zakonom o predaji gospodarskih podjetij delovnim kolektivom v samoupravljanje iz leta 1951 so tudi invalidska podjetja prešla v upravo delavskih svetov. Zveza se je začela financirati iz proračuna in iz članarine, kljub temu pa so bivša invalidska podjetja sčasoma dobila poseben status in so še naprej zaposlovala invalide.

V Sloveniji je leta 1945 zveza najprej prevzela prodajo srečk Državne razredne loterije, maloprodajo tobačnih izdelkov in nekaj gostinskih obratov (en hotel, tri gostilne in en bife). Te dejavnosti so bile tudi najboljše vir zaslužka. Potem je dejavnost preusmerila tudi na proizvodna podjetja, saj je to omogočilo policentričen pristop in možnosti za zaposlovanje invalidov tudi po manjših krajih, kar je bilo, kot so ocenjevali, *»edino... v skladu s socialnimi in ekonomskimi nalogami, ki si jih je zadala organizacija. Poleg zaposlitve in prekvalifikacije invalidov, je naša organizacija na tem področju gospodarstva lahko v največji meri pomagala krepiti socialistični*

⁹³ Ratni invalidi Jugoslavije, Invalidski list, Beograd 1961 str. 51.

sektor in s tem izpolnjevati petletni plan. Taka pravilna orientacija je povzročila, da danes, ko je gospodarski dejavnosti invalidske organizacije dokončno odrejena vloga in mesto v našem gospodarstvu, tvori jedro in večino naših podjetij lokalna proizvodnja⁹⁴. Težava policentričnega koncepta pa je bila v tem, da so bila velika invalidska podjetja po industrijskih centrih del državnih in republiških planskih načrtov in so bila tudi plansko oskrbovana, medtem ko so bila manjša bolj ali manj prepuščena sama sebi in so se morala stalno boriti za surovine, usposobljene kadre in vse druge nujne stvari za proizvodnjo, večinoma pa tudi sama skrbeti za plasiranje svojih izdelkov. Šele leta 1948 so vsa invalidska podjetja prišla v enoten planski načrt oskrbovanja s surovinami.

Podjetja so bila sprva vodena strogo centralizirano, na zvezni ravni iz federalne uprave invalidskih podjetij, ki je bila ustanovljena 21. 7. 1947, na republiški ravni pa iz glavnega odbora, za kar sta bila ustanovljena personalni in gospodarsko-finančni odsek. Težava je bila v tem, da so bili invalidi s šibko strokovno bazo za vodenje gospodarskih družb slabo usposobljeni (to je bila zaradi političnega kadrovanja sicer slabost tudi v celotnem gospodarstvu), kadri, ki so ostali iz prejšnjega sistema, pa so bili stalno izpostavljeni sumničanju, da želijo vrniti kapitalistične odnose. Invalidsko organizacijo je ukvarjanje z gospodarsko dejavnostjo tudi odvrčalo od njenih osnovnih nalog, to je skrbi za članstvo, zaradi česar je vodstvo doživljalo ostre kritike. S prekvalifikacijami v proizvodnji so postopoma dosegli, da so invalidi v invalidskih podjetjih predstavljali več kot 40 odstotkov vseh zaposlenih. S postopnim šolanjem, stalnimi administrativnimi in knjigovodskimi tečaji ter seminarji in z drugimi oblikami izobraževanja, ki so zajeli okrog 500 invalidov, pa je bila do konca štiridesetih let vzpostavljena solidna administrativna struktura, ki je lahko obvladovala gospodarjenje v razmerah administrativnega socializma. Leto je seveda terjalo predvsem obvladovanje uradniškega, ne pa tudi klasičnega tržnega načina dela, vendar tudi uvajanje norm, blagovna evidenca, sestavljanje proizvodnih in finančnih načrtov ter proračuna podjetij niso bile ravno enostavne naloge. Šele leta 1948 so invalidska podjetja v Sloveniji dosegla 96-odstotno uresničitev planskih načrtov, ki pa so bila v resnici skoraj brez izjeme preveč napihnjena in preveč ambiciozna, da bi jih bilo realno mogoče uresničiti v celoti. Invalidska podjetja, zlasti tista s področja turizma, gostinstva, prodaje monopoliziranih izdelkov (tobak, vžigalice), loterija in podobno so dajala možnost dobrega in hitrega zaslužka, ki se mu je bilo tudi v administrativnem planskem gospodarstvu težko upreti, čeprav ni bil v skladu z vladajočo ideologijo: »Odpor in neizvrševanje planskih nalog s strani posameznikov v naših gospodarskih podjetjih dokazuje, da imamo opraviti, če ne z drugim, s staro kapitalistično miselnostjo, ki je posledica tega, da je del invalidskih podjetij prišel v roko organi-

⁹⁴ »Poročilo o delu Zveze vojaških invalidov Slovenije med II. in III. kongresom« oboje ARS, fond 539, škatla 58, str. 26.

zacije iz privatnega drobnega kapitalističnega sektorja in da so zaradi trenutnih potreb ostali v teh podjetjih isti ljudje. Lov za dobičkom, ki preveva nekatere naše organe, nikakor ni v skladu z vlogo, ki naj jo odigrajo lokalna proizvodna podjetja. Če tedaj hočemo, da naša podjetja v organski povezanosti z državnim sektorjem gospodarstva odigrajo vlogo pomožnega vzvoda v borbi za izvedbo petletnega plana, tedaj jim mora biti tudi jasno, da graditev socializma ni samo mirna operativno-gospodarska dejavnost, marveč, kot pravi tov. Kidrič, graditev socializma je v prvi vrsti neposredna odločna in revolucionarna politična borba.»⁹⁵

Konec štiridesetih let je imela invalidska organizacija v upravljanju 90 gospodarskih podjetij, od tega 64 proizvodnih, 11 industrijskih, 53 obrtno-uslužnostnih, 11 trgovskih, 4 gostinske, 4 t. i. »ekonomije« (kmetijsko-zadružna organizacije) in 7 drugih podjetij. Z raznimi reorganizacijami, ukinitvami in združitvami je ta številka do začetka petdesetih let prišla na 46 podjetij, v katerih je bilo zaposlenih nekaj manj kot 700 invalidov. S približno tako številko se je neposredno upravljanje zveze z invalidskimi podjetji leta 1952 tudi dokončno končalo. Sredstva, ki jih je dobivala invalidska organizacija iz lastnega gospodarstva, so bila velika, in čeprav je morala okrog 35 odstotkov vlagati v širitev proizvodnje in 18,8 odstotka za t. i. kapitalno izgradnjo (odvajanje sredstev za velike industrijske obrate državnega pomena) in povečevanje obratnih sredstev, je lahko konec štiridesetih let od skoraj 100 milijonov dinarjev prihodkov okrog 11 odstotkov sredstev porabila za osebne izdatke organizacije, 7,9 odstotka za materialne izdatke, 2,3 odstotka za usposabljanje kadrov.⁹⁶

Od leta 1949 do 1951 so invalidska podjetja sledila splošni decentralizaciji v družbi. Ustanovljene so bile okrajne gospodarske uprave pri okrajnih odborih, ker pa se je s spremenjenim gospodarskim sistemom v ospredje vedno bolj postavljala rentabilnost podjetij (čeprav se o dobičku v kapitalističnem smislu seveda ni govorilo), je bilo invalidsko gospodarstvo v stalni dilemi, kako uravnotežiti učinkovitost gospodarjenja s socialno funkcijo, ki so jo imela podjetja. Usmeritev, ki se je postopoma oblikovala na prelomu petdesetih let, je bila, da je invalidsko gospodarstvo celota, da je na splošno treba upoštevati ekonomske kriterije, vendar (tudi s prerazporeditvijo sredstev) slediti osnovnemu cilju, to je, »da se ostvari tiste materialne osnove, ki naj nudijo vse možnosti za zaposlitev, preusposabljanje in rehabilitacije invalidov. Zato se je investicijska politika, ustanavljanje novih podjetij, njihovo združevanje ali ukinitve in tudi ne kot zadnje, direktna finančna odnosno materialna pomoč, vedno ravnala po tem načelu. Odstopanja od tega osnovnega principa so bila le v primerih, kadar je to zahtevala ekonomska nujnost in splošni družbeni interes«.⁹⁷

⁹⁵ »Poročilo o delu Zveze vojaških invalidov Slovenije med II. in III. kongresom«, oboje ARS, fond 539, škatla 58, str. 29.

⁹⁶ Prav tam, str. 30.

⁹⁷ Prav tam, str. 28.

O koristnosti koncepta neposrednega upravljanja invalidske organizacije s podjetji je težko soditi. Gotovo so invalidi z njimi dobili močno ekonomsko osnovo, ki jim je pomagala rešiti večino finančnih problemov. Vendar jih je po drugi strani neposredna vpletenost v gospodarski sistem silila v mnoga odrekanja, izpolnjevanje politično začrtanih gospodarskih načrtov, odrekanja v korist skupnosti in delovanju znotraj togega socialističnega administrativnega sistema, čeprav bi po tržni logiki lahko ustvarjali velike dobičke. Res pa jim je močna ekonomska baza v družbi okrepila moč in vpliv, kakršnih zgolj kot ena od družbenopolitičnih organizacij ali – če rečemo analogno veteranskim in političnim organizacijam na zahodu – kot organizacija civilne družbe gotovo ne bi dosegla. Ko je invalidska organizacija na jugoslovanski ravni »vrnila« podjetja, je hkrati iz njih potegnila tudi obratna sredstva. Ta so znašala kar milijardo 500 milijonov dinarjev. Za pet let so jih naložili v Narodno banko Jugoslavije v korist Zveze vojaških vojnih invalidov Jugoslavije. Del sredstev je zveza po nekaj letih deblokirala in porabila 220 milijonov s tega računa, skupaj s sredstvi iz državnih in drugih virov blizu 500 milijonov za adaptacijo ali zgraditev invalidskih domov v raznih mestih, tudi v Ljubljani. Denar z računa Narodne banke Jugoslavije je bil v začetku šestdesetih let razdeljen republiškim glavnim odborom. Srbija je dobila 628.869.833 dinarjev, Hrvaška 340.637.000, Slovenija 100.000, Bosna in Hercegovina 152.025.202, Makedonija 95.724.000, Črna gora 58.350.394 dinarjev.⁹⁸

⁹⁸ Ratni invalidi Jugoslavije, Invalidski list, Beograd 1961 str. 59.

POLITIČNE NALOGE

Invalidska organizacija se družbenopolitični angažiranosti ni odrekla tudi po združitvi z borčevsko organizacijo, kar je tudi razumljivo, saj bi se s tem odrekla lastni identiteti in ciljem, za katere so borci tvegali svoja življenja in žrtvovali zdravje. Organizacija civilne družbe je v modernem pomenu besede postala šele po osamosvojitvi Slovenije in ustanovitvi lastne organizacije, ki je postala odprta tudi za udeležence (invalidne) osamosvojitvene vojne leta 1991. Vendar je, kot smo omenili, po letu 1962 njena neposredna politična angažiranost upadala oziroma je bila prenesena na vodilne organe borčevske organizacije, medtem ko se je invalidska organizacija prvenstveno ukvarjala s svojim članstvom. V prvem desetletju in pol po drugi svetovni vojni pa je bila družbenopolitična angažiranost očitna in izenačena s skrbjo za invalide (kar je invalidom ne nazadnje prinašalo tudi koristi). Invalidska organizacija, ki je bila sama delo Ljudske fronte oziroma pozneje Socialistične zveze delovnega ljudstva, je načrtno skrbela za članstvo v družbenopolitičnih organizacijah in s tem za ohranjanje svojega vpliva. Njeni vodilni ljudje so bili večinoma tudi ugledni partizanski poveljniki, narodni heroji in aktivni politiki. Vojni invalidi so – zlasti v prvih povojnih letih – sodelovali na številnih javnih manifestacijah: *»Na prvih volitvah za Ljudsko skupščino FLRJ, ko je naše ljudstvo z ogromno večino glasovalo za socializem, so vojaški vojni invalidi manifestirali svojo privrženost in solidarnost ljudski oblasti in Komunistični partiji Jugoslavije, ki jih je povedla v Revolucijo in pod katere vodstvom so med štiriletno osvobodilno borbo prispevali k izbojevanju popolne in nedeljive svobode za vse narode Jugoslavije. V tistih dneh so v vseh mestih po vsej domovini v najzgodnejših jutranjih urah množično šli na volišča in dali svoje glasove.«*⁹⁹ Seveda je bil to le vrh dejavnosti, pred volitvami so predstavniki invalidske organizacije sistematično obiskovali člane tudi v najbolj oddaljenih vaseh, organizirali mitinge in predvolilne sestanke ter se tudi sicer na raznih področjih angažirali, da bi Ljudska fronta (v Sloveniji Osvobodilna fronta) zmagala. Podobno je bilo tudi na drugih volitvah in ob vseh javnih manifestacijah, npr. boju za meje ali v času informbiroja. Invalidska organizacija je sodelovala v vseh političnih kampanjah, od obnove in industrializacije, kolektivizacije kmetijstva, informbiroja do uvedbe samoupravljanja. Njihov delež je bil velik v prostovoljnih delovnih akcijah, sodelovali so v številnih lokalnih in zveznih delovnih akcijah, npr. pri gradnji proge Brčko-Banovići in Šamac-Sarajevo: *»Mi, ki še imamo roke in noge, ali ki nam manjka noga ali roka, se prijavljamo za delo, ker bomo s tem dokazali zunanji reakciji, da sistem naše ureditve ni nasilen, da nas ne sili v delo ampak da s pesmijo, objeti z našo mladino korakamo v srečanje z novo boljšo in lepšo prihodnostjo.«*¹⁰⁰

⁹⁹ Ratni invalidi Jugoslavije, Invalidski list, Beograd 1961 str. 51.

V t. i. »socialistični preobrazbi vasi« so imeli invalidi še posebej izpostavljeno vlogo. Kolektivizacija se je začela neposredno po drugi svetovni vojni z ustanavljanjem zadrug kot posebne oblike skupne lastnine. Do leta 1949 jih je bilo v Sloveniji ustanovljenih več kot 1100 in so bile skoraj v vsaki vasi. To so bile splošne kmetijske zadruge in so sprva združevale gospodarsko in drugo dejavnost vasi. Kmetom so s skupno mehanizacijo pomagale pri obdelovanju zemlje, jih oskrbovale z blagom, odkupovale so pridelke. Zadruge naj bi postale tudi center družabnega življenja na vasi. Po letu 1948 pa so svojo naravo spremenile. Država je po sovjetskem vzoru začela uvajati nasilno kolektivizacijo. S tem naj bi zavrnilo očitke Sovjetske zveze o zanemarjanju razrednega boja na vasi. Ustanavljali so posebne vrste zadrug (kmečko delavske zadruge) po sovjetskem vzoru, kjer so imeli »kolhoze« (kolektivnoje hojajstvo, to je skupno gospodarstvo). Kolhozi naj bi bili poleg državnih posestev (v Sovjetski zvezi so bili to sovhozi – sovjetskoje hojajstvo) steber kmetijske politike, s katero naj bi odpravili zasebno kmetijstvo. Vzroki za kolektivizacijo so bili poleg ideoloških tudi v tem, da preskrba ni potekala zadovoljivo, in to kljub prisilnemu odkupu pridelkov, ki so se mu kmetje upirali (pridelke in živino so skrivali). Cilji petletke na vasi niso bili doseženi. Kmečke delovne zadruge naj bi z združevanjem malih individualnih kmetijskih proizvajalcev preprečile padanje kmetijske proizvodnje in njeno razdrobljenost. S stroji opremljene zadruge naj bi olajšale proizvodnjo, zadruge, nadzor nad proizvodnjo in odkupom bi bil lažji. Kmetje so v zadruge vstopali pod pritiskom. Svojo zemljo, inventar in gospodarska poslopja so dali zadrugi v zakup in dobili odškodnino. To so kmetje razumeli kot razlašanje, še posebej ker so nekateri z agrarno reformo šele malo pred tem zemljo dobili. Družina, ki je vstopila v zadrugo, je lahko obdržala t. i. ohišnico (do 1 hektarja zemlje) in nekaj živine. Zemljo so nato obdelovali skupaj vsi zadrugniki, vsak pa je za svoje delo, tako kot delavci v tovarni, dobil plačilo. Leta 1951 je bilo v kmečke delovne zadruge vključenih že 8600 kmečkih gospodarstev z 32.600 družinskimi člani, potem pa je njihovo število začelo postopoma upadati. Leta 1954 je bilo zadrug le še nekaj čez petdeset. Kljub velikim vloženim sredstvom, energiji in represivnim ukrepom kolektivizacija na vasi ni uspela. Eden največjih uporov v Jugoslaviji je bil v Cazinski krajini v Bosni, upirali pa so se tudi v Sloveniji.

V »borbi za socialistično preobrazbo vasi« naj bi invalidi, kot je ocenjevalo zvezno vodstvo, »pokazali veliko politično zrelost«, ki naj bi »s svojim zgledom ... kazali pot našim ostalim državljanom. Množično so vstopali v kmečke delovne zadruge in se borili za njihovo konsolidacijo in krepitev. Vojaški vojni invalidi na vasi so bili med prvimi propagatorji ideje delovnega združništva in ljudje, ki so med prvimi začeli ustanavljati kmečke delovne zadruge in vstopati vanje.«¹⁰¹ V celi državi naj bi bilo po nepopolnih podatkih v zadrugah

¹⁰⁰ Prav tam, str. 51

okrog 75.000 invalidov. Slovenski invalidi tu niso bili zelo v ospredju in – kot je razvidno iz raznih poročil – nad zadružništvom (podobno kot kmetje v Sloveniji nasploh) niso bili zelo navdušeni, tako da je v obdobju zadružništva vodstvo med pomembnejše naloge vedno postavljalo vlogo invalidov pri kolektivizaciji vasi.

Aktivna udeležba invalidov je bila poudarjena tudi pri vpisovanju ljudskih posojil, s katerimi naj bi pospešili povojno obnovo in industrializacijo (*»graditev socializma«*). V prvem posojilu leta 1948 so prispevali blizu 100 milijonov dinarjev, v drugem, konec štiridesetih let, v katerem je sodelovalo več kot 154.000 invalidov, pa je vsota preseгла 196 milijonov. Podobno je bilo z varčevanjem: ko so v začetku petdesetih let začele nastajati prve komunalne banke, je partijsko in državno vodstvo organiziralo kampanjo varčevanja, *»tedne varčevanja«*, v katerih so ljudje množično odpirali hranilne vloge in začeli varčevati. Tudi tu so imeli invalidi pomembno vlogo. Skozi take in podobne akcije se je, kot so v začetku šestdesetih let ugotavljali v vodstvu invalidske organizacije, *»postopoma izgradil tudi novi lik invalida-graditelja socialističnega družbenega sistema, lik graditelja ki se nič več po ničemer ne razlikuje od drugih graditeljev s katerimi vsakodnevno dela in živi«*.¹⁰²

Nekatere akcije so bile narejene tudi iz nacionalnih vzgibov. Tako je npr. slovenska invalidska organizacija za izgradnjo kulturnega doma v Trstu zbrala 400.000 dinarjev in 250 kubičnih metrov lesa.¹⁰³

Politično in družbeno aktivnost invalidske organizacije lahko razdelimo na dva dela. En del je bil namenjen notranjemu delu v organizaciji. Z raznimi predavanji, razpravami, s sestanki, z marksističnimi krožki in drugimi oblikami delovanja je vodstvo organizacije želelo dvigniti politično zavest članstva. V Sloveniji je bilo tako konec petdesetih let osnovanih okrog 180 študijskih krožkov, ki jih je obiskovalo kakšnih 3500 članov.¹⁰⁴ Drugi del je bil namenjen aktivnemu sodelovanju invalidov v javnih organih in družbenopolitičnih organizacijah. Zveza se je v prvih povojnih letih udeleževala vseh pomembnejših akcij ljudske fronte, po uvedbi samoupravljanja in kolektivni včlanitvi Zveze vojaških vojnih invalidov v Socialistično zvezo delovnega ljudstva pa je ta del dejavnosti postal še posebej pomemben. V vsakem poročilu, še posebej pa na vsakem kongresu so skrbno navajali, koliko vojaških vojnih invalidov je udeleženih v organih socialistične zveze, Rdečem križu, zvezi borcev, zvezi komunistov in v drugih organizacijah.

¹⁰¹ Ratni invalidi Jugoslavije, Invalidski list, Beograd 1961 str. 42.

¹⁰² Prav tam, str. 44.

¹⁰³ »Poročilo o delu Zveze vojaških invalidov Slovenije med II. in III. kongresom« oboje ARS, fond 539, škatla 58, str. 3.

¹⁰⁴ Prav tam, str. 6.

ŠOLANJE, REHABILITACIJA, ZDRAVLJENJE V ZDRAVILIŠČIH TER SPLOŠNA SKRB ZA INVALIDE IN OTROKE PADLIH BORCEV

Rehabilitacijo je invalidska organizacija v principu jemala kompleksno, torej kot medicinsko, psihološko in profesionalno, vendar vsi invalidi niso bili deležni vseh treh vidikov. Rehabilitacija je – podobno kot vse druge oblike pomoči in socialna zaščita sploh – napredovala v skladu z družbenimi razmerami v Jugoslaviji in Sloveniji, je pa nedvomno sodila med družbene prioritete. Sprva je imela naloge v zvezi z rehabilitacijo jugoslovanska armada. Medicinska rehabilitacija je potekala v vojaških bolnišnicah (med vojno tudi v improviziranih centrih za ranjence). Tu so večinoma izvajali tudi fizioterapijo.

V zaključni fazi zdravljenja so bili poslani v ortopedska podjetja, kjer so jim izdelali ortopedske pripomočke. V Jugoslaviji je bilo sprva blizu 20 podjetij, ki so izdelovala ortopedske pripomočke, vojaški vojni invalidi so jih dobivali zastoj. Razvoj ortopedike pa je bil počasen, izdelava omejena na domače tovarne in precej improvizirana, do standardizacije ortopedskih pripomočkov je Jugoslavija prišla šele v začetku šestdesetih let. Takrat so tudi začeli bolj sistematično uvažati potrebne surovine za ortopedske pripomočke (prej skoraj ni bilo deviz za kaj takega). Enajst ortopedskih podjetij (med njimi tudi Soča iz Ljubljane) se je dogovorilo za poslovno združenje. Ta podjetja so lahko sčasoma zadostila kvalitativnim potrebam za okoli 30.000 vojaških vojnih invalidov (in za okoli 45.000 vseh invalidov), vendar so bile čakalne dobe izjemno dolge (samo za elastično povoj tri mesece, za ortopedsko obutev osem, za različne vrste protez pa kar 36 mesecev), kvaliteta pa je precej zaostajala za podobnimi izdelki v zahodnem svetu. V Sloveniji so se sicer stvari izboljševale hitreje kot v drugih republikah, Soča se je postopoma razvila v enega najboljših rehabilitacijskih centrov v evropskem ter svetovnem merilu in tudi možnosti za nabavo pripomočkov v tujini so bile večje. Vendar je večina vojaških vojnih invalidov ta standard dočakala zelo pozno.

Potem je večina šla v invalidske domove, kjer je potekala delovna prekvalifikacija. Tu je osrednjo vlogo prevzela Zveza vojaških vojnih invalidov Jugoslavije, ki je posebno skrb namenjala vključevanju članov v normalno življenje s pomočjo poklicne rehabilitacije, strokovnim usposabljanjem in z zaposlovanjem. Za invalide so bili v osnovi organizirani trije tipi tečajev:

- osnovni tečaji za nepismene, polpismene in take z nedokončano osnovno (to je štiriletno) šolo. Uspešen zaključek enoletnega šolanja (z dvema izpitnima rokoma) je bilo priznanje o končani osnovni šoli,
- srednji tečaji s končano sedemletno osnovno šolo (ta je bila v Jugoslaviji obvezna, za Slovenijo pa je v celotnem izobraževalnem sistemu pomenila korak nazaj, saj je že prej imela osemletno šolo oziroma nižjo gimnazijo) in

- strokovni tečaji za razne poklice. Pouk je potekal v invalidskih domovih, praksa pa v podjetjih in drugih ustanovah, odvisno od poklica.

Na tak način je bilo v prvem desetletju po vojni usposobljenih več kot 42.000 vojaških vojnih invalidov. V Sloveniji so v prvih petih letih predvsem za administrativno delo usposobili okrog 500 invalidov, vendar se je kmalu izkazalo, da takih delovnih mest ni dovolj. Zato so začeli organizirati tudi druge vrste usposabljanja: dvoletno fotografsko šolo, pletarsko, puškarsko in vrsto drugih šol. Od konca leta 1945 do leta 1953 je bilo v Sloveniji v raznih šolah in tečajih strokovno rehabilitiranih 1300 invalidov, 285 jih je prejelo naziv izučenega delavca ali obrtnega pomočnika.¹⁰⁵

Do leta 1954 je ta proces potekal koncentrirano v invalidskih domovih, potem ko so bili ti razpuščeni, pa v zdravstvenih, terapevtskih, izobraževalnih in drugih institucijah. Invalidski domovi so sicer imeli še druge funkcije: v njih so bili nameščeni invalidi, ki so čakali na izdelavo ortopedskih pripomočkov ali so bili na eksterne zdravljenju. Na jugoslovanski ravni so obstajali centralni invalidski dom, armadni invalidski domovi in invalidski domovi vojnih okrožij. V celoti je bilo v Jugoslaviji 25 takih domov, ki pa so bili le po večjih centrih. Leta 1948 so upravljanje z invalidskimi domovi prevzele invalidske organizacije, ponekod, tudi v Sloveniji, pa so domove že prej samoiniciativno usposobile. Konec štiridesetih let je imel invalidski dom v Ljubljani kapaciteto za 140 ljudi. Od petdesetih let dalje je bilo poklicno usposabljanje vojaških vojnih invalidov zagotovljeno s splošnim usposabljanjem invalidov, ki je bilo zakonsko naloženo delovnim organizacijam, vendar je večina invalidov do tedaj že šla skozi tako ali drugačno obliko usposabljanja, ki smo jih opisali.

V začetku petdesetih let so pri OZN začeli nastajati sodobnejši programi za rehabilitacijo invalidov, te standarde pa je sprejela tudi Jugoslavija. Pri profesionalnih zdravstvenih institucijah, zlasti bolnicah in v zdraviliščih so začeli nastajati rehabilitacijski centri. V Sloveniji najprej v Ljubljani, v Kamniku, na Stari Gori in v Laškem. Moderen center za rehabilitacijo, v katerega so sprejemali invalide iz vse Jugoslavije, je nastal tudi v Beogradu. Postopoma so odpirali rehabilitacijske oddelke v ortopedskih, nevroloških in travmatoloških klinikah.

Le malo pa lahko povemo o tem, kakšna je bila duševna pomoč invalidom. Kolikor lahko ugotovimo, se je v glavnem odvijala prek dispanzerjev za borce in invalide ter nato v specializiranih institucijah (psihiatričnih ambulantah in bolnišnicah). Obsega te dejavnosti ne poznamo, nekaj študij v zvezi s to problematiko je v Sloveniji napisal predvsem psihiater Janko Kostnapfel, ki se je sistematično ukvarjal s psihičnimi posledicami vojne pri borcih.

¹⁰⁵ Poročilo o delu Republiškega odbora Zveze VVJ za Slovenijo med III. kongresom in I. republiško skupščino, ARS, fond 539, škatla 60, str. 18.

Sistematično skrb je invalidska organizacija na različnih ravneh posvečala težkim invalidom. Vsakodnevna pomoč je zajemala predvsem dejavnosti, ki jih invalidi niso zmogli sami: korespondenco v zvezi z invalidskim statusom, pravno pomoč in podobno. Druga vrsta pomoči je bila delo na domu ali – še zlasti pri kmetih invalidih – pomoč na polju (oranje, sejanje, pobiranje letine), dostavljanje kurjave, hišna popravila. Sem bi lahko uvrstili tudi pisano ali nepisano pravilo, da morajo invalidi v zdravstvenih domovih in lekarnah iti mimo vrste, ponekod jim je bil tudi s predpisi omogočen hiter kontakt z zdravnikom. Tretja vrsta pomoči je bila materialna: bodisi enkratna denarna pomoč, ki so jo potrebni invalidi dobivali poleg redne invalidnine, bodisi materialna pomoč v obliki raznih pripomočkov (Braillovi pisalni stroji in ure za slepe, radijski aparati, pohištvo, fotoaparati, gramofoni, različna glasbila, obleke in podobno). Z naraščanjem standarda so bila v to pomoč vključena tudi prevozna sredstva (mopedi, avtomobili), ki pa so jih večinoma dobivale invalidske organizacije in le izjemoma posamezniki.

Nekatere oblike pomoči so bile kombinirane: deloma so jih dajale invalidske organizacije, deloma pa po dogovoru lokalni organi oblasti. Te oblike so bile še posebej pomembne v prvih povojnih letih, ko je vsega primanjkovalo. Zajemale so posebne prehrabene karte za invalide (glede na stopnjo invalidnosti), blago po znižanih cenah ali brezplačno, delitev paketov Unrra, omogočanje cenejšega odkupa kuriva, tekstila (v Mariboru so npr. lahko kupovali neposredno v tovarnah s 30-odstotnim popustom) in podobno.

Posebne popuste so imeli invalidi v lokalnem javnem prometu (v Ljubljani, Mariboru in Celju npr. 50 odstotkov), ponekod so imeli tudi brezplačen prevoz. S pomočjo invalidske organizacije so dobivali popuste v hotelih in zdraviliščih, kadar so šli tja na lastne stroške.

V Ljubljani je bila kot posebna oblika pomoči za slepe organizirana šola za pse vodnike.

Štipendije in enkratne denarne pomoči je invalidska organizacija podeljevala tudi otrokom padlih borcev in invalidom samohranilcem.

Posebno obliko pomoči so predstavljale t. i. blagajne vzajemne pomoči. Iz njih so invalidom dajali brezobrestna posojila, ki so jih nato vračali v mesečnih obrokih.

Za zdravljenje v zdraviliščih so bili sicer po zakonodaji zadolženi država in občinski organi. Vendar je bila ta pomoč omejena, zato so republiške invalidske organizacije tudi na svoje stroške pošiljale invalide na zdravljenje. V Sloveniji je republiški odbor skrbel za tovrstno rehabilitacijo ne samo svojih invalidov, ampak tudi invalidov iz Trsta, Gorice in Koroške (v petdesetih letih je na zdravljenje poslal 264 zamejskih invalidov). O nujnosti zdravljenja v zdraviliščih so odločale posebne zdravniške komisije, na jugoslovanski ravni je to pravico, ki se je sistematično začela izvajati šele v začetku petdesetih let, letno koristilo od 7000 do 10.000, klimatsko zdravljenje pa od 5000 do 6000 invalidov.

V vsaki republiki in v Vojvodini so republiške invalidske organizacije kot obliko pomoči pri rehabilitaciji invalidov zgradile po en počitniški dom v hribih ali na morju, v Sloveniji sta bila to počitniški dom v Strunjanu, ki je bil odprt leta 1961, in dom Triglav v Mojstrani (drugod po Jugoslaviji pa še v Igalu, Makarski, Ivanjici, na Fruški gori, v Trebeviću in na Ohridu). Zgrajena je bila tudi vrsta manjših počitniških hiš, montažnih objektov in šotorišč, v katerih so invalidi lahko preživljali prosti čas. Domovi so bili na voljo borcev in invalidom ter njihovim družinam po posebnih cenah.

Vojna je še posebej prizadela otroke, po popisu iz leta 1946 je bilo v Jugoslaviji kar 283.252 otrok padlih borcev in žrtev fašizma. Po vojni je sicer zanje skrbela vrsta organizacij, od protifašistične fronte žena, Mladinske organizacije Rdečega križa do jugoslovanske armade, največji delež pa je imela invalidska organizacija. Skupaj z državnimi organi je skrbela za ustanavljanje otroških domov, vzpostavljanje dispanzerjev in otroških bolnišnic (posebej problematična je bila tuberkuloza, ki je bila takrat množična bolezen), za njihovo okrevanje v počitniških domovih v Jugoslaviji in tudi v nekaterih drugih državah (Bolgarija, Českoslovaška). Od te najbolj osnovne skrbi je skrb prerasla v pomoč pri šolanju in štipendiranju. Za mladostnike, ki so bili prestari za redno osnovnošolsko izobraževanje, so bili ustanovljeni posebni centri (v Sloveniji v Kranjski Gori), kjer so po skrajšanem programu (v dveh letih štiri razrede) končevali osnovnošolsko šolanje. Čeprav je za šolanje in štipendiranje na vseh ravneh izobraževanja prvenstveno skrbela država, pa so imele tudi invalidske in borčevske organizacije posebne fonde.

V Sloveniji je bilo po vojni registriranih 7292 otrok padlih borcev, od tega jih je 538 ostalo brez staršev.¹⁰⁶ Osnovnošolsko in poklicno izobraževanje je končalo 3891 otrok, zveza pa jih je do konca leta 1958 štipendirala 365 (za kar je zbrala več kot 26 milijonov dinarjev). Za tiste, ki niso končali rednega šolanja, je bilo organiziranih 11 dopolnilnih šol, ki jih je končalo okrog 500 otrok. Leta 1957 je bilo v osnovnih šolah še 845 otrok, v gimnazijah 2709, v srednjih in višjih strokovnih šolah 980, na učiteljskih 107, učencev v gospodarstvu pa 1278. Štipendiranje je zajemalo tudi izobraževanje v višjih in visokih šolah (tu so otroci padlih borcev večinoma imeli občinske ali državne štipendije). Slovenija (v enem delu tudi invalidska organizacija) je sicer prevzela skrb tudi za več sto sirot iz drugih delov Jugoslavije, zlasti iz Bosne in Hercegovine, en del teh so po prehodnem obdobju v otroških domovih posvojile slovenske družine.

¹⁰⁶ Poročilo o delu Republiškega odbora Zveze VVJ za Slovenijo med III. kongresom in I. republiško skupščino, ARS, fond 539, škatla 60, str. 16.

REŠEVANJE STANOVANJSKIH PROBLEMOV

Takoj po vojni so stanovanjske probleme invalidov reševali tako kot pri vseh borcih: s pomočjo pri obnovah porušениh hiš, ponekod pa tudi s kolonizacijo so jih nameščali v privatna (pozneje nacionalizirana) stanovanja v redke novogradnje po mestih. Kolonizacija je bila intenzivna zlasti v Vojvodini, kamor so preselili (kolonizirali) okrog 60.000 družin iz raznih delov Jugoslavije. Iz Slovenije je odšlo okrog 600 družin, vendar so se večinoma vrnile, nimamo pa podatkov, koliko je bilo med njimi invalidov. Do kolonizacije je prišlo tudi v Sloveniji, in sicer največ na Apaškem polju in deloma v Kočevju, kjer so na kmetije odseljenih Nemcev naseljevali ljudi iz raznih delov Slovenije. Takih kolonistov je bilo 2900, dobili pa so v povprečju po 4,5 hektarja na družino, tudi tu število kolonistov, ki so bili invalidi, ni znano.

Za težke invalide so bili ustanovljeni invalidski domovi, v katerih so imeli brezplačno namestitev in oskrbo, sicer – v skladu s tedanjimi razmerami – precej skromno. Invalidi so imeli pri reševanju stanovanjskih problemov prednost, vendar so bile mnoge rešitve zasilne in neudobne, reševanje stanovanjskih problemov pa se je zavleklo še v šestdeseta leta, kar je bilo povezano s hitro industrializacijo, z velikim priseljevanjem ljudi s podeželja v mesta in s splošnim pomanjkanjem stanovanj. Poleg občin so pri zaposlenih invalidih stanovanjski problem večinoma reševala podjetja. Oblasti pa so to problematiko v družbi leta 1958 skušale rešiti s t. i. tretjo nacionalizacijo (prva – leta 1946 – težka industrija, druga – leta 1948 – drugi industrijski obrati, trgovina in obrt). Leta 1958 so na vrsto prišli zasebne hiše, stanovanja in poslovni prostori, ki so presegali določen lastniški maksimum, kar pa problema – ne splošnega v družbi ne invalidskega – še vedno ni rešilo.

V takih okoliščinah sta pri reševanju stanovanjskih problemov skušali pomagati tako invalidska kot borčevska organizacija (od šestdesetih let dalje pa skupaj). Invalidska organizacija je leta 1958 zbrala več kot 300 milijonov dinarjev sredstev za namensko reševanje stanovanjskih težav invalidov, ki so jih razdelili republikam, te pa občinam. Slednje so se obvezale, da bodo na osnovi teh sredstev najele kredite, kar je na koncu prineslo okrog dve in pol milijarde dinarjev sredstev, s katerimi so občine kupile stanovanja in jih kot družbena z zakonsko zajamčeno stanovanjsko pravico dala invalidom (ti so jih v Sloveniji, tako kot drugi najemniki družbenih stanovanj, v začetku devetdesetih let lahko odkupili pod ugodnimi pogoji). Stanovanjsko pravico so na podlagi pravilnikov dodeljevale posebne občinske stanovanjske komisije. Do konca leta 1959 je bilo v Jugoslaviji dodeljenih 233 takih stanovanj, leta 1960 pa še 696 (skupaj 929). Na Slovenijo je prišlo 145 stanovanj.¹⁰⁷

¹⁰⁷ Ratni invalidi Jugoslavije, Invalidski list, Beograd 1961 str. 42.

Sredi petdesetih let se je postopoma začel spreminjati pogled na zasebno lastnino, gradnja zasebnih hiš ni bila več nekaj »kapitalističnega«, banke so začele dajati stanovanjska posojila za izgradnjo hiš, oblikovale pa so se tudi posebne stanovanjske zadruge, ki so članom olajšale gradnjo z dolgoročnimi krediti, s cenejšo nabavo gradbenega materiala in z drugimi oblikami medsebojne solidarnosti. V take stanovanjske zadruge so se vključile tudi invalidske organizacije, ali pa so organizirale lastne stanovanjske zadruge. Prek stanovanjskih zadrug pa niso gradili le zasebnih hiš (kar je bila sicer pogostejša praksa v Sloveniji, ki je bila bolj nagnjena k individualizmu kot druge republike), pač pa tudi stanovanjske bloke za invalide.

Druga pot reševanja stanovanjskih problemov je šla s pomočjo države. Leta 1959 je Zvezni izvršni svet naročil republiškim izvršnim svetom, da dajo prednost reševanju stanovanjskih problemov tistih vojaških vojnih invalidov, upokojenih oficirjev in borcev, ki niso zaposleni. S posredovanjem vlade je odbor jugoslovanske loterije v letih 1960–1962 iz svojih prihodkov namenil milijardo petsto milijonov za gradnjo stanovanj borcev in invalidov. Leta 1960 je bilo razdeljenih 450 milijonov, od tega je Slovenija dobila dobrih 37 milijonov, 70 milijonov pa je prispevala republiška vlada. S takim konceptom so stanovanjske probleme reševali tudi v naslednjih letih. Z dodatnim angažiranjem zveze borcev in zveze vojaških vojnih invalidov so samo v Ljubljani zgradili 300 stanovanj, od česar so jih 162 dobili vojaški invalidi.¹⁰⁸

Po letu 1962, po ukinitvi samostojne invalidske organizacije so reševanje tistih stanovanjskih problemov, ki so še ostali, prevzele republiške in občinske organizacije zveze borcev v sodelovanju z občinami.

¹⁰⁸ Poročilo republiškega odbora ZZVI (1962), ARS, fond 539, škatla 58, str. 41–42.

ZALOŠNIŠKA, KULTURNA IN ŠPORTNA DEJAVNOST

20. januarja 1946 je slovenska invalidska organizacija kot prva v Jugoslaviji začela izdajati svoj časopis Invalidski vestnik. Šele slabe tri mesece potem, 1. aprila 1946, je v nakladi 10.000 izvodov tudi na zvezni ravni izšla prva številka zveznega časopisa z naslovom Invalidski list. Prva številka je izšla na štirih straneh, uredil jo je Veljko Vlahović, kot glasilo Zveze vojaških vojnih invalidov Jugoslavije je kasneje izhajal enkrat tedensko, skupaj z oglasi je v začetku šestdesetih let dosegel 32 strani, tiskan pa je bil (podobno kot zvezni časopis Borba) tako, da je bila ena stran v latinici, druga pa v cirilici. Do začetka šestdesetih let je dosegel naklado blizu 37.000 izvodov (v Sloveniji so zaradi lastnega glasila prodali le 14 izvodov). V prvi številki je na prvi strani objavil nagovor Josipa Broza Tita delegaciji vojaških invalidov, pozdrav invalidov, poslan Titu s prve plenarne seje organizacije, na drugih straneh pa še članki o spremenjenem položaju invalidov v novi Jugoslaviji, sklepi s plenarnega sestanka Zveze vojaških vojnih invalidov Jugoslavije, protestni članek zaradi razmer v Trstu, nekaj člankov o napakah v delu invalidskih organizacij, članek o zdravljenju s pomočjo terapijskega razgibanja, do tedaj sprejeti odloki o varstvu invalidov in razmišljanje dolgoletnega (predvojne) sekretarja invalidske organizacije Boža Pavlovića.

Invalidski vestnik je kot samostojno glasilo slovenske republiške organizacije in v slovenskem jeziku (druge republiške organizacije takih glasil niso imele) izhajal sprva enkrat mesečno, nato štirinajstdnevno. Sprva je imel 4000 naročnikov. Bil je naslednik predvojne lista Vojni invalid, ki pa med drugo svetovno vojno ni izhajal.¹⁰⁹ Glavno pozornost je namenjal invalidski problematiki v Sloveniji in v zamejstvu, objavljal pa je tudi informacije o sklepih zveznih organov ter o dogajanju v invalidskih organizacijah drugih republik. Imel je tudi zunanjepolitično rubriko, v kateri so povzemali glavne dogodke svetovnega dogajanja. Veliko pozornosti je namenjal kulturni in športni dejavnosti invalidov. Do začetka šestdesetih let je dosegel naklado 15.500 izvodov.¹¹⁰ Nato je začel izhajati skupni list borčevske organizacije z naslovom 4. jul. Drugo publicistično dejavnost (na zvezni ravni jo je prav tako izdajal Invalidski list) lahko razdelimo na dva dela.

Prvi in najobsežnejši del je bil namenjen izdajanju in komentiranju pravnih predpisov, ki so zadevali invalidsko organizacijo in invalide ter njihov socialni in splošni položaj v družbi (glej poglavje o pravnem položaju invalidov), v širšem smislu pa tudi seznanjanju invalidov z možnostmi zdravljenja (npr. knjiga Banjska i klimatska lečilišta Jugoslavije, Invalidski list, Beograd 1954). Nekatere publikacije so zraven invalidov

¹⁰⁹ Poročilo o delu Republiškega odbora Zveze VIIJ za Slovenijo med III. kongresom in I. republiško skupščino, ARS, fond 539, škatla 60, str. 22–23.

¹¹⁰ Poročilo Republiškega odbora ZZVI (1962), ARS, fond 539, škatla 58, str. 34.

zajemale tudi položaj borcev v Jugoslaviji, dve sta izšli tudi v tujih jezikih (francoski in angleški prevod knjige *Zaštita ratnih vojnih invalida Jugoslavije*, Rad Beograd 1954 in francoska, angleška ter ruska verzija brošure Boža Pavlovića *Prava i organizacije bivših boraca Jugoslavije*, Beograd 1960).

Drugi del je bil namenjen ohranjanju revolucionarnih tradicij, spominjanju na vojne dogodke in vlogi invalidov v družbi. Leta 1951 je tako npr. izšla knjiga Ananije Lekovića *Invalidi u izgradnji*, ki je opisovala vlogo invalidske organizacije in njenih članov v gospodarskem in političnem življenju v prvih letih po vojni. Druga in hkrati zadnja taka knjiga, *Ratni invalidi Jugoslavije*, je izšla leta 1961. Redakcija Invalidskega lista je leta 1952 izdala Invalidski koledar, vendar akcije v poznejših letih ni ponovila. Izdajali so tudi knjige, kakršna je bila Narodnooslobodilačka borba u delima likovnih umetnika Jugoslavije.

V Sloveniji je bila publicistična dejavnost dokaj skromna. Leta 1953 je okrajni odbor Zveze vojaških invalidov Maribor v nakladi 5000 izvodov izdal brošuro (62 strani) z naslovom *Spomini invalidov borcev in graditeljev socializma*. Spomine je zbral in uredil pisatelj Anton Ingolič. V njej dr. Ciril Porekar takole razlaga izvor besede invalid: *»Je latinskega izvora. Invalidus pomeni v latinščini slaboten, bolan, neboljšen, neodporen. Že zgodovinar Livius, ki je živel na začetku našega štetja, piše o milites invalidi, se pravi o bolehnih vojakihi. Verjetno se je od takrat ta izraz udomačil.«*¹¹¹ V nadaljevanju piše o razlikah med invalidi organiziranih armad in partizanskimi invalidi: *»Naša narodnoosvobodilna borba ima invalide iz gverilskega, partizanskega vojskovanja. Nenadno napadanje sovražnika z razkropljenimi četami in manjšimi odredi je značilno za partizansko vojskovanje. Usoda ranjenih partizanov se v mnogem bistveno razlikuje od usode poškodovancev iz frontalnih napadov rednega vojskovanja. Ranjeni partizan v nobenem primeru ni smel priti v roke fašističnemu zavojevalcu. Fašistična svojati ni spoštovala nobenega zakona o človečanstvu, nobene mednarodne obveznosti o ujetnikih ali o ujetih ranjencih. Njihov zakon je bil zločinska vzvišenost nadljudi nad nami, ki nas niso smatrali niti za ljudi, temveč za golazen, ki jo morajo v svoji bedasti nadutosti pohoditi. Koliko naših najboljših so pobili, če so jih zalotili ranjene na bojišču! Toda ne samo na bojišču. Gorje ranjencem in sanitejcem, ki jih nismo mogli dovolj hitro in varno zaščititi pred človeškimi zvermi dvajsetega stoletja! Z največjo naslodo so jih vse do zadnjega mučili in umorili. Pa ne le ranjence. Bolničarke in zdravniki so bili deležni iste usode. Ako se je okupatorju posrečilo, da je presenetil celotne bolnišnice, so podivjanci vse uničili, ljudi in material. Še žive ranjence so zažgali s poslopjem vred. Ne razumem, kako je mogel nemški vojak, ki je pobijal ranjence, sploh misliti na svojece doma, zlasti na otroke in starce ...«*¹¹²

¹¹¹ Dr. Ciril Porekar: Nekaj besed o invalidih, Spomini invalidov borcev in graditeljev socializma, zbral in uredil Anton Ingolič, Upravni odbor ZVVI Maribor 1953 str. 7.

¹¹² Prav tam, str. 9 in 10.

V nadaljevanju brošure so opisane življenjske usode invalidov Ivana Fajhterja iz Bezene, spomini Linke Ksela – Jasne, ki je bila nekaj časa v Pohorskem bataljonu, Slavka Kobala, Zmaga Krasnika, Martina Firarja, partizanskega zdravnika dr. Zmaga Slokana E. Gostečnika, Lea Šarmana in Ljudmile Ješovnik. Teme so različne: spomini na partizanstvo, na to, kako so postali invalidi, na življenje v partizanski bolnici in nemških taboriščih. Brošuro zaključuje prispevek o športni dejavnosti invalidov v Mariboru.

To je edina knjiga o invalidih in dejavnosti kakšne od lokalnih zvez. Podobno, bolj obsežno in seveda sodobno knjigo lahko zasledimo šele petdeset let pozneje. Izdalo jo je Društvo vojnih invalidov slovenske Istre.¹¹³

Ena od pomembnih nalog zveze v prvih letih po vojni je bila opismenjevanje (po vojni je bilo kar 36.000 invalidov nepismenih, v začetku petdesetih let je ta številka padla na 7000). V slovenskih razmerah to ni bil pereč problem.

V prvih povojnih letih kulturna dejavnost ni bila v ospredju dela invalidske organizacije, saj se je prvenstveno ukvarjala z organizacijskimi in gospodarskimi problemi, čeprav je sicer že med vojno potekala kulturna dejavnost (npr. v skrivnih partizanskih bolnicah). Po letu 1948 pa je prišlo do načrtne kulturne dejavnosti, nastalo je 16 kulturnih invalidskih skupin, zveza pa je v štirih letih organizirala več kot 400 kulturnih prireditev in 125 izletov, v katerih je sodelovalo več kot 10.000 članov.¹¹⁴

Med odmevnejšimi akcijami je bil kulturni festival v Ljubljani leta 1951. Tega leta so tudi začeli prirejati Teden vojaških invalidov, najprej v Mariboru in v Ljubljani, potem tudi v drugih krajih. Tedni vojaških invalidov so postali tradicionalni in so se ohranili do danes.

Družbeno in zabavno življenje invalidov so okrepili invalidski klubi, ki so začeli nastajati v začetku petdesetih let, najprej v glavnih in večjih mestih republik, potem pa še v manjših krajih. Imeli so knjižnice, televizijske aparate, tu so se odvijale filmske predstave, prirejali so športna tekmovanja, književne večere, koncerte, razstave, tečaje tujih jezikov.

V zadnjih letih obstoja samostojne invalidske organizacije v Sloveniji so v vodstvu zabeležili 115 invalidskih tednov, ki so jih organizirale lokalne organizacije, 1155 izletov, 648 družabnih prireditev, 274 kulturnih prireditev 22 razstav in 82 drugih prireditev.¹¹⁵

Najbolj prepoznavni kulturni ansambel je bil invalidski pevski zbor. Sprva se je imenoval Partizanski pevski zbor in je bil ustanovljen spomladi leta 1944 v vasi Planina pri Črnomlju. Nastal je iz okrevajočih ranjen-

¹¹³ Več o tem glej: Karlo Udovič: Organizirana pomoč vojnim invalidom na Koprskem. Ob 50. obletnici prirejanja Invalidskih tednov 1952–2003. Društvo vojnih invalidov slovenske Istre, Koper 2003 (posvetilo Ivan Pivk)

¹¹⁴ »Poročilo o delu Zveze vojaških invalidov Slovenije med II. in III. kongresom« oboje ARS, fond 539, škatla 58, str. 4.

¹¹⁵ Poročilo republiškega odbora ZZVI (1962), ARS, fond 539, škatla 58, str. 32.

cev, partizanov, kot edinstven zbor v takratni vojskujoči se Evropi. Imenovali so ga Invalidski pevski zbor ali kar Pojoča četa. Po vojni se je preimenoval v Partizanski invalidski pevski zbor, potem pa samo v Partizanski pevski zbor, kot se imenuje še danes. V njem je bilo več kot 80 pevcev (danes jih ima 43). Zbor je prepeval in še vedno prepeva partizanske in domoljubne pesmi iz zgodovine zadnjih sto let, ko se je slovenski narod bojeval za svoj obstoj. Doslej je imel več kot 2000 nastopov.

Organizirana športna dejavnost se je začela konec štiridesetih let. V večjih mestih oziroma tam, kjer so bili invalidi bolje organizirani (Ljubljana, Maribor, Kranj, Celje, Trbovlje, Novo mesto), so bile ustanovljene kegljaške, šahovske, strelske in plavalne sekcije ter sekcija za namizni tenis, ki so vključevale okrog 300 članov. V Ljubljani je bila organizirana tudi smučarska sekcija invalidov. Ta je organizirala smučarske tečaje v Kranjski Gori in Avstriji. Leta 1951 je tudi organizirala prvo invalidsko državno smučarsko tekmovanje Jugoslavije. Državna tekmovanja so se potem nadaljevala, leta 1956 je bilo na Jahorini (slalom in veleslalom), v naslednjih letih jih je znova prirejala Slovenija, ki je imela smučarski šport tudi najbolj razvit. Po letu 1955 so se prirejala tudi državna invalidska tekmovanja v kegljanju, streljanju, šahu in namiznem tenisu, po letu 1957 tudi v plavanju in atletiki. Od srede petdesetih let so invalidske ekipe tekmovala na mednarodnih prireditvah, redna srečanja so se odvijala z ekipami Avstrije, Francije in Nizozemske, v začetku šestdesetih let je jugoslovanska zveza vstopila v mednarodno organizacijo za telesno kulturo ter šport invalidov in od tedaj redno sodelovala na tekmovanjih, ki jih je organizirala ta organizacija. Višek je invalidska množična športna dejavnost doživela okrog leta 1960 (v Jugoslaviji se je okrog 10.500 invalidov aktivno ukvarjalo s športom), potem je zaradi staranja članstva začela postopoma upadati. V Sloveniji so imeli leta 1962 registriranih 1122 športnikov invalidov v kegljanju, balinanju, šahu, namiznem tenisu, streljanju, smučanju, plavanju, atletiki in hoji. Zveza je od prejšnje republiške skupščine organizirala 1231 raznih športnih tekmovanj (medekipnih 741, medobčinskih 342, medokrajnih 75, republiških 37, 36 srečanj z invalidi iz drugih republik).¹¹⁶

¹¹⁶ Poročilo republiškega odbora ZZVI (1962), ARS, fond 539, škatla 58, str. 32.

MEDNARODNA AKTIVNOST

Jugoslavija je bila v prvih povojnih letih mednarodno precej osamljena, najprej v odnosu do Zahoda zaradi mejnega vprašanja, po sporu z informbirojem pa tudi v odnosu do Sovjetske zveze in vzhodnoevropskih držav. Leta 1946 je zato jugoslovanska invalidska organizacija navezala stike s sorodnimi organizacijami na Poljskem, v Bolgariji, Češkoslovaški in Albaniji (Sovjetska zveza in Romunija jih tedaj še nista imeli), Slovenija pa je bila že sicer povezana z invalidi iz Primorske in avstrijske Koroške. Češkoslovaška je bila tudi prva država, v katero je šla na obisk jugoslovanska delegacija, sledila sta obiska Bolgarije in Albanije. Med zahodnimi organizacijami je bila italijanska prva, s katero je navezala stike. Jugoslovanske predstavnike je leta 1947 tudi povabila na proslavo v Rim. Leta 1948 je dala pobudo za kongres slovanskih invalidskih organizacij, do katerega pa zaradi spora z informbirojem ni prišlo. Stiki z vzhodnoevropskimi organizacijami so bili pretrgani, navezali pa so jih s francoskimi in katalonskimi (republikanskimi). Novembra 1950 je Zveza vojnih vojaških invalidov Jugoslavije poslala delegacijo na pripravljalni kongres Mednarodne organizacije bivših borcev (23.–27. novembra) in vložila vlogo za pristop. Na pripravljalnem kongresu so sodelovale tudi borčevske in invalidske organizacije iz Belgije, Francije, ZDA, Turčije in Italije.

Maja 1951 je Mednarodna organizacija bivših borcev na izrednem kongresu v Rimu sprejela statut (pri njegovem oblikovanju je že v Parizu dejavno sodelovala jugoslovanska organizacija), kot nove članice pa so bile sprejete grška, nizozemska, luksemburška in filipinska organizacija.

V Mednarodni organizaciji bivših borcev je bilo sicer precej razhajanj, ki so izhajala iz različnih ideoloških usmeritev članic in različnih pogledov na mednarodne razmere v času hladne vojne, vendar se je tudi po zaslugi jugoslovanske organizacije, ki je postopoma postajala »vmesni« član med zahodom in vzhodom uspela obdržati. Novembra 1951 je v Beogradu gostila drugo generalno skupščino, na kateri je bilo že 17 predstavnic (na novo so bile sprejete borčevske in invalidske organizacije iz Kanade, Danske, Izraela, Norveške, več pa je bilo tudi opazovalnih delegacij). Miloje Milojević, tedanji predsednik Zveze vojaških vojnih invalidov Jugoslavije, je postal podpredsednik Mednarodne organizacije bivših borcev.

Delegacije, ki so obiskovale jugoslovansko invalidsko organizacijo, so postale vse številčnejše, zato sta leta 1953 invalidska zveza in zveza borcev vzpostavili koordinacijski odbor, ki je usklajeval mednarodno dejavnost. Po letu 1956 (po normalizaciji odnosov s Sovjetsko zvezo) se je sodelovanje razširilo tudi na vzhodnoevropske države, z začetkom vključevanja Jugoslavije v gibanje neangažiranih (neuvrščenih) pa tudi z organizacijami iz držav tretjega sveta. Ta proces je okrepil položaj jugoslovan-

ske invalidske organizacije tudi v Mednarodni organizaciji bivših borcev. V njej je postala ena od vodilnih in je lahko pomembno, včasih tudi odločilno vplivala na različne resolucije te organizacije o položaju borcev, invalidov in žrtev vojne v svetu, pa tudi na splošne resolucije o mednarodnih odnosih, zagotavljanju miru in podobno.

Mednarodna organizacija bivših borcev je postopoma vzpostavila pregled zakonskih ureditev položaja vojnih invalidov po raznih državah, začela se je ukvarjati s problemi rehabilitacije, organizirala je razne seminarje ter konference in vrsto drugih aktivnosti.

»NORMALIZACIJA« RAZMER IN Z NJIMI POVEZAN SPREMENJEN STATUS INVALIDSKE ORGANIZACIJE OD ŠESTDESETIH LET

V petdesetih letih je Jugoslavija (ki se je zaradi informbiroja konec štiridesetih let znašla pred gospodarskim bankrotom) začela dobivati pomoč zahodnih držav. Obenem je liberalnejša gospodarska politika omogočila, da se je končalo obdobje gospodarske stagnacije. Industrija v Sloveniji je leta 1953 dosegla 15-odstotno povečanje, do začetka šestdesetih let pa naraščala z več kot 10-odstotno rastjo. Ekonomska politika se je preusmerila, težka industrija je izgubila dotedanji privilegirani položaj, bolj so začeli spodbujati razvoj predelovalne in druge lahke industrije, večji pomen pa je začela dobivati trgovina. Po opustitvi kolektivizacije si je opomoglo kmetijstvo. Proti koncu petdesetih let se je Jugoslavija začela odpirati v svet, začela je naraščati motorizacija. V tem obdobju je Jugoslavija že začela najemati tuja posojila, kar je omogočilo, da so zraven visoke stopnje rasti in intenzivnega povečevanja investicij naraščale tudi plače (in to hitreje od rasti delovne storilnosti) in osebna poraba. Na trg so prišli predmeti široke potrošnje: radijski sprejemniki, mopedi, avtomobili, hladilniki. Že v šestdesetih letih so zrasle moderne trgovine – samopostrežne in trgovske hiše s celovito ponudbo blaga. Obenem s trgovino sta naraščala gostinstvo in turizem. To so bile poleg prometa in razvoja intelektualnih uslug tudi glavne gospodarske panoge, na katerih je temeljil »liberalistični« koncept gospodarstva, ki se je razvil v šestdesetih letih. Slovenija naj bi se preusmerila v bančništvo, turizem, promet, storitvene dejavnosti, svetovanje in inženiring, skrbela naj bi za ekologijo in se razvijala policentrično. Postala naj bi most med razvitim in nerazvitim svetom, vpeljevala tudi druge oblike lastnine poleg družbene, gospodarsko sodelovala s sosednjimi državami.

Gospodarske in politične spremembe (federalizacija in decentralizacija države) so pomembno vplivale tudi na položaj invalidov. V javnem življenju so ohranili visok moralni status, saj je bila na oblasti še vedno

partizanska generacija, ki je ne glede na politične boje in različne frakcije v zvezi komunistov, narodnoosvobodilni boj (in revolucijo) ohranjala kot najvišjo vrednoto. Ni pa bilo več potrebe, da bi invalidska organizacija kot ena od družbenopolitičnih organizacij z neposrednimi akcijami in zgledom kar naprej izkazovala svojo privrženost ter lojalnost novi državi in sistemu, za katerega so invalidi žrtvovali zdravje. Zaradi naraščanja standarda ni bilo več potrebe po posebni oskrbi z živili, oblačili in drugimi potrebščinami, saj so ti postali vsem dostopni. Postopno so se rešili stanovanjski problemi za večino invalidov. Invalidska zakonodaja je bila solidno urejena. Federalizacija države je za sabo potegnila tudi večjo samostojnost republiških družbenopolitičnih organizacij (tudi zveze borcev in znotraj nje invalidske organizacije), ki so bile z zveznimi organi povezane zgolj ohlapno, predvsem na programski ravni. Invalidska organizacija se je od šestdesetih let – z izjemo občasnih manifestacij, kongresov in skupščin – lahko ukvarjala predvsem s sabo in pomočjo svojim članom, ne pa tudi z *»graditvijo socializma«* s splošnimi družbenimi problemi. V praksi je torej vedno bolj postajala organizacija civilne družbe, podobna tistim na Zahodu, in s takim statusom je tudi dočakala konec Jugoslavije.

ČETRTI DEL

ORGANIZIRANJE VOJAŠKIH INVALIDOV IN NJIHOVA PRAVNA ZAŠČITA V SAMOSTOJNI SLOVENIJI

USTANOVITEV DRUŠTEV VOJAŠKIH INVALIDOV IN ZVEZE DRUŠTEV VOJAŠKIH INVALIDOV SLOVENIJE

Od 3. julija leta 1962, ko se je Zveza vojaških vojnih invalidov Slovenije, sicer ustanovljena 30. septembra 1945 v Ljubljani, združila z zvezo borcev in zvezo rezervnih oficirjev in podoficirjev v Zvezo združenj borcev in udeležencev narodnoosvobodilne borbe Slovenije, so vojaški vojni in tudi vojaški mirnodobni invalidi ter družinski člani delovali v okviru ZZB NOB Slovenije. Nepisano pravilo je bilo, da je vsaj podpredsednik območnega združenja ZZB vojaški vojni invalid. To se je v organizacijah zveze borcev tudi upoštevalo. S tem so zagotavljali kontinuiteto delovanja vojaških vojnih invalidov po združitvi z zvezo borcev. Vojaški vojni invalidi so bili organizirani in so delovali kot komisija za vojaške invalide pri Izvršnem odboru ZZB NOB Slovenije. Septembra 1992 je bila imenovana zadnja komisija v sestavi: predsednik Stane Repar, člani Stanislav Butolen, poznejši predsednik DVI za Koroško, Slovenj Gradec, Miloš Jakopec, prvi predsednik DVI za Dolenjsko, Novo mesto, Rudi Rogelj, prvi predsednik DVI Maribor, ter Jože Bratkovič, Ivan Jenko, Marjan Lah, Ludvik Lipušček, Vladimir Stepančič, Janez Strgar in Franc Semolič, predstavnik civilnih invalidov vojn.

V krajevnih združenjih zveze borcev so delovale sekcije vojaških invalidov. Število sekcij se je sčasoma zmanjševalo. Kljub temu jih je ob ustanovitvi ZDVIS leta 1994 delovalo še preko 30.

Pri oblikovanju in pogovorih o novem slovenskem zakonu o vojnih invalidih je sodelovala komisija za vojaške invalide. Prisotni so bili tudi predstavniki civilnih invalidov vojn. Novi zakon je poleg vojaških vojnih invalidov, vojaških mirnodobnih invalidov in družinskih članov, ki so bili zaščiteni po takrat veljavni zakonodaji, vključeval tudi civilne invalide vojn. Od 1. januarja 1993 so bile z novim zakonom o civilnih invalidih vojn, sprejetim v Skupščini Republike Slovenije 18. novembra 1992, njihove pravice izenačene s pravicami vojaških invalidov.

Člani komisije za vojaške invalide, v kateri je bil tudi predstavnik civilnih invalidov vojn, so se zavzemali, da se pravice vojnih invalidov in družinskih članov ne zmanjšajo. Dogovarjanja so bila zahtevna, tako na ministrstvu za delo, ki je bilo resorno ministrstvo za vojne invalide, kot v odboru Državnega zbora za delo, družino in socialno politiko.

V času dogovarjanja in sprejemanja zakona o vojnih invalidih v Državnem zboru RS so se ustanovila nekatera društva vojaških invalidov in tudi Zveza društev vojnih invalidov Slovenije.

Ko je bila decembra 1994 ustanovljena Zveza društev vojaških invalidov Slovenije, je Stane Repar, predsednik komisije za vojaške invalide pri ZZB NOB Slovenije, menil, da je komisija odvečna, ker si je novoustanovljena zveza za prioritetno nalogo zastavila skrb za vojaške invalide s poudarkom na spremljanju nastajajoče zakonodaje o vojnih invalidih. Zato je Izvršni odbor ZZB NOB Slovenije razpustil komisijo. Zadnja seja komisije je bila 9. januarja 1995.

USTANOVITEV PRVIH DRUŠTEV VOJAŠKIH INVALIDOV V SAMOSTOJNI SLOVENIJI

Pobudo za ustanovitev društev vojaških invalidov in nato zveze je dal Izvršni odbor ZZB NOB Slovenije. Pobudniki za ustanovitev prvih društev vojaških invalidov so bili člani komisije za vojaške invalide pri zvezi borcev. Leta 1994 so se ob njihovi pomoči ustanovila prva društva vojaških invalidov. Bilo pa je tudi nekaj ostrih nasprotovanj, saj so nekateri v vrstah ZZB menili, da se s tem razbija zveza borcev.

Vojaški vojni in vojaški mirnodobni invalidi ter družinski člani po padlih borcih in umrlih vojaških invalidih iz Ljubljane so v skladu z zakonom o društvih ustanovili prvo društvo vojaških invalidov v samostojni Sloveniji. Ustanovljeno je bilo 13. maja 1994 v Ljubljani. Na ustanovnem zboru je bilo prisotnih 85 članov in članic društva. Za prvega predsednika društva je bil izvoljen Anton Orožim, ki opravlja to funkcijo še danes. Na ustanovnem občnem zboru je Bojan Škrk, podpredsednik ZZB NOB Slovenije, obljubil, da si bo IO ZZB NOB Slovenije prizadeval, da se bodo v Kranju, Mariboru in Novem mestu ustanovila društva vojaških invalidov, in ta bi nato ustanovila Zvezo društev vojaških invalidov Slovenije.

Sedež Društva vojaških invalidov Ljubljana je na Malenškovi 1 v Ljubljani. Kompleks, Dom borcev in invalidov Ljubljana, ki obsega poslovne prostore, kegljišče, balinišče, strelišče in dvorano, je bil kot družbena lastnina v upravljanju ZZB NOB Ljubljana. Na podlagi sprememb zakona o vojnih invalidih leta 1997, da društva vojnih invalidov lahko pridobijo lastninsko pravico nad družbenim premoženjem, so Dom borcev in

invalidov Ljubljana pravno vrnili novoustanovljenemu Društvu vojaških invalidov Ljubljana kot pravnemu nasledniku društva vojaških invalidov Ljubljana, ki je bil lastnik tega kompleksa do leta 1962, do združitve zveze vojaških invalidov in zveze borcev. Kompleks je bil na ime društva vpisan v zemljiško knjigo 18. julija 1997. Objekte je DVI Ljubljana ob finančni pomoči Fundacije za financiranje invalidskih in humanitarnih organizacij v Republiki Slovenije delno ali v celoti obnovilo.

Nato so se ustanovila tudi druga društva vojaških invalidov.

Društvo vojaških invalidov Dolenjske je bilo ustanovljeno 28. septembra 1994 s sedežem v Novem mestu. Njen prvi predsednik je bil Miloš Jakopec. Sedaj je predsednik Franc Hribernik.

Društvo vojaških invalidov Maribor je bilo ustanovljeno 24. novembra 1994. Takratni predsednik je bil Rudi Rogelj, nato je bila predsednica Linka Ksela, sedaj pa je predsednik Slavko Kobal. O društvu so vojaški vojni invalidi v Mariboru razmišljali že leta 1991. Predvidevali so, da bi bili v eni organizaciji vojaški vojni, vojaški mirnodobni in civilni invalidi vojn. Slednji so že imeli močno lastno organizacijo, zato so to idejo opustili. Opustili so tudi idejo, da bi vojaški vojni invalidi mobiliziranci v nemško vojsko delovali kot sekcija, ker so vojaški vojni invalidi iz NOB temu nasprotovali. Pred formalno ustanovitvijo mariborskega društva so imeli dva velika zbora vojaških invalidov iz Maribora in okolice. Udeležilo se ju je več kot 300 oz. 500 vojaških invalidov in družinskih članov.

Društvo vojaških invalidov Kranj je bilo ustanovljeno 12. decembra 1994. Prvi predsednik je bil Anton Wagner. Sedaj je predsednik Alojz Zupanc. Društvo pokriva celotno Gorenjsko, zato se je leta 2004 preimenovalo v Društvo vojnih invalidov Gorenjske Kranj.

USTANOVITEV ZVEZE DRUŠTEV VOJAŠKIH INVALIDOV SLOVENIJE

Leta 1994 so se začele priprave za ustanovitev Zveze društev vojaških invalidov Slovenije. Prvi sestanek iniciativnega odbora za ustanovitev zveze je bil 29. novembra 1994. Sklicatelj je bil Anton Orožim, predsednik prvega ustanovljenega društva vojaških invalidov. Na 1. seji iniciativnega odbora so bili prisotni: Ivan Košir, predstavnik iniciativnega odbora za ustanovitev DVI Kranj, iz DVI Ljubljana predsednik in podpredsednik Anton Orožim in Lado Kocijan ter Bogomir Vesel, Rudi Rogelj, predsednik DVI Maribor, in predstavnica DVI Dolenjske iz Novega mesta, Dragica Rome, podpredsednik ZZB NOB Slovenije, Bojan Škrk, in predsednik komisije za vojaške invalide pri ZZB NOB Slovenije, Stane Repar.

Na seji iniciativnega odbora so se v prvi vrsti dogovorili, da se kon-

kretno določijo vse potrebne aktivnosti za ustanovitev Zveze društev vojaških invalidov Slovenije. Na prvi seji so bili vojaški invalidi kritični do delovanja združenj borcev pri zaščiti pravic vojaških invalidov v procesu sprejemanja novega zakona o vojnih invalidih. Zato je bila poudarjena potreba, da se čim prej organizira zveza, ki bo lahko uspešno in neodvisno od katere koli institucije zastopala stališča vojaških vojnih invalidov v Sloveniji. Za predsednika iniciativnega odbora je bil imenovan Bogomir Vesel, za podpredsednika pa Anton Orožim. V iniciativni odbor so bili imenovani še: iz Ljubljane Lado Kocijan, iz Kranja Ivan Košir, iz Novega mesta Dragica Rome in Ivan Jakopec, iz Maribora Rudi Rogelj, Silva Burger in Herman Stropnik, vsi funkcionarji ali aktivni člani v svojih društvih oz. iniciativnih odborih za ustanovitev društev. Določili so, da bodo imela vsa društva, ki bodo ustanovila zvezo, na ustanovni skupščini po pet delegatov. Ugotovili so, da sta bili do takrat ustanovljeni in pravno registrirani dve društvi vojnih invalidov, Ljubljana in Dolenjske. Tik pred registracijo je bilo Društvo vojnih invalidov Maribor. V pripravi na ustanovitev je bilo Društvo vojnih invalidov Kranj. Dogovorili so se, da bo finančno in administrativno pomoč do ustanovitve zveze nudila zveza borcev. Predsednik in še vsaj en predstavnik iniciativnega odbora naj se glede financiranja bodoče zveze sestane s predsednikom Sveta invalidskih organizacij Slovenije, Borisom Šušteršičem. Ravno tako naj delegacija opravi razgovor z Rino Klinar, ministrico za delo, o predlogu zakona o vojnih invalidih in jo seznani s stališči iniciativnega odbora.

Sprejeli so tudi sklep, da naj bi 19. decembra 1994 štiri društva ustanovila Zvezo društev vojnih invalidov Slovenije.

Druga seja je bila 13. decembra 1994, sklicatelj je bil predsednik iniciativnega odbora Bogomir Vesel, kjer so se konkretno dogovorili za ustanovitev Zveze društev vojaških invalidov Slovenije. Obravnavali so predlog statuta Zveze društev vojaških invalidov Slovenije, v katerega so zapisali, da je zveza prostovoljna, socialna organizacija, ki v skrbi za ohranitev varstva pravic vojaških invalidov združuje občinska in regijska društva na območju Republike Slovenije. Člani društev so invalidi NOB, mirnodobni invalidi, invalidi iz agresije na Slovenijo 1991 in družinski člani. Delovanje zveze temelji na načelu javnosti. Lahko se povezuje s sorodnimi organizacijami v Sloveniji ali v tujini.

Na drugi seji iniciativnega odbora so bili tudi kritični do predloga zakona o vojnih invalidih, ker zmanjšuje raven že pridobljenih pravic vojaških invalidov. Posebno so bili ogorčeni, ko so analizirali osnovna načela predloga zakona, ker so bili citirani vojaki nemške in madžarske vojske. Načelne pripombe na predlog zakona so poslali na predlagatelja zakona, druge državne organe in medije. Zapisali so, da se cela Evropa pripravlja na 50. obletnico proslave zmage nad takratnim najhujšim sovražnikom človeštva in civilizacije nasploh, fašizmom, kamor bi se lahko s ponosom pridružili, v Sloveniji pa je v pripravi predlog zakona o vojnih invalidih, s katerim se skuša znižati nivo invalidske zaščite vojaških invalidov.

Zvezo društev vojaških invalidov Slovenije (ZDVIS) so ustanovila štiri društva vojaških invalidov, in to društva Dolenjske, Kranja, Ljubljane in Maribora. Ustanovna skupščina je bila 19. decembra 1994 v Ljubljani, na sedežu ZZB NOB Slovenje. Prisotni delegati iz DVI Ljubljana: Lado Kocijan, Tone Orožim, Alojz Škufca, Bogomir Vesel; DVI Maribor: Silva Burger, Bruno Gerdovič, Drago Koprčina, Rudi Rogelj, Herman Stropnik; DVI Dolenjske: Franc Flajnik, Tone Gabrič, Dragica Rome; DVI Kranj: Vlado Ferdin, Ivan Košir, Alojz Kos, Janez Strgar, Anton Wagner.

Na ustanovni skupščini so bili prisotni še predstavniki ZZB NOB Slovenije: predsednik Ivan Dolničar, podpredsednik Bojan Škrk in Janko Heberle, predsednik mestnega odbora ZZB NOB Ljubljana, ter Avgust Erjavec iz občinskega odbora ZZB NOB Grosuplje. Prisotna sta bila tudi predsednik komisije za vojaške vojne invalide pri IO ZZB NOB Slovenije, Stane Repar, ter generalni sekretar Zveze veteranov vojne za Slovenijo 1991, Drago Bitenc.

Na ustanovni skupščini so sprejeli statut, program dela in izvolili organe zveze ter sprejeli sklepe:

1. Ustanovi se Zveza društev vojaških invalidov Slovenije.
2. Sporazum o združitvi društev v Zvezo društev vojaških invalidov Slovenije je bil soglasno sprejet.
3. Statut Zveze društev vojaških invalidov je bil soglasno sprejet.

S sprejemom sklepov in statuta je zveza postala prostovoljno, samostojno, neodvisno, neprofitno, socialno humanitarno združenje društev vojnih invalidov. Zveza je tudi stanovska in nepolitična organizacija.

Zveza je bila ustanovljena z namenom zastopanja in uresničevanja skupnih interesov ter ugotavljanja, zagovarjanja in zadovoljevanja posebnih potreb vojnih invalidov in drugih upravičencev po zakonu o vojnih invalidih.

Na ustanovni skupščini so bili delegati kritični do predloga zakona o vojnih invalidih. Zavzeli so stališče, da mora zakon o vojnih invalidih urediti varstvo le za tiste invalide, ki so to postali pri obrambi domovine. Prisilno mobilizirane v nemško in madžarsko vojsko naj se rešuje z drugimi zakoni.

Na predlog delegata iz DVI Ljubljana so bili v organe zveze izvoljeni: za predsednika Bogomir Vesel, za podpredsednika Viktor Leskovšek, oba iz Ljubljane, in za člane izvršnega odbora: DVI Ljubljana Lado Kocijan in Anton Orožim, DVI Dolenjska Miloš Jakopec in Dragica Rome, DVI Maribor Rudi Rogelj in DVI Kranj Anton Wagner. Nadzorni odbor: Zdenko Habicht, predsednica, Janez Strgar in Herman Stropnik, člana. Častno razsodišče: Silva Burger, predsednica, Sava Jakulin in Ivan Košir, člana.

Nekaj misli iz poročila predsednika iniciativnega odbora Bogomirja Vesela: *»Po dobrih tridesetih letih, odkar je bila ukinjena organizacija vojaških vojnih invalidov Slovenije in pridružena Zvezi združenj borcev Slovenije, smo se zbrali, da ustanovimo Zvezo vojaških invalidov Slovenije. Ta naj bi združe-*

vala invalide iz let 1914–1918, iz NOV, mirovne vojaške invalide ter invalide agresije na Slovenijo leta 1991.

Po statističnih podatkih iz leta 1957 je bivša zveza vojaških invalidov združevala 34.863 članov. Od tega je bilo 10.143 osebnih invalidov in 24.720 družinskih upravičencev, t.j. mater, žena in otrok padlih. Osebnih invalidov iz prve svetovne vojne 1914–1918 ter borcev ta severno mejo je bilo 4.652.

Pred tridesetimi leti smo imeli vojaški vojni invalidi zelo dobro in čvrsto organizacijo s široko mrežo osnovnih društev. Da so bila ta društva zares trdna, lahko razberem iz statistike Zveze združenj borcev, ki v svoji evidenci še danes vodi 33 tako imenovanih sekcij invalidov, ki delujejo v okviru združenj borcev po vsej Sloveniji ter skušajo v okviru danih možnosti razreševati svoje probleme.

Borci NOV se v času vojne nismo spraševali o ceni našega življenja ali dosmrtni prizadetosti. Vojaki, ki so služili domovini pri neplačanem služenju vojaškega roka, tudi ne. Borci in invalidi pri uporabi proti srbski agresiji prav tako ne. Prav ta zadnji primer upora proti agresiji leta 1991 nam kaže, da le složni lahko obranimo našo slovensko bit in neodvisno državo.

Vse napredne demokratične, kulturne in gospodarsko razvite države imajo za tri kategorije vojaških invalidov posebno zakonodajo ter vrsto vrhunskih in drugih institucij, ki pomagajo tistim, ki so kakorkoli utrpeli posledice pri obrambi domovine. Če bo sprejeta taka zakonodaja, ki se nakazuje iz razprav v državnem zboru ob obravnavanju predloga zakona o vojnih invalidih, do to edini primer države, ki nima samostojne in kvalitetne zaščite teh kategorij državljanov, t.j. vojaških invalidov ...

Spregovoriti moramo nekaj besed o našem bodočem delu:

- 1. Delovati moramo, da ustanovimo na terenu primerno število organizacij vojaških invalidov.*
- 2. Ostati v tesni povezavi z Zvezo združenj borcev NOB, saj je večina naših članov tudi članov zveze borcev. Tudi naši interesi so istovetni. Borčevska organizacija se zavzema za utrjevanje resnice, ki je bila NOB.*
- 3. Povezati se s sorodnimi organizacijami drugih držav in mednarodnih skupnosti.*
- 4. Ponovno poučiti zakonodajo držav Evrope in drugih naprednih, ekonomsko razvitih držav zaradi primerjave, kako te države ščitijo ljudi, ki so izgubili življenje ali postali invalidi pri obrambi domovine.*
- 5. Pomagati osnovnim organizacijam, da zaživijo s svojimi programi, zlasti na področju socialne zaščite, tovarištva in uveljavljanja v okolju, v katerem živijo.*
- 6. Posvetiti posebno pozornost večji informiranosti naših članov in vse slovenske javnosti z nastopi prek vseh vrst informativnih medijev o naših problemih.*
- 7. Povezati se z ostalimi invalidskimi organizacijami in v sodelovanju z njimi pomagati pri realizaciji njihovih socialnih, kulturnih in športnih programov.*
- 8. Posvetiti posebno skrb, da se ob smrti naših članov dostojno poslovimo.*
- 9. Zavzeti se, da se čimprej uredi pravni in materialni status naše organizacije.*
- 10. Takoj intervenirati pri pristojnih organih v zvezi z nastajajočo zakonodajo...«*

Po ustanovitvi ZDVIS so se ustanovila tudi druga društva vojaških invalidov.

Društvo vojnih invalidov severnoprimske regije je bilo ustanovljeno 22. februarja 1995. Njen prvi predsednik je bil Gabrijel Majer. Sedanji predsednik je Franc Beltram.

Društvo vojnih invalidov Ribnica je bilo ustanovljeno 9. marca 1995. Prvi predsednik je bil Justin Žibert. Nato se je društvo s sklepom občnega zbora društva 3. marca 2001 priključilo k društvu vojnih invalidov Kočevje. Predsednik pred združitvijo je bil Roman Lunder.

Zveza vojaških vojnih invalidov Koper je nastala z združitvijo Zveze vojnih invalidov za Svobodno tržaško ozemlje, ki je bilo ustanovljeno v Portorožu 20. septembra 1950, in Zveze vojaških invalidov – slovensko Gračišče, ki je bilo ustanovljeno za območje slovenske Istre, ki ni bilo v sestavi cone B STO (Več v knjigi Karlo Udovič, Organizirana pomoč vojnim invalidom na Koprskem). Zveza se leta 1962 ni združila z zvezo borcev in je ves čas samostojno delovala. Društvo vojaških invalidov Koper so uradno ustanovili 31. marca 1995. Njegov predsednik je postal Jože Colja, tudi predsednik prejšnje zveze. Sedaj je predsednik društva Karlo Udovič. Ker so bili že na ustanovnem zboru pomisleki o imenu koprskega društva, ker s tem izključujejo občini Izola in Piran, so se pozneje preimenovali v Društvo vojnih invalidov slovenske Istre Koper.

DVI Domžale je bilo ustanovljeno 19. aprila 1995. Takratni predsednik je bil Anton Kos. Sedaj je predsednik Jože Brodar.

Društvo vojnih invalidov za Koroško Slovenj Gradec je bilo ustanovljeno 21. aprila 1995. Takratni predsednik je bil Milan Razdevšek, nato Stanislav Butolen, sedaj pa je predsednik Bojan Černjak.

Društvo vojaških invalidov Celje je bilo ustanovljeno 14. junija 1995. Prvi predsednik je bil Vinko Kolenc, tudi sedanji predsednik. Kot drugi predsednik je Vinka Kolenca nasledil Rudi Žugelj.

Društvo vojaških invalidov Grosuplje je bilo ustanovljeno 12. julija 1995. Za predsednika je bil izvoljen Slavko Medved. Nato je bil predsednik Avgust Erjavec. Sedanji predsednik je Franc Vehovar.

Društvo vojnih invalidov Postojna je bilo ustanovljeno 13. novembra 1995 v Postojni. Predsednik je bil Julijan Uhelj. 24. marca 1998 se je društvo preimenovalo v Društvo vojnih invalidov Sežana, sedež je bil preseljen v Sežano, v poslovne prostore ZZB Sežana. Njen takratni in sedanji predsednik je Rudi Kodrič.

Društvo vojnih invalidov Ptuj je bilo ustanovljeno na občnem zboru 15. novembra 1995. Njegov pobudnik je bil Vladimir Rola, ki je postal tudi prvi predsednik društva. Sedanji predsednik je Boris Fras.

Društvo vojnih invalidov Cerknica je bilo ustanovljeno 4. maja 1996. Za predsednika je bil izvoljen Ferdinand Pišek, ki je na tem mestu še sedaj. Leta 2003 se je društvo preimenovalo v Društvo vojnih invalidov Notranjske s sedežem v Cerknici.

Društvo vojnih invalidov Trbovlje je bilo ustanovljeno 28. junija 1996.

Prvi predsednik je bil Alojz Kos. Društvo se je reorganiziralo 6. maja 1997 kot Društvo vojnih invalidov Zasavje s sedežem v Hrastniku. Njegov predsednik je bil Alojz Funkelj. Od decembra 1999 je predsednik Zvone Tahirovič. Sedež društva je bil leta 2005 preseljen iz Hrastnika v Trbovlje.

Društvo vojnih invalidov Pomurje je bilo ustanovljeno 22. marca 1997, njen predsednik je postal Leopold Červek. Sedaj je predsednik Franc Koporec.

DVI Kočevje je bilo ustanovljeno 10. novembra 1997. Predsednik je postal Franc Hrovatin. Že od leta 1995 je delovala formalna skupina za ustanovitev društva. Njen pobudnik je bil Mile Opačič. 24. marca 2003 se je društvo priključilo k DVI Ljubljana.

Vsa društva, ki so imela v imenu *vojaški*, so se skladno s preimenovanjem Zveze društev vojaških invalidov Slovenije v Zvezo društev vojnih invalidov Slovenije tudi preimenovala v društva vojnih invalidov. Zveza se je na drugi skupščini preimenovala v *iz vojaških v vojne invalide*.

Na ustanovnih zborih vseh društev je bila poudarjena zaščita vojaških vojnih invalidov in da se že pridobljena pravna zaščita vojaških invalidov v Jugoslaviji z novim slovenskim zakonom ne zmanjša.

Vsa društva so tudi na ustanovnih občnih zborih sprejela sklep, da se pridružijo k Zvezi društev vojnih invalidov Slovenije.

Programi društev so poudarjali zaščito vojaških vojnih in mirnodobnih invalidov ter družinskih članov. Spremljali so njihovo socialno in zdravstveno stanje ter sodelovanje z zdravstvenimi in s socialnimi ustanovami. Po svojih močeh društva socialno ogroženim članom sofinancirajo zdraviliško in klimatsko zdravljenje. Pomembna naloga društev je obveščanje članov o njihovih pravicah in pravna pomoč pri zadevah iz zakona o vojnih invalidih.

Vodstva društev vojnih invalidov so bila predvsem sestavljena iz vojaških vojnih invalidov iz druge svetovne vojne, torej letniki od 1914 do 1928. Nekaj je bilo tudi vojaških mirnodobnih invalidov in civilnih invalidov vojn.

Zveza društev vojaških invalidov Slovenije je vpisana v register društev Ministrstva za notranje zadeve pod zaporedno številko 1211 s sedežem v Ljubljani in z delovanjem na območju Republike Slovenije.

Po sprejemu novega zakona o društvih leta 1995 in na podlagi druge redne skupščine zveze, na kateri je le-ta spremenila ime, je Zveza društev vojnih invalidov Slovenije vpisana v register društev, ki ga vodi Upravna enota Ljubljana pod zaporedno številko 139.



Prvi predsednik Zveze društev vojaških invalidov Slovenije Bogomir Vesel



Predsednik Zveze društev vojnih invalidov Slovenije Ivan Pivk, predsednik SFV Abdul Hamid Ibrahim in tajnik ZDVIS Vladimir Pegan, 4. septembra 2004



Delegacija ZDVIS na spominskem obeležju 26. junija 1998 v Barletti, Italija. V sredini župan Barlete. Peti z desne je ambasador Peter Bekeš



Vojni invalidi in svojci žrtev agresije na Republiko Slovenijo pri predsedniku dr. Janezu Drnovšku, 24. junija 2004

DRUGA REDNA SKUPŠČINA ZDVIS IN PREIMENOVANJE V ZVEZO DRUŠTEV VOJNIH INVALIDOV SLOVENIJE

Druga redna skupščina je bila 15. decembra 1995. V skladu s statutom so se je udeležili po trije delegati iz vsakega društva ne glede na njegovo velikost. Drugo skupščino so sestavljala naslednja društva vojaških invalidov Slovenije: Celje, Domžale, Grosuplje, Kranj, Kočevje, slovenska Istra iz Kopra, Ljubljana, Maribor, Dolenjska iz Novega mesta, severnoprimorska regija iz Nove Gorice, Ptuj, Postojna, Ribnica in za Koroško iz Slovenj Gradca. Društvo vojnih invalidov Kočevje v tem času še ni bilo formalno-pravno ustanovljeno, je pa sodelovalo pri vseh aktivnostih zveze.

Ker je bilo od prve ustanovne skupščine zveze do druge redne skupščine ustanovljenih 9 društev vojnih invalidov (brez Kočevja), so delegati skupščine spremenili statut tako, da se je izvršni odbor ZDVIS povečal iz 8 na 15 članov. Ker je bil v tem času sprejet tudi zakon o vojnih invalidih, se je zveza preimenovala v Zvezo društev vojnih invalidov Slovenije.

Na skupščini sta bila na lastno željo razrešena člana izvršnega odbora Dragica Rome in Miloš Jakopec. V že povečani izvršni odbor so delegati še dodatno izvolili Stanislava Butolena iz Slovenj Gradca, Avgusta Erjavca iz Grosupljega, Toneta Kosa iz Domžal, Lojzeta Kosa iz Zasavja, Gabrijela Majerja iz Nove Gorice, Vladimirja Rolo s Ptuja, Karla Udoviča iz Kopra, Julijana Uhlja iz Postojne in Rudija Žuglja iz Celja.

Skupščina je sprejela program dela, v katerem je poudarila skrb za vojaške vojne in vojaške mirnodobne invalide ter družinske člane in jim nudila pomoč pri premagovanju njihovih vsakdanjih težav, ki so povezane z invalidnostjo. Mlajšim invalidom bo pomagala pri rehabilitaciji, prekvalifikaciji in zaposlovanju. Zveza bo sodelovala z Zvezo društev civilnih invalidov vojn Slovenije, Zvezo združenj borcev, Združenjem veteranov vojne za Slovenijo in drugimi veteranskimi organizacijami doma in v tujini, posebno z organizacijami vojaških invalidov v zamejstvu – v Furlaniji-Juljski krajini in deželi Koroški v Avstriji.

Na tretji seji skupščine, ki je bila aprila leta 1997, so delegati ugotovili, da je v zvezo povezano 17 društev vojnih invalidov, ki delujejo na celotnem ozemlju Slovenije. Imajo najemne prostore za delovanje in financiranje iz Loterije Slovenije. V dveh letih so veliko dosegli, tako na zakonodajnem kot organizacijskem področju. Na skupščini so sprejeli tudi likovni znak zveze, torzo, delo akademskega slikarja Vladimirja Lakoviča.

Zaradi bolezni so kot člana izvršnega odbora razrešili Toneta Kosa iz Domžal in namesto njega izvolili Ivana Pivka iz Ljubljane.

Na četrti redni skupščini leta 1998 so delegati sprejeli sklep o delitvi razmerij med ZDVIS in ZZB NOB Slovenije pri delitvi dohodka zdravilišča Strunjan. Sprejeli so tudi sklepa o vložku Krke Zdravilišča d. o. o. v zdravilišče Strunjan in o ustanovitvi družbe z omejeno odgovornostjo Krka – zdravilišče Strunjan d.o.o.

Peta redna skupščina, ki je bila 18. marca leta 1999, je bila programsko volilna. Pregledali so prehojeno pot od ustanovitve zveze do danes. Ugotovili so, da so v tem času ogromno dosegli. Zakon o vojnih invalidih je bil spremenjen tako, da so povečali odmernostno osnovo. Zveza je pridobila primerne prostore za delovanje. Tudi vsa društva so aktivna in imajo primerne pogoje za delovanje. Dve društvi imata lastne prostore, druga jih imajo skupaj z zvezo borcev, s civilnimi invalidi vojn ali z drugimi organizacijami. Zveza je pridobila lastninsko pravico v zdravilišču Strunjan in s Krko Zdravilišča d. o. o. ustanovila družbo.

V letih 1997 in 1998 je ZDVIS opravila raziskavo socialnega položaja in zdravstvenega stanja vojnih invalidov in družinskih članov. Izsledke raziskave je obdelal Vladimir Pegan. Tako je bila opravljena prva analiza zdravstvenega in socialnega stanja članov društev vojnih invalidov, tako da imajo sedaj društva natančno evidenco članstva ter njihovo zdravstveno in socialno stanje, kar je podlaga za nudenje pomoči in izvajanje posebnih socialnih programov za vojne invalide. V analizi je bilo zajetih 7265 vojnih invalidov in družinskih članov, kar je predstavljalo 75,35 % vseh upravičencev po zakonu o vojnih invalidih.

Povprečna starost anketiranih, izračunana za junij 1998 je znašala 72,5 leta. Povprečna starost vojnih invalidov je 70,4, vojaških vojnih invalidov 74,9 leta in vojaških mirnodobnih invalidov 56,1. Povprečna starost civilnih invalidov vojne, ki so zajeti v analizo, je 64,6 leta. Povprečna starost družinskih članov je 78,4 leta. Najstarejša populacija so družinski člani po padlem borcu, ki ima povprečno starost 83,6 leta, iz vojaške agresije na Slovenijo 1991 pa so družinski člani mlajši. V analizi je bilo ugotovljeno, da se je po oceni anketiranih dvema tretjinama vojnim invalidom invalidnost po zadnji oceni poslabšala. Slaba polovica vojnih invalidov v zadnjih petih letih ni bila v zdravilišču. Okoli 60 odstotkov vojnih invalidov je ocenilo, da je njihova invalidnost povezana še z drugo boleznijo. Celotna raziskava je izšla kot posebna edicija zveze.

Finančno stanje zveze in društev je stabilno in zadovoljivo, ker se financirajo iz Fundacije za financiranje invalidskih in humanitarnih organizacij Republike Slovenije in iz državnega proračuna. Vojni invalidi so lahko na doseženo v tem obdobju ponosni.

Na skupščini so delegati izvolili tudi novo vodstvo. Za predsednika je bil izvoljen Ivan Pivk, za podpredsednico Tatjana Lokovšek in podpredsednika Franc Vehovar. Spremenjen je bil člen statuta, ki govori o številu članov izvršnega odbora. Število članov se je povečalo iz 15 na 19 do 23, zato da je lahko imelo vsako društvo vojnih invalidov svojega predstavnika v izvršnem odboru zveze. Na skupščini je bil izvoljen tudi 18-članski izvršni odbor. S predsednikom in podpredsednikoma, ki sta tudi predsednik in podpredsednik izvršnega odbora, je ta štel 21 članov.

Na predlog delegatov DVI Celje so delegati na skupščini enoglasno sprejeli sklep, da se do takratnemu predsedniku Bogomirju Veselu podeli naziv častni predsednik Zveze društev vojnih invalidov Slovenije,

podpredsedniku Viktorju Leskovšku pa se da posebno priznanje ZDVIS.

Kadar so med dvema volilnima skupščinama umrli člani organov zveze ali zaradi bolezni niso mogli več delovati, so jih na naslednji seji razrešili in izvolili nove. Tako je pokojno podpredsednico Tatjano Lokovšek zamenjal Darin Hasl.

Osma redna skupščina leta 2003 je bila volilno programska. Z dosedanjim delom zveze in društev so zadovoljni. Veliko so dosegli, zveza ima svoje lastne prostore, financiranje je redno in stabilno. Na predlog predsednika zveze Ivana Pivka je skupščina sprejela programske usmeritve za mandatno obdobje 2003–2007. Temeljni poudarki so, da zveza že zastavljenim ciljem sledi še naprej, torej skrbi za vojaške vojne in mirnodobne invalide, družinske člane ter njihovo vključevanje v društveno in družbeno življenje. Skrbeti mora za njihovo psihofizično kondicijo z rekreacijo in za ohranjanje zdravja v naravnih ter klimatskih zdraviliščih.

V programske usmeritev je zveza zapisala, da bo redno spremljala in proučevala sistem varstva in obseg ter uveljavljanje pravic vojnih invalidov in družinskih članov po zakonu o vojnih invalidih v naši državi. Pravice vojnih invalidov in družinskih članov je treba primerjati s sistemom varstva in z obsegom pravic vojnih invalidov in žrtev vojne v razvitih državah Evropske unije. Vladi in državnemu zboru bo zveza predlagala ukrepe za izboljšavo sistemskih rešitev in zagotovitev višje ravni varstva vseh upravičencev po zakonu o vojnih invalidih. Zveza je tudi naslovila zahteve na Vlado RS za izboljšavo pravic po zakonu.

V delo zveze in društev je treba vključiti čim več mladih invalidov, kajti generacija vojaških vojnih invalidov iz narodnoosvobodilne vojne zaradi starosti in tudi bolezni ne more več aktivno sodelovati pri dejavnostih zveze in društev. Zveza bo še naprej sodelovala z drugimi invalidskimi in veteranskimi organizacijami pri uresničevanju svojih ciljev ter sodelovala na mednarodnem področju z vojnimi invalidi sosednjih držav in s Svetovno federacijo veteranov.

Zveza si bo še nadalje – skupaj z Zvezo društev civilnih invalidov vojn Slovenije – prizadevala izdajati skupno glasilo in sodelovala pri ohranjanju zgodovinskih tradicij narodnoosvobodilne vojne 1941–1945 in vojne za Slovenijo 1991. Kot soustanoviteljica Ustanove Franca Rozmana – Staneta bo še naprej podpirala njeno dejavnost.

Skupščina je ponovno dopolnila in spremenila statut, tako da ga je uskladila z zakonom o invalidskih organizacijah. In s tem je izpolnila vse pogoje za pridobitev statusa invalidske organizacije in reprezentativne invalidske organizacije. Po zakonu so lahko člani društev vojnih invalidov vse fizične osebe, redni člani pa so lahko samo vojni invalidi, kajti zveza in društva pridobivajo javna sredstva za invalide. Ker se je v obdobju od zadnje volilne skupščine število društev zmanjšalo za dve, Ribnico in Kočevje, je bil statut spremenjen, tako da izvršni odbor šteje do 19 članov. Izvoljen je bil 17-članski odbor. Za predsednika je bil

ponovno izvoljen Ivan Pivk. Za podpredsednika sta bila izvoljena Mirko Pirc in Franc Vehovar.

ZDVIS ima v skladu z zakonom o društvih vsako leto redne skupščine, kjer obravnavajo poročila o delu in sprejemajo programe dela za naslednje leto.

DELOVANJE, NALOGE IN CILJI ZDVIS

Po statutu je zveza društev prostovoljno, samostojno, neodvisno, neprofitno, socialno-humanitarno združenje društev vojnih invalidov, ki interesno povezujejo vojne invalide z enakim pravnim statusom.

Zveza društev deluje na celotnem območju Republike Slovenije in je organizacija, ki deluje v javnem interesu.

Pri svojem delovanju zveza društev upošteva načela državne strategije invalidskega varstva in mednarodne standarde na področju invalidskega varstva. Skladno s temi načeli in standardi določa, sprejema in izvaja programe svoje dejavnosti.

Njena dejavnost pomeni dopolnitev organizirane skrbi za vojne invalide na področju socialnozdravstvenega varstva, rehabilitacije in vključevanja invalidov v okolje in delo; na področju ohranjanja in negovanja zgodovinskih izročil ter spominskih svečanosti; ohranjanja in izvajanja mirovnega poslanstva doma in v tujini ali v mednarodnih organizacijah; na področju obnavljanja in vzdrževanja spominskih obeležij in grobov ter grobišč padlih borcev; na področju uveljavljanja in razvoja informativne in publicistične dejavnosti na področju posebnega varstva vojnih invalidov; na področju nudenja pomoči državnim organom pri uresničevanju pravic po zakonu o vojnih invalidih in po zakonu o posebnih pravicah žrtev vojne za Slovenijo 1991 ter po zakonu o žrtvah vojnega nasilja.

Temeljni cilji delovanja zveze za doseganje kakovosti življenja vojnih invalidov po statutu so:

1. *uveljavljanje človekovih pravic invalidov, zlasti uveljavljanje pravic, ki jih vojnim invalidom zagotavlja zakon o vojnih invalidih in drugi zakoni s področja varstva invalidov, varstva vojnih veteranov in varstva žrtev vojnega nasilja,*
2. *vključevanje vojnih invalidov v aktivno družbeno življenje ter usposabljanje in zaposlovanje vojnih invalidov skladno z njihovimi zmožnostmi,*
3. *doseganje enakopravnosti vojnih invalidov, odprava diskriminacije in neupravičenih razlik med vojnimi invalidi in družinskimi invalidskimi upravičenci, odprava diskriminacije med invalidnimi osebami na splošno,*
4. *spodbujanje vojnih invalidov, da se v življenju opirajo na lastne moči in sposobnosti, da si sami prizadevajo, da se ob pomoči za to pristojnih ustanov in*

- državnih organov ter društva vojnih invalidov usposobijo za aktivno življenje in delo ter ozaveščanje invalidov, da so enakopravni člani družbe, ki so dolžni aktivno sodelovati v družbenih dejavnosti in pridobivanju sredstev za lastno preživetje in preživljanje svoje družine,*
5. *pomagati vojnim invalidom pri uveljavljanju njihovih pravic,*
 6. *pomagati vojnim invalidom pri kompenziranju invalidnosti, pri premagovanju življenjskih težav in v primeru socialne stiske.*

Za doseganje teh ciljev zveza aktivno sodeluje z invalidskimi organizacijami in državnimi organi v Republiki Sloveniji, mednarodnimi združenji invalidskih organizacij, z organizacijami vojnih veteranov in žrtev vojnega nasilja ter Svetovno federacijo veteranov.

Zveza v okviru svoje dejavnosti in skladno z opredeljenimi cilji opravlja naslednje naloge:

1. *oblikuje skupne interese in potrebe vojnih invalidov ter zagotavlja potrebe vojnih invalidov na državni ravni,*
2. *pred državnimi organi in v javnosti predstavlja in zagovarja potrebe vojnih invalidov na vseh področjih, ki zadevajo življenje invalidov. Prispeva k osvveščanju javnosti in vpliva na spremembe v prid invalidom,*
3. *načrtuje, organizira in izvaja programe za ohranjevanje zdravja, za zagotovitev laične pomoči obolelim, ostarelim in osamelim vojnim invalidom na domu; organizacijo prevozov za gibalno ovirane; za pomoč pri nabavi tehničnih pripomočkov in ortopedskih čevljev; za rekreativno in športno dejavnost; za ohranitev psihofizične kondicije in ohranjevanje zdravja; za pomoč pri rehabilitaciji in usposabljanju za življenje in delo; za kulturno udejstvovanje vojnih invalidov; za ohranjevanje tovariških vezi med vojnimi invalidi; za redno informiranje vojnih invalidov in javnosti o vprašanjih, ki zadevajo njihov status, položaj in pravice; za odpravljanje arhitektonskih in funkcionalnih ovir zlasti v bivalnih prostorih; za pomoč vojnim invalidom v socialnih in materialnih težavah; za pomoč otrokom padlih in otrokom umrlih vojnih invalidov. Za negovanje in ohranjevanje bojnih tradicij iz bojev za obrambo domovine, zlasti pa za ohranjevanje tradicij slovenske vojaške partizanske sanitete, vse z namenom, da se omogoči vojnim invalidom bolj neodvisno življenje in aktivno udejstvovanje v vsakdanjem družbenem življenju,*
4. *sodeluje pri določanju tehničnih predpisov za adaptacijo prevoznih sredstev za javni promet, za prilagoditev delovnih sredstev ter delovnega mesta v proizvodnem procesu, za gradnjo stanovanj in poslovnih objektov glede na potrebe in zmožnosti gibalno oviranih oseb.*

Število upravičencev po zakonu o vojnih invalidih

Leto	1993	1994	1. 2. 1997	1. 10. 1997	1. 10. 1998
Vojaški vojni invalidi	5020	4666	4565	4288	3985
Vojaški mirnodobni invalidi	1496	1465	1335	1364	1360
Družinski člani	4662	4389	3873	3989	3693

Leto	1. 6. 1999	1. 1. 2000	1. 4. 2001	1. 4. 2003	21. 1. 2004	8. 12. 2004
Vojaški vojni invalidi	3816 (70)	3671 (63)	3313 (65)	2857 (85)	2707 (95)	2518 (97)
Vojaški mirnodobni invalidi	1349	1351	1323	1284	1276	1250
Družinski člani	3477	3339	3133	2594	2472	2332

Vir: Ministrstvo za delo, družine in socialne zadeve

V oklepaju so navedeni vojaški vojni invalidi vojne za Slovenijo 1991.

Od ustanovitve Zveze društev vojnih invalidov Slovenije leta 1994 se je do konca leta 2004 število vojaških vojnih invalidov zmanjšalo za 2502 ali 49,8 odstotka; vojaških mirnodobnih invalidov za 246 ali za 16,4 odstotka. Koliko je novih vojaških mirnodobnih invalidov iz slovenske vojske, ne vemo. Število družinskih članov, večinoma vdov, se je zmanjšalo za 2330 ali 50 odstotkov.

Po podatkih iz raziskave Socialni položaj vojnih invalidov in družinskih članov 2005 mag. Vladimirja Pegana je povprečna starost upravičencev, izračunana za junij 2004, 75,2 leta.

Povprečna starost vojnih invalidov je 73,6, vojaških vojnih invalidov 78,7 in vojaških mirnodobnih invalidov 59,9 leta. Povprečna starost družinskih invalidskih upravičencev je 79,2 leta. Povprečna starost vojaških vojnih invalidov iz narodnoosvobodilne vojne 1941–1945 je 80,3 leta. Raziskavo o socialnem položaju vojnih invalidov in družinskih članov 2005 je zveza izdala kot posebno knjigo.

DEJAVNOSTI IN FINANCIRANJE ZDVIS

Status društva, ki deluje v javnem interesu, in status invalidske organizacije narekuje, da mora zveza za vojne invalide izvajati posebne socialne programe. Poleg zveze jih izvajajo tudi vsa društva vojnih invalidov. Financerja zveze in društev, FIHO in državni proračun, namenjata sredstva za točno določene dejavnosti in programe.

Zveza društev vojnih invalidov Slovenije je od Loterije Slovenije za sofinanciranje njenega delovanja in izvajanja programov za leto 1995 prejela 4 milijone tolarjev. Iz loterijskih sredstev se namreč financirajo invalidske in humanitarne organizacije, Rdeči križ, Karitas in Gorska reševalna služba. Zveza je za financiranje za leto 1996 oddala vlogo na svet Loterije Slovenije. Pred tem je bila sprejeta v Svet invalidskih organizacij Slovenije. Leta 1996 je zveza iz Loterije Slovenije prejela 19 milijonov za delovanje in 1,45 milijona tolarjev za investicije.

Zveza je prvič prejela sredstva iz državnega proračuna leta 1997 v višini 10.500.000,00 tolarjev, in to za pomoč socialno šibkim vojnim invalidom pri letovanju, za sofinanciranje programov društev vojnih invalidov na področju socialnozdravstvenega varstva in negovanje tradicij. Nato je sledilo redno financiranje iz državnega proračuna. Postavke so se povečevale približno za višino inflacije. Le leta 2005 je na predlog nove vlade Državni zbor z rebalansom državnega proračuna zmanjšal sredstva zvezi iz več kot 15 na 10 milijonov tolarjev.

Pri začetnem delovanju je zveza prejela od ZZB NOB Slovenije finančno in administrativno pomoč, ker je v začetku delovala za sedežu zveze borcev v Ljubljani, na Vrtači 11. Nato se je zveza preselila na Malenškovo 1, kjer je že delovalo Društvo vojnih invalidov Ljubljana. Svoje prve poslovne prostore, sicer najemniške, je dobila v začetku leta 1997 v Šiški. Nato se je preselila v Rožno dolino. V prvih petih letih delovanja je imela svoje poslovne prostore na štirih različnih lokacijah. Nato je iz sredstev Fundacije za financiranje invalidskih in humanitarnih organizacij dobila sredstva za nakup poslovnih prostorov. V začetku leta 2000 je zveza kupila poslovne prostore v Župančičevi jami v Ljubljani, na Hacquetovi 4, kjer deluje še danes.

S tem ko je dobila zveza lastna sredstva, je leta 1996 tudi zaposlila administratorko kot prvo tehnično in administrativno pomoč. Za strokovna dela je zveza junija 1997 zaposlila profesionalnega tajnika Vladimirja Pegana, ki to funkcijo opravlja sedaj tretji mandat.

Zveza in društva vojnih invalidov se financirajo tudi iz lastnih virov, to je iz dobička družbe Krka – zdravilišče Strunjan d. o. o.

Sredstva iz članarine članov pripadajo društvom vojnih invalidov in zveza od članarine ne prejema nobenih sredstev.

Glavni vir financiranja zveze društev in društev vojnih invalidov je Fundacija za financiranje invalidskih in humanitarnih organizacij. Fun-

dacija pa pridobiva sredstva iz prihodkov Loterije Slovenije. Po Zakonu o lastninskem preoblikovanju Loterije Slovenije (Ur. l. RS, št. 44/96 in 47/97) je Fundacija za financiranje invalidskih in humanitarnih organizacij 40-odstotna delničarka oz. lastnica Loterije Slovenije.

Zveza in društva vojnih invalidov porabljajo sredstva za tri namene, za posebne socialne programe, za delovanje in investicije.

PROGRAMI ZDVIS

Prvo delovno srečanje o izvajanju posebnih socialnih programov v društvih vojnih invalidov je bilo na Rogli junija 1997. Udeležilo se ga je 40 vodilnih predstavnikov društev in zveze.

Nato je imela zveza pomembne programske posvete z zunanjimi strokovnimi sodelavci leta 1999 v Ljubljani, leta 2000 v društvih vojnih invalidov, leta 2001 na Igu, 2002 v Dobrni in nato vsako leto v Ljubljani. Na podlagi posvetov je zveza pripravljala posebne socialne programe tako za zvezo kot za društva vojnih invalidov.

Društva vojnih invalidov izvajajo predvsem naslednje posebne socialne programe:

1. ohranjevanje zdravja in psihofizične kondicije vojnih invalidov v naravnih in klimatskih zdraviliščih,
2. konkretna in neposredna laična pomoč vojnemu invalidu na domu,
3. individualna pomoč vojnemu invalidu v težkih socialnih in zdravstvenih težavah,
4. skrb za zdravje in psihofizično kondicijo vojnih invalidov z rekreacijo in
5. integracija vojnih invalidov v kulturno in družbeno življenje.

Posebni socialni programi zveze in društev so tisti programi, ki jih ne izvaja javna služba, torej država, ali jih ne izvaja v zadostnem obsegu in so dopolnilni programi javni službi.

Pomemben program, ki ga zveza izvaja že od leta 2000, je integracija vojaških invalidov. Vsako leto organizira srečanje vojaških vojnih in vojaških mirnodobnih invalidov, družinskih članov ter njihovih svojcev. Leta 2000 je bilo prvo srečanje v Kranju, kjer je bilo več kot 1900 udeležencev. V naslednjih letih so bila srečanja v Celju, Kamniku, Trbovljah, Litiji in leta 2005 v Šentanelu pri Prevaljah na Koroškem.

Na srečanjih se je izvedel kulturni program. Udeleženi prisluhnejo osrednjemu govorniku, ki poudari položaj vojaških invalidov in družinskih članov v danem obdobju. Snidenje je še toliko pristrčnejše, ker se nekateri vojaški vojni invalidi vidijo po več desetletjih.

Rekreativno športna dejavnost je pomemben element pri ohranjanju zdravja in psihofizične kondicije vojnih invalidov. Glavno težo rekreativne dejavnosti izvajajo društva. Zveza maja organizira letne športne igre v kegljanju, balinanju, streljanju, šahu in pikadu. To so športi, ki jih vojaški invalidi, ki so že stari, lahko tudi izvajajo.

Ob svetovnem dnevu invalidov 3. decembra zveza podeli najzaslužnejšim članom priznanje.

Zveza je aktivno sodelovala pri prireditvah ZZB NOB Slovenije. Leta 1998 je sodelovala pri proslavi pri Prilozju ob 55. obletnici sodelovanja NOV in POS z zavezniki, ki je bila posvečena evakuaciji ranjencev iz partizanskih letališč v Bari, Italija. V to počastitev je delegacija zveze ob izdatni pomoči ambasade v Rimu in njenega ambasadorja Petra Bekeša obiskala spominsko obeležje v Barletti v Italiji.

Leta 1999 je zveza sodelovala pri proslavi ZZB NOB Slovenije v Velenju z imenom Severovzhodna Slovenija v boju za svobodo.

PUBLICISTIČNA DEJAVNOST

Zveza je leta 1998 izdala in založila knjigo vojnega invalida Mirka Fajdige. Naslov knjige V objemu človečnosti s podnaslovom Partizansko zdravstvo na Slovenskem 1941–1945 je opis nadčloveških naporov partizanskega zdravstva za reševanje ranjencev. Knjiga sistematično prikazuje razvoj in potek partizanske sanitete od začetkov do konca vojne. Navedeni so vsi partizanski zdravniki in medicinci. Od 244 partizanskih zdravnikov jih je med narodnoosvobodilno vojno padlo 45, od 260 študentov medicine jih je preživel 206 in padlo 54. V narodnoosvobodilni vojni je bilo udeleženih tudi 34 zdravnikov in študentov medicine iz tujine. Sodelovalo je še 38 medicinskih sester in več kot 3000 priučenih bolničarjev. V knjigi je priložen tudi zemljevid z 247 partizanskimi bolnišnicami in lekarnami v Sloveniji.

Društvo vojnih invalidov Ljubljana je z medobčinskim društvom Civilnih invalidov vojn Ljubljana izdajala glasilo Stičko. Nato je po sklepu organov zveze le-ta prevzela izdajanje glasila in imenovala urednika. Glasilo Stičko sta začela skupaj izdajati Zveza društev vojnih invalidov Slovenije in Zveza društev civilnih invalidov vojn Slovenije. Po dogovoru med obema zvezama je vsako drugo leto urednik iz druge zveze. Leta 2005 so imenovali glavnega urednika iz Zveze društev civilnih invalidov Slovenije. Na uredniškem odboru je bilo sprejeto soglasno stališče, da se glasilo preimenuje v Naše vezi. Namen izdajanje glasila je, da se v njem objavljajo specifične zadeve, ki se tičejo vojnih invalidov in družinskih članov ter tega ne objavljajo drugi tiskani mediji. Na leto izidejo štiri številke.

LASTNINA ZVEZE DRUŠTEV VOJNIH INVALIDOV SLOVENIJE

Leta 1961 je bil ustanovljen Dom vojaških vojnih invalidov v Strunjanu namenjen za oddih in klimatsko zdravljenje vojaških vojnih invalidov. V začetku so bili le bungalovi, nato je bil zgrajen tudi hotel. Ob združitveni skupščini ZZB NOBS in ZVVIS leta 1962 je bilo premoženje Zveze vojaških vojnih invalidov Slovenije, ki je z združitvijo prenehala delovati kot samostojna pravna oseba, v celoti preneseno na Zvezo združenj borcev NOB Slovenije. Na podlagi tega, da je bil dom zgrajen za potrebe vojaških invalidov, je bila 26. junija 1996 med ZDVIS in ZZB NOBS podpisana posadna listina, s katero je bila upravljalaska pravica v zdravilišču Strunjan vrnjena ZDVIS.

V tem času je bil na pobudo ZDVIS in predloga Združene liste socialnih demokratov, sedaj Socialni demokrati, leta 1997 v Državnem zboru spremenjen zakon o vojnih invalidih, tako da društva vojnih invalidov pridobijo lastninsko pravico pri družbeni lastnini, s katero razpolagajo in jo uporabljajo za rekonvalescentno ali zdravniško dejavnost. To je bila pravna podlaga za pridobitev lastninske pravice nad zdraviliščem. Na podlagi posadne listine se je ZDVIS vpisala v zemljiško knjigo kot lastnica kompleksa zdravilišče Strunjan 18. julija 1996.

ZDVIS in ZZB NOBS sta na podlagi posadne listine in sklepa četrte skupščine zveze, ki je bila 11. 2. 1998, dne 17. marca 1998 podpisali pogodbo o ureditvi medsebojnih razmerij glede zdravilišča Strunjan, da se prihodek deli med ZDVIS in ZZB NOBS v enakih delih.

Krka, tovarna zdravil je leta 1983 s samoupravnim sporazumom za 20 let vzela v najem zdravilišče. Leta 1991 je bila na podlagi sporazuma podpisana najemna pogodba. 29. novembra 1996 je na podlagi posadne listine obveznosti iz najemne pogodbe prevzela ZDVIS.

V tem času so tudi potekali dogovori o ustanovitvi družbe. Sklep o ugotovitvi deleža Krka Zdravilišča d. o. o. o skupnem premoženju in sklep o ustanovitvi družbe z neomejeno odgovornostjo Krka – zdravilišče Strunjan d. o. o. je sprejela skupščina zveze na svoji četrti redni seji leta 1998. Na podlagi sklepov skupščine sta ZDVIS in Krka Zdravilišča d. o. o. 4. marca 1998 podpisali pogodbo o ugotovitvi deleža pri skupnem premoženju, ZDVIS je imela 70-odstotni lastninski delež, Krka zdravilišča d. o. o. pa 30-odstotni (zaradi predhodnih vlaganj v zdravilišče). Vzporedno s podpisom omenjene pogodbe je bila podpisana tudi pogodba o ustanovitvi družbe z omejeno odgovornostjo z imenom Krka – zdravilišče Strunjan d. o. o. V novo družbo je ZDVIS prinesla lastniški delež v zdravilišču, Krka Zdravilišča d. o. o. pa 30-odstotni lastniški delež in ostala denarna sredstva v tolikšni višini (to je 10 milijonov takratnih nemških mark), da je Krka Zdravilišča d. o. o. postala 51-odstotni in ZDVIS 49-odstotni lastnik novoustanovljene družbe. To je bil tudi pogoj, da se družba ustanovi. Z denarnimi sredstvi se je od 1. novembra 1998 do 30. marca

1999 zdravilišče v celoti obnovilo, razen nekaj vil. Ob ustanovitvi družbe je bil direktor Vladimir Petrovič, tudi direktor Krka Zdravilišča d. o. o. Nato je konec leta 1999 postal direktor družbe Miran Gaspari, ki še sedaj vodi zdravilišče. Razen prvo leto po obnovi družba pozitivno posluje in del dobička ZDVIS uporablja za izvajanje svojih ter društvenih dejavnosti. Družba je kot lastnica zdravilišča vpisana v zemljiško knjigo.

STATUS INVALIDSKE ORGANIZACIJE, ČLANSTVA IN SODELOVANJE

Na podlagi zakona o vojnih invalidih in pravilnika o kriterijih za podelitev statusa društva, ki deluje v javnem interesu na področju vojnih invalidov, je Zveza društev vojnih invalidov Slovenije od ministrstva za delo leta 1997 prejela status društva, ki deluje v javnem interesu. Leta 2002 je bil status podaljšan še za dobo 5 let.

Zveza je pridobila status, ker pretežno porablja sredstva za namene, ki zagotavljajo posebno zdravstveno in socialno skrb vojnim invalidom, in za ohranjanje izročila zgodovinskih okoliščin oziroma dogodkov, ki so povzročili vojno invalidnost.

Leta 2002 je bil sprejet zakon o invalidskih organizacijah. Vse dotedanje organizacije, ki so združevale invalide, tudi ZDVIS, so morale, če so želele pridobiti status invalidske organizacije, oddati vlogo na ministrstvo za delo. Zveza društev vojnih invalidov Slovenije in tri društva vojnih invalidov so dobili status invalidske organizacije leta 2003. Ostalih dvanajst društev pa leta 2004. Na podlagi istega zakona je ZDVIS vložila tudi vlogo za status reprezentativne invalidske organizacije. Leta 2004 je zveza dobila status reprezentativne invalidske organizacije za invalide s statusom vojaških vojnih invalidov in vojaških mirnodobnih invalidov.

Svet invalidskih organizacij Slovenije (SIOS) je ustanovil deset invalidskih organizacij 30. oktobra 1991. Takrat so podpisali pogodbo o ustanovitvi in delovanju SIOS-a. Zveza društev vojaških invalidov Slovenije je 17. marca 1995 oddala vlogo za članstvo v SIOS-u in je bila 29. novembra 1995 s podpisom aneksa k pogodbi sprejeta kot enakopravni član. Aneks sta podpisala predsednik ZDVIS Bogomir Vesel in predsednik Sveta invalidskih organizacij Slovenije Boris Šuštaršič. Zveza društev vojaških invalidov Slovenije je postala enajsta članica SIOS-a.

Leta 2005 so na podlagi zakona o invalidskih organizacijah organizacije s statusom invalidske organizacije, med njimi tudi ZDVIS, podpisale pogodbo o ustanovitvi Nacionalnega sveta invalidskih organizacij Slovenije. Pogodbo je podpisalo 14 reprezentativnih invalidskih organizacij in dve invalidski organizaciji, ki delujeta na območju države. Pogodbo so 2.

marca 2005 posredovali pristojnemu ministrstvu za delo. Pogodbo so podpisali vsi člani prejšnjega SIOS-a, ki jih je bilo leta 2005 že 16.

Glavni namen Nacionalnega sveta invalidskih organizacij Slovenije je usklajevanje interesov vseh invalidov v državi, ob upoštevanju posebnosti in značilnosti posameznih vrst invalidnosti ter spoštovanju avtonomnosti vsake invalidske organizacije posebej. Namen NSIOS je še zastopanje skupin in posameznih interesov invalidov v civilnem dialogu med invalidskimi organizacijami z državnimi in drugimi javnimi institucijami ter s strokovno in z drugo javnostjo in zagovarjanje državljanskih, političnih, socialnih, ekonomskih in kulturnih pravic invalidov, kakor jih opredeljujejo mednarodne konvencije, standardna pravila OZN, pogodbe in smernice EU, ustavna pogodba EU, madridska deklaracija, Ustava Republike Slovenije, slovenska zakonodaja in razvojna strategija invalidskega varstva.

Zveza sodeluje z invalidskimi organizacijami, še posebno z Zvezo društev civilnih invalidov vojn Slovenije, ker obe zvezi obravnava isti zakon in je resorno isto ministrstvo. Zvezi aktivno sodelujeta predvsem pri zaščiti pravic vojnih invalidov.

Tako je ZDVIS 1. septembra 1997 skupaj z Zvezo društev civilnih invalidov vojn Slovenije prvič organizirala skupno srečanje na Vojskem na turistični kmetiji Alič. Skupnega srečanja se je udeleženi 964 vojaških vojnih, vojaških mirnodobnih invalidov, civilnih invalidov vojn in družinskih članov. Zvezi izdajata še glasilo Naše vezi in skupno nastopata pred državnimi organi pri zaščiti pravic vojaških vojnih in vojaških mirnodobnih invalidov ter civilnih invalidov vojn in družinskih članov.

ZDVIS od ustanovitve, intenzivneje pa od leta 1997 sodeluje s Socialno zbornico Slovenije. SZS je stanovska zbornica organizacij in posameznikov, ki delujejo na socialnem področju. Da se je sodelovanje tudi formalno potrdilo, sta ZDVIS in SZS 25. januarja 2001 podpisali sporazum o sodelovanju.

Zveza društev vojnih invalidov Slovenije je leta 1997 zaprosila za članstvo v Svetovni federaciji veteranov. ZDVIS sta za sprejem v članstvo SFV podprla ZZB NOB Slovenije in Združenje veteranov vojne za Slovenijo. Zveza je bila na 55. seji sveta Svetovne federacije veteranov 8. novembra 1997 sprejeta kot polnopravni član. Po pravilih SFV je sprejem v članstvo morala ratificirati še generalna skupščina Svetovne federacije veteranov. Ta ga je ratificirala na 22. generalni skupščini 10. novembra 1997 v Seulu.

Pri Svetovni federaciji veteranov zveza sodeluje v dejavnosti stalnega komiteja za evropske zadeve ter komiteja za jugovzhodno Evropo.

Članice SFV iz Slovenije, Zveza združenj borcev in udeležencev NOB Slovenije, Združenje veteranov vojne za Slovenijo in Zveza društev vojnih invalidov Slovenije so leta 1998 podpisale protokol o medsebojnem sodelovanju. Protokol določa, da se podpisnice medsebojno obveščajo o vseh pomembnih stikih s SFV in z njenimi organi, skupno določajo sta-

lišča in pobude za organe SFV in skupno predlagajo kandidate za organe SFV iz Slovenije.

Zveza aktivno sodeluje z vojnimi invalidi na avstrijskem Koroškem (z Zvezo koroških partizanov) in v Furlaniji–Julijski krajini v Italiji (z Zvezo vojaških invalidov Trst).

Delovne stike je navezala tudi z vojnimi invalidi iz Bosne in Hercegovine, Hrvaške in Srbije.

Zveza združenj borcev in udeležencev narodnoosvobodilne borbe Slovenije, Zveza društev vojnih invalidov Slovenije in Zveza društev invalidov vojn Slovenije (pozneje se je ponovno preimenovala v Zvezo društev civilnih invalidov vojn Slovenije) so 20. maja 1998 ustanovile Ustanovo Franca Rozmana – Staneta. Njen namen je, da deluje na področju socialno-humanitarne dejavnosti ter zdravstvenega varstva vojnih veteranov, žrtev vojnega nasilja in vojnih invalidov ter ohranjanja zgodovinskih vrednost upornišтва in obrambe domovine. 26. oktobra 1998 je na podlagi zakona o ustanovah minister za delo, družino in socialne zadeve dal soglasje k aktu o ustanovitvi Ustanove Franca Rozmana – Staneta.

Po ustanovitvi so k sodelovanju pristopile še druge veteranske organizacije, Združenje policijskih veteranov Sever, Domoljubna organizacija TIGR in Združenje veteranov vojne za Slovenijo.

Za svojo promocijo in zbiranje sredstev za svoje programe ustanova od leta 2002 v Cankarjevem domu v Ljubljani organizira humanitarno in kulturno prireditev Samo en cvet (naslov pesmi partizanskega pesnika Karla Destovnika – Kajuha).

PРАВNA ZAŠČITA VOJNIH INVALIDOV V SLOVENIJI

Slovenija je izvedla plebiscit o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije dne 23. decembra 1990. 25. junija 1991 je Skupščina Republike Slovenije na skupni seji vseh treh zborov na podlagi ustavnih amandmajev k Ustavi Republike Slovenije ter v skladu s 4. členom zakona o plebiscitu o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije, Temeljno ustavno listino o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije (Ur. l. RS, št. 1-4/91-I z dne 25. julija 1991) sprejela, da je Republika Slovenija samostojna in neodvisna država. To je rojstni dan nove slovenske države.

Ob sprejetju Temeljne ustavne listine je Skupščina Republike Slovenije sprejela tudi Ustavni zakon za izvedbo temeljne listine o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije (Ur. l. RS, št. 1-6/91-I z dne 25. junija 1991). V 18. členu je zapisano: *»Republika Slovenija zagotavlja varstvo pravic borcev, vojaških invalidov, članov družin padlih borcev in uživalcev vojaških pokojnin s stalnim bivališčem v Republiki Sloveniji, ter borcev, vojaških invalidov in članov družin padlih borcev narodnoosvobodilne vojne Jugoslavije v Deželi Furlaniji-Juljski krajini v Republiki Italiji in v Deželi Koroški v Republiki Avstriji, v obsegu in pod pogoji, ki so bili do uveljavitve tega zakona določali predpisi SFRJ.«*

Ustava Republike Slovenije je bila sprejeta 23. decembra 1991 (Ur. l. RS, št. 33-1409/91-I z dne 28. decembra 1991). V 50. členu je zapisano: *»Vojnim veteranom in žrtvam vojnega nasilja je zagotovljeno posebno varstvo v skladu z zakonom.«* In 52. člen Ustave pravi *»Invalidom je v skladu z zakonom zagotovljeno varstvo ter usposabljanje za delo.«*

Podlaga za poseben zakon o vojnih invalidih je v Ustavi Republike Slovenije, kjer je zapisano, da je z zakonom zagotovljeno posebno varstvo vojnim veteranom in žrtvam vojnega nasilja (mednje spadajo tudi vojaški vojni, vojaški mirnodobni invalidi in civilni invalidi vojn) ter invalidom nasploh.

Do sprejetja novega slovenskega zakona o vojnih invalidih sta veljala stara zakona Socialistične federativne republike Jugoslavije (SFRJ), to sta Zakon o temeljnih pravicah vojaških invalidov in družin padlih borcev, sprejet leta 1981 in zadnjič spremenjen 1990, ter slovenski zakon, Zakon o vojaških invalidih, sprejet 1978. leta in zadnjič spremenjen leta 1988.

Civilni invalidi vojn so dobili svoj prvi zakon o civilnih invalidih vojne leta 1978 in je bil nekajkrat popravljen, zadnjič leta 1990. Z zakonom so imeli manjše pravice kot vojaški invalidi. Z novim zakonom iz leta 1992 so bili civilni invalidi vojne izenačeni z vojaškimi invalidi.

Predlog zakona o vojnih invalidih je Vlada RS obravnavala v začetku leta 1994 in ga poslala v prvo obravnavo v Državni zbor. Nato sta sledila še drugo in tretje branje. Zakon je bil v Državnem zboru sprejet 25. oktobra 1995, objavljen je bil v Uradnem listu št. 63/95 in je začel veljati 1. januarja 1996.

Slovenski zakon o vojnih invalidih opredeljuje, da je vojni invalid oseba, ki je brez svoje krivde pridobila najmanj 20-odstotno okvaro zdravja zaradi poškodbe ali bolezni ali poslabšanja bolezni, kot :

1. *vojaški vojni invalid je oseba, ki je dobila okvaro zdravja pri opravljanju vojaških ali drugih dolžnosti za cilje obrambe ali varnosti Republike Slovenije, ter oseba, ki je dobila okvaro zdravja v enakih okoliščinah v bojih za obrambo slovenske severne meje (1918 in 1919), kot udeleženec narodnoosvobodilne vojne Slovenije (1941–1945) ali ob vojaški agresiji na Republiko Slovenijo (1991),*
2. *vojaški mirnodobni invalid je oseba, ki je v miru pri opravljanju ali v zvezi z opravljanjem vojaške dolžnosti ali pri opravljanju dolžnosti v vojaški šoli, kjer se šola, dobila okvaro zdravja. Vojaški mirnodobni invalid je tudi oseba, ki je dobila okvaro zdravja v miru pri opravljanju nadomestne civilne službe, pri opravljanju določenih nalog pripadnika civilne zaščite ter dobila okvaro zdravja pri opravljanju vojaške dolžnosti zunaj Republike Slovenije v okviru mednarodnih obveznosti, ki jih je prevzela Republika Slovenija,*
3. *civilni invalid vojne je oseba, ki je dobila okvaro zdravja kot nevojaška oseba v naslednjih okoliščinah: 1. zaradi vojnih dogodkov ali dogodkov ob vojaški agresiji na Republiko Slovenijo na ozemlju Republike Slovenije; 2. zaradi poškodb, ki jo je povzročil zapuščen vojaški material na ozemlju Republike Slovenije; 3. v terorističnem napadu na Republiko Slovenijo na njenem ozemlju ali v tujini.*

Po zakonu so zaščiteni tudi družinski člani, partnerji, starši, otroci padlih borcev NOB, umrlih vojaških vojnih invalidov, umrlih vojaških mirnodobnih invalidov, umrlih civilnih invalidov vojne in druge upravičene osebe.

Ob sprejetju slovenskega zakona leta 1995 je bila invalidska osnova 92.600,00 tolarjev in pozneje s spremembo zakona povečana na 111.729,00 tolarjev. Skupine vojnih invalidov so bile določene od I. do X.

Skupina	% invalidnosti	% invalidske osnove	Ob sprejetju zakona	SIT za marec 2005	EUR 1 □ = 240 SIT
I.	100 %	100 %	111.729	226.137	942
	z dodatkom				
II.	100 %	73 %	81.562	165.080	688
III.	90 %	55 %	61.451	124.375	518
IV.	80 %	41 %	45.809	92.716	386
V.	70 %	29 %	32.401	65.580	273
VI.	60 %	18 %	20.111	40.705	170
VII.	50 %	14 %	15.642	31.659	132
VIII.	40 %	8 %	8.938	18.091	75
IX.	30 %	6 %	6.704	13.568	57
X.	20 %	4 %	4.469	9.045	38

1. januarja 1996 je bila 1 dem = 88 sit oz. 1 eur = 162 sit in 1. marca 2005 je bil 1 eur = 239,74 sit, tečaj Banke Slovenije

Vir: Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve

Ker so v Zvezi društev vojnih invalidov Slovenije menili, da je odmer-na osnova 92.600,00 tolarjev prenizka glede na prejšnjo osnovo po prej veljavnem zakonu o vojaških invalidih, ki je bila višja, so prizadeti vojaški vojni invalidi dali na Ustavno sodišče pobudo za oceno ustavnosti zakona o vojnih invalidih. Poudariti moramo, da lahko na Ustavno sodišče poda pobudo samo prizadeti. V tem primeru so bili prizadeti vojaški vojni in vojaški mirnodobni invalidi. Zveza v tem primeru ni bila prizade-ta stranka, je pa pomagala sestaviti pobudo za Ustavno sodišče. Pobuda je bila vložena 11. marca 1996, dobra dva meseca, potem ko je začel velja-ti novi zakon o vojnih invalidih, s prvopodpisanim predsednikom ZDVIS Bogomirjem Veselom.

Za novi zakon je Ustavno sodišče za oceno ustavnosti in zakonitosti zakona prejelo 79 vlog z različnim številom podpisnikov. Spodbijale so različne člene zakona. Največkrat so spodbijali 20. člen zakona, ki govori o višini odmerne osnove.

12. decembra 1996 je Ustavno sodišče obravnavalo ustavno pobudo in določilo, da se nekateri členi zakona o vojnih invalidih popravijo. Pri od-merni osnovi se je Ustavno sodišče sklicevalo na tretji odstavek 50. člena Ustave, ki pravi, da je vojnim veteranom in žrtvam vojnega nasilja zago-tovljeno posebno varstvo v skladu z zakonom, in razsodilo, da se mora odmerna osnova popraviti. Drugi temeljni element pri povečanju invalid-ske osnove je bil, da je bila odmerna osnova po starem jugoslovanskem zakonu povprečni mesečni osebni dohodek v Jugosaviji iz predhodnega leta povečan za 80 odstotkov. Pri prehodu na povprečni mesečni osebni dohodek v Republiki Sloveniji iz predhodnega leta, povečanega za 80 odstotkov, je prišlo do 28-odstotnega povečanja osnove. To povečanje je predlagatelj Državni zbor RS tudi upošteval, ni pa upošteval obdobja od predloga zakona do njenega sprejetja. V tem časovnem zamiku se ni upoštevalo usklajevanje, kot je bilo določeno po zakonu. Ustavno sodišče je menilo, da ni razloga, da se ne poveča odmerna osnova iz razlogov, da so prejemniki že pet let prejeli invalidnino z novo odmerno osnovo in tudi država Slovenija ni v ekonomski nezmožnosti, da ne bi mogla izpla-čevati invalidnine.

Državni zbor je 18. novembra 1997 sprejel zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o vojnih invalidih (Ur. l. RS, št. 75/97), da se popravi odmerna osnova iz 92.600,00 tolarjev na 111.729,00 tolarjev. Skladno s tem so se povečali tudi drugi prejemki po zakonu. Druga večja spremem-ba zakona je bila, da se vsi prejemki po zakonu izplačujejo za vnaprej in ne za nazaj, kot je bilo prvotno določeno v zakonu.

ZDRAVILIŠKO IN KLIMATSKO ZDRAVLJENJE

Zdraviliško in klimatsko zdravljenje je po starem jugoslovanskem zakonu trajalo 21 dni (pravilnik je bil sprejet 22. aprila 1986, Ur. l. SFRJ 30/86). Če je bilo potrebno nadaljnje zdravljenje, se je to lahko podaljšalo do 30 dni.

Zdravljenje ni smelo biti manj ugodno, kot se je zagotavljalo drugim zavarovanim delavcem. Zdraviliško in klimatsko zdravljenje so lahko koristili le enkrat na leto. Pri spremembah pravilnika, sprejetega leta 1990 (Ur. l. SFRJ št. 9/90), je bilo določeno, da lahko zdravniška komisija ne glede na to, da je določeno zdravljenje 21 dni, odobri zdraviliško in klimatsko zdravljenje, ki traja 15 dni.

Nova slovenska zakonodaja določa, da je zdravljenje 14, izjemoma 21 dni, in to na vsaki dve leti. Kar je slabše, kot je bilo po prejšnji zakonodaji.

Zaradi povečanega števila dodatnih upravičencev po t. i. vojnih zakonih do zdraviliškega in klimatskega zdravljenja se sredstva državnega proračuna ne povečujejo proporcionalno. Vojni invalidi čedalje težje dobijo odobreno zdravljenje.

DRUGE PRAVICE PO ZAKONU

Vojni invalid in družinski član državljan Republike Slovenije s stalnim bivališčem v tujini ali tujec s stalnim bivališčem v Republiki Sloveniji ima enake pravice kot vojni invalid ali družinski član slovenski državljan v Sloveniji.

Vojni invalid, ki mu je invalidnost priznana na podlagi amputacije okončin, hude okvare njihovih funkcij, izgube vida, je upravičen do dodatka za posebno invalidnost, ki je odvisna od vrste in vzroka okvare.

Ta dodatek je nadomestilo za ortopedski dodatek po prejšnjem jugoslovanskem zakonu. Prejemki so za nekaj odstotkov nižji.

Vojni invalid najmanj V. skupine ima pravico do dodatka za pomoč in postrežbo, ko sta glede na njegovo celotno invalidnost potrebni stalni pomoč in postrežba, ali stalno nadzorstvo, če je slep ali nepokreten.

Vojni invalid ima še druge pravice iz zakonodaje. Zdravstvene storitve se zagotavljajo v celoti v okviru obveznega zdravstvenega zavarovanja. Za razliko od prejšnjega zakona o zdravstvenem zavarovanju, ko je bilo tako za vojne invalide kot tudi za druge državljane zdravstvo brezplačno, se sedaj del zdravstva plačuje. Tako morajo vojni invalidi za ortopedske čevlje določeno vsoto participirati, prav tako za določena zdravila. V tem

pogledu se zdravstveno varstvo v Sloveniji ni poslabšalo samo vojnim invalidom, temveč vsem državljanom.

Vojnemu invalidu je glede na splošno zdravstveno stanje, strokovno izobrazbo, starost in možnost zaposlitve ter ob izpolnjevanju še drugih pogojev zagotovljena poklicna rehabilitacija.

Vojni invalid ima po zakonodaji pravico še do tehničnih pripomočkov, ki omogočajo njegovo večjo mobilnost. Pravico ima tudi do invalidskega dodatka, če ni zmožen za delo. Vojni invalid ima še popust pri vožnji z javnimi prevoznimi sredstvi in je upravičen do povračila potnih stroškov, če je napoten na zdravljenje ali druge obveznosti po nalogu upravnega organa.

Do družinske invalidnine so upravičeni družinski člani padlega borca in vojnega invalida od I. do VII. skupine pod določenimi pogoji. Osnova za odmero družinske invalidnine znaša 60 odstotkov odmerne osnove.

Pravico do družinskega dodatka ima uživalec družinske invalidnine. Če pa je vojni invalid do smrti prejemal dodatek za pomoč in postrežbo, je starost za prejemanje družinskega dodatka najmanj 50 let.

Osnova za odmero družinskega dodatka je enaka višini osnove invalidskega dodatka, to je 45 odstotkov odmerne osnove za invalidnino.

Uživalec družinske invalidnine ima pravico do povračila potnih stroškov, kadar ga upravna enota ali ministrstvo pošlje ali pokliče v drug kraj zaradi pregleda pred zdravniško komisijo.

Ob smrti vojnega invalida imajo družinski člani pravico do enkratne denarne pomoči v višini razlike med posmrtnino, ki mu pripada po predpisih o zdravstvenem varstvu in zdravstvenem zavarovanju, in dvomesečnim zneskom, ki je vojnemu invalidu pripadala ob smrti.

Družinski člani imajo pravico do prevoza posmrtnih ostankov vojnega invalida, če ni umrl v kraju stalnega prebivališča.

Državni zbor Republike Slovenije je 25. julija 1997 (Ur. l. RS, št. 49/97) sprejel zakon o posebnih pravicah žrtev v vojni za Slovenijo 1991, ki določa dodaten obseg pravic, ki jih vojni invalidi iz vojne za Slovenijo '91 že uživajo po zakonu o vojnih invalidih. Vojaški vojni invalid je upravičen do mesečne rente v višini trikratnega mesečnega zneska po zakonu o žrtvah vojnega nasilja (podatek najvišjega zneska po zakonu o žrtvah vojnega nasilja z dne 1. 3. 2005 je 94.316 ali 393 R) v odstotku priznane invalidnosti. Dodatne pravice imajo po zakonu še vdove padlih iz agresije na Slovenijo, njihovi otroci pa imajo pravico do štipendije in prednost pri sprejemu v dijaški ali študentski dom.

Podlaga za novi slovenski zakon o vojnih invalidih je bil jugoslovanski zakon o temeljnih pravicah vojaških invalidov in družin padlih borcev. Zato so se pravice v novem zakonu malo manjše kot v starem jugoslovanskem. Vendar so bile v novem zakonu temeljne pravice ohranjene. Določena participacija v zdravstvu, ki jo morajo plačevati vojni invalidi, je poslabšala njihov položaj glede na prejšnji zakon. Po novi zakonodaji

imajo veliko slabši položaj družinski člani, ker se jim pri odmeri družinske invalidnine upoštevajo prihodki.

Nekoliko boljši položaj imajo vojaški invalidi iz agresije na Slovenijo, ker imajo po posebnem zakonu zagotovljene še dodatne prejemke.

VIRI

Obdobje Avstrije (Avstro-Ogrske)

Arhivsko gradivo za obdobje Avstrije (Avstro-Ogrske) je v arhivih sosednjih držav, kot so *Koroški deželni arhiv v Celovcu v Avstriji ali Državni arhiv v Trstu v Italiji ter Arhiva županije Zala in Železno na Madžarkem, v Hrvaškem državnem arhivu v Zagrebu in Državnem arhivu v Varaždinu, Karlovcu in Splitu*, pa tudi v bolj oddaljenih arhivih, kot so **Državni arhiv v Münchnu in Mestnih arhivih v Nürnbergu in Berlinu**. Največ arhivskega gradiva je v Avstrijskem državnem arhivu na Dunaju na oddelku Vojni arhiv (**Kriegsarchiv**). Glavno gradivo smo črpali iz Wgnerjevega »Kriegsministerium« in Kirchenbergerjevega »Militaer-sanitaetswesen«, med gradivi pa velja izpostaviti zlasti: Prva določila, kako oskrbeti vojne invalide v hiši invalidov v Budimpešti na desetih straneh »Es haben Ihre Kayl. = May. fuer ihren...«, Dunaj, 8. novembra 1727; Prvi zakon o vojnih invalidih, izdan kot poseben patent na desetih straneh cesarice Marije Terezije na Dunaju 28. marca 1750 »*Ordnung wie die Invalidensoldaten insgemein versorget werden sollen*«;

predpis o vojnih invalidih in njihovih namestitvah v hišah invalidov ter drugih pravicah in dolžnostih na 30 straneh »*Miltaire invaliden Normale = Der Roemisch Kayserl. Koenigl. Apostol. Maystaedt General Commando...*« z dne 1. maja 1772; Okrožnica »*Zirkular von 25. 3. 1840, HKR Dep. 1, Nr 1103*« glede vojaških zakonov z najvišjo stopnjo; Predsedniški spisi Vojnega ministrstva »*KM Praes*« urejeni po organizacijski shemi in letih nastanka spisov z nekaterimi opombami.

Iz Štajerskega arhiva v Gradcu smo zlasti povzeli gradivo, ki se nanaša na delovanje vojaških veteranskih društev¹¹⁷:

J 1876 – (1525)
53 – 16208 -
MVV – Gonobitz (Slovenske Konjice)

J 1899 – (1607)
53 – 29180
MVV – Maria Rast (Ruše pri Mariboru)

¹¹⁷ Podatki, ki so navedeni pomenijo J = leto, letnica prvega vpisa, zaporedna številka zadeve (1525), šifra (dejavnost društev 53 ali 297 a), vojaško veteransko društvo (MVV) in kraj v originalu (v slovenščini)

J 1903 – (1017)

53 – 24065

MVV – St. Thomas (Tomaž pri Ormožu)

J 1905 – (1624)

53 – 42548

MVV – Lichtenwald (Brestanica)

J 1908 – (479)

M – 297 a – 425

MVV – St. Georgen (Šentjur)

J 1888 – (1562)

53 – 15405

MVV – Tüffer (Laško)

J 1889 – (1567)

53 – 19862

MVV – St. Lorenzen (Lovrenc na D.p.)

J 1909 – (565)

M – 297 a – 532

MVV – Gross Sontag (Velika nedelja)

J 1909 – (567)

M – 297 a – 2806

MVV – Guttendorf

J 1909 – (567)

M – 297 a – 2205

MVV – Jarenina

J 1910 – (637)

M – 297 a – 569

MVV – Maria Schne (Marija Snežna)

J 1910 – (640)

M – 297 a – 2955

MVV – St. Martin (Šmartno na Pohorju)

J 1911 – (176)

M – 297 a – 1730

MVV – Kein Sontag (Mala nedelja – Bučkovci)

J 1911 – (715)
M – 297 a – 234
MVV – St. Marein

J 1912 – (786)
M – 297 a – 994
MVV – Zellnitz (Selnica ob Dravi)

J 1912 – (789)
M – 297 a – 2312
MVV – Ober Kunigund (Zg.Kugota)

J 1912 – (789)
M – 297 a – 2569
MVV – S. Lenart (Lenart v S.Goricah)

J 1912 – (789)
M – 297 a – 2718
MVV – Lembach (Limbuš pri Mariboru)

J 1913 – (850)
M – 297 a – 540
MVV – St. Leonhard

J 1913 – (854)
M – 297 a – 1250
MVV – St. Urban

J 1913 – (851)
M – 297 a – 1586
MVV – Wurmberg (Wurberk)

J 1913 – (851)
M – 297 a – 1708 (?)
MVV – Lembach

J 1913 – (853)
M – 297 a – 2978
MVV – Ober Radkersburg (Gornja Radgona)

J 1913 – (852)
M – 297 a – 2305
MVV – St. Benedikt (Benedikt v S.Goricah)

J 1913 – (852)
M – 297 a – 2929
MVV – Luttenberg (Ljutomer)

J 1913 – (853)
M – 297 a – 2556
MVV – Gonobitz (Konjice)

J 1913 – (853)
M – 297 a – 2599
MVV – St. Georgen (Šentjur)

J 1914 – (903)
M – 297 a – 428
MVV – Kreuzdorf (Križevci pri Ljutomeru)

J 1914 – (903)
M – 297 a – 67
MVV – Trifail

J 1914 – (903)
M – 297 a – 689
MVV – Oberradkersburg

J 1914 – (903)
M – 297 a – 757
MVV – Rann (Brežice)

J 1914 – (903)
M – 297 a – 907
MVV – St. Martin

J 1914 – (904)
M – 297 a – 1086
MVV – St. Anton

J 1914 – (904)
M – 297 a – 1315
MVV – St. Benedikt

J 1914 – (904)
M – 297 a – 1565
MVV – Gonobitz (Konjice)

J 1914 – (904)
M – 297 a – 1682
MVV – W. Feistritz (Sl. Bistrica)

J 1914 – (905)
M – 297 a – 1759
MVV – St. Georgen

J 1914 – (905)
M – 297 a – 1764
MVV – Zellnitz

J 1914 – (905)
M – 297 a – 1895
MVV – Fridau (Ormož)

J 1914 – (905)
M – 297 a – 1938
MVV – St. Benedikten

J 1914 – (905)
M – 297 a – 1953 in 1954
MVV – Marenberg (Radlje ob Dravi)

J 1914 – (905)
M – 297 a – 2027
MVV – St. Leonhard

J 1914 – (905)
M – 297 a – 2605
MVV – Marburg (Maribor)

J 1914 – (905)
M – 297 a – 2514
MVV – St. Georgen

J 1914 – (905)
M – 297 a – 2496
SKUPNO!!

J 1914 – (905)
M – 297 a – 2518
MVV – Ober St. Kunigund (Z. Kungota)

J 1914 – (906)
M – 297 a – 3087
MVV – Polstnau (Središče)

J 1914 – (906)
M – 297 a – 2775
MVV – Pettau (Ptuj)

J 1915 – (937)
M – 297 a – 275
Splošno MVV Pettau

J 1915 – (937)
M – 297 a – 1422
MVV – Abstal (Apače)

J 1916 –
M – 297 a – 2283
SKUPNO

Za obravnavana društva so bile narejene kopije celotnega ali delnega spisa, ki jih podajamo z omembo kraja in letnico prvega vpisa.¹¹⁸

Nekaj arhivskega gradiva o vojaških veteranskih društev je bilo pridobljeno tudi iz Arhiva Republike Slovenije iz Ljubljane.

Obdobje med obema vojnama

V Stenografskih beležkah Narodne skupščine kraljevine SHS so objavljene predlogi Zakona o začasni pomoči invalidom iz leta 1921, predlog Invalidskega zakona iz leta 1924 z uvodnim ekspozejem socialnega ministra Šefkija Behmena in drugi predlog zakona z uvodnim ekspozejem ministra Dušana Peleša. Vsi zakoni in uredbe so bili objavljeni v uradnem listu in v posebnih izdajah pokrajinskega odbora združenja vojnih invalidov v Ljubljani.

¹¹⁸ Maribor – 1875, Ptuj – 1879, Apače – 1879, Lovren na D. polju – 1887, Laško – 1888, Svetinje pri Ormožu – 1896, Videm pri Ptuj – 1899, Ruše – 1899, Središče ob Dravi – 1901, Šentjur – 1903, Križevci pri Ljutomeru – 1903, Tomaž pri Ormožu – 1903, Navodilo za vojaške veteranske uniforme – 1904, Bresternica – 1905, Sv. Jurij ob Ščavnici – 1908, Velika Nedelja – 1909, Jarenina – 1909, Hrastnik – 1909, S. Trojica v S. Goricah – 1909, Ljubno – 1909, Velka – 1910, Šmartno na Pohorju – 1910, Bučkovci – 1911, Lenart v sl. Goricah – 1912, Selnica – 1912, Gornja Radgona – 1913, Benedikt v S. Goricah – 1913, S. Jurij v Sl. Goricah – 1913, Urban pri Ptuj – 1913, Vurberk – 1913, Slov. Konjice – 1914, Križevci – 1914, Brežice – 1914, Slov. Bistrica – 1914 in Lenart – 1914.

- Stenografske beleške Narodne skupštine kraljevine SHS, 1. redovan saziv za 1921/22. g., knj. 1. (Od I. prethodnog do XXXVIII. redovnog satanka), Beograd 1922.
- Stenografske beleške Narodne skupštine kraljevine SHS, 4. redovan saziv za 1923/24. g., knj. 1. (Od I. prethodnog do XLII. redovnog satanka), Beograd 1924.
- Stenografske beleške Narodne skupštine kraljevine SHS, 4. redovan saziv za 1923/24. g., knj. 2. (Od XLIII.. prethodnog do LXXII. redovnog satanka), Beograd 1924.
- Invalidski zakon in pravilnik za izvrševanje istega. Uredil Dragoljub Novaković, načelnik invalidskega oddelka ministrstva za socialno politiko. Izdalo in založilo Udruženje vojnih invalidov kraljevine SHS, izvršni odbor v Ljubljani, Ljubljana 1926.
- Invalidski zakon in navodilo za ocenjevanje pridobitne nesposobnosti vojnih invalidov. Izdalo in založilo Združenje vojnih invalidov, oblastni odbor za ljubljansko in mariborsko oblast, Ljubljana 1929.
- Uredba o vojnih invalidih in ostalih vojnih žrtvah. Ponatis iz Službenega lista kraljevske banske uprave dravske banovine. Založil oblastni odbor Združenja vojnih invalidov v Ljubljani, Ljubljana 1939.
- Ratni invalid, organ Središnjeg odbora Udruženja ratnih invalida. Izlazi nedeljno, Beograd 1920–1941.
- Vojni invalid, mesečno glasilo Pokrajinskega odbora Združenja vojnih invalidov v Ljubljani. Ljubljana 1920–1941.
- Macan Josip, Invalidsko pitanje. Izdanje ministarstva socijalne politike. Beograd 1921.
- Novaković Dragoljub, Invalidski zakon. Središnji odbor Udruženja ratnih invalida Beograd. Beograd 1926.
- Hofmanović Ljuba, Invalidski zakon. Beograd 1929.
- Hofmanović Ljuba, Zbornik invalidskog zakonodavstva. Beograd 1936.
- Novaković Radivoje, Invalidsko pitanje. Beograd 1929.
- Novaković Radivoje, Invalidsko pitanje i stećena prava invalida. Beograd 1933.
- Novaković Radivoje, Invalidsko pitanje i nepovratnost sile zakona. Beograd 1936.
- Izveštaji za kongres 1932–1933. Središnji odbor Udruženja ratnih invalida. Beograd 1934.
- Izveštaji za kongres 1934–1935. Središnji odbor Udruženja ratnih invalida. Beograd 1936.
- Izveštaji za kongres 1936–1937. Središnji odbor Udruženja ratnih invalida. Beograd 1938.
- Nedić Božidar, Problem obezbedjenja invalida – savremeno invalidsko zakonodavstvo. Središnji odbor Udruženja ratnih invalida. Beograd 1937.
- Jež Franjo, Kako da zbrinemo naše ratne žrtve? Središnji odbor Udruženja ratnih invalida. Beograd 1937.

- Više svetlosti na naš invalidski problem – gde su invalidske milijarde? Središnji odbor Udruženja ratnih invalida. Beograd 1937.
- Invalidsko pitanje – opšte narodno pitanje. Središnji odbor Udruženja ratnih invalida. Beograd 1937.
- Novi prilozi i stara dokumenta za dobro rešenje invalidskog pitanja. Središnji odbor Udruženja ratnih invalida. Beograd 1938.
- Zahtevi Udruženja ratnih invalida – projekt novog invalidskog zakona koji služi za bazu Državnoj komisiji. Središnji odbor Udruženja ratnih invalida. Beograd 1938.
- Poslednje ratne žrtve još u životu. Središnji odbor Udruženja ratnih invalida. Beograd 1938.
- Stanojević Milorad, Grobovi tulijo. Pokrajinski odbor Združenja vojnih invalidov v Ljubljani. Ljubljana 1938.
- Hofmanović Ljuba, Zbornik najnovijeg invalidskog zakonodavstva u 1939 godini. Beograd 1939.
- Terzić Božidar, Nov invalidski zakon. Socijalni arhiv, organ Središnje uprave za posredovanje rada u Beogradu. God. IV, Broj 10–12, Beograd 1938, str. 189–190.
- Nedić Božidar, Naši ratni invalidi. Socijalni arhiv, organ Središnje uprave za posredovanje rada u Beogradu. God. IV, Broj 10–12, Beograd 1938, str. 191–192.
- Jeremić Dušan, Uredjenje invalidskog pitanja kod nas. Socijalni arhiv, organ Središnje uprave za posredovanje rada u Beogradu. God. IV, Broj 10–12, Beograd 1938, str. 192–202.
- Perić I. P., O socijalnopolitičkoj i stručnoj zaštiti invalida (žrtava rata). Socijalni arhiv, organ Središnje uprave za posredovanje rada u Beogradu. God. IV, Broj 10–12, Beograd 1938, str. 202–205.
- Jež Franjo, Invalidsko pitanje i zakonodavstvo u Jugoslaviji. Socijalni arhiv, organ Središnje uprave za posredovanje rada u Beogradu. God. IV, Broj 10–12, Beograd 1938, str. 207–271.
- Jež Franjo, Naše invalidsko pitanje i narodna privreda. Socijalni arhiv, organ Središnje uprave za posredovanje rada u Beogradu. God. V, Broj 9–10, Beograd 1939, str. 291–297.

Obdobje po drugi svetovni vojni

- Arhiv Republike Slovenije fond 539 (fond obsega 74 fasciklov, sumarna poročila pa so zlasti v škatlah 52–70);
- Novo zakonodavstvo o invalidima, Uradni list FNRJ in Ministrstvo za ljudsko obrambo, Beograd 1947;
- Zbornik propisa o ratnim i mirnodopskim vojnim invalidima, sekretarijat saveznog izvršnog veća za socialnu politiku i komunalna pitanja in Uradni list FLRJ, Beograd 1959;
- Prava bivših boraca i njihove organizacije u Jugoslaviji, Savez boraca NOR i SRVIJ 1960, Beograd 1960;
- Prava učesnika narodnooslobodilačkog rata (Mira Popović-Stanišić, Zdravko Popović), Savez boraca NOR i SRVIJ 1960, Beograd 1960.

Obdobje samostojne Slovenije

Arhiv Zveze društev vojnih invalidov Slovenije

Arhivi:

- Društva vojnih invalidov Celje,
- Društva vojnih invalidov Dolenjske,
- Društvo vojnih invalidov Domžale,
- Društva vojnih invalidov za Gorenjsko, Kranj,
- Društva vojnih invalidov za Koroško, Slovenj Gradec,
- Društvo vojnih invalidov Kočevje,
- Društva vojnih invalidov Ljubljana,
- Društva vojnih invalidov Maribor,
- Društva vojnih invalidov Notranjske, Cerknica,
- Društvo vojnih invalidov Pomurja, Murska Sobota,
- Društva vojnih invalidov Ptuj,
- Društva vojnih invalidov Ribnica,
- Društva vojnih invalidov Severno – primorske regije, Nova Gorica
- Društva vojnih invalidov Slovenske Istre Koper, Koper
- Društva vojnih invalidov Sežana,
- Društva vojnih invalidov Trbovlje in
- Območno društva vojnih invalidov Grosuplje.

Arhiv Zveze združenj borcev in udeležencev narodnoosvobodilne vojne Slovenije

Arhiv Mestne zveze združenj borcev in udeležencev NOB Ljubljana

Statistični podatki Ministrstva za delo, družino in socialne zadeve

Odločbe Ministrstva za delo, družino in socialne zadeve:

- invalidski organizaciji Zvezi društev vojnih invalidov Slovenije se prizna reprezentativnost za invalide s statusom vojaških vojnih in-

validov in vojaških mirnodobnih invalidov, št. 116-02-018/03-019, dne 27. 9. 2004;

- status invalidske organizacij, št. 116-02-018/03-002, dne 15. 10. 2003
- dopolnilna odločba statusa invalidske organizacij, št. 116-02-018/03-018, dne 23. 8. 2004
- status v javnem interesu št. 026-02/96, dne 5. 5. 1997
- status v javnem interesu podaljšan za pet let, št. 17011 – 0002/02 – I, dne 29. 4. 2002

Pogodba o sofinanciranju Zveze društev vojnih invalidov Slovenije iz državnega proračuna za leta od 1997 do 2005

Ministrstvo za notranje zadeve, odločba, vpisu v register društev, št. 0016/4-026/7-95, dne 7. 2. 1995

Upravna enota Ljubljana, Sektor za upravne notranje zadeve, Oddelek za javni red, Odločba, vpis v register društev, št. JR 026 – 2/96, dne 14. 11. 1996

Upravna enota Ljubljana, Sektor za upravne notranje zadeve, Oddelek za javni red, Odločba, vpis v register društev, št. 2/05-06-02002-252/2003-2, dne 8. 7. 2003

Ustava Republike Slovenije (Ur.l. RS, št. 33-1409/91-I z dne 28. december 1991)

Ustavni amandma k Ustavi Republike Slovenije (Ur. l. RS, št. 1/91)

Temeljna Ustavna listina o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije (Ur. l. RS, št. 1/91)

Ustavni zakon za izvedbo temeljne ustavne listine o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije (Ur. l. RS, št. 1/91)

Deklaracija o neodvisnosti (Ur. l. RS, št. 1/91)

Odločbe in sklepi Ustavnega sodišča

Zakon o vojnih invalidih (Ur. l. RS, št., 63/95, 19/97 in 75/97) in pravilniki vezani na zakon

Zakon o temeljnih pravicah vojaških invalidov in družin padlih borcev (Ur. l. SFRJ, št. 68/81, 41/83, 75/85, 44/89, 87/89, 20/90, 42/90)

Zakon o vojaških invalidih (Ur. l. SRS, št. 30/78, 12/85, 16/85, 11/88 in 5/90; oziroma Ur. l. SRS, št. 38/90, prečiščeno besedilo).

Zakon o civilnih invalidih vojne (Ur.l. RS, št. 38/90, prečiščeno besedilo)

Zakon o civilnih invalidih vojne (Ur. l. RS, št. 56/92)

Predlog Zakona o vojnih invalidih EPA 546 – prva, druga in tretja obravnava, Poročevalec

LITERATURA

Obdobje Avstrije (Avstro-Ogrske)

- Adam Wandruszka in Peter Urbanitsch; Die Habsburgermonarchie – zvezek 5, Die Bewaffnete Macht, Dunaj 1989.
- Schmidt – Bretano; Arme in Oesterreich, Dunaj, 1990.
- Walter Hummelberger, Zur Geschichte der Sereschaner, Dunaj 1973.
- Emmerich Bielik, Geschichte der k. u. k. Militaer Seelsorge., Dunaj 1901.
- Georg Lelewer, Grundriss des Militaerstrafrechtes, Leipzig 1908.
- Heinrich Benedikt, Die wirtschaftliche Entwicklung., Dunaj 1961.
- Specilane preglede pa najdemo v naslednji literaturi ali separatih:
- Ernst Manrhofes, Handbuch den politischen Verwaltungsdienst, Dunaj 1901
- F.S. Saeeman, Beitrag zur Alters=, Invaliden= und Armenversorgung (Allgemeinen Armensteuer) Graz, 1908
- Guenter Burkert, Soziale Fuersorge im Heer v Zeit. Des Hist. Ver. F. Steiermark, Graz 1981.
- R.H. Herrnritt, Das oesterreichische Stiftungsrecht, Wien, 1896.
- Theo Schiller, Stiftungen im gesellschaftlichen Process, Baden-Baden 1961.
- M. Bock, Die Fuersorge in Oesterreich, Wien 1929.
- Enciklopedija prve svetovne vojne.
- Kirchenberger, Zur Geschichte der oest. Militaer-Sanitaets.Wesens. Handbuch der Vereine, Wien, 1892.
- Bern Ulrich,«... als wen nichts geschehen waere« v » Keiner fuelt sich heir mehr als Mensch«, Erlebnis und Wirkung der Ersten Weltkriegs, Wien 1990.
- B.Z. Urlanis, Bilanz der Kreige, Berlin 1965.
- Rudeči križ in njegov pomen za kmetsko ljudstvo, Gradec 1888.
- Ivica Žnidaršič, O začetkih in razvoju rdečega križa pri nas, Ljubljana, 1984.
- Die Kriegsbeschadigtenfuersorge in Steiermark. Taetigkeitsbericht der Steiermaerkischen Landeskommission zur Fuersorge fuer heimkehrende Keieger ueber Jahre 1915, 1916 und 1917, Graz, 1918.

Obdobje med obema vojnama

- Kresal France, Vojni invalidi in njih socialno politični položaj v stari Jugoslaviji. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XIV, 1974, št. 1–2, str. 85–108.
- Kresal France, Zgodovina socialne in gospodarske politike v Sloveniji. Cankarjeva založba, Ljubljana 1997, str. 227–243.
- Kresal France, Invalidi in vojne vdove kot trajne posledice prve svetovne vojne, njihov status, število in struktura. Množične smrti na Slovenskem. Zbornik referatov 29. zborovanja slovenskih zgodovinarjev. Izola 1998, str. 307–313.
- Svoljšak Petra, Poizkus ocene vojaških in civilnih izgub (žrtev) med 1. svetovno vojno. Množične smrti na Slovenskem. Zbornik referatov 29. zborovanja slovenskih zgodovinarjev. Izola 1998, str. 225–240.

Obdobje po drugi svetovni vojni

- Dušan Nečak, Božo Repe: oris sodobne obče in slovenske zgodovine, oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, Ljubljana 2003,
- Božo Repe: Rdeča Slovenija. Tokovi in obrazi iz obdobja socializma, Založba Sophia, Ljubljana 2003,
- Božo Repe: Slovenija od medvojne federalne enote preko povojne jugoslovanske republike do samostojne države (Od držav na Slovenskem do slovenske države, Pokrajinski muzej Kočevje, Kočevje 2004 str. 169–256).
- Ratni invalidi Jugoslavije, Invalidski list, Beograd 1961 v uredništvu: Petar Brajović, Boža Pavlović, Dragi Milenković, Toman Brajović, Dušan Grbić, Boro Kraljevski – glavni urednik (avtorji Miloš Bjelić, Petar Brajović, Toman Brajović, Budimir Vesić, Radojica Vukićević, Dušan Grbić, Grga Jankes, Miša Jovanović, Nikola Karanović, Boro Kraljevski, Ananije Leković, Josif Malović, Dragi Milenković, Miloje Milojević, Mihailo Mladenović, Đura Ostojić, Boža Pavlović, dr. Ivan Palmar, Ljubiša Plavšić, Vladan Stojaković, Vitomir Cvetković).

Obdobje samostojne Slovenije

- Udovič, Karlo: Organizirana pomoč vojnim invalidom na Koprskem, Društvo vojnih invalidov Slovenske Istre Koper, Koper 2003
- Fajdiga, Mirko: V objemu človečnosti, Partizansko zdravstvo na Slovenskem, 1941–1945, Zveza društev vojnih invalidov Slovenije, Ljubljana, 1998
- Zbornik Zveze društev vojnih invalidov Slovenije 1994–2004, Zveza društev vojnih invalidov Slovenije, Ljubljana 2004
- Pegan, Vladimir: Socialni položaj vojnih invalidov in družinskih članov 2004, Zveza društev vojnih invalidov Slovenije, Ljubljana, 2005
- Invalidski vestnik, št. 14, leto 1962, dne 6. julij 1962

KRATICE

ŠAM – Škofijski arhiv Maribor

ŠDA – Štajerski deželni arhiv Gradec

VAD – Vojni arhiv na Dunaju (Avstrijski državni arhiv)

PAM – Pokrajinski arhiv Maribor

ZAP – Zgodovinski arhiv Ptuj

ZAC – Zgodovinski arhiv Celje

VV – vojaška veteranska.

AVTORJI



FRANCE KRESAL, zgodovinar, se je rodil leta 1935. Študiral je na Univerzi v Ljubljani in tam tudi obranil doktorsko disertacijo iz zgodovine tekstilne industrije na Slovenskem. Univerza v Ljubljani ga je leta 1972 habilitirala za znanstvenega sodelavca s področja gospodarske in socialne zgodovine, potem za višjega znanstvenega sodelavca in leta 1981 za znanstvenega svetnika. Na Inštitutu za novejšo zgodovino je bil zaposlen do upokojitve leta 2004. V okviru podiplomskega študija zgodovine, etnologije in arhivistike Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani je sodeloval kot predavatelj gospodarske in socialne zgodovine, kot konsultant in somentor pri magistrskih nalogah in doktorskih disertacijah.

Dr. France Kresal je priznan strokovnjak gospodarske in socialne zgodovine, ki so ga redno vabili na znanstvena posvetovanja doma in v tujini. Je avtor več knjig in temeljnih znanstvenih razprav, v katerih je prikazal razvoj posameznih gospodarskih dejavnosti, gospodarskih subjektov in ključnih gospodarskih problemov od strukture slovenskega gospodarstva do davčne politike, gospodarske krize, carinske in zunanjetrgovinske politike. V okviru zgodovine socialne politike je napisal tudi več razprav o zaščiti vojnih invalidov prve svetovne vojne. Je priznan strokovnjak za zgodovino socialnega zavarovanja in delavske zaščite. V številnih zbornikih in znanstvenih revijah doma in v tujini so njegove razprave o delavskih sindikatih, delavskih zbornicah in o delavskih zaupnikih, o mezdni gibanjih in stavkah, o socialnem in materialnem položaju slovenskega delavstva, o stanovanjski zaščiti in gradnji delavskih stanovanj, o številu in strukturi slovenskega delavstva ter o njegovi vlogi gospodarskega razvoja Slovenije. Za njegov pomen pri razvoju gospodarske in socialne zgodovine mu je Zveza zgodovinskih društev Slovenije podelila naslov častnega člana.



PETER PAVEL KLASINC je bil rojen leta 1946 v Mariboru. Po končani osnovni šoli (1953–1961) in Gimnaziji Tabor–Maribor (1961–1965) je leta 1965 pričel študirati zgodovino in umetnostno zgodovino na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani in si pridobil naslov profesor zgodovine in profesor umetnostne zgodovine. Podiplomski študij je opravil na Univerzi v Zagrebu, kjer je leta 1986 magistriral in leta 1991 doktorira. Strokovno se je izpopolnjeval v Angliji, Avstriji, Italiji, Nemčiji, Nizozemski, Franciji, Kanadi, Združenih državah Amerike, Kitajski, Madžarski, Češki, Slovaški, Poljski ter v skandinavskih državah. Med leti 1983 in 1995 je bil ravnatelj Pokrajinskega arhiva Maribor. Strokovni naziv arhivski svetnik si je pridobil leta 1997. Objavil je okoli tristo petdeset strokovnih, znanstvenih in praktičnih ter teoretičnih prispevkov v slovenščini, mnoge pa tudi v tujih jezikih v številnih domačih in mednarodnih znanstvenih arhivskih revijah. Kot angažiran arhivist je bil imenovan v različne strokovne komisije in v komisije za pridobivanje znanstvenih nazivov. Kot gostujoči predavatelj sodeluje s Filozofsko fakulteto v Zagrebu in v Tuzli. Leta 1996 je postal znanstveni sodelavec. Pred leti je bil imenovan za konzultanta Okrogle mize arhivov sveta (CITRA/ICA), nato je bil redni član sekcije profesionalnih arhivistov (SPA/ICA) pri Mednarodnem arhivskem svetu s sedežem v Parizu (MAS-ICA), ter član opazovalec Mednarodnega komiteja za gradnje in opremo pri MAS (CBQ/ICA). Je predstojnik Mednarodnega instituta arhivskih znanosti Univerze v Mariboru in v Trstu, predsednik Arhivskega društva Maribor in podpredsednik društva Heraldica Slovenica.



BOŽO REPE je bil rojen leta 1956 v Spodnjih Gorjah pri Bledu. Je redni profesor za sodobno slovensko zgodovino na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Njegovo raziskovalno področje so sodobna slovenska, južnoslovanska in srednjeevropska zgodovina. Ukvarja se tudi z vprašanji pouka zgodovine v šoli. Redno predava in objavlja članke v različnih evropskih državah in v ZDA. Je avtor ali soavtor osemnajstih knjig in učbenikov med njimi *Obračun s Perspektivami* (Ljubljana 1990); *»Liberalizem«* v Sloveniji (Ljubljana 1992); *The Repluralization of Slovenia in the 1980s* (soavtor, University of Washington, Seattle 2000); *Slovenci v osemdesetih letih* (Ljubljana 2001); *Jutri je nov dan. Slovenci in razpad Jugoslavije* (Modrijan, Ljubljana 2002); *Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije* (tri knjige, Ljubljana 2002–2004); *Oris sodobne obče in slovenske zgodovine* (soavtor, Ljubljana 2003); *Rdeča Slovenija. Tokovi in obrazi socializma* (Ljubljana 2003), *Sodobna zgodovina* (učbenik, Ljubljana 2005), *Prelom. Svet in Slovenci 1914–1918* (soavtor, Ljubljana 2005).



VLADIMIR PEGAN je bil rojen 1960. leta v Kopru. Po zaključeni osnovni šoli v Hrvatinih in srednji elektrotehnični šoli v Ljubljani je študij nadaljeval na Fakulteti za družbene vede, smer sociologija, kadrovske organizacijske usmeritev, kjer je leta 1990 diplomiral. Na Fakulteti za organizacijske vede Kranj je leta 2005 opravil magistririj iz splošnega kadrovskega managementa.

Po diplomi se je zaposlil na sindikatu Neodvisnost-Konfederacija novih sindikatov Slovenije v Ljubljani. Nato na Študentski organizaciji Univerze v Ljubljani. Sedaj je kot tajnik osmo leto zaposlen za Zvezi društev vojnih invalidov Slovenije. Na zvezi je opravil raziskavo Vojni invalidi '98 o zdravstvenem in socialnem stanju vojnih invalidov in družinskih članov leta 1998. Raziskavo je ponovno opravil leta 2005.

Kot tajnik zveze in dober poznavalec delovanja Zveze društev vojnih invalidov Slovenije je napisal zgodovino 10-letnega delovanja zveze.

